

Univerzitet u Beogradu

Filološki fakultet

Monika M. Bala

Autobiografski narativi bukovinskih Mađara
u Banatu

Doktorska disertacija

Beograd, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Monika M. Bala

AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVES OF
HUNGARIANS OF BUKOVINA IN BANAT

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Белградский университет
Филологический факультет

Моника М. Бала

Автобиографические нарративы
Буковине венгров
б Банат

Докторская диссертация

Белград, 2017

Podaci o mentoru i članovima komisije

Mentor:

Prof. dr Marija Cindori-Šinković, redovni profesor, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

Prof. dr Edita Andrić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Dr Marija Mandić, viša naučna saradnica, Balkanološki institut SANU

Doc. dr Mirjana Ćorković, docent, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane: _____

Izjave zahvalnosti

Veliku zahvalnost dugujem svojoj mentorki, dr Mariji Cindori Šinković i članovima komisije, dr Editi Andrić, dr Mariji Mandić i dr Mirjani Ćorković na uloženom vremenu i trudu, na stručnoj pomoći, savetima i sugestijama tokom izrade doktorske disertacije.

Posebnu i najveću zahvalnost dugujem svojim roditeljima i sestri na neizmernom strpljenju i podršci.

AUTOBIOGRAFSKI NARATIVI BUKOVINSKIH MAĐARA U BANATU

Sažetak

Doktorska disertacija kao osnovni predmet istraživanja ima bukovinske Mađare u južnobanatskom okrugu u selima Vojlovica, Ivanovo i Skorenovac.

Disertacija se zasniva na kvalitativnom istraživanju zajednice. Naglasak je stavljen na neophodnost interdisciplinarnog pristupa, koji podrazumeva da je najpre bilo važno staviti etničku zajednicu u istorijski okvir, te da je pored ukazivanja na ulogu i važnost jezika i jezičkih stavova u izgradnji identiteta, bilo neophodno osvrnuti se i na analizu usmenih autobiografskih narativa.

U disertaciji se, takođe, ispituje veza između sećanja i identiteta, te se pokušava odgovoriti na pitanje na koji način prošlost utiče na formiranje identiteta pripadnika zajednice. U kvalitativnom istraživanju pokazalo se da su pored ličnog (individualnog) sećanja, pripadnici manjinske zajednice duboko povezani sa sećanjem prethodne generacije. U autobiografskim narativima bukovinskih Mađara, potomaka Sekelja iz Bukovine, izdvajaju se zajedničke strukturalne odlike i teme, zatim kolektivni narativi, kao što su etnički narativi koji definišu etnički identitet grupe.

U analizi intervjua prikupljenih u terenskom istraživanju primenjena je narativna analiza ličnog iskustva, kao i naratološka analiza sa posebnim osvrtom na temporalnu strukturu narativa.

Ključne reči: antropološka lingvistika, narativna teorija, mađarski jezik, Srbija, Banat, dijaspora, etnički identitet, terensko istraživanje, intervju, usmene autobiografije, autobiografsko sećanje

Naučna oblast: hungarologija

Uža naučna oblast: antropološka lingvistika; mađarski jezik; narativna teorija

UDK:

AUTOBIOGRAPHICAL NARRATIVES OF HUNGARIANS OF BUKOVINA IN BANAT

Abstract

The research subject of the thesis are Hungarians of Bukovina in the South Banat District; settlements of Vojlovica, Ivanovo and Skorenovac.

A qualitative research of the community is used as a methodology on which the thesis is based. In compiling of this work it was necessary to use an interdisciplinary approach. This implies the importance of putting the ethnic community in a historical context, as well as understanding and pointing out the role and significance of language and language attitudes in the formation of ethnic identity. In addition, an analysis of oral autobiographical narratives was conducted.

The dissertation also investigates the connection between memory and identity. Attempts are being made to discover how the past influences the formation of ethnic identity of the community members. The results from the qualitative research revealed that in addition to personal (individual) memories, members of the minority community are being deeply connected to the memory of previous generations. In autobiographical narratives of Hungarians of Bukovina, the descendants of Székelys of Bukovina, common structural features and themes can be found, as well as collective narratives, these being the ethnic narratives that define ethnic identity of groups.

In the analysis of interviews we have conducted, both the method of narrative analysis of personal experience, and the method of narratological analysis with emphasis on the temporal structure of narrative was applied.

Key words: anthropological linguistics, narrative theory, Hungarian language, Serbia, Banat, diaspora, ethnic identity, field research, interview, oral autobiographies, autobiographical memory

Scientific field: Hungarian studies

Scientific discipline: anthropological linguistics; Hungarian language; narrative theory

UDC:

SADRŽAJ

1. UVODNA ZAPAŽANJA	1
1.1. Osnovne pretpostavke od kojih se polazi	2
1.2. Predmet rada	3
1.3. Ciljevi istraživanja	4
1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja	7
1.5. Metode koje su se u istraživanju primenile	8
2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	9
2.1. Kvalitativno istraživanje	12
2.1.1. Metode prikupljanja podataka	13
2.1.2. Kvalitativni intervju	15
2.2. Biografski metod	17
2.2.1. Terensko istraživanje	18
2.2.2. Intervju	23
2.2.2.1. Autobiografski intervju	27
2.2.3. Dijaloški proces u kreiranju značenja u intervjuu	28
2.2.4. Protokol	31
2.2.5. Transkripcija	32
2.2.5.1 Konvencije transkripcije	35
2.3. Usmena i pisana forma jezika	37
2.4. Usmena istorija	37
2.4.1. Autentičnost žanra usmene istorije	40
2.5. Životna priča – life story	41
2.5.1. Životna priča i autobiografija	44
2.6. Etička pitanja usmene istorije	47
3. ISTORIJA ZAJEDNICE – DOSELJAVANJE IZ ERDELJA	51
3.1. Sikulicidium	52
3.2. Moldavija	57

3.3. Bukovina	60
3.4. Čango Komisija – Preseljenje u Mađarsku	62
3.5. Dolazak na područje donjeg Dunava	66
3.6. Migracije u Ameriku	67
3.7. Bačka	68
3.8. Južnobanatski Sekelji – Skorenovac, Vojlovica i Ivanovo	69
3.8.1. Skorenovac – Székelykeve	69
3.8.2. Vojlovica – Hertelendyfalva	73
3.8.3. Ivanovo – Sándoregyháza	77
3.9. Tradicijska kultura	80
3.9.1. Betlemari	81
3.9.2. Pevanje devojkama (A leányok megéneklése karácsony estéjén)	83
3.9.3. Dan sitnih svetaca (Aprószentek napja)	84
3.9.4. Narodni uskršnji običaji	87
3.9.5. Duhovi ili Pedesetnica (Pünkösöd)	90
3.9.6. Kirvaj	91
3.9.7. Prosidba, otmica devojke, svatovi	92
3.9.7.1. Svadba	92
3.9.8. Krštenje	93
3.9.9. Sahrana	94
4. JEZIK BUKOVINSKIH MAĐARA U JUŽNOM BANATU	96
4.1. Jezik manjine	96
4.2. Upotreba jezika bukovinskih Sekelja u višejezičnoj sredini	100
4.3. Jezik i identitet u višejezičnoj sredini	104
4.4. „Soha nem kaptam kritikát, kaptam <i>baksist</i> ” – “Nikada nisam dobila kritiku, dobijala sam <i>bakšiš</i> “	107
4.5. Gampersove diskursne strategije	109
4.6. Model markiranosti Kerol Majers-Skoton	110
4.7. Preključivanje i mešanje kodova	111
4.8. Raslojavanje ili diferencijacija jezika	120
4.9. Jezik bukovinskih Sekelja	122

4.9.1. Glasovne karakteristike	125
4.9.2. Morfološke karakteristike	127
4.9.3. Dijalekatske reči i izrazi	129
4.10. Jezički stavovi	131
4.11. Jezik i moć	142
4.12. Položaj i prava manjinskih jezika	143
4.13. Zamena jezika	148
5. SEĆANJE, NARATIV, IDENTITET	153
5.1. Sećanje	153
5.1.1. Individualno i kolektivno sećanje	155
5.2. Autobiografsko sećanje	156
5.3. Sećanje i self	158
5.4. Moris Albvaš: rekonstrukcija sećanja	162
5.5. Etnički identitet	164
5.5.1. Nacionalni identitet/Etnički identitet	165
5.6. Diskurzivna konstrukcija etničkog identiteta	168
5.6.1. Diskurs	168
5.6.2. Etnički narativni identitet	171
5.6.2.1. Narativi o poreklu	172
5.6.2.2. Narativi o doseljavanju iz Erdelja	177
5.6.2.3. Humor kao element etničkog diskursa	180
5.6.2.3.1. Laslo Peter – „eszembe jutott egy humor“ – „pade mi na pamet jedan vic“	181
5.6.3. Naracije o sopstvu kroz uticaj različitosti	184
5.6.3.1. Koncept „drugog“	185
5.6.4. Rodne razlike u narativima	191
6. ANALIZA NARATIVA	198
6.1. Narativni zaokret	198
6.2. Narativi ličnog iskustva	199
6.3. Uloga istraživača u kreiranju narativa	202

6.4. Analiza narativa ličnog iskustva	203
6.4.1. Labovljeva teorija narativa ličnog iskustva	203
6.4.2. Odstupanje od osnovne pripovedne sintakse	208
6.4.2.1. Intenzifikatori	209
6.4.2.2. Komparatori	209
6.4.2.3. Korelativi	210
6.4.2.4. Eksplikativi	210
6.5. Analiza narativa: prosidba i brak	210
6.5.1. „Semmi szépre nem emlékszek“- „Ne sećam se ničega lepog“	217
6.5.2. Kvarenje veridbe	220
6.5.3. Odnos moći	224
6.5.4. ‘Otmica’ devojke	228
6.6. Autobiografija – između života i fikcije?	235
6.6.1. Autobiografija i prelaz ka usmenim žanrovima	237
6.6.2. Priče o životu u trećem licu jednine	243
6.6.3. Temporalni aspekti autobiografske naracije	244
6.6.4. <i>Nachträglichkeit</i> i narativ	248
6.7. Ženetova teorija pripovedanja	252
6.7.1. Razdvajanje fikcionalnih i nefikcionalnih žanrova u analizi diskursa	252
6.7.2. Ženetov pristup narativnom tekstu	254
6.7.2.1. Fokalizacija	255
6.7.2.2. Glas	256
6.7.2.3. Ženetova naratološka analiza vremena	258
6.7.2.3.1. Redosled	259
6.7.2.3.2. Trajanje	261
6.7.2.3.3. Učestalost	263
6.7.2.4. „De én mindenre visszaemlékszek“- „Ali ja sa svega sećam“. Analiza usmene životne priče	265
7. ZAKLJUČAK	274

LITERATURA	282
Apendiks A – Saglasnost za učestvovanje u istraživačkom radu	307
Apendiks B – Primer protokola	308
Biografija autora	313

1.

UVODNA ZAPAŽANJA

U nastojanju da doprinesemo boljem upoznavanju manjinske zajednice Sekelja u Vojvodini, njihovog govora, tradicija, života i položaja u multietničkoj sredini u kojoj se formira identitet, predmet istraživanja doktorske disertacije su bukovinski Mađari, doseljenici na područje južnog Banata, njihovi stavovi o jeziku i autobiografski narativni modeli.

Pripadnici ove zajednice odlikuju se izraženim osećanjem etničkog identiteta, koji se u usmenim autobiografskim iskazima odražava u stavovima o važnosti očuvanja njihovog jezika, u svesti o vrednosti svoje tradicijske kulture, u isticanju zajedničkih predaka i zemlje porekla Bukovine, kao i u ulozi koju imaju za buduća pokolenja.

Pored toga, u radu su data zapažanja o položaju manjinskih zajednica u Vojvodini, o odnosu manjih zajednica u hegemoniji većine, sa posebnim osvrtom na maternji jezik ove manjinske zajednice. Stoga je posebna pažnja posvećena pitanju položaja manje uticajnih jezika u odnosu na dominantne jezike većine i na situaciju dvojezičnosti u ovakvoj zajednici. Pokazaćemo da je dominantno obeležje jezičke ideologije u diskursu Sekelja u južnom Banatu doživljavanje maternjeg jezika kao nepotpunog, nepravilnog i kao jezika manje vrednosti u odnosu na standardni mađarski jezik. Međutim, pored toga, kod mnogih govornika izraženo je osećanje ponosa u vezi s maternjim jezikom svojih predaka iz Bukovine. Važno je istaći da je reč o manjinskoj zajednici koja je brojčano mala i beleži konstantno opadanje stanovništva u proteklim decenijama, koja je često marginalizovana, i čiji položaj možemo uporediti s konceptom „skrivenih manjina“ (Promicer 2004: 12).

Ovde je važno takođe napomenuti da je izbor zajednice bukovinskih Mađara načinjen najpre iz razloga što je ova zajednica jedan specifičan vid manjinske zajednice. Naime, reč je o zajednici mađarske dijaspore iz Bukovine, koja se za razliku od starosedelaca mađarske manjine na području Vojvodine, doseljava u drugoj polovini 19. veka, i time formira posebnu grupu manjinske zajednice Sekelj Mađara u okviru već postojećeg

manjinskog mađarskog naroda na tom području koje ćemo ovde nazvati „dijaspora u dijsapori“.

1.1. Osnovne pretpostavke od kojih se polazi

U doktorskoj disertaciji pošli smo od hipoteze da je svaka životna priča konstruisana sećanjem u umetničkoj formi: susedni žanrovi, autobiografski i memoarski, i žanr životnih priča mogu se posmatrati kao „kreativni nefikcionalni“ (Bloom 2003: 285) tekstovi što omogućava analitički pristup (Vidi: Zumthor 1990) uz korišćenje teorije fikcije¹.

Svaka životna priča, bilo da je pisana autobiografija ili usmeno svedočenje, oblikuje se ne samo kroz sećanje i re-evaluaciju, već uvek barem donekle i umetnošću (Chamberlain and Thompson 1998: 1).

Sakupljeni autobiografski materijal otkriva „formu koja se može identifikovati pomoću osobenih karakteristika i koja predstavlja specifičan diskurzivni i književni žanr: životnu priču“ (Chanfrault-Duchet 1991: 79). Usmene životne priče smo posmatrali kao unutrašnje shematizovane „književne tekstove“² koje je moguće sagledati sredstvima književne teorije kao tekst produkta procesa „narativizacije i fikcionalizacije“ (Chanfrault-Duchet 2000: 63), gde je „istina fakata uvek podređena istini čoveka“ (Gusdorf 1980: 43).³

U radu smo pokušali odrediti granicu razdvajanja autobiografije i memoarskog oblika. Osnovna pretpostavka memoara je izbijanje socijalne funkcije u prvi plan, gde

¹ Lin Blum (Lynn Bloom) u svom članku „The complicated ethics of creative nonfiction“ podrazumeva nefikcionalne tekstove u pisanoj formi gde je autor, kao junak ili „autor-surogat“, centralni lik dela čija kolaboracija sa čitaocem zavisi od narativnih elemenata dela: likova, tačke gledišta, glasa, odabira detalja (Vidi: Bloom 2003: 285). U radu bismo usmeni „tekst“ tretirali kao pisani nefikcionalni tekst, budući da bi se postupkom transkripcije usmenog diskursa dobio korpus u pisanom obliku, koji bi zatim bio spreman za analizu narativnih elemenata na isti način na koji bi se analizirao „kreativni nefikcionalni“ tekst.

² U mnogim slučajevima usmene istorije otkrivaju dramske mogućnosti u prikazivanju života, mogućnosti izlaganja životne priče u sažetom vremenu poput dramskih monologa (Vidi: Farrell 1982: 90).

³ Edmond Ferel (Edmund J. Farrell) u članku „Oral histories as living literature“ navodi niz primera usmenih istorija koje stavlja u rang visoke književnosti (Vidi: Farrell 1982).

individualnost biva potisnuta u korist opisivanja javnih, društveno-istorijskih događaja⁴ sa fokusom na veći značaj književne funkcije u odnosu na istorijsku i objektivnu stvarnost (Gusdorf: Ibid.). Uloga generacijskog koncepta u kreiranju autobiografskog identiteta se najviše očituje u narativima gde je generacijska svest, generacijski momenat često praćen nostalgijom i perpektivom nekad-sad, kontinuiranim menjanjem starijih generacija novim. U prelasku iz intimnog u javno imali smo u vidu fenomen subjektivnosti u pripovedanju i subjektivno iskustvo stvarnosti u opisu objektivnog istorijskog procesa.

1.2. Predmet rada

Predmet disertacije čine životni narativi bukovinskih Mađara i njihova analiza. Narativi bukovinskih Mađara predstavljaju žanrovsku specifičnost i tematski se mogu svesti na problem pojedinca u datom kulturno-istorijskom razdoblju kao posledice okolnosti doba i porodičnih sećanja. U drugoj polovini 19.veka (1883-1886) u južnobanatski okrug (naselja Skorenovac, Ivanovo, Vojlovica) doseljavaju se Mađari, Sekelji iz Bukovine.

Čest motiv autobiografskih narativa bukovinskih Mađara je priča o doseljavanju iz Erdelja. Tragični događaj u istoriji Sekelja poznat kao Sikulicidium ili na mađarskom „mádéfalvi veszedelem“, dogodio se 7. januara 1764. kada je izvršen pokolj okupljenog stanovništva koje je pokušalo da izbegne nasilnu mobilizaciju austrijske vojske. Kao posledica tog događaja nekoliko hiljada Sekelja prelazi iz Madefalve u Moldaviju, odatle se za nekoliko godina usled prenaseljenosti i osiromašenja, pet osnovanih naselja seli u Bukovinu 1776-1786, te odatle dalje migriraju i preko Segedina dolaze na područje donjeg Dunava (Péter 2008: 25-7). Konačno, za nekoliko meseci, oko 4000 bukovinskih Mađara naselilo se u Vojlovicu (Hertelendyfalva), Skorenovac (Székelykeve) i Ivanovo (Sándoregyháza) (Nagy Sívó 1999: 18).

⁴ Džozefin Dajmond (Josephine Diamond) navodi svedočanstvo Rigoberte Menču kao jedno od „strategija govora u ime potčinjene žene“ u kojem naratorica prikazuje „kolektivno iskustvo“ svoje zajednice. Rigoberta Menču u svojoj životnoj priči govori u ime potlačenih slojeva gde „pored pripovedačkog 'ja' istovremeno progovara i 'mi' određene zajednice“ (Dajmond 2006).

Današnje generacije bukovinskih Mađara u južnom Banatu, potomci emigranata iz Erdelja, deo su kulturnog pejzaža Vojvodine u multietničkom i multijezičkom okruženju. Korpus čine intervjui informanata i beleške sa terenskih istraživanja. Životne priče imaju često kumulativnu snagu; spojene mogu otkriti zajedničke činjenice i kao rezultat, istorija zajednice prirodno izrasta iz životnih priča, koje saznajemo iz ličnih, autobiografskih iskaza: običaji, folklor, jezik, poreklo u tradicionalnim zajednicama doprinose formiranju i jačanju osećanja etničkog identiteta.

1.3. Ciljevi istraživanja

U istraživanju smo najpre pokušali odrediti granicu između fikcionalnog i dokumentarnog teksta i definisati odnos između fikcionalnog i realnog u narativu u delima stvaralačkog i nestvaralačkog jezika, kao i definisati distinkciju između autobiografije kao fikcionalnog i kao nefikcionalnog žanra, gde ta granica biva zamagljena.

Usmeni diskurs smo transkribovali i tretirali kao pisani narativ.⁵ Primenili smo narativnu analizu s fokusom na strukturu, organizaciju narativnih elemenata. Naratološka analiza obuhvata pitanja statusa pripovedača (informanta), načina kompozicije i konstrukcije sižea, ispituje se fenomen hronotopa i tačke gledišta kao osnovnog kompozicionog principa pripovedanja (Uspenski 1979).

S obzirom na to da je žanr autobiografije predmet rada, dali smo kratak osvrt na nasleđe autobiografskih oblika i definisanje autobiografskog žanra i autobiografskog diskursa kao referencijalnog i kao književnog diskursa. U radu smo koristili analizu narativa ličnog iskustva i narativnu teoriju fikcije za analizu nefikcionalnih tekstova. Metode istraživanja su obuhvatile analizu kompozicije konstitutivnih elemenata životne priče. Glavni elementi narativne strukture, narator i glavni junak, u slučaju usmenih istorija jesu ista osoba, koju posmatrmo kroz fenomen organizacije prostora i vremena i fokalizacije. S obzirom na to da je u naratološkoj analizi teksta ključno pitanje „zašto“

⁵ Polazeći od Deridine (Jacques Derrida) ideje o dekonstrukciji suprotstavljenosti između govora i pisanja, koja podrazumeva da govor zavisi od istih lingvističkih struktura kao i pisanje, usmeni „tekst“ bi se u analizi posmatrao kao pisani (Vidi: Spivak 1999: 425).

je priča sastavljena na određeni način, i ovim „tekstovima“ smo pristupili imajući u vidu neophodne modifikacije naratoloških postupaka.

Posebno smo razmotrili kompozicijsko-narativne aspekte, naratološke kategorije prostora, vremena i pripovedne instance. Temporalnu shemu pripovedanja i organizaciju hronotopa smo sagledali sa posebnim osvrtom na diferenciranje vremenskih dimenzija sadašnjost-prošlost.⁶ Postupak udvajanja narativnog vremena karakterističan je za pripovedanje u prvom licu za koje je svojstveno retrospektivno pripovedanje, pripovedanje potkrepljeno sećanjem. Posebno smo ispitali fenomen sećanja kao osnovnog preduslova autobiografskog i memoarskog žanra i žanra životnih priča kao forme sećanja. Fenomenu „autobiografskog sećanja“ (eng. *autobiographical memory*) pristupili smo kao ideji reminiscencije života kroz konstitutivne povezane narativne sekvence (Olney 1998: 315). Način na koji prezentujemo jedan segment sekvence povezan je sa našom koncepcijom celine i u sistematskom rasporedu leži njihovo značenje (Turner and Bruner 1986: 141). Ispitali smo situiranje sadašnjosti u vremenskoj sekvenci. Prošlost, sadašnjost i budućnost su povezane u linearnoj sekvenci definisanoj sistematskim i kauzalnim odnosima. Jedan od sredstava analize narativa i evokacije prošlosti i trenutka⁷ u istraživanju podrazumevao je Frojgov koncept *Nachträglichkeit*, koncept koji podrazumeva rekonstrukciju događaja u svetlu onoga što nismo znali u datom trenutku, već smo naknadno saznali, i „kasnim uviđanjem“ (King 2000: 11-22) vraćanje na prošle događaje koji se čine značajnim iz perspektive sadašnje svesti.

U analizi narativa takođe smo pošli od socijalne konstruktivističke perspektive rodne diferencijacije. Rodna konstrukcija se javlja u kontekstu socijalne interakcije i datom socijalnom, kulturnom i istorijskom kontekstu. U analizi smo pošli od ideje da su razlike kulturalno uslovljene (Vidi: Wodak 1997) i od hipoteze da rod utiče na komunikaciju. Postoje razlike u načinu na koji se razgovara, razlike u stilovima

⁶ Diferencijacija vremenskih dimenzija podrazumeva i anticipaciju i otkrivanje onoga što se može desiti pored opisivanja prošlih događaja i njihovog sagledavanja iz sadašnje perspektive. Pristupili smo narativu kao temporalnoj strukturi sa stanovišta sazajne uloge narativa (vidi: Prince 2000: 129), što podrazumeva, da upotrebimo reči Žeralda Prinsa (Gerald Prince), da „naratologija pomaže u prikazivanju narativa kao strukture i prakse koja osvetljava temporalnost i ljudska bića kao temporalna bića“ i „ima presudne implikacije za naše samo-razumevanje“ (Prince 2000: 129).

⁷ „Trenutak“ i „naracija“ su komplementarni činiooci: „činom memorije ili anticipacije narativ može povratiti pun doživljaj trenutka“ (Paul de Man 2000: 227-8).

komunikacije, ali je važno istaći da su razlike podjednako validne (Tannen 1992: 15). Primećene su razlike i u domenu percepcije, reakcije i razmišljanja, reagovanja. Potrebno je identifikovati razlike u govoru i razumeti ih. Sociološka i etnografska istraživanja potvrđuju da postoji razlika u ponašanju i temama koje muškarci i žene biraju u intervjuu. Muškarci tradicionalno govore o pitanjima moći i svojim zadacima, što ukazuje na to *šta* su oni, dok žene govore o ličnim odnosima sa drugima i porodičnim pitanjima, što ukazuje na pitanje *ko* su one (Minister 1991: 31).

U doktorskoj disertaciji smo pokušali da prikazemo i da odgovorimo na pitanje na koji način se formira identitet pripadnika manjinske grupe bukovinskih Mađara u Vojlovici, Ivanovu i Skorenovcu na praksi i iskustvu svakodnevnog života u usmenom autobiografskom narativnom diskursu. Na koji način život u multikulturalnoj zajednici utiče na konstrukciju sopstvenog i kolektivnog etničkog identiteta. Osnovna postavka od koje polazimo jeste da je dijaloški karakter ključna odlika ljudskog života i da se kroz odnos sa Drugim definiše identitet.

Osnovne vrednosti čine podlogu našeg ideološkog sistema. To su vrednosti koje nas identifikuju kao simbole zajednice. Stalno pitanje etničke manjine je nesigurnost očuvanja kulturnog identiteta, jezika i tradicija predaka. Cilj ovog rada jeste prikazati stavove u usmenim autobiografskim iskazima o očuvanju elemenata autentičnosti, jezika i tradicija sekeljskih predaka kao osnovnih vrednosti kulturnog i etničkog identiteta bukovinskih Mađara. Doprinos doktorske disertacije čini terenska građa relativno neistražene manjinske zajednice koja u proteklim decenijama broji populaciju u opadanju. Pored postojećih istraživanja iz oblasti istorije, folklora i lingvistike, doprinos ovog rada je u novom pristupu temi i analizi. Predmet rada usmeren je na zajednicu bukovinskih Mađara, te u analizi usmenih autobiografskih narativa pripadnika sekeljske zajednice koristimo analizu narativa ličnog iskustva i narativnu teoriju fikcije za analizu nefikcionalnih tekstova životnih priča.

Cilj i doprinos terenskog istraživanja je nova građa koja se dalje može izučavati u drugim disciplinama: u naratologiji, lingvistici, antropologiji, istoriji, psihologiji.

1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja

Istraživanjem Mađara iz Bukovine, doseljenika iz Erdelja, bavile su se discipline prvenstveno u okviru društveno-humanističkih nauka, lingvistike, historiografije, etnologije i folkloristike. Ovde ćemo se posebno osloniti najpre na historiografske studije. Navešćemo kratak pregled dosadašnjih istraživanja.

Izdvojili bismo jednog od prvih istraživača, Adama Šebešćena (Sebestyén Ádám), lokalnog istoričara i etnografa, rodom iz Andrašfalve, koji je zaslužan za dobrovoljno sakupljanje i beleženje folklorne građe, običaja, narodnih pesama, priča i predanja Sekelja, te za promovisanje i širenje sekeljske kulture. Adam Šebešćen je aktivno radio na osnivanju društva za očuvanje baštine, organizovao je njihove programe i redovno učestvovao u promovisanju kulture Sekelja sa KUD-om iz Kakašda. Napisao je niz knjiga iz oblasti književnosti i folklor. U svojoj monografiji o Sekeljima iz Bukovine *A bukovinai székelység tegnap és ma (Sekelji iz Bukovine nekad i sad)* zabeležio je istorijske događaje počev od „mađefalske tragedije“ (mađ. *mádefalvi veszedelem*), koji je inicirao velike migracije iz Bukovine i koji označava početak istorije bukovinskih Sekelja, pa sve do migracije u Ameriku. Šebešćen je takođe, kao samostalni etnograf, sakupio 458 priča od 34 kazivača, koje su izdate u četiri toma na 1782 strane u knjizi *Bukovinai székely népmesék I-IV. (Narodne priče bukovinskih Sekelja I-IV)*. Šebešćen je svoj život posvetio širenju znanja o tradiciji Sekelja iz Bukovine, kako u matičnoj zemlji, tako i u inostranstvu.

Izdvojili bismo još knjige Đule Sabadke (Szabadka Gyula: *Skorenovac története*, 1936), Jožefa Nađa Oberdinga (Oberding Nagy József: *A vándorló bukovinai magyarok*, 1939), Alajoša Šante (Sántha Alajos: *Bukovinai magyarok*, 1942), Lasla Petera (Péter László: *Vándor fecske hazatalál? 2008*), kao i monografiju o Vojlovici Zoltana Nađ-Šivoa (Nagy-Sívó Zoltán: *Bukovina mit vétettem? 1999*).

Pored historiografskih istraživanja, o bukovinskim Mađarima publikovane su knjige i studije iz oblasti jezika – Bela Ronai (Rónai Béla: *A bukovinai székely nyelvjárás főbb sajátosságai*, 1978), Gergej Lerinc (Lőrincz Gergely: *Székely édesanyám sok, szép szava*, 2014), primenjene umetnosti – Marija Varga Kemeny (Kemény Lajosné Varga

Mária: *Hertelendyfalvi Székely Varrottasok*), fotografske umetnosti – Laslo Rudolf (Rudolf László: *Józseffalvi fényképalbum*).

1.5. Metode koje su se u istraživanju primenile

U istraživanju smo koristili interdisciplinarni metodološki pristup koristeći znanja iz antropološke lingvistike, narativne teorije i mađarskog jezika.⁸ U radu smo primenili kvalitativni biografski metod za prikupljanje podataka, narativnu analizu, diskurs analizu u analizi transkripta. Svi transkripti su dati u originalu, kao i u srpskom prevodu. Ostali citati u radu su takođe dati u prevodu autora teksta, ukoliko nije drugačije navedeno u literaturi.

⁸ Narativni pristup proučavanja individualnih života razvio se u prvoj polovini 20. veka (McAdams 1985, Tomkins 1979) spajajući znanja i hipoteze o dinamici, strukturi i sadržaju životnih priča i autobiografskog sećanja sa interdisciplinarnim naučnim disciplinama psihologijom, sociologijom, antropologijom, teorijom književnosti.

2.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U ovom poglavlju obradićemo nekoliko jedinica: prvo ćemo navesti metode koje smo primenili u istraživanju, a potom ćemo napraviti opšti pregled kvalitativnih istraživanja, i metoda prikupljanja podataka, sa posebnim osvrtom na definisanje kvalitativnog intervjua. Zatim će biti razmotren biografski metod koji smo koristili u istraživanju uključujući iskustva sa terenskog istraživanja koje smo sproveli, uz detaljni opis intervjua i metoda transkripcije.

Cilj narativnog istraživanja ljudskih života je interpretacija individualizovanog i kontekstualizovanog iskustva. Kroz narativ se dolazi u dodir sa sagovornikom koji je uključen u proces samo-interpretacije, a zatim se radi sa korpusom, sa onim što je rečeno i sa kontekstom intervjua, uključujući i neverbalne znakove, koji imaju ulogu u konstrukciji značenja (Wodak 1997: 4), zbog čega smo u analizi uzeli u obzir i paralingvističke osobenosti govora kao nosioce značenja (Rosenthal 2004: 60).

Istraživanje o etničkoj zajednici bukovinskih Mađara zasnovano je na kvalitativnom polustrukturiranom autobiografskom intervjuu. Analiza istraživačkog procesa sastojala se od sledećih nivoa:

1. Narativni pristup počinje intervjoom. Metod intervjua (auto)biografskih-narativa⁹ podeljen je na dva dela:

a. Prvi deo podrazumeva period glavne naracije pod inicijalnim pitanjem bez tematskog fokusa i bez prekida od strane istraživača, osim paralingvističkih izraza za demonstraciju pažnje i interesa. U narednim odeljcima ćemo u više detalja obrazložiti postupke koje smo primenili u intervjuu i razloge za promenu metoda.

b. Drugi deo je strukturiran intervjuu koji je obuhvatio interna pitanja u okviru glavne naracije, i eksterna, koja podrazumevaju poslednji stadijum intervjua i tiču se tema koje nisu nužno bila obuhvaćena glavnom naracijom (Rosenthal 2004: 50-2).

⁹ Metod je uveo Eric Šice (Fritz Schütze) 1970. (Rosenthal 2004: 50).

Razgovor se snimao na digitalne audio nosače.

2. Sledeći nivo bio je rad sa korpusom dobijenim iz intervjua, što podrazumeva prezentaciju iskustva. U radu sa korpusom istraživač je svestan da je materijal generisan u odnosu na informantovu subjektivnu percepciju svoje situacije, kao i na informantovu percepciju istraživača i njihovog odnosa (Miller 2000: 130).

Prvi postupak u radu sa korpusom podrazumevao je transkribovanje iskustva.

Snimljeni dijalog smo transkribovali u tekst, u „pisani govor“ u originalnoj dijaloškoj formi. Da bi se postigao što veći stepen verodostojnosti i prikazao ritam govora, transkript podrazumeva i znake participacije istraživača, markere diskursa, kao i ne-leksičke segmente govora, pauze, verbalne i neverbalne elemente konverzacije. U transkriptu smo zadržali dijalekatske specifičnosti izgovora i leksike.

Uz transkript se često sastavljaju tri dokumenta: „protokol (opis uspostavljanja kontakta i toka samog intervjua), biogram (hronološki uređeni podaci) i sažetak (opis životne priče)“ (Savić i Mitro 2006: 256). Za izradu doktorske disertacije, posle svakog intervjua sačinili smo protokol, koji je podrazumevao ujedno i hronološke podatke, teme razgovora i specifičnosti govora, kao i opis govorne situacije.

3. Transkripte, koji se koriste u analizi, preveli smo na srpski. Uz srpski prevod priložili smo i transkripte sa originalnim tekstom na mađarskom.

4. Poslednji postupak je analiza iskustva. Problem narativne analize je višeglasje u interpretaciji: informant-istraživač-čitalac oblikuju tri različita značenja već selektivne realnosti. Značenje je višeznačno, jer se stvara kroz proces interakcije ljudi. Narativ je konstruisan u dinamičkom dijaloškom procesu kroz zajedničku kreaciju istraživača i ispitanika i njihov dijaloški diskurs. Analizi smo pristupili uzimajući u obzir informanta kao aktivnog učesnika u istraživačkom procesu, kao i različite kontekste kroz koje je potrebno vršiti interpretaciju imajući u vidu da ljudska svest egzistira uvek u odnosu na drugu svest i da su „svi izrazi orijentisani na odgovor nekog Drugog i oblikovani su kontekstom u kom se javljaju“ (Josselson 1995: 42).

U radu sa korpusom, istraživač je svestan da je materijal generisan u odnosu na informantovu subjektivnu percepciju svoje situacije, kao i na informantovu percepciju istraživača i njihovog odnosa (Miller 2000: 130).

Bez pažljive analize sveukupnog efekta koji prisustvo istraživača ima, ne može se utvrditi koliko je tipično ponašanje informanata u situaciji intervjua. U kojoj meri prisustvo posmatrača utiče na ispitanika i njegov govor se ne može precizno utvrditi. Istraživač kao sagovornik u intervjuu, ili kao publika može uticati i neposredno delovati na govor informanata na različite načine: može uticati na promenu leksičko-sintaksičkih sredstava, kao i na promenu paralingvističkih sredstava (neverbalnih sredstava i modifikaciju glasa). Različite efekte koje istraživač ima u situaciji intervjua posmatrao je Labov (1972a). On je u svojoj diskusiji o prisustvu posmatrača (eng. *observer's paradox*) primetio da je cilj istraživanja otkriti kako informanti govore bez prisustva posmatrača: „Cilj lingvističkog istraživanja u zajednici jeste otkriti kako ljudi govore kada nisu sistematično posmatrani; a ipak te podatke možemo dobiti samo putem sistematične opservacije“ (Labov 1972a: 209)¹⁰. Reč je o metodološkom principu sa ciljem posmatranja informanata u realnoj govornoj situaciji u komunikaciji, a da oni sami toga ne budu svesni. Labov tvrdi da sistematične podatke za sociolingvističku analizu možemo dobiti u svakodnevnom govornom obliku, u vernakularu (Labov 1972a: 43) kao oruđu usmene komunikacije običnih ljudi u običnim okolnostima u zajednici. Formalni, standardizovani govorni stil gde sagovornici više obraćaju pažnju na to kako govore, nego šta govore rezultira „nepravilnim fonološkim i gramatičkim obrascima sa velikom merom hiperkorekcije (eng. *hypercorrection*)“ (Labov 1972a: 208). Potrebno je sagledati autentičnu upotrebu jezika u međusobnoj interakciji više govornika u grupi bez prisustva istraživača (Ibid: 61).¹¹ Labov tu uključuje i efekat rekordera ili diktafona (digitalnog snimača razgovora) i zaključuje da svaka sistematična opservacija govornika određuje formalni kontekst u kome se posvećuje pažnja govoru. Pod „sistematičnom opservacijom“ podrazumevamo više od prisustva ili

¹⁰ „The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain this data by systematic observation“ (Labov 1972a: 209).

¹¹ Jedan od primera je snimak razgovora članova porodice, gde je u poslednjih pet minuta razgovor tekao bez uplitanja istraživača kada je porodica „pokazala svoje brige, rasprave, njihove vrednosne sisteme i gramatičku strukturu svog svakodnevnog jezika“ (Ibid: 117).

odsustva ljudskog posmatrača. Sam kasetofon ima varijabilni efekat u promeni govora (Labov 1972a: 213).

Žanr životnih priča je najčistiji oblik od svih žanrova usmene istorije, upravo zbog malog uplitanja od strane istraživača. One su uvek lični iskazi informanata i čuvaju najviše intimnih crta u izvornom vidu. Direktna sećanja informanta, koji je u isto vreme i pripovedač i glavni junak (Bruner 2004: 693) priče koju pripoveda, na taj način imaju veću narativnu snagu.

2.1. Kvalitativno istraživanje

Kvalitativna istraživanja predstavljaju skup različitih teorijskih paradigmi i interpretativnih metoda, tehnika, strategija od konstruktivističkih i kulturalnih studija, do feminističkih i etničkih teorija. Kvalitativna istraživanja predstavljaju široko polje različitih metoda humanističkih i društvenih disciplina, te ih je zbog njihovog „multi-paradigmatskog“ (Nelson et al. 1992: 4) fokusa teško svesti pod jednu definiciju. Jedna od opšteprihvaćenih definicija je ona koja kvalitativna istraživanja određuje kao „multimetodološki usmerena istraživanja koja uključuju naturalistički i interpretativni pristup predmetu proučavanja“ (Ibid.). Drugim rečima, to je metoda koja razvija široko polje povezanih interpretativnih pristupa u proučavanju pojava u njihovom prirodnom okruženju, nastojeći da se istraže značenja koja im pridaju sami učesnici ispitivanja (Ibid.). Kvalitativno istraživanje podrazumeva naturalistički pristup, što znači da proučava stvari u njihovom prirodnom okruženju i pokušava im dati neki smisao. Kresvel (Creswell) definiše kvalitativno istraživanje kao „istraživački proces razumevanja baziran na različitim metodološkim tradicijama istraživanja koje ispituju društveni ili ljudski problem. Istraživač izgrađuje kompleksnu, holističku sliku, analizira reči, daje izveštaj o detaljima gledišta informanata i sprovodi istraživanje u prirodnom okruženju“ (Creswell 1998: 15).

Cilj kvalitativnih istraživanja je pokušaj dubljeg razumevanja i opisivanja događaja u kolaboraciji istraživača i subjekta ispitivanja. Kvalitativna istraživanja nastoje da generišu podatke o ciljnim grupama i pojedincima u njihovom okruženju i ustanove faktore koji utiču na njihovo ponašanje i razmišljanje. Cilj istraživanja je izvođenje

evaluacije i boljeg razumevanja o tome kako učesnici oblikuju značenja u svojim okruženjima kroz izveštaje iz prve ruke.

Karakteristike kvalitativnih istraživanja čine mnogostruka i raznovrsna obeležja, te se ona prema teoretičarima mogu podeliti na holističko, empirijsko, interpretativno i empatičko (Stake 1995: 47-8).

2.1.1. Metode prikupljanja podataka

Metode prikupljanja empirijskih podataka u kvalitativnom istraživanju mogu biti intervjui, ciljne grupe, etnografija, sociometrija, istoriografija i studije slučaja. „Većina istraživača koristi najmanje jednu tehniku koju vremenom prisvoji kao omiljeni metod istraživanja, što je verovatno bio razlog da su raniji tekstovi o kvalitativnom istraživanju navodili samo po jednu tehniku istraživanja: opservaciju učesnika, intervjui ili nenametljive metode“ (Berg 2001: 4).

Prema Kresvelu (Creswell 1998), poznate tradicije kvalitativnog istraživanja su sledeće:

- a) biografska tradicija životnih istorija
- b) fenomenologija
- c) utemeljene teorije
- d) etnografija
- e) studija slučaja

Svaka od ovih tradicija čine glavne metode kvalitativnih istraživanja.

U sociološkim naukama primenjuju se različite kvalitativne metode za istraživanje socijalnih i kulturalnih fenomena:

- 1) *Metoda studija slučaja* (eng. *case study*) koja za predmet ima pojedinačni slučaj, ili grupe, zajednice, sela, društvene grupe, porodice u svom jedinstvenom okruženju. Pristup studiji slučaja koristi brojne tehnike prikupljanja podataka kao što su dokumenta, arhivski materijal, dubinski intervjui (eng. *in-depth-*

interview), opservacija učesnika (Yin 1994). Studija slučaja je pristup koji podrazumeva široko polje sagledavanja života i društva u različitim kontekstima. Istraživači imaju različite ciljeve proučavanja slučaja. Stejk (Stake 1994, 1995 prema Berg 2001: 229) predlaže da se studije slučaja klasifikuju u tri različita tipa: *unutrašnji, instrumentalni i kolektivni*. Unutrašnji tip studije slučaja podrazumeva da istraživač ne pokušava da razume ili testira apstraktnu teoriju ili razvije nova teoriska objašnjenja, već ima za cilj bolje razumevanje unutrašnjeg aspekta pojedinca. Instrumentalne studije slučaja nude uvid u problem ili teorijsko pitanje. Slučaj je u ovom tipu od drugostepenog značaja. On služi samo kao pomoć radi boljeg razumevanja teorijskog problema. Kolektivne studije slučaja podrazumevaju studiju nekoliko slučaja u cilju boljeg razumevanja teorije u širem kontekstu (Ibid.).

- 2) *Etnografska metoda* je proces sistematičnog prikupljanja podataka putem učestvovanja i posmatranja ponašanja društvenog sveta iz prve ruke, kroz opise zajednica, društava, sela, te sprovođenja različitih vidova konverzijskih intervjua. Posmatranje sa učestvovanjem na terenskim istraživanjima je način prikupljanja podataka putem ove metode, pri čemu istraživač direktno doživljava fenomen istraživanja. Termin etnografija je korišćen na različite načine, kao kulturalni opisi (Wolcott 1973), kao istraživanje prirodnog okruženja u sprovođenju terenskog rada. Etnografska metoda ispituje različite fenomene kroz ugao posmatranja učesnika nudeći izveštaje u kojima se reprezentuju rezultati posmatranja. Ova metoda ispituje i interpretira društvene odnose između ljudi i grupa. Važan aspekt etnografije je „razlikovanje mikro i makroetnografije“ koja se ogleda u obimu datog istraživanja. Makroetnografija pokušava da opiše ponašanje cele grupe, dok se mikoretnografija fokusira na posebne tačke u većem okruženju, grupi ili instituciji (Berg 2001: 135-6). Mikro i makroetnografija za cilj imaju da „sagledaju svakodnevni život zajednice iz ugla učesnika, i detaljno ispituju ljude i njihov društveni diskurs i rezultate njihovih aktivnosti, iz čega se izvode principi i koncepti“ (Ibid.). Nedostatak ove metode je problem otežanog pristupa zatvorenim ciljnim grupama, koji uključuje i etička pitanja u vezi sa istraživanjem, koje može da naruši prava i privatnost subjekata istraživanja (Ibid: 138).

3) *Metoda posmatranja sa učestvovanjem* (eng. *participant observer method*) ima korene u antropološkim studijama u kojima su istraživači u cilju proučavanja običaja i tradicija udaljenih ili manje poznatih zajednica putovali i sami bili učesnici datih rituala. Metoda se koristi zajedno s metodom intervjua u kojoj posmatrač učestvuje i preuzima neke od uloga kroz uključivanje u zajednicu uz redovne kontakte tokom dužeg vremenskog perioda. Istraživač posmatranjem svakodnevnog života i rituala sakuplja podatke na licu mesta posmatranjem situacije i prikupljanjem podataka direktno od informanata. Ova metoda nudi uvid u život i delovanje grupe, no ujedno predstavlja izazov za istraživače u pronalaženju pogodnih informanata voljnih da učestvuju u istraživanju. Nedostaci metode mogu se ogledati u vremenskom okviru koji je potreban za dobijanje potrebnih i dovoljnih informacija, a ponekad uključuju samo mali uzorak ispitanika, te se može postaviti pitanje da li je uzorak dovoljno reprezentativan za prikladnu analizu. Kritike ovakve metode se mogu odnositi na pitanje pouzdanosti i objektivnosti rezultata istraživanja čija se validnost ne može uvek proveriti, zatim na pitanje odnosa istraživača i informanta, sugestivnosti istraživača i njegovog uticaja na iskaze. Potrebno je da istraživač odluči do koje mere će učestvovati u životu informanata kako bi njegova posmatranja bila objektivna i nepristrasna (DeWalt et al. 1998). Kritike obuhvataju i pitanja iskrenosti i objektivnosti informanata i njihove sposobnosti da odgovore potrebama istraživanja.

2.1.2. Kvalitativni intervju

Kvalitativni intervju se može klasifikovati u nekoliko različitih tipova u zavisnosti od načina izvođenja intervjua i konstruisanju pitanja. Razlika između njih se ogleda u stepenu kontrole koju učesnici imaju u procesu intervjua, kao i u njegovom sadržaju (Fontana and Frey 1998), stoga se mogu izdvojiti četiri tipa intervjua:

- a) *Strukturirani intervju ili standardizovan intervju* se odvija uz strogo strukturirani upitnik u kojem se svim učesnicima postavljaju ista pitanja istim redosledom sa

minimalnim učešćem istraživača. Ova vrsta intervju se može dovesti u vezu sa upitnikom s tom razlikom što se on odvija u usmenom obliku.

- b) *Nestruktuirani ili slobodni, nestandardizovan intervju* ne koristi unapred pripremljen upitnik, već se odvija u neformalnom, slobodnom razgovoru. Ovaj metod se oslanja na interakciju između istraživača i informanta, u kojoj ispitivač nastoji da se prilagodi informantu, da bude nenametljiv i fleksibilan, kako bi sagovornik mogao da vodi razgovor u svom maniru i svom tempu. Panč (Punch) opisuje nestruktuirani intervju kao način razumevanja složenog ponašanja ljudi bez nametanja *a priori* kategorizacija, koje mogu limitirati polje istraživanja (Punch 1986). Nestruktuirani intervju se odvija u atmosferi u kojoj istraživači i informanti kreiraju kontekst konverzacione prisnosti, te učesnici osećaju slobodu da podele svoju priču (Ramos 1989). Kvale ističe da sam čin razgovora sa drugom osobom sa kojom deli ista interesovanja i koja je zainteresovana za gledište sagovornika bez kritičkog razmišljanja može da bude bogato iskustvo (Kvale 1996). Nedostaci ovakvog tipa intervju se ogledaju u mogućoj teškoći pri pokušaju kontaktiranja i ulaska u zajednicu istraživanja, naročito u slučaju kada je istraživač autsajder, te je potrebno koristiti tehnike pregovaranja, pri čemu treba imati u vidu moguće političke i pravne barijere (Lofland et al. 2006). Potrebno je razumeti jezik i kulturu informanata, kao i osoben kontekst njihovog kulturnog okruženja da bi se olakšao pristup takvoj zajednici.
- c) *Polustruktuirani intervju* se odvija u prirodnoj i neformalnoj atmosferi u kojoj istraživač koristi upitnik kao vodič i smernicu intervju, međutim informantima je dato da slobodno odgovaraju na pitanja. Istraživač u toku intervju može da prilagođava pitanja datoj situaciji, može da promeni redosled pitanja i da doda nova pitanja u zavisnosti od konteksta u kojem ispitanik odgovara, sa mogućnošću uplitanja u razgovor samo u slučaju kada želi da usmeri sagovornika na željeni razgovor ili kada sagovornik skrene sa teme. Bet Lič (Beth Leech) predlaže tehniku u kojoj istraživač treba da deluje informisano i profesionalno, ali manje informisano od sagovornika sa kojim sprovodi intervju (Leech 2002: 665). Lič ističe da je potrebno imati u vidu da će mnogi sagovornici biti nervozni i da mnogi možda nikada nisu bili subjekti naučnog istraživanja. Potrebno ih je ohrabriti otvorenim stavom i opuštenim pristupom, i

izbegavati studiozne opise istraživačkog rada (Ibid: 666). Lič navodi nekoliko jednostavnih saveta koji će navesti sagovornike da se otvore i preuzmu reč u razgovoru: „Pristupite subjektu intervju sa pozitivnim stavom. Ponašajte se kao da je prirodno da ljudi žele voditi razgovor sa vama. Izgledajte prijateljski i zainteresovano“ (Ibid.).

- d) *Dubinski intervju* (eng. *in-depth-interview*) je tehnika koja sprovodi intervju sa malim brojem ispitanika. Može biti individualan ili grupni (fokus grupe); omogućava direktni pristup i bolje, potpunije razumevanje predmeta istraživanja. Grupe se biraju iz manjeg reprezentativnog uzorka, čiji članovi imaju jedno ili više istih obeležja koja su važna za ispitivanje. Ova tehnika omogućava dobijanje informacija sa više detalja od drugih metoda prikupljana, kao što su, na primer, ankete.

Sprovođenje kvalitativnog istraživanja je razvojni proces sa nepredvidivim ishodom. On zahteva vreme i prostor za dalji rast i promenu.

2.2. Biografski metod

Biografski metod obuhvata nekoliko disciplina koje su usko povezane: „nativ, životna priča, usmena istorija, autobiografija, biografsko interpretativne metode, kazivanje priča, etnografija, sećanje“ (Bornat 2008: 344). Navedene metode se baziraju na posmatranju sagovornika kao aktivnog učesnika u istraživačkom procesu (Bornat 2004: 35), kao i na podrazumevanje životne priče kao zajedničke produkcije sagovornika i istraživača.

Biografski metod se u sociologiji sagledava kao „proces socijalne konstrukcije života sa aktivnim, kreativnim učešćem“ (Gubrium and Holstein 1995: 46) sagovornika. Gubrium i Holstein ističu da se „životi ne konstruišu proizvoljno u kontekstualnom vakumu“ (Ibid.).

Alasuutari navodi da se u sociologiji primenjuju dva tradicionalna pristupa proučavanju životnih priča: proučavanje života u njihovom sociološkom kontekstu ili njihovo shvatanje kao odraza konstrukcije ličnosti ili identiteta (Alasuutari 1997: 1).

Sociolingvistički pristup podrazumeva životne priče kao konstrukciju selfa i identiteta (Alasuutari 1997: 2). Alasuutari predlaže novi pristup proučavanju života navodeći da su „naše ličnosti deo socijalne stvarnosti: one su konstrukcije prema kojima živimo“ (Ibid: 16).

Novi pristup biografske metode bazirane na metodi usmene istorije se oslanja na sećanja i iskaze u cilju sticanja što sveobuhvatnijeg razumevanja prošlosti, kako individualne tako i kolektivne stvarnosti (Thompson 1988). Životna priča za građu uzima individualni život i njegovu ispričanu priču iz aspekta razumevanja socijalnih procesa određenih klasom, kulturom i rodom.

Paradoksalno, fokusirajući se na subjektivitet i na individuu, u takvom pristupu težište može da se prebaci sa naratora na istraživača kao aktivnog učesnika u istraživačkom procesu (Bornat 2004: 35). Težište može biti i na interakciji između istraživača i sagovornika.

Naredni odeljci pružaju uvid u iskustva sa terenskog istraživanja i intervjua obuhvatajući teorijsko-metodološki i empirijski pristup.

2.2.1. Terensko istraživanje

Istraživanje bukovinskih Mađara u tri naselja (Vojlovica, Ivanovo i Skorenovac) u južnom Banatu započela sam iz nekoliko razloga. Multietnička i multikulturalna pokrajina Vojvodina je pogodan teren za istraživanje etničkih zajednica i kolektivnog identiteta, kao i međusobnog odnosa različitih etničkih zajednica. Važno je naglasiti da je izbor mađarske zajednice načinjen pre svega zbog jedinstvene situacije etničke manjine sekeljskih Mađara, doseljenika iz Bukovine, koji se nalaze u specifičnom položaju u pokrajini i koji se izdvajaju ne samo od većinskog srpskog stanovništva, već i od mađarskog življa u Vojvodini. Ova mala zajednica odgovara opisu „skrivenih

manjina“¹² kao „male grupe koje misle da je njihovo zajedničko poreklo od značaja za njihov identitet“ (Promicer 2004: 13). Lično poznavanje mađarskog jezika je još jedan od ključnih razloga zašto sam izabrala rad u mađarskoj zajednici, što je olakšalo pristup zajednici i imalo važnu ulogu u sprovođenju intervjua i terenskog istraživanja u celini.

Terenska istraživanja sam započela 2007. godine, nakon poziva na teren od strane lingvistkinje dr Marije Mandić na Balkanološkom institutu SANU, koja je učestvovala na projektu „Etnička i socijalna stratifikacija Balkana (2006-2010) u naseljima južnog Banata“. Prva iskustva sa terenskog istraživanja ostvarila sam u okviru projekta koji je, između ostalog, obuhvatio sprovođenje intervjua sa Srbima iz Omoljice, kao i sa Mađarima iz Ivanova. Odlazak na teren za doktorsku disertaciju nastavila sam samostalno u naseljima Vojlovica, Skorenovac i Ivanovo. Istraživanja su trajala do početka 2016. godine. Kvalitativna terenska istraživanja zajednice bukovinskih Mađara ostvarena su metodom intervjua i delimično metodom posmatranja sa učestvovanjem. Milina Ivanović-Barišić ističe da je „boravak istraživača na terenu i susret sa ‘živom laboratorijom’ od suštinske važnosti za razumevanje mnogih pojava i socijalnih odnosa u društvu“ (Ivanović-Barišić 2012: 8). Istraživanja su podrazumevala višegodišnju interakciju sa članovima zajednice. Odlazila sam više puta u kraće posete u mesta istraživanja, gde su realizovani intervjui u porodičnim domovima sagovornika, uz povremeno uključivanje u neke aspekte života zajednice. Razgovori su vođeni na mađarskom - maternjem jeziku sagovornika. Upitnik za intervju sam sačinila sama. Pre svakog intervjua informanti su dobili dokument o *Saglasnosti u učestvovanju u istraživačkom radu*¹³ kojim se ujedno daje dozvola za snimanje na digitalni audio nosač. Terenski materijal je upotpunjen fotografskom građom i beleškama sa istraživanja. Naglasak je bio na posleratnoj generaciji ili generaciji koja je rođena u periodu između dva svetska rata. Razlog za izdvajanje pripadnika starije generacije bio je taj što su oni konzervativniji po pitanju tradicije i jezika, pamte priče svojih predaka i imaju složenije naracije, koje su me ovom prilikom zanimale, dok se mlađa generacije u manjoj ili većoj meri prilagođava dominantnoj grupi i njihovom jeziku. Kristijan Promicer izdvaja

¹² Pojam „skrivenih manjina“ kao *terminus technicus* skovan je 2002. i ispitivan na međunarodnoj radionici u Sloveniji u organizaciji prof. Eduarda Štaudingera kada je dr Biljana Sikimić ponudila mogućnost primene ovog pojma za slične fenomene u celoj jugoistočnoj Evropi (Promicer 2004: 13). Primeri skrivenih manjina su Banjaši, Cincari, Bugari Palčani ili Pavlikijani, Čerkezi.

¹³ Primer Saglasnosti dat je u Apendiksu 1.

stariju generaciju u redovima sagovornika i ističe da:

„Razumeti i intervjuisati te starije osobe značajno je iz više razloga. Pre svega, tako se mogu bolje razumeti uzroci bilo otpora, bilo asimilacije. S druge strane, upravo iskazi takvih sagovornika mogu pružiti određena objašnjenja o funkcionisanju principa etniciteta uopšte, čija se fluidnost ne može tako lako „uhvatiti“ kod pripadnika mlađe generacije. Na taj način, istraživač može bolje razumeti socijalnu ulogu koju igra takozvana „tradicija“ kod funkcionisanja fenomena etniciteta kod etničkih grupa uopšte“ (Promicer 2004: 14).

Zajednicu sekeljskih Mađara u južnom Banatu čini pretežno seosko stanovništvo. U terenskim istraživanjima veoma je važno poznavati jednog meštana koji će istraživača uvesti u zajednicu. Česti boravci na terenu, upoznavanje sa sagovornicima, kao i maternji mađarski jezik, doveli su do zblizavanja sa sagovornicima, što mi je delimično obezbedio insajderski status.¹⁴ Žmegač et.al. ističu da se u istraživanjima u kojima je

„istraživač praktično, kognitivno i emocionalno suživljen sa terenom, istraživanja se kreću u kontinuiranom tijeku i miješanju osobnog iskustva i stvaranja antropološkog znanja, a sam istraživač postaje kazivačem jer posjeduje izvjesno znanje o istraživanome stečeno osobnim životnim iskustvom, ali nevezano uz istraživačku temu“ (Žmegač, Zrnić i Šantek 2006: 31-2).

Mnoga istraživanja pokazuju da različiti faktori, kao što su pol, starost, etnički identitet utiču na uspeh terenskog istraživanja. U istraživanju manjinskih grupa neki teoretičari smatraju da je za bolji ishod istraživanja najbolje da istraživač bude pripadnik iste grupe u cilju dobijanja boljeg uvida i stručnosti, no postoje i zagovornici teorije da takvim istraživačima nedostaje objektivnost. Zinn ističe da terenska istraživanja u manjinskoj zajednici vođena od strane pripadnika manjine imaju empirijske i metodološke prednosti od kojih je najvažnija ta da „manjinski istraživači vide društvenu realnost kroz ‘sočiva’ koja omogućavaju postavljanje pitanja i prikupljanje informacija koje drugi ne bi mogli“ (Zinn 1979: 212). Neki aspekti života manjine su teže shvatljivi pripadnicima

¹⁴ Teoretičari razlikuju terenski rad po dva kriterijuma: istraživač koji posmatra (eng. *observer*) i ostaje izvan zajednice, i drugi tip istraživač koji saznaje (eng. *inquirer*) koji postaje deo zajednice koju proučava za koji se upotrebljava izraz u antropologiji „going native“ (Kvale 2007: 29). Najnovije teorije ukazuju na uticaj koji ulazak u jednu zajednicu može ostaviti na istraživača. Shari Huhndorf u svojoj knjizi *Going Native: Indians in the American Cultural Imagination* (2001) postavlja pitanje šta može istraživač saznati o sebi i svom rasnom identitetu u istraživanju Amerikanaca starosedelaca i njihovog međusobnog odnosa (Huhndorf 2001).

dominante grupe, jer izveštavaju o životu iz ugla autsajdera što ima uticaja na podatke i kvalitet razumevanja.

Milina Ivanović-Barišić naglašava da se u svakom istraživanju ne može izbeći subjektivnost „ako ni zbog čega drugog a ono zbog činjenice da je to ipak subjektivno istraživačko viđenje društvenih procesa i činjenica na kojima se oni zasnivaju. Od izuzetnog značaja je i nastojanje da se odgonetne sistem vrednosti ispitanika, koji je najčešće različit od ispitivačevog“ (Ivanović-Barišić 2012: 8). U tom smislu, moj status ispitivača koji poseduje određene karakteristike slične ispitanicima, kao što je na primer isti maternji jezik, olakšalo mi je pristup zajednici, te sam za kratko vreme bila prihvaćena od strane meštana. Metodološka prednost insajderske pozicije u istraživanju odnosi se na lakše sticanje poverenja i ostvarivanje bliskosti sa sagovornicima. Zinn zaključuje da su ljudi iz manjinskih zajednica stekli samozaštitno ponašanje u odnosu sa autsajderima, te da je razumljivo pitanje da li istraživač-outsajder ima pristup nijansama ponašanja i značenjima (Zinn 1979: 212). Etnolog Sanja Zlatanović zaključuje da sagovornici mogu podešavati svoja ponašanja i iskaze prema slici koju žele da ostave o sebi i onome što pretpostavljaju da se uklapa u vrednosne sisteme istraživača i predlaže da se dugotrajnim boravkom u zajednici „može uočiti diskrepanca između onoga što njegovi sagovornici pričaju i onoga što rade. Sagovornici mogu osećati i izvesnu nelagodnost ili zabrinutost u pogledu načina na koji će istraživač upotrebiti prikupljene podatke, naročito ako se radi o temama intimnijeg karaktera, ili pak o onima koje nose političke implikacije“ (Zlatanović 2010: 132). Sanja Zlatanović definiše problem interakcije istraživača i sagovornika koji je složen i može biti „opterećen brojnim problemima *transfera (prenosa) i kontratransfera (protivprenosa)*“ (Zlatanović 2010: 129). Stoga je potrebno da tokom terenskog rada istraživač kontroliše svoje reakcije i bude osetljiv naročito kada su u pitanju istraživanja marginalizovanih zajednica. Transfer podrazumeva da sagovornici u toku istraživanja mogu da prenesu na istraživača svoja osećanja, misli, asocijacije, stavove. On može da bude pozitivan i podsticajan za razgovor, dok negativan transfer može da rezultira odbijanjem saradnje i zatvaranjem. Ukupno ponašanje, iskazi i izgled sagovornika mogu izazvati kontratransferne reakcije kod istraživača (Ibid: 136).

U intervjuima koje sam sprovodila u zajednici, sagovornici su me u prvo vreme doživljavali i kao autsajdera i insajdera. Takva dvostruka pozicija nije statična, već se različito doživljava od strane članova grupe i kompleksnom je čini moje poreklo. Budući da govorim mađarski jezik na maternjem nivou, sagovornike je zanimalo odakle dolazim, ko su mi roditelji. Očekivala sam pitanja slične prirode i bila sam spremna da odgovaram na njih, te ih nisam doživljavala kao smetnju u radu. Naprotiv, ona su mi otvorila priliku da se predstavim, da kažem nešto o svom poreklu, o svojim interesovanjima i ciljevima istraživanja, što me je polako zbližilo sa sagovornicima i olakšalo sam proces intervjuja. Kako insajderska pozicija nije fiksna, već zavisi od višestrukih faktora u toku istraživanja, ne mogu da tvrdim da su me svi sagovornici doživeli kao osobu od poverenja, budući da sam neke od njih posetila samo jednom prilikom, te sa nekima nisam mogla izgraditi prisniji odnos. S druge strane, treba naglasiti da je reč o životnim pričama, te su zbog prirode intervjuja neki sagovornici bili više zatvoreni od drugih. Ako se govori o ciljevima istraživanja, ovo su situacije koje mogu da se okarakterišu kao neuspeh na terenu koji se naročito ispoljava u radu sa zatvorenim zajednicama (Sikimić 2008). Na terenu je istraživač suočen sa raznim aspektima rizika koji se ne mogu predvideti. Međutim, i pored izazova i povremenih neuspešnih susreta „pojedinačni, okazionalni neuspeh ne može da pomrači radost zbog uspeha i rada na svojoj građi“ (Sikimić, Bošnjaković: 2013: 23). Sanja Zlatanović navodi da je potrebno u terenskom radu biti ljubazan i pažljiv u interakciji i biti obazriv kako se bliskost u razgovoru ne bi shvatila kao prijateljstvo, iako zaključuje da se neka istraživanja koja duže traju zaista mogu razviti u prijateljstva. Kako je „istraživanje samo po sebi odnos koji implicira eksploataciju“, potrebno je naći način da se sagovornicima pokaže zahvalnost (Zlatanović 2010: 134).

U istraživanju je, za razliku od malobrojnih zatvorenih sagovornika, većina otvoreno govorila o svom životu. Verujem da sam pričanjem o sebi, o svom životu i poreklu pomerila granice u svom odnosu sa sagovornicima i uspela da pridobijem njihovo poverenje, što im je pomoglo da se otvore i da u više detalja govore o svojim životnim iskustvima. Iako pojedini teoretičari (Weiss 1994) smatraju da istraživač time skreće pažnju sagovornika sa teme i dalje komplikuje situaciju intervjuja, ponekad se činilo da mojim sagovornicima prija što imaju nekoga kome mogu da se povere, konačno se otvore i govore o njima veoma osetljivim temama, kao što je gubitak deteta, gubitak

supružnika, životne nepravde, nedoumice i trenutne teškoće. Kod nekih sam odlazila u posetu više puta, nekada samo neformalno radi pružanja podrške i ukazivanja zahvalnosti. Neke od sagovornika i danas posećujem.

2.2.2. Intervju

U početku žanr usmenih istorija koristio se za prikupljanje podataka o slavnim licima i važnim predstavnicima zajednice. Ovaj elitistički pristup se značajno promenio 70-tih godina prebacujući fokus na intervjuje običnih ljudi (Cullom *et al.* 1977: 2). Istraživači su uvideli da intervjuisanjem običnih ljudi mogu dati veći doprinos za razvoj discipline sticanjem uvida u ličnu istoriju ili istoriju grupe, porodice ili zajednice. Usmena istorija je značajno sredstvo očuvanja uspomene stare narodne baštine naročito onih kultura čija tradicija je uglavnom usmena. Prvi korak usmene istorije kao „specifične tehnike istorijskog istraživanja“ (Ibid: 5) jeste intervju. Postoje različiti pristupi i metode u sakupljanju i analizi podataka, različiti tipovi intervjuja, a možda je najčešći onaj koji za temu uzima lične životne priče – autobiografski intervju. Usmena istorija, životna priča, sećanje „fokusiraju se na ideji da je sagovornik aktivni učesnik u istraživačkom procesu“ (Bornat 2004: 35). Autobiografski intervju je najčešće privatni susret istraživača i naratora u kojem sagovornik pripoveda o događajima iz svog života odgovarajući na pitanja indukovanih od strane istraživača. Prvi korak ka realizaciji intervjuja je pronalaženje odgovarajućih sagovornika.

Informante sam upoznala preko preporuke meštana ili samih informanata, koji bi me uputili na druge potencijalne sagovornike iz kruga rodbine i prijatelja. Nisam tražila određeni profil zanimanja, bilo je važno samo nagovestiti da sam zainteresovana za stariju populaciju i za nekoga ko voli da priča o sebi, o svom životu i o selu, nekoga ko pamt priče predaka. Prvi kontakt sa informantima je telefonski razgovor kada sam se obično predstavila, objasnila cilj svog istraživanja i tražila pristanak za učestvovanje u intervjuu. Ispitanike sam upoznala sa procedurom intervjuja, pripremila ih o temi koja me interesuje, o načinu snimanja, zatim sam ih uverila da će razgovor biti neformalan i da, iako se snima, ne treba da očekuju uživo emitovanje radio ili televizijskog programa. Dešavalo se da potencijalni informanti ne prihvate učestvovanje u intervjuu ni nakon

inicijalnih priprema i upoznavanja. Razlozi za odbijanje su dvojaki: osećanje zatvorenosti, čuvanje svoje privatnosti, primedbe i komentari kao što su „bilo je šta je bilo“, i „život se živi, a ne prepričava“ ili osećanje neadekvatnosti „malog čoveka“ za učestvovanje u intervjuu. Koren ovakvih shvatanja, kako Ajvs (Ives) objašnjava, leži u tradicionalnoj istorijskoj praksi laika i nekih stručnjaka:

„Istorijska koncepcija laika (i nažalost mnogih istoričara) je uslovljena pristupom ‘događaj velikog/značajnog čoveka’, stoga je često teško običnom čoveku da veruje kako neko može da se zainteresuje za njega tako beznačajnog“ (Ives 1974: 41).

Kada bi meštani odbili intervju, nisam išla dalje sa ubeđivanjima da je reč o neformalnom razgovoru bez osvrtnja na istorijske događaje i podatke o lokalnoj istoriji. No, u većini slučajeva sagovornici bi prihvatili susret s malo oklevanja i strepnje u vezi sa svojim učinkom i kompetencijom. Prvi susret se uglavnom odvijao u porodičnom domu naratora, a ređe u domu mesne zajednice ili u prostorijama kulturno-umetničkog društva. Pri prvom kontaktu skoro svaki put sam mogla da primetim malu tremu kod sagovornika. Naratorima sam najpre predala papir o saglasnosti za učestvovanje u istraživačkom radu u kome sam navela podatke o sebi, o istraživanju, o proceni trajanja intervjuja, o uslovima korišćenja snimka i daljeg korišćenja podataka. Kada sam dobila pristanak za snimanje, uključila bih diktafon i rekla uvodne reči o informantu i mestu snimanja. Već nakon prvog pitanja, postepeno bi nestala napetost i razgovor bi tekao u opuštenom ambijentu. Sagovornici bi se sve više otvarali i poveravali. Međutim, nijedan odnos sa sagovornicima nije idealan i ono što deluje u jednoj situaciji, u drugoj neće imati uspeha. Dešava se da lokalni istoričar, znalac tradicijske kulture neće odgovarati ciljevima intervjuja i da će krenuti u drugom pravcu od očekivanog, a ponekad će se sagovornici, koji su u početku bili zatvoreni, pokazati kao dragoceni naratori. Biljana Sikimić „idealnog“ sagovornika određuje kao složeni pojam koji zavisi od individualne percepcije i očekivanja istraživača:

„[...] definisnaje ‘idealnog’ sagovornika je izuzetno složeno, s obzirom na različito shvatanje ‘idealnog’ sagovornika od strane istraživača na terenu. [...] Svetlana Ćirković smatra da je percepcija ‘idealnog’ sagovornika individualna, čak i kod istraživača koji pripadaju istom metodološkom pravcu, čime se problematizuje i sam istraživač kao ‘pogodan’ ili ne, za konkretnog sagovornika“ (Sikimić, Bošnjaković 2013: 20-1).

Idealna situacija intervjua je razgovor sa jednim informantom, međutim to nije uvek bio slučaj. Ponekad je sagovornik bio u društvu supružnika ili drugog člana porodice ili zajednice, što je pomerilo fokus pripovedanja i iskaza ka društveno prihvatljivijim temama i formama govora. Poželjno je da u takvim situacijama ispitivač beleži zapažanja da bi kasnije prilikom transkripcije mogao identifikovati i razdvojiti glasove. Prisustvo člana porodice se neretko pokazuje i kao prednost u intervjuu, jer se otvaraju teme i sećanja koja bi inače bila prećutana ili zaboravljena. Sećanja jednog informanta mogu podstaći sećanja drugog. Nedostaci grupnog intervjua ogledaju se u slučajevima gde je uspostavljena hijerarhijska razlika sagovornika (u godinama, polu, obrazovanju, poziciji) gde jedan sagovornik dominira i može potisnuti drugog. U nekim društvima nisu ni dozvoljeni intervjui sa pojedincima bez pratnje člana/članova porodice. Ukoliko je informant ženskog pola ili je u pitanju maloletno lice obavezno je prisustvo supružnika ili oca/brata koji će da nadgleda i 'cenzuriše' iskaze naratora čime dolazi do iskrivljenih informacija.

Slim et al. (1998: 114) ističu važnost „konceptualnih i kulturnih dimenzija intervjua“ i podsećaju na Brigsov (Briggs) koncept komunikativnog repertoara (eng. *communicative repertoire*), posebnog protokola, pravila, tabua, običaja koji se moraju poštovati i kojih istraživač mora biti svestan pri ulasku u jednu zajednicu. Antropolog Čarls Brigs (Charles Briggs 1984) primetio je da se u mnogim zajednicama intervju sprovodi van okvira standardnog govornog događaja. Brigs i Hejli (Haley) navode primer zapadnoafričke kulture gde se daje veliki značaj usmenoj tradiciji, i gde se iskazi prilagođavaju publici sa fokusom na primere predaka u cilju rešavanja tekućih pitanja. Profesionalni kazivači *grioti* (eng. *griots*) prepričavaju događaje predaka uz pratnju instrumenta radi ohrabrenja kraljeva da bi se podstakli primerima prethodnih vladara. Pripovedanje *griota* preuzima formu pitanja i odgovora i kreira se zajedno uz učestvovanje slušalaca koji u odgovoru daju saglasnost sa opevanim stihovima (Slim et al. 1998: 114-5, Haley 1998: 15).

Intervju je interaktivni proces što podrazumeva da se u nekim situacijama istraživač može identifikovati sa sagovornicima i sa njihovom zajednicom. Razgovor o prošlosti može vratiti uspomene i izazvati bolne reakcije. Treba imati u vidu da svaki autobiografski intervju može imati dubok uticaj na sagovornike. Možda sada prvi put

pričaju o životnim događajima koje ranije nisu mogli ni sa kim podeliti. Tada je potrebno intervjuu prići sa što većom pažnjom. U takvim slučajevima je bolje odustati od osetljive teme i vratiti se na nju kasnije. Istraživač treba uvek biti svestan osetljivosti teme. Ni u kom slučaju nije preporučljivo pritiskati sagovornike da nastave razgovor kada su vidno uzemireni i nevoljno pričaju o određenoj temi. U sličnim situacijama nisam prekidala snimanje, ali sam se trudila da nastavim intervju prebacujući fokus na druga pitanja i pustila sagovornike da sami odluče da li se žele kasnije vratiti na datu osetljivu temu. Kvale tvrdi da je ličnost ispitivača ključna za kvalitet naučnog istraživanja, kao i za etičke aspekte istraživanja što podrazumeva i njegov moralni integritet i osetljivost, i zaključuje da „poznavanje problema vrednosti, etičkih smernica i etičkih teorija može pomoći u donošenju odluka između etičkih i naučnih pitanja istraživanja, međutim, konačni odlučujući faktor je integritet istraživača, njegovo ili njeno znanje, iskustvo, iskrenost i poštenje“ (Kvale 2007: 29). S druge strane, istraživač koji duboko saoseća sa sagovornicima može interpretirati događaje iz subjektivnog ugla pod uticajem perspektive sagovornika. Istraživač se tada poistovećuje se njihovim vrednosnim sistemima umesto traganja za objektivnim rezultatima istraživanja.

Nije preporučljivo prekidati pripovedanje, osim, kako smo već izložili, u slučajevima koji vidno uznemiravaju sagovornike. Ukoliko se čini da priča nije relevantna za cilj istraživanja, može se desiti da će se njenim prekidom onemogućiti čitava serija daljih mogućih relevantnih narativa. Snimanje sam prekidala samo u slučaju neočekivanog telefonskog poziva u domu informanata, ili kada bi ukazali na određene informacije koje zbog osetljivosti teme ne žele da se proćuju, bilo da su u pitanju privatna porodična ili pravna pitanja. Informanti su u svakom trenutku bili upoznati s tokom intervju, a snimanje nisam nastavljala krišom u tajnosti, bez znanja sagovornika, ni u slučaju rizika gubitka zanimljivog narativa. Smatram da je važno poštovati sagovornike i ne tretirati ih samo kao puki izvor informacija. Svaki njihov doprinos posmatram kao dragocen dar, za koji ne traže ništa zauzvat osim saznanja da se njihovo znanje negde vrednuje. U nekim slučajevima dešava se da istraživač nastavi snimanje iako informant ne želi da se njegov iskaz snimi. Čarls Morisej (Charles Morrissey), dugogodišnji predsednik Asocijacije usmenih istorija (Oral History Association), savetuje da se u cilju zaštite željenih informacija nastavi snimanje i kada informant izričito zamoli da se taj deo razgovora ne snima. Morisej argumentuje svoj stav time da informant u toku intervju

može da se predomisli i vrati na temu, ali ponovo ispričana priča će biti samo skraćena parafraza verzije koju je ispričao bez snimanja (Morrissay 2007: 188).

2.2.2.1. Autobiografski intervju

U istraživanju sam koristila polustruktuiran intervju, koji otvara mogućnost za slobodnu afirmaciju gledišta informanata. Trudila sam se da razgovor bude neformalan i opušten koliko je bilo moguće, ne gubeći iz vida ciljeve intervjuja.

Narativni pristup počinje intervjuom. Metod intervjuja autobiografskih narativa podeljen je na dva dela:

a. Prvi deo podrazumeva period glavne naracije pod inicijalnim pitanjem bez tematskog fokusa i bez prekida od strane istraživača, osim paralingvističkih izraza za demonstraciju pažnje i interesa.

b. Drugi deo je polustruktuiran intervju koji obuhvata interna pitanja u okviru glavne naracije i eksterna, koja podrazumevaju poslednji stadijum intervjuja i otkrivaju teme koje ne bi bile obuhvaćene glavnom naracijom (Rosenthal 2004: 50-2). Istraživač je u svakom intervjuu zadužen da vodi intervju unapred utvrđenim pitanjima, ali neretko se događa da intervju krene drugim tokom, da informanti daju svoje odgovore koji prirodno vode novim temama kreirajući dalji tok razgovora. Upitnik koji sam sačinila zamišljen je kao okvir i vodič. Inicijalno pitanje je bilo: „Pričajte mi o svom detinjstvu, čega se sećate iz detinjstva?“, a zatim bih prešla na porodicu, roditelje, braću, sestre, ili bi sagovornici već sami dali odgovore na pitanja u okviru početne teme detinjstva. Zatim bih nastavila sa pitanjima u hronološkom redosledu: o školovanju, o braku, o deci. U većini intervjuja nisam održala redosled pitanja iz upitnika, već sam puštala sagovornike da sami kreiraju tok pripovedanja, a docnije sam se vraćala na propuštena pitanja pomažući im da ispričaju svoju životnu priču što potpunije¹⁵. Neretko su informanti sami prelazili na relevante teme obuhvatajući sve oblasti predviđenih upitnikom, ali bi pripovedanje u tim slučajevima retko teklo hronološkim redosledom.

¹⁵ Istoričar George Ewart Evans smatra da u cilju izbegavanja preterano zvanične atmosfere, istraživač ne treba da postavlja suviše direktna pitanja. „Prava informacija dolazi sama od sebe, podstaknuta spontano kroz odnos između ispitivača i informanta; i kada dođe pravo vreme javlja se nenajavljeno“ (Evans 1987).

U svakom intervjuu informanti znaju šta istraživač očekuje od njih, ali dok intervju napreduje, istraživač mora biti otvoren i za druge mogućnosti, za građu koja nije predviđena inicijalnim upitnikom, a može se pokazati kao validan i dragocen materijal koji istraživač nije mogao očekivati i predvideti. Usmeni historičar i sociolog Pol Thompson (Paul Thompson) ističe da iako ne može postojati potpuno slobodni intervju, izlaganje će biti bolje ukoliko je ono manje oblikovano pitanjima (Thompson 1988: 199). Glavni cilj slobodnog intervjuja ne leži u sticanju informacija, već u tome da se sagleda na koji način pojedinci posmatraju prošlost i svoj život.

2.2.3. Dijaloški proces u kreiranju značenja u intervjuu

Usmena istorija uvodi novu perspektivu 70-tih godina dvadesetog veka, kada je intervju u istraživanju počeo da se posmatra kao tekst koji se konstruiše u dijaloškom procesu. Intervju se u interakciji sagovornika i istraživača kreira kroz dve različite interpretacije prošlosti.¹⁶ „Ovo viđenje je predstavljalo važan epistemološki pomak kojim se prebacuje fokus sa interesovanja za verodostojnim i tačnim iskazima ka narativnoj konstrukciji“ (Grele 2007: 13). Istraživač je dobio novu ulogu u intervjuu koja je ocrtała jedinstveni karakter usmene storije. Nova uloga više nije podrazumevala samo istraživanje prošlosti, već je stavljala novo svetlo na sadašnjost kroz prizmu prošlosti. Drugi pomak je podrazumevao drugačije viđenje sagovornika: on više nije bio samo informant, već „ključni autor i interpretator istorije“ (Ibid.). Istovremeno se uzimao u obzir i način na koji je nešto ispričano, pored toga šta je rečeno. Historičar nije više bio samo sakupljač fakata, već ko-autor usmenog teksta. U polje istraživanja ušao je i narativ, tj. način na koji je priča struktuirana. Znalo se da priča podleže promeni tokom vremena, te su se ispitali i načini na koji se aktivira sećanje u kreiranju prošlosti (Ibid.).

Po rečima Alesandra Portelija (Alessandro Portelli 1991: 31, prema Grele 2007), „intervju je susret razlika“ gde obe strane donose novo tumačenje prošlosti, a dinamika intervjuja se odvija u razmeni ovih različitih gledišta (Ibid: 14).

¹⁶ Frisch (1990) koristi izraz „shared authority“ za „pregovore“ u intervjuu koji se odnosi na naratora koji kazuje priču i istraživača koji drži monopol u interpretaciji narativa (Grele 2007: 13).

Uključivanjem sagovornika i istraživača u produkciju značenja, nauka vraća čoveku konstruktivni odnos prema saznanju. U antropološkim istraživanjima Kliford Gerc ističe da „antropolog, poput književnog kritičara, gradi, pronalazi značenja određenog društvenog diskursa. To znači da su antropološki tekstovi, kao i književna dela, fikcija, u izvornom značenju reči *fictio*, odnosno ‘nešto što se proizvodi’, ‘nešto što se oblikuje’” (Fabijeti, Maligeti i Matera 2002: 167). Novina koju Gerc unosi u društvene nauke je povratak na hermeneutiku koja se zasniva na shvatanju da „predmete ne posmatramo kao entitete koji poseduju određena svojstva nezavisno od gledišta onoga koji ih poznaje” (Ibid: 166). Prema Gercu, opisivanje je samo po sebi tumačenje, a „tumačenje se po svojoj prirodi uvek razlikuje od opisa onoga što se tumači“ (Ibid.). Antropolog opaža veoma nejasno ono što izveštavači opažaju. „Antropolog se bavi tumačenjima i tumačenjima tumačenja“ (Ibid: 168-9).

Još jedna specifičnost intervjua je poseban oblik konverzacije koji se sada ne dešava više između dvoje ljudi, već se razgovor odvija uz pretpostavljenu publiku. U istraživanju, su obe strane svesne mogućeg daljeg korišćenja intervjua za druge istraživače i projekte, te u interakciji podrazumevaju i „zamišljenu publiku“. U intervjuu je uvek uključen i zamišljeni drugi. „Intervju je tako konverzacija i performativni događaj“ (Grele 2007: 14).

Građa usmene istorije uvek je, dakle, rezultat zajedničkog „projekta“ informanta i istraživača i njihove interakcije. Dok su pismeni izvori nepromenljivi i stalni, usmeni izvori su inherentno nezavršeni, podložni su promenama, i dijaloški su uslovljeni; formiraju se u situaciji intervjua. Njihova sadržina zavisi od namere i potrebe istraživača. Usmeni materijal se rađa u zajedničkom, dinamičkom interaktivnom procesu, u dijaloškom procesu naratora i istraživača i zavisi od pitanja i situacije u kojoj se intervju odvija. Tema razgovora ujedno zavisi i od informantovog doživljaja situacije. Neretko se narativ konstruiše u odnosu istraživača i informanta prema pretpostavkama željenog ishoda. Informanti govore o temama koje smatraju zanimljivim za istraživača. U tom smislu se usmeni izvori kreiraju iz informantove subjektivne percepcije situacije, kao i zahteva istraživača. Intervju kao govorna situacija jedan je od faktora koji mogu uticati na oblikovanje narativa, ali pored toga, na kontekst i strukturu narativa utiče i kolektivno znanje zajednice. Nacionalnost ili etnicitet

govornika može indirektno uticati na temu kao i na strukturu narativa.

U intervjuima sam se trudila da ne prekidam informante dodatnim pitanjima, da smanjim paralingvističke znake u vidu zvučnih signala ‘mm’, ‘aha’ i da ih zamenim klimanjem glave, kao diskretniji znak odobrenja i podrške. Jedan od korisnih saveta koji sam dobila od lingvistkinje Marije Mandić, još kao početni terenski saradnik na jednom od mojih prvih terena jeste da se ne plašim ćutanja. Ćutanje može služiti kao podsticaj govora. Sagovornik će takođe biti svestan ćutanja i pauze u komunikaciji, te će imati potrebu da je popuni.

„Intervju nije dijalog ili razgovor. Poenta je navesti informanta da govori. Treba da se držite po strani koliko god je moguće, pokažite gestove podrške bez nametanja svojih komentara ili priča. Nije prilika da pokažete svoje znanje i šarm. I nemojte se osećati neprijatno zbog pauza. Ćutanje se može pokazati korisnim načinom da se dopusti informantu da razmišlja dalje i izvuče još neki komentar“ (Thompson 1988: 209-10).

Pol Tompson savetuje istraživačima da puste da intervju „teče“, a to je moguće ako ne dominiraju intervjuom i ako koriste upitnik kao vodič u razgovoru:

„Najjači argument za potpuno slobodni intervju jeste onaj čija glavna svrha nije traženje informacija ili dokaza vrednosti samih po sebi. Potrebno je ‘subjektivno’ zabeležiti kako jedan muškarac ili jedna žena gleda na svoj život kao celine, ili kao segmenta. Način na koji [sagovornici] govore o životu, kojim redosledom, šta ističu, šta izostavljaju, reči koje biraju, su važni u razumevanju intervjuja“ (Ibid: 199).

Tompson ističe da bi razgovor započeo mora mu se dati društveni okvir i postaviti barem prvo inicijalno pitanje koje će pokrenuti naraciju.

Čarls Morisej predlaže da se postave dva pitanja pri završetku intervjuja: „Da li postoji nešto što sam propustio da pitam?“, na koje skoro svi informanti odgovore sa odlučujućim „Ne“ i „Da li postoje neke teme na koje biste želeli da se vratite?“ na koje većina informanata posle kratkog razmišljanja daje potvrđan odgovor, navodi Morisej (Morrissey 2007: 201-2).

Da li će se intervju nastaviti ili ne, zavisi od odnosa istraživača i sagovornika i od potrebe za nastavkom razgovora. Za životne priče često nije dovoljan jedan intervju, već je potrebno više sesija i više sati razgovora. U mnogim slučajevima, istraživač će se

vratiti kod naratora i, nakon nekoliko susreta i sati provedenih razgovarajući o brigama i radostima života, njihov odnos prirodno izrasta u prijateljstvo koje se nastavlja i van okvira istraživačkog projekta. U mom slučaju prevagnulo je osećanje prisnosti u interakciji sa sagovornicima. Kod većine sagovornika sam se vratila još najmanje jedanput. U mnogim slučajevima smo nastavili neformalni razgovor bez uključivanja digitalnog rekordera, a u nekima se intervju odvijao i nastavljao pri svakom susretu ostavljajući bogato iskustvo i materijal za dalja istraživanja.

2.2.4. Protokol

Protokol podrazumeva beleške istraživača na osnovu intervjua koje se zapisuju tokom intervjua i nakon njegovog završetka, a koriste se sa svrhom identifikacije oznaka i konzistentnosti informacija. Važno je da istraživač u najkraćem roku zapiše svoja zapažanja kako ne bi zaboravio ključne podatke i primedbe koje se tiču atmosfere intervjua, kao i ponašanja i karakteristika informanata. Posle svakog intervjua sačinila sam protokol koji sadrži beleške sa samog intervjua, kao i relevantne podatke o sagovorniku koji podrazumevaju datum i mesto rođenja, zanimanje, etnicitet, mesto snimanja razgovora. Tokom svakog intervjua beležila sam komentare i kratke fraze, dijalekatske specifičnosti i izraze, datume, imena, toponime koje bi mi u kasnijem radu olakšale pronalaženje traženih podataka za analizu.

U zavisnosti od vrste intervjua i načina rada istraživača, pored osnovnih podataka mogu se zabeležiti i emocionalni ton informanata, teškoće u sprovođenju intervjua, mogu se opisati razmišljanja o osećanjima i o spoznajama do kojih dolaze istraživači, kao i zabeležiti preliminarni zaključci.

Istraživači navode tri kategorije beležaka (Lofland and Lofland 1995: 108). Najpre su to mentalne beleške u trenutku kada je neprikladno zapisivati, kao vrsta opisne reportaže o prisutnima, o mestu, o temi diskusije; drugu vrstu čine beleške zapisane neupadljivo prilikom posmatranja ili diskusije koje sadrže „frazе, citate, ključne reči“ (Ibid: 109); i konačno, u treću vrstu spadaju sveobuhvatne, detaljne beleške sa terena zapisane odmah nakon završenog intervjua, a najkasnije sledećeg jutra od dana intervjuisanja (Ibid.). Prilikom beleženja ne treba gubiti iz vida informanta, ne treba se truditi voditi opsežne

beleške, a pritom zaboraviti slušati sagovornika.

Beleške se mogu oblikovati u vidu indeksa tematskih celina, ili u formi kratkog rezimea, mogu se navoditi detaljne informacije. Najvažnije je da budu razumljive i jasne kako bi adekvatno služile istraživačima radi lakšeg pronalaženja relevantnih podataka za dalju analizu.¹⁷

2.2.5. Transkripcija

Praksa transkripcije, metoda prevoda govora u tekst (Kvale 2007: 93), jeste princip koji se koristi u različitim kvalitativnim naučnim disciplinama. Snimljeni materijal se transkribuje radi lakše dostupnosti i razumljivosti podataka iz intervjua i da bi se povećala dugovečnost materijala. Skladištenje snimljenog audio ili video zapisa na digitalnim medijima potrebno je osigurati i transkribovanim tekstom i staviti na raspolaganje informacije za korišćenje u različitim vidovima tekućih i budućih istraživanja.

Ne možemo tvrditi da je transkribovanje lak zadatak. Snimci nisu uvek ujednačenog kvaliteta, reči i delovi snimka mogu biti nerazgovetni bilo iz tehničkih razloga ili korišćenja regionalnih varijeteta jezika. I pored toga što je zapisivanje govora proces koji višestruko duže traje od slušanja¹⁸, a greške i propusti su neizbežni, osnovni cilj je tačnost, a ne brzina. Istraživači su izloženi brojnim pritanjima u vezi sa konvencijama: „Kako organizovati stranicu? Kako uskladiti zahteve efikasnosti i tačnosti? Da li koristiti ortografsku ili fonetsku transkripciju, ili, pak, modifikovan ortografski pristup koji odražava izgovor? Koje paralingvističke ili neverbalne informacije treba uključiti, i koje konvencije koristiti radi njihovog simbolizovanja i prezentovanja?“ (Lapadat and Lindsay 1999: 67).

Pored tradicionalnih konvencija zapisivanja govora, standardi koji će se koristiti u izradi transkripta stvar su lične odluke istraživača ili pak zavise od načela institucije u okviru koje se vrši istraživanje. Noviji pristupi sugerišu da „ne postoji ‘jedan na jedan’

¹⁷ Model protokola dat je u Apendiksu 2.

¹⁸ Za jedan sat snimka u proseku je potrebno 10 sati transkripcije.

korespondencija između govornog događaja u ljudskoj interakciji i onoga što istraživač transkribuje iz audio- ili video snimka. Proces transkripcije je interpretativan i konstruktivan“ (Lapadat and Lisday 1999: 72). Praksa transkripcije je selektivni proces. Neki transkripti će biti detaljniji od drugih, neki će pored govora opisati, signalizirati i komentarisati sve zvuke u prostoriji i gestove sagovornika. Pozivajući se na Šegloff (Schegloff 1997) i Kameron (Cameron 2001), Oliver et al. (2005: 1273-4) opisuju dva procesa reprezentacije jezika kao naturalistički i „denaturalistički“ metod:

„Praksa transkribovanja se može posmatrati kao kontinuum dva dominantna načina: naturalizam u kojem se svaka izjava transkribuje sa što više detalja, i kao denaturalizam u kojem se idiosinkratički elementi govora (npr. mucanje, pauze, neverbalni elementi, nehotične vokalizacije) brišu. Ove dve pozicije odgovaraju određenim gledištima reprezentacije jezika. U naturalističkom pristupu, jezik predstavlja *stvaran* svet. Stoga, transkript odražava verbatim opis govora (Schegloff 1997). Denaturalizovani transkript, s druge strane, sugerise da se unutar govora nalaze značenja i opažanja koja konstruišu našu realnost“ (Cameron 2001), (Oliver et al. 2005: 1273-4).

Sveobuhvatne ili *verbatim transkripcije* će beležiti i ćutanja ili pauze koje doprinose ritmu govora; rečce, uzdasi, ponavljanja, loši ili lažni počeci (eng. *false starts*) će biti zabeleženi sa pažljivom preciznošću. Ovde je potrebno odlučiti o tome da li ih treba izostaviti i „očistiti“ tekst radi razumljivosti i preglednosti, ili ih treba zadržati kao važne delove koji upotpunjuju iskaze. Oliver *et al.* zaključuju da ne treba odabrati isključivo jedan sistem, već uskladiti obe prakse u skladu sa svrhom istraživanja: „između dva metoda postoje beskrajne varijacije korišćenja elemenata obe prakse radi postizanja analitičkih i istraživačkih ciljeva“ (Ibid.).

Postavlja se još jedno ključno pitanje: da li u transkripciji primeniti pravopisna pravila iako govornici koriste nestandardne jezičke varijetete? *Ortografksa ili pravopisna transkripcija* podrazumeva standardno pisanje prema pravilima normiranim pravopisom jednog jezika, dok je *fonetska ili glasovna transkripcija* pisano reprezentovanje glasovnih zvukova kada ispisujemo glasove onako kako se izgovaraju uz izostavljanje glasova koji u izgovoru nestaju. U opisu izgovora jezičkog varijeteta, kao što je slučaj sa našim istraživanjem, važno je načiniti fonetski transkript sa prikazom dijalekatskih osobina jezika. U transkriptu sam zadržala dijalekatske specifičnosti izgovora i leksike.

Budući da se istraživanje jednim delom fokusira na izgradnju etničkog identiteta u autobiografskom narativnom diskursu, čiji je jedan od osnovnih činilaca jezik, bilo je važno odlučiti se za fonetski način transkripcije i ne menjati dijalekatske reči i izraze rečima standardnog jezika radi bolje razumljivosti.

Fizički aspekti govora osobenih karakteristika naratora se u pisanoj formi neumitno gube. Elementi govora koji reflektuju individualnost sagovornika se mogu posredno nadoknaditi tačnim beleženjem reči i redosleda reči u rečenici, ritma i brzine govora, kao i glasovnog tona.

U transkriptu nisam izostavila ili promenila neprimerene reči radi ulepšavanja teksta, budući da su one izraz osobenog načina govora pojedinca. Pauze u govoru su frekventne, naročito u nekonvencionalnoj razgovornoj situaciji poput intervjua, gde se koriste da bi sagovornik zastao i razmislio o svom izlaganju. U transkriptu sam ih beležila samo kada su bile relevante za značenje i efekat izgovorenog teksta.

Pauze i modulacija glasa i tona se mogu prikazati uz pomoć interpunkcije (Cullom et al. 1977). „Oni se mogu preneti putem interpunkcije tako efektno da čitalac ubrzo hvata ritam naratorovog glasa i može precizno da izdvoji važne reči. Od izuzetne važnosti je beležiti znake interpunkcije u transkriptu radi jasnoće i značenja“ (Ibid: 41).

Takođe su u transkript uključeni i lažni ili loši počeci, zastajkivanje, ponavljanje, elipse, kao i paralingvistički elementi vokalizacije. Neverbalne elemente komunikacije, glasove poput mm, uh, hm sam beležila kada su ukazivali na emocionalne ekspresije govora, iznenađenje ili trenutak spoznaje naratora, smeh, uzdah, plač, mrmljanje, kao i u funkciji afirmativnih znakova kao pokazatelja podrške sagovorniku i znak participacije istraživača. Facijalne izraze nisam opisivala.

„Idealan transkript je precizan verbatim odraz sadržaja intervjua, beleži što više moguće od kvaliteta intervjua i individualnosti naratora, i lako se čita i razume“ (Cullom et al. 1977: 35).

Neki teoretičari ističu interpretativno svojstvo transkripta (Kvale 1996, Denzin 1995) i tvrde da analiza počinje već u procesu transkripcije (Lapadat and Lindsay 1999: 74). Kvale ističe da „pokušaji verbatim transkripta proizvode samo hibride, veštačke konstrukcije koje nisu adekvatne za živu usmenu konverzaciju niti za formalni stil

pisanog teksta“ (Kvale 2007: 93) i zaključuje da transkriptu nedostaju temporalna i prostorna informacija, govor tela i ton glasa, intonacija, te ne može biti više od „dekontekstualizovanog prikaza konverzacije intervjua“ (Ibid.).

Za kraj ćemo otvoriti pitanje da li je moguće načiniti isti transcript dva puta, ukoliko radimo po istim načelima? „Varijacije su inherentne za proces transkripcije“, tvrdi folklorista, profesor Edvard Avjs (Edward D. Ives 1974: 94) i podstiče svakoga da proba i uveri se, „try it and see“. Avjs zaključuje: „Transkript bilo koje vrste je samo najbolja reprezentacija koju možemo načiniti o stvarima sa trake, ali budući da to *jest*e reprezentacija, to je neminovno interpretacija. Dvoje ljudi neće transkribovati istu traku na identičan način, čak i ako koriste ista uputstva, niti će ista osoba transkribovati na isti način u dva različita navrata“ (Ibid.).

2.2.5.1. Konvencije transkripcije

U izradi konvencija transkripcija koristila sam sledeće izvore: Psathas and Nasu, 1999 i Ilić 2014: 151.

[]	preklapanje u govoru
[preklapanje počinje
]	preklapanje se završava
[...]	izostavljanje dela teksta sagovornika
..	kratka pauza (kraća od 5 sekundi)
...	duga pauza (duža od 5 sekundi)
.....	veoma duga pauza
.	padajuća intonacija
,	kontinuirana intonacija
?	rastuća intonacija
!	uzvična intonacija

:	produženje vokala
//	prekid
//napomena//	napomena transkriptora o iskazu, ako je relevantan za analizu
<i>code switching</i>	preključivanje koda sa jednog jezika na drugi, npr. sa mađarskog na srpski
=	govor se nadovezuje na prethodni turnus
()	paralingvistički elementi vokalizacije (smeh) (uzdah) (plač) (mrmljanje)
(())	tekst nije snimljen ali je zabeležen
< >	tiho izgovoren tekst
> <	sporo izgovoren tekst
~ ~	ubrzan ritam govora
<u>podvučeno</u>	visok ton u govoru
VELIKA SLOVA	tekst posebno naglašen, glasnije izgovoren od pozadinskih zvukova
-	nedovršene reči
++	nerazumljivo
{ }	pozadinski glas

U sledećem odeljku ćemo razmotriti nekoliko tema. Najpre ćemo dati žanrovsko određenje usmene istorije, kao osnovnog metoda sakupljanja građe za analizu koju smo primenili u istraživanju. Zatim ćemo dati pokušaj definisanja žanra životne priče kao oblika kazivanja, i autobiografije kao usmene predstave života. Videćemo gde se mogu povući osnovne razlike ova dva srodna žanra. Osvrnućemo se i na problem etičkih pitanja usmenih istorija.

2.3. Usmena i pisana forma jezika

Najpre ćemo reći par reči o pisanom, odnosno usmenom tekstu, kako bismo obrazložili metod analize usmenih prikaza života. Kako smo na početku naglasili, u analizi narativa primenjujemo Labovljev metod analize ličnog iskustva. S druge strane, usmene narative sagledavamo ujedno iz aspekta primene analize književnih teorija, te je potrebno osvrnuti se kratko na ovo pitanje na koje ćemo se još vratiti kasnije u radu.

Prema Holideju (Halliday), pisanje je nastalo u društvima kao rezultat kulturnih promena koje su donele nove komunikativne potrebe koje su prevazišle govorni jezik. Pisani jezik ispunjava slične funkcije kao i govorni, međutim, konteksti u kojima se koristi pisani jezik se u mnogome razlikuju od onih u kojima se upotrebljava govorni jezik (Nunan 1993: 8). Usmeni i pisani jezik se takođe razlikuju i u odnosu na slušaoca i čitaoca. U pisanom tekstu reči su te koje nose sve nijanse značenja koje se u „jedan na jedan“ interakciji saopštavaju neverbalnim sredstvima. Pisani jezik je u većoj meri opterećen informacijama od usmenog. U njemu je čitaocu uskraćeno da signalizira i traži od autora objašnjenje, ako su iskazi nerazumljivi, te se u pisanom tekstu pisac vodi pretpostavkama o čitaočevom nivou znanja i u tom kontekstu kreira tekst dajući objašnjenja na pretpostavljena pitanja (Ibid: 14). Nunan smatra da „razlike između pisanog i usmenog jezika nisu apsolutne i da se ponekad karakteristike koje povezujemo s pisanim jezikom mogu često prepoznati u govornoj formi i obrnuto. To znači da će neki usmeni tekstovi više ličiti na pisane, dok će neki pisani tekstovi više ličiti na usmene“ (Ibid: 9). Ovom pitanju ćemo se još vratiti kasnije u radu.

2.4. Usmena istorija

Usmena istorija je najstariji vid istorijskog istraživanja. Kao moderni pokret razvila se dvadesetih godina iz nekoliko pravaca, a osnovana je 1948. kao moderna tehnika za istorijsko dokumentovanje događaja iz prošlosti na Univerzitetu u Kolumbiji (Farrell 1982: 97).¹⁹ U prvim decenijama glavni fokus je bio na proizvodnji novih

¹⁹ Usmeni istoričari modernog pokreta ističu da metodologija vuče korene iz antičkog doba ukazujući na činjenicu da su sve istorije bile usmene pre pisanja. Nemački istoričar Leopold von Ranke je tvrdio da je zadatak istoričara da „jednostavno pokaže kako se nešto zaista dogodilo (*wie es eigentlich gewesen*)“ (Sharpless 2007: 9-10).

informacija i dokumenata, naročito iz života marginalizovanih ljudi koji su do tada bili zanemarivani u istorijskim istraživanjima.

Usmena istorija je metod sakupljanja, čuvanja i interpretiranja usmenih iskaza i sećanja. Može se definisati kao „intervjuisanje učesnika događaja iz prošlosti radi istorijske rekonstrukcije“ (Perks and Thomson 1998: ix). Ovaj metod je u drugoj polovini dvadesetog veka značajno uticao na savremenu istoriju. Naime, važan doprinos metode je uključivanje običnih ljudi i njihovih interpretacija istorije u istraživanje, ljudi koji nisu deo društvene ili političke elite, a koji bi inače bili „sakriveni od istorije“, stoga njihov subjektivni ugao viđenja i lično iskustvo ne bi bili dostupni iz drugih izvora (Ibid.). Možda jedno od najuočljivijih svojstava usmene istorije je njen uticaj na porodičnu istoriju. Metod usmene istorije omogućio je uvid u sfere porodičnog života bez kojeg bi istorija otkrila veoma malo o funkcijama i odnosu unutar porodične strukture kao što su unutrašnji odnosi, odnosi sa susedima, uloga muža i žene, odgoj muškog, odnosno ženskog deteta, emocionalni i materijalni konflikti. Usmena istorija razvija sveobuhvatnu porodičnu istoriju i ustanovljava glavne obrasce i promene tokom vremena (Thompson 1988: 25-6).

Ključni pomak u teorijskom istraživanju usmenih istorija dogodio se 70-tih godina sa transformacijom shvatanja žanra usmene istorije kao kulturalne, a ne društvene istorije. Paralelno sa narativnim preokretom, ni ovde težište više nije bilo na sadržaju, već na načinu na koji se sadržaj izlagao, a zajedno sa tim i na subjektu koji prezentuje svoja sećanja o događajima iz prošlosti. Sagledavanje i istraživanje kompleksnog unutrašnjeg života informanata postao je glavni cilj i svrha usmene istorije, a put otkrivanja svesti o sebi (self koncept) leži u metodi životnih priča. Self se u ličnim narativima u usmenoj istoriji kreira kroz dijaloški proces kao složen i višeslojan diskurs sopstva, kao razgovor sa sobom, što zapravo uvek znači razgovor sa zamišljenim drugima (Grele 1990, 2006, 2007). Usmena istorija se definiše kao konvezacijski narativ koji se kreira u interakciji sagovornika i istraživača i određuje lingvističkim, društvenim i ideološkim strukturama (Grele 2007: 11).

Usmene istorije su usmeni prikazi iskustva snimljeni i dokumentovani na audio nosačima koji se transkribuju u pisanu formu. Usmena reč tako prelazi u pisanu formu i prolazi dalje kroz analize i interpretacije. U transkriptu istraživač zna da se jezik ne

sastoji samo od reči i rečenica, već nosi druge komponente značenja. U okviru istog intervjua promena stava prema temi razgovora može da promeni ritam govornika, što se može opaziti jedino slušanjem. Ton, modalitet, ritam nose „implicitna značenja i društvene konotacije koje se ne mogu reprodukovati u pisanju. Isti iskaz može imati sasvim kontradiktorna značenja, u zavisnosti od intonacije govornika, koja se ne može prikazati objektivno u transkriptu, već samo približno opisati“ (Portelli 1998b: 65).

Usmena istorija predstavlja jedinstvenu situaciju intervjua zbog procesa kazivanja narativa. Ona koristi izvore slične publikovanim autobiografijama, ali šireg opsega. „Većina publikovanih autobiografija“, tvrdi Tompson, „potiče iz uskog kruga političara, društvenih i intelektualnih lidera“, te ne nudi istoričarima potreban fokus istraživanja, dok s druge strane, usmene istorije nude precizne odgovore iz oblasti istraživanja dobijene iz intervjua sa informantima koji odgovaraju zahtevima istraživanja i datom „mestu, vremenu i društvenoj grupi“ (Thompson 1988: 6).

Intervju je sam po sebi usmeni tekst koji se može analizirati različitim metodama. U istraživanju načinjenom za potrebe doktorske disertacije, naglasak je bio na narativnoj analizi kojom se dolazi do saznanja o temama iz života, o jeziku, o istoriji zajednice i pojedinca. U analizi se posmatraju načini na koji narator doživljava, pamti i kazuje svoju životnu priču. Jedan od načina analize narativa jeste sagledavanje ne samo priče, već i ishoda koji proizilazi iz interakcije istraživača i sagovornika. Eliot Mišler (Elliot Mishler 1984) smatra da intervju treba interpretirati kao zajednički produkt između dvoje ljudi, kao forme diskursa oblikovanog i organizovanog pitanjima i odgovorima. Konvencionalni antropološki pristup životnim pričama tipično je podeljen na dva segmenta: na interpretativni uvod antropologa i na tekst informantove priče gde se briše trag istraživačevih pitanja (Thompson 1988). U analizi narativa u doktorskoj disertaciji, vidljiva su sva pitanja postavljena informantima, kako bi se dao uvid u strukturu intervjua i pokazala pitanja koja su služila kao smernice i vodilje u razgovoru.

U članku „Šta čini usmene istorije drugačijim?“ („What makes oral history different?“) Alesandro Porteli (Alessandro Portelli) navodi da su usmene istorije narativni izvori, te da stoga u analizi usmenih istorija treba koristiti generalne kategorije narativnih teorija u književnosti i folkloru. Porteli ovde slobodne intervjuje podrazumeva kao formalno organizovanu folklornu građu (Portelli 1998: 66). Da bi dokazao svoju tvrdnju, Porteli

navodi primer kategorije vremena i odnos trajanja događaja opisanih u životnoj priči i trajanja naracije.

„Informant može u nekoliko reči da ispriča događaje koji su trajali dugo vremena, ili može da se duže zadrži u pripovedanju kratkih epizoda. Navedene oscilacije su značajne, iako se ne mogu ustanoviti generalne interpretativne norme: zadržavanje na jednoj epizodi može biti način isticanja njenog značaja, a istovremeno se može tumačiti kao strategija odvratanja pažnje sa delikatnijeg pitanja. U svakom slučaju, postoji odnos između trajanja narativa i značenja koje mu pridaje narator. Isto se može reći za druge kategorije među kojima su Ženetove kategorije distance ili perspektive, koje određuju poziciju naratora prema priči“ (Ibid.).

U analizi narativnog teksta Ženet (Genette 1980) polazi od distinkcije *priča*, *narativ*, *naracija* i razvija teoriju temporalnosti u okviru koje razlikuje tri glavne vremenske kategorije u organizaciji vremena: redosled, trajanje i frekventnost. Ženet naglašava da događaji imaju različito vreme trajanja u priči i u narativnom diskursu, pa se tako kratki događaji mogu odvijati usporeno u tekstu, i obrnuto, dugi vremenski periodi se mogu ispričati neočekivanom brzinom u sažetoj formi. Ovde on govori o dve temporalne ravni pripovednog teksta: jedna je vreme priče, gde su događaji poređani redosledom stvarnog događanja, dok je druga ravan narativno vreme ili vreme sižea (Genette 1980: 33, 235). Redosled događaja u narativnom diskursu ne podudara se uvek sa redosledom u priči. Ženet ovu vremensku kategoriju naziva *anahronijom* kojom se razbija hronologija priče. Anahronija podrazumeva dva vida: *analepsu* i *prolepsu*. U autobiografskom diskursu jedna od osnovnih temporalnih karakteristika je *anahronija*: neusaglašenost između redosleda u priči i redosleda pripovedanja (Ibid: 40). O temporalnoj organizaciji narativa ćemo se kasnije vratiti u poglavlju gde govorimo o Ženetovoj narativnoj teoriji.

2.4.1. Autentičnost žanra usmene istorije

Zadatak usmene istorije je očuvanje prolaznih istorijskih podataka koji žive u sećanju običnih ljudi. Kao istraživačka tehnika usmena istorija je način pristupanja ljudskom sećanju. Sećanje običnih ljudi može dopuniti istorijsko znanje, ali se ne sme verovati da ono samo po sebi pruža celovitu priču. Kritike usmene istorije su usmerene

ka pitanju autentičnosti i kredibilnosti istorijskih fakata koje starija populacija prenosi usmenim putem. Da li možemo priče predaka ili starijih meštana ubrojati u istorijsku građu, kada znamo da je „ljudsko sećanje krhki istorijski izvor“ (Cullom et al. 1977: 5). Kalom et al. dalje argumentuju da „Svako ko nekritički prihvati usmene memoare kao istorijsku istinu zasigurno pogrešno razumeva prošlost“ (Ibid.). Autori (Cullom et al.) za odbranu od sličnih tvrdnji navode niz primera koji dokazuju pouzdanost usmenih istorija: svi istorijski izvori su skloni greškama, a svaki savesni istraživač će biti skeptičan prema svim izvorima, pa tako i prema građi usmene istorije. Usmene istorije su dopuna pisanim zapisima. Vešt ispitivač prilazi istini iz više uglova ispitujući različite informante koji daju uvid u različite verzije iskustva. Može se zaključiti da usmena istorija pruža uvid u najčistiji oblik ljudskog sećanja (Ibid: 5-6).

2.5. Životna priča – life story

„Koji događaji su me oblikovali u ono što sam danas? Šta treba da znaš o meni da bi me znao?“ (Linde 1993: 20)

Počev od 70-tih godina u društvenim naukama govori se o novoj perspektivi - istraživanju životnih priča ili životnih istorija, autobiografskoj perspektivi ili narativnom pristupu u antropologiji, sociologiji, psihologiji, političkim naukama. Nov pristup je isticao određivanje mesta pojedinca unutar društvene strukture sa naglaskom na kompletne živote ljudi ili bar njihove značajnije epizode (Miller 2000: 1-2). Nov pristup doneo je važne implikacije za sociološku praksu: uvodi se pitanje vremena u istraživanje čime se prenosi fokus sa sadašnjosti na proučavanje prošlosti i prošlih iskustava ljudskih života. Pored toga, sadašnje radnje i aktivnosti se mogu sagledati iz dvostrukog ugla: anticipacije budućnosti, i iz ugla sagledavanja i interpretiranja iskustava iz prošlosti (Ibid.).

Najpre ćemo navesti definiciju životnih priča prema jednoj od najuticajnijih teoretičarki životnih priča, Šarlot Linde (Charlotte Linde):

„Životna priča sadrži sve priče i povezane diskursne jedinice, kao što su objašnjenja i hronike, i veze između njih, ispričane od strane pojedinca u njegovom/njenom životnom toku koje odgovaraju sledećim kriterijumima:

1. Priče i povezane diskursne jedinice sadržane u životnoj priči poseduju, kao svoju primarnu evaluaciju, poentu usmerenu prema govorniku, ne opštu poentu o tome kakav je svet.
2. Priče i povezane diskursne jedinice sadrže produženu reportabilnost; tj. one su vredne pričanja, i pričaju se i ponovo kazuju tokom dugog vremenskog perioda“ (Linde 1993: 21).

Životne priče su usmene predstave našeg života ili njegovih epizoda. Životne priče se mogu definisati kao „lingvističke jedinice uključene u društvenu interakciju. One su povezane sa našim unutarnjim, subjektivnim osećajem lične životne priče koja organizuje razumevanje naše prošlosti ili trenutne situacije ili naše zamišljene budućnosti“ (Ibid: 11). Dakle, važno je istaći da su životne priče društvene jedinice, da su usmeni diskursi i takođe, da su diskontinuirane jedinice koje se pripovedaju u epizodama tokom dugog vremenskog perioda i zato su podložne promenama i revizijama u kojima se kreiraju nova značenja (Ibid: 4). Kako su životne priče lična razmišljanja i iskazi, one su dostupne kroz introspekciju pre nego što se prezentuju slušaocu. Linde tvrdi da se životne priče ne sastoje samo od fakata ili događaja. One zahtevaju sekvencu i hronologiju. „Kauzalnost, slučajnost i rezonovanje su od suštinskog značaja u oblikovanju značenja životne priče“ (Ibid: 8).

Istraživanja pokazuju (Miller and Sperry 1988, Schiff 2014) da su deca već od druge godine života sposobna da referišu na prošle događaje u interakciji sa članovima porodice, i da iskažu svoje mišljenje o tim događajima, uključujući negativne evaluacije. Prema Linde (1993) narativi koji čine deo životnih priča verovatno počinju da se razvijaju u ranom adolescentnom dobu, kako je to period kada počinje da se formira osećaj društvenog identiteta.

Životna iskustva ljudi čine građu usmenih istorija. To su lični iskazi koji naše razumevanje prošlosti stavljaju u novu dimenziju, iskustva običnih ljudi sa običnim životima, koji često ne osećaju da je njihovo znanje značajno za druge u bilo kom smislu. „U mom životu se nije desilo ništa zanimljivo“ ili „ja to ne znam tako lepo da ispričam“, česta je fraza informanata pri prvom susretu sa istraživačem u nedostatku samosvesti o tome kakvo blago čuvaju u sebi. Svi segmenti života, sve delatnosti i

aktivnosti u kojima su učestvovali tokom svoga života, tradicije koje su se prenosile generacijama, vredan su materijal za usmenu istoriju i životne priče. Širok dijapazon tema je pokriven usmenim istorijama u cilju dopiranja do nevidljivih pora skrivenih konvencionalnim metodama istorijskog istraživanja.

Osećanje nezavršenosti, neiscrpnog rada u progresu inherentno je usmenim istorijama, kao i stalna potreba za koherencijom. Koherencija je svojstvo teksta. To znači da su „delovi u tekstu u međusobnom odnosu i u odnosu sa celinom teksta, kao i sa drugim tekstovima istog tipa. [...] Koherencija je takođe kooperativno dostignuće govornika i slušaoca, a ne apsolutno svojstvo teksta samog po sebi“ (Linde 1993: 12). Istraživanja životnih priča fokusiraju se „na način na koji ljudi postižu koherenciju – u smislu pripovedanja koherentne priče, koja se drži skupa, kao i u smislu pripovedanja priče koja se prilagođava formi koja odgovara očekivanjima slušalaca“ (Abrams 2010: 40). To znači da je životna priča „interpretativni, kreativni i promenljiv entitet, a ne fiksni opis života zasnovan na činjenicama“ (Ibid. 41). To je način koji sami biramo da prezentujemo sebe, da prikažemo i predstavimo sebe drugima. Linde tvrdi da „životna priča nije samo skup događaja koji su se desili u nekom neobaveznom redosledu“ (Linde 1993: 12-3). Da bi se nešto podrazumevalo kao životna priča, potrebno je da postoji saglasnost između govornika i slušaoca u tome da je dati iskaz značajan za kazivanje (Ibid.).

Dijalog između istraživača i informanta u vremenu između sadašnjosti i stalno promenljive prošlosti, jeste vremenski raspon u kojem se rasteže materijal „nužno isprekidanih“ (Linde 1993: 27) usmenih istorija, jer se životne priče pričaju u različitim vremenima različitoj publici, bez „jasne predstave o tome kakav će biti njen konačni oblik. Otvorena jedinica je ona čija struktura nije strogo vezana, i zato njen početak ne može u potpunosti predvideti kakve bi mogli biti njeni sredina i kraj“ (Ibid.). Linde ističe da životne priče stalno prolaze kroz reviziju i promene, kako bi prikazale način na koji trenutno sagledavamo i shvatamo svoj život (Ibid: 25).

2.5.1. Životna priča i autobiografija

Životna priča se najjednostavnije može definisati kao priča o nečijem životu, ili priča o značajnim epizodama života, zasnovana na sećanju naratora u sadašnjem trenutku. Životna priča je lični narativ, ili narativ ličnog iskustva koji se oblikuje u razgovoru. Njen ontološki status je usmena reč, iako se u metodološkom procesu narativ transkribuje i uređuje za štampu, te na taj način preuzima formu pisane reči. Životna priča se oblikuje u interakciji sagovornika i istraživača i bazira se na njihovom međusobnom poverenju. U razgovoru se istraživač trudi da ne prekida tok misli naratora, ali se njegova uloga ne može okarakterisati kao pasivno prisustvo. Njegovo prisustvo u intervjuu je od ključne važnosti za priču. Istraživač učestvuje u izgradnji narativa dajući mu podršku nečujnim gestovima i hrabreći ga pitanjima, te životna priča nastaje kao vid koautorstva u međusobnoj saradnji informanta i istraživača. Životna priča se uvek kreira uz svest o publici i uz očekivanje da kroz svoju priču komunicira sa slušaocima/čitaocima, sa inherentnim zadatkom da njegov iskaz odgovara horizontu očekivanja publike. Sociolingvista Alan Bel (Allan Bell) govori o uslovljenosti jezičke upotrebe i društvenih faktora, tj. o stilističkim varijacijama uslovljenim publikom i o prilagođavanju govornika slušaocima. Prema Belu, govor se oblikuje u zavisnosti od komunikativne situacije, teme i namere. Belova istraživanja novozelandskog medijskog jezika zasnovana na kvantitativnim podacima, pokazala su da jezička upotreba ne zavisi od društvene pozicije govornika, već od publike kojoj se obraća i njenog društvenog statusa, te zaključuje da jezičke varijacije u govoru pojedinca zavise od okolnosti (Bell 1984: 149). Proučavajući govor spikera na novozelandskim radio stanicama, primetio je da se govorni stil istog spikera razlikuje u zavisnosti od stanice na kojoj govori, te shodno tome razvija teoriju o uslovljenosti jezičke upotrebe, koju naziva „prilagođavanje govora publici“ (eng. *audience design*). Bel podrazumeva i dvojezične situacije i tvrdi da „govornik u bilingvalnoj situaciji treba da uzme u obzir jezički repertoar publike“ (Ibid: 176). Bel se poziva na Bloma i Gampersa i navodi da promena teme dovodi do preključivanja sa lokalnog na standardni dijalekat (Ibid: 179, prema Blom and Gumperz 1972: 429). Ovde je potrebno naglasiti da smo u intervjuima primetili da se informanti često prilagođavaju situaciji intervjuja i istraživaču, te menjaju svoj govor prilagođavajući ga standardnom mađarskom jeziku, pri čemu ispravljaju svoje reči i izraze vodeći računa o „pravilnoj“ upotrebi jezika, što je često praćeno i

komentarima informanata o potrebi „ispravljanja“ svog jezika. Drugi sloj prilagođavanja jeste tematski, o čemu će biti reči nešto kasnije.

Životna priča, usmena autobiografija, usmena istorija, nastaju kao zajednička kreacija i projekat višeglasja iz više tački gledišta, gde narator ne govori za sebe, te je u tom smislu opravdano pitanje Alesandra Portelija „Ko govori?“ (Portelli 1998, Frisch 2003, Shopes 2003). Životna priča polazi od životnih događaja, uzroka i posledica izloženih u usmenom razgovoru u intervjuima sa naglaskom na individualnoj istoriji. Langness (Langness 1965) smatra da su životne priče u antropološkim istraživanjima više orijentisane ka društvu i usmerene ka sticanju znanja o kulturi, a ne o pojedincu, te se time glas pojedinca potiskuje u pozadinu.

Videli smo da usmeravanje informanta pomoću pitanja „pričajte mi o svom životu“ verovatno neće dati koherentan odgovor, ali upitnik sa unapred utvrđenim pitanjima takođe ne otkriva povezanu životnu priču. Autobiografija i životna priča su oblici u kojima narator prezentuje svoj život koji se izlaže u usmenoj/pisanoj formi sa fundamentalnim razlikama u motivisanosti i povezanosti. Autobiografija nastaje kao pokušaj izlaganja koherentne priče o životu autora s naglaskom na određenim aspektima života u kojoj je narator motivisan da ispriča verziju svog života kao rezultat mnogih razmatranja i razmišljanja o sebi, dok je životna priča otkrivanje sebe u formi koja prolazi kroz stalne promene i revizije u kojoj narator kroz kazivanje gradi osećaj selfa i postavlja sebe u društveni kontekst (Abrams 2010: 50-1). Jedan susret je neretko nedovoljan da bi se izložila cela životna priča. Ispričan život je samo jedna od mogućih verzija koja se oblikuje u međusobnoj interakciji dva subjekta; to je „susret ličnog izlaganja informanta sa diskursima prezentovanih u društvenoj sferi uz evaluacijske smernice o tome šta je važno da se kaže, a šta treba prećutati“ (Ibid.).

Lin Abrams (Lynn Abrams) navodi da mnoge usmene istorije slično autobiografiji izlažu verziju događaja iz tačke gledišta naratora. Mnogi narativi usmene istorije izlažu autobiografske detalje, koji su relevantni za kazivanje, u prvom licu jednine, kao i u autobiografskom književnom žanru. Ili se, pak, pripoveda iz lične tačke gledišta uz „povezivanje lične i javne sfere života“ (Ibid: 26). Pozivajući se na Portelija, Abrams zaključuje da se važna razlika između životne priče i autobiografije ogleda u ulozi istraživača u intervjuu i u njegovom učestvovanju u kreiranju narativa (Ibid.). Životni

narativi se mogu posmatrati u kontekstu širog istorijskog ili političkog miljea u kojem se proizvode, te se glas informanta tako može oblikovati pomoću drugih uticaja, uključujući i istraživača. Porteli tvrdi da „iako narativ usmenih autobiografija površinski izgleda kao svaki autobiografski tekst, on predstavlja sasvim drugačiji autobiografski postupak“ (Abrams 2010: 26-7). Razlika je u kolaborativnom odnosu i zajedničkim odlukama naratora i istraživača u intervjuu, i u tome da intervencija ispitivača/istraživača pomera autoritet sa naratora ka zajedničkom autorstvu²⁰ (Ibid.). „Priča bi postojala i nezavisno od ispitivača, ali način na koji je izložena zavisi od intervencije istraživača“ (Abrams 2010: 27). U kreiranju klasične pisane autobiografije, takođe može postojati uticaj urednika ili izdavača, ali inicijativa autobiografskog kazivača da ispriča svoj život, „šta će uključiti, a šta izostaviti, kako će oblikovati priču“, zavisi samo do njega (Ibid.). Još jedna osnovna razlika ogleda se u subjektima ispitivanja i osnaživanju ugroženih govornika. Snimanje priča pojedinaca i grupa koje se nedovoljno i retko čuju postavlja temelje političkim i društvenim promenama i brisanju razlika. Dok autobiograf „stiče legitimitet da govori iz društvenog statusa ili tradicije, narator u usmenoj istoriji se oglašava i stiče legitimitet da govori kroz intervju“ (Ibid.). S druge strane, mnoge autobiografije imaju prestižni status, jer se mnoge izdaju zbog života „bogatih i slavnih“ (Abrams 2010: 27).

Edmund Farel (Edmund Farrell) poredi naratore životnih priča s pripovedačima književnih žanrova autobiografija, kratkih priča i romana u prvom licu i zaključuje da oba na sličan način uspostavljaju prislan odnos između sebe i čitalaca/slušalaca (Farrell 1982: 89). Životne priče na isti način kao u romanima oslikavaju nijanse polarnih „karaktera mladih i starih, siromašnih i bogatih, žena i muškaraca“, a kroz njih oprečne crte ličnosti koje govore o svojim iskustvima, vrednostima pokušavajući da ih spoje u smislene celine (Ibid.). Izložena iskustva u životnim pričama potiču od ljudi iz stvarnog života, a njihova se autentičnost osnažuje znanjem da je transkript nastao „od neuvežbanog govora, a ne uređivanjem proze nakon dugih razmišljanja i revizija“ (Ibid.). Ono što im je zajedničko, tvrdi dalje Farel, je da se upoznavanjem različitih naratora i njihovih osobina i karaktera može razviti empatički pristup u interpretaciji

²⁰ Porteli podseća na definiciju Majkla Friša (Michael Frisch 1990) koji koautorstvo između ispitanika i ispitivača određuje terminom „zajednički autoritet“.

života, a to isto važi i za likove fiktivnih žanrova (Ibid: 90). Na definisanje autobiografskog žanra ćemo se još vratiti u narednom poglavlju.

2.6. Etička pitanja usmene istorije

U odnosu istraživač-sagovornik veoma važna stavka je sticanje poverenja. Istraživač je dužan da poštuje želje sagovornika i da se trudi da stvori prijatnu atmosferu gde će se sagovornik osećati opušteno i sigurno. Pri prvom susretu, kao što smo već napomenuli, sagovornicima se najpre prilaže *Saglasnost za učestvovanje u istraživačkom radu*, gde se mogu upoznati sa svrhom istraživanja, sa procesom intervjua, dužinom trajanja i okolnostima. Ukoliko potencijalni sagovornik pristane na učestvovanje u intervjuu, potpisuje Saglasnost nakon čega počinje razgovor. Sagovornici treba da budu informisani o mogućim daljim upotrebama intervjua od strane drugih istraživača i istraživanja o čemu odlučuju sami sagovornici. Odgovori koje informanti ne žele da budu dostupni javnosti, neće se snimati, i konačno, sagovornicima se ukazuje na činjenicu da mogu prekinuti snimanje u bilo kom trenutku intervjua bez negativnih posledica. Iskustvo sa terena mi je pokazalo da često nakon što sam uverila sagovornike da neću koristiti podatke koje oni ne žele, upravo tada bi nastavili da govore o datoj temi u više detalja. Kada su videli da ukazujem poštovanje prema njihovim željama i da imaju kontrolu nad svojim iskazima, zadobila sam njihovo poverenje i podelili su sa mnom svoje iskustvo. U prilikama kada se izgradi dovoljno poverljiv odnos između informanta i istraživača, može se diskutovati i o samom intervjuu za vreme njegovog trajanja i zajedno odlučivati o tome kojim tokom će razgovor krenuti u kontekstu intervjua. Istraživači postavljaju pitanje o tome u kojoj meri treba otkriti ciljeve istraživanja da bi dobili saglasnost i u nekim slučajevima smatraju da ga ne bi ni dobili kada bi otkrili na koji će se način materijal koristiti. Najčešće se slažu u tome da je potrebno informisati naratore o vrsti i ciljevima istraživanja, a da osim toga nisu dužni govoriti o analizi i interpretaciji njihovih iskaza.

Patai ističe da je mogućnost eksploatacije sagovornika ugrađena u svakom projektu (Patai 1991). „Etički propusti mogu diskreditovati istraživački rad i ugroziti ne samo sagovornike, već i istraživače“ (Shopes 2006: 136).

Fokusirajući projekte na tzv. „ne-elitu“, na marginalne grupe i različite etničke i rasne zajednice, istraživači su postali svesni da istraživački proces podrazumeva odnos između grupa različitih društvenih statusa i istraživača u nadređenoj poziciji (Shopes 2006) što otvara brojna etička pitanja. Linda Šoups (Linda Shopes) obrazlaže dva takva etička pitanja: „odnos moći (eng. *power relationship*) i prekomernu identifikaciju (eng. *overidentification*) ispitivača sa sagovornikom“ (Ibid: 151).

U *Smernicama za evaluaciju* (eng. *Evaluation Guidelines*)²¹ Asocijacije usmene istorije (Oral History Association – OHA) definisani su standardi, principi, prava i obaveze koje vredi uzeti u razmatranje u istraživačkom radu u cilju zaštite od „neadekvatnog intervjuisanja kao i zloupotrebe podataka“. Informante je nužno upoznati sa ciljevima istraživanja, principima intervjuja i njihovim pravima, istraživači treba da zaštite sagovornike od njihovog mogućeg eksploataisanja, treba da imaju „svest o socijalnim i kulturnim razlikama i implikaciji rase, roda, klase, etniciteta, godišta, religije i seksualne orijentacije. Oni treba da podrže informante da odgovaraju svojim stilom i jezikom i da govore o pitanjima koja ih zabrinjavaju“. Moraju da objasne sve opcije i da poštuju „prava informanta da odbije diskusiju o određenim temama i pravo da ostane anonimn“, takođe moraju da budu obazrivi i prema zajednici informanta i da izbegavaju ponavljanje stereotipnih verovanja o njima.²²

Drugo pitanje je problem prekomerne identifikacije sa naratorom u odnosu istraživača i sagovornika koja može rezultirati neobjektivnim zaključcima u analizi. *Smernice za evaluaciju* predlažu kritički pristup istraživanju, „odgovornost održavanja najviših profesionalnih standarda“²³ istraživača koji podrazumeva kontrolu emocionalnih reakcija na iskaze naratora.

„Ono što istraživač vrednuje uvek će uticati na njegov rad. [...] za istoričare i druge koji su uključeni u dokumentarni rad, s jedne strane, prisutan je etički problem, koji podrazumeva da treba biti obazriv prema sagovornicima, a s druge, treba poštovati istraživačke obaveze i iskazati istinu“ (Shopes 2006: 157).

²¹ Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 Januar 16].

²² Ibid.

²³ Ibid.

Istraživači pored toga što govore o učinku intervjua na naratore, diskutuju i o ličnim iskustvima, o svojim reakcijama, osećanjima, motivacijama i o uticaju svojih emocija na istraživanje i na ishod interpretacije. Diskutuje se o odnosu istraživača i naratora kao osnovnom činiocu u stvaranju značenja u intervjuu. Istraživač koji razvije simpatije i saosećanje sa naratorom, često svesno previdi informacije koje bi sagovornika prikazale u negativnom svetlu, izbegava neprijatna pitanja da ne bi uznemirio naratora, saoseća sa teškom sudbinom naratora, a ponekad čak i preuzima njegovu borbu.

Istoričarka Valeri Jou (Valerie Yow) predlaže da, u cilju postizanja istine i „autentične objektivnosti“, istraživač ne treba da zanemari lične reakcije: „Čitaoci moraju da znaju šta je uticalo na istraživanje i na interpretaciju“ (Yow 1997: 70). Pozivajući se na psihološka istraživanja i studije komunikacije, Jou zaključuje da nam samospoznaja otvara mogućnost donošenja suda o drugima i ističe: „Ono što prihvatamo i vrednujemo, dolazi od našeg razumevanja sopstvenih iskustava“ (Ibid.). Ali to je samo početak, tvrdi Yow i zaključuje da „ideje i sudovi zasnovani na rodu, klasi, godištu, rasi, etnicitetu i ideologiji utiču na odnos istraživača prema naratoru [...] i potiču od okruženja u kojem je [istraživač] odrastao ili gde živi“ (Ibid: 72).

Navedene kategorije utiču na način na koji postavljamo pitanja u intervjuu i na koji interpretiramo iskaze, bilo u slučaju kada su one deo našeg vrednosnog sistema i tražimo načine da razumemo i opravdamo naratora u empatičkom intervjuu ili kada postoje ideološke razlike između istraživača i naratora, što može biti prepreka u izgradnji pozitivnog odnosa. Jou predlaže postavljanje „niza pitanja“²⁴ kao paradigme koja će nam približiti razumevanje interaktivnog odnosa istraživača i naratora“ (Ibid: 79). Cilj je „razumeti subjektivne aspekte istraživanja i interpretacije kako bismo sproveli projekat što objektivnije i koristili subjektivitet u našu korist“ (Ibid: 71).

²⁴ Up. npr. „Šta osećam prema naratoru?;
Koje sličnosti i koje razlike imaju uticaja u ovoj inepersonalnoj situaciji?;
Kako moj ideološki sistem utiče na ovaj proces?;
Sa kojom grupom izvan ovog procesa se identifikujem?;
Zašto uopšte sprovodim projekat?;
Koje alternative sam mogao uzeti u odabiru teme ili pitanja? Zašto nisam njih odabrao?;
Koje su ostale moguće interpretacije? Zašto sam ih odbacio?;
Koji uticaj ima na mene ovo istraživanje? Kako moje reakcije utiču na istraživanje?“ (Yow 1997: 79).

Biljana Sikimić ističe da postoje opasnosti koje je nemoguće predvideti na terenu i da je profesionalna opasnost usko povezana sa etikom istraživanja u vezi sa donošenjem odluka.

„Jednom donete pogrešne odluke o tome šta i kako istraživati imaju konsekvence na budući stav naučne pa i šire zajednice. Etička opasnost povezuje iskustvo istraživača i istraženog sagledavanjem širih efekata obavljanja neetičkog istraživanja, koje podrazumeva određeni impakt i na sagovornika i na istraživača. Etički rizici postoje i posle rada na terenu: pitanje predstavljanja drugih, ko govori u tekstu ili diskursu u čije ime i kako, jeste politički i etički problem. U antropološko-lingvističkim radovima insistira se na reciprocitetu rizika istraživača i sagovornika u transkriptu, za razliku od običnog uvođenja ‘glasa drugog’ u kome su intervencije i neukost istraživača delimično prikrivene“ (Sikimić 2013: 25).

Narativne metode u usmenim istorijama, autoetnografijama, ličnim narativima i životnim pričama reprezentuju metodu koja pozicionira ljude unutar odnosa moći dajući informantima mogućnost da govore za sebe (Erdmans 2007). O informantima sam u radu navodila podatke o mestu rođenja, kao i imena i prezimena nekih sagovornika čije sam narative koristila u analizi. Iako sam od svih informanata u Saglasnosti dobila dozvolu za korišćenje njihovih podataka u istraživanju, odlučila sam da u nekim primerima navodim inicijale, radi manjeg opterećivanja teksta. U kreiranju doktorske disertacije, postojala je svest o tome da se ovim istraživanjem daje glas zajednici, te smo ujedno imali u vidu i moguće političke implikacije. Ukazujući na ulogu rase, etniciteta i roda u političkoj ideologiji, teoretčari (Prindeville 2003, Patai 1991, Shopes 2006, Erdmans 2007, Haynes 2010) zaključuju da, s jedne strane, istraživanje manjinskih zajednica može pomoći grupi, no može i ugroziti njenu poziciju. U istraživanju smo imali u vidu pitanje etičke opasnosti zasnovane na učestvovanju u istraživanju.

3.

ISTORIJA ZAJEDNICE – DOSELJAVANJE IZ ERDELJA

*„Every man is a
quotation from all his
ancestors”
Ralph Waldo Emerson*

*„Csak az a nép vész
el, ki a múltját
elfeledi”
Kossuth Lajos*

*(„Samo onaj narod
može nestati, koji
svoju prošlost
zaboravi”
Lajoš Košut)*

U ovom poglavlju biće razmotrena istorijsko-kulturološka pozadina zajednice sekeljskih Mađara, migranata iz Erdelja. Kako je priča o zemlji porekla jedna od čestih tema koja izranja u autobiografskim narativima bukovinskih Mađara i jedna od ključnih komponenti u oblikovanju etničkog identiteta članova manjinske grupe, smatramo da je važno najpre dati pregled istorije zajednice.

Koji je značaj često prepričavanih priča? U čemu se mitovi razlikuju od svakodnevnih priča? Sećanje na poreklo, na zemlju svojih predaka naratorima daje smisao prošlosti, i time pruža bolje razumevanje sebe i svoje pozicije u sadašnjosti. U tradicionalnim zajednicama sećanje na poreklo oblikuje se rekolekcijom mitskih događaja i svega što se dogodilo u životu predaka, zajednice i njihovom kulturnom nasleđu. Usmena tradicija u pamćenju nosi priče koje se vremenski pozicioniraju mnogo ranije od sadašnjosti, za koje naratori veruju da su istinite, iako su deo neproživljene prošlosti. One dosežu vreme „legendarnih početaka zajednice“ (Vansina 1985: 23, prema Ilić 2014: 233, Mason 2000: 240) koje obuhvata narrative o doseljavanju iz Erdelja i Bukovine. Jan Vansina razvija koncept „tekućeg jaza“ (eng. *floating gap*), kako bi odredio period između početaka zajednice i današnjeg vremena o kojem posedujemo vrlo malo informacija (Vansina 1985: 23, prema Ilić 2014: 234, Bahr 2004: 717, Mason

2000: 258). Vansina smatra da je tekući jaz, ili ‘pauza’ u vremenu karakteristična za usmenu istoriju, budući da se daleka prošlost koja se pamti generacijama povezuje sa društveno-političkim strukturama (Vansina 1974: 319). Prema Vansini, tradicije o počecima imaju mitski karakter. Shodno tome, narativi bukovinskih Mađara često otkrivaju zajedničke crte i teme. Životni narativi pokazuju specifičan kolaž priča iz života iz najskorije prošlosti, i narativa o poreklu uz isticanje značaja tradicijske kulture, dok međuvreme, koje odgovara Vansinovom konceptu tekućeg vremena, najčešće nije zastupljeno u narativima. U narativima je karakteristično smenjivanje autobiografskih isečaka, kulture prošlosti i porekla sela. Istorija zajednice na taj način prirodno izrasta iz životnih priča koje saznajemo iz prve ruke. Bruner ističe da kroz priče koje pričamo definišemo sebe i kroz narativnu istinu formiramo svoj identitet (Bruner 1990: 111). Otkrivanje sebe nije izolovan proces, već ono uključuje i zajednicu i kulturu kojoj pojedinac pripada. Narative učimo u svojoj kulturi i tako oni postaju deo kolektivne kulture. Čest motiv autobiografskih narativa bukovinskih Mađara jeste priča o počecima – o doseljavanju iz Erdelja. U sledećem odeljku ćemo se osvrnuti na događaj u istoriji Sekelja koji je pokrenuo migracije stanovništva prema Moldaviji, a zatim Bukovini i konačno prema južnobanatskom području gde su i danas nastanjeni.

3.1. *Sikulicidium*

*A határőrség erőszakos szervezésekor
Madéfalva határában
1764. jan. 7-én hajnalban
a császári katonaság által védtelenül
lekaszabolt
Csík- és Háromszéki
200 székely vértanú emlékére
kik az ősi szabadság védelméért
vérzettek el.
Emelte a hálás utókor kegyelete
1899.*

*Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja
ére,*

*Midőn alkotmányos szabadságot
védték,
Szörnyűképp oltá ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékek nem vész el, örökre
fennmarad.
Mert hű kegyeletben megtartod őseid,
Így él majd emlékek időtlen időig.²⁵*

*Balló István és Szádeczky Lajos
(Stihovi koji čuvaju uspomenu na
Sikulicidium uklesani su na spomen
ploči kraj Madefalve).*

Jedan od najzaslužnijih istraživača za promovisanje i širenje sekeljske kulture bio je Adam Šebešćen (Sebestyén Ádám).²⁶ Rodom iz Bukovine, iz Andrašfalve (Andrásfalva), zemljioradnik i kantor, lokalni amater istoričar i etnograf, dobrovoljno je sakupljao i beležio folklornu građu, običaje, narodne pesme, priče i predanja Sekelja, građu o narodnom lečenju. Rođen je kao četrnaesto dete u siromašnoj sekeljskoj porodici i kako sam svedoči: „još kao dete sa velikim oduševljenjem počeo da skuplja narodne pesme i igre“ (Sebestyén 2008: 3). U svojoj autobiografiji piše o ljubavi prema

²⁵ „U spomen 200 sekljeskih martira iz Čika i Haromseka, koji su štiteći drevnu slobodu stradali na granici Madefalve od strane carske vojske u zoru 7. januara 1764. prilikom nasilne organizacije granične vojske. Spomenik podiglo zahvalno potomstvo 1899“.

„Sekelji! Ovdje je pala krv vaših predaka, Od srdite tiranske sablje, Dok su branili ustavnu slobodu, Surovo su ugašeni mnogi nevini životi. Ali dok su nestali od svirepog oružja, Sećanje na njih nikad neće nestati, večito će se pamtiti. U istinskoj pobožnosti očuvaćeš svoje pretke, i tako će živeti sećanje na njih za sva vremena“.

²⁶ Šebešćen Adam je dobitnik brojnih priznanja u zemlji i inostranstvu od kojih ćemo navesti sledeća: Babits Mihály emléklakett, 1981 (Spomen plaketa Mihaj Babič, 1981), Tolna Megyei Tanács Alkotói Díj, 1981 (Priznanje za stvaralaštvo Saveta županije Tolna, 1981), Sebestyén Gyula érem (medalja Šebešćen Đula), koju dodeljuje Mađarsko etnografsko društvo (Magyar Néprajzi Társaság). Njegova etnografska delatnost priznata je u akademskim krugovima, najpe Instituta za jezik Mađarske akademije nauka (MTA Nyelvtudományi Intézet). Bertalan Andrašfalvi (Andrásfalvy Bertalan), direktor Etnografskog istraživačkog centra Mađarske akademije nauka (MTA Néprajzi Kutatócsoport), 24. januara 1996. drži posmrtni govor u kojem mu odaje priznanje za stvaralaštvo i životno delo kojim je otkrio „vrednosti i blago jednog naroda“ („Sebestyén Ádám azoknak a példaképe lehet, akiket a sors nem kímélt és mégis saját erejükből, és isten segedelmével ennek a népnek nagyjainvá lettek. Igen, ezek tartják meg a népet, akik felmutatják értékét és kincsét, áldozatos munkával összegyűjtik mindazt, ami minket magyarrá tesz, s ezeken a műveken, az ő munkásságán fogunk tanulni, fogjuk tovább élni a nekünk kijelölt életet...“ (Sebestyén 1989). Od 1996. njegovo ime nosi priznanje Državnog saveza bukovinskih Sekelja u Bonjhadu (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége), koje se dodeljuje za negovanje drevne bukovinske kulture. Autor je brojnih knjiga i studija, od kojih ćemo navesti samo nekoliko: *Bukovinai székely népmesék I.-IV.*, 2009, *A bukovinai székelység tegnap és ma*, 2008, *Gyógyító praktikák: néprajzi gyűjtés a bukovinai székelyeknél*, 2008, *Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván*, 1976, *Kakasdi stációk*, 1994, *Népdalcsokor: bukovinai, andrásfalvi népdalok*, 1976, *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig*, 1972.

školi i znanju, ali zbog siromaštva u porodici nije mogao da ispuni želju i nastavi školovanje, nevoljno je napustio školu pre osmog razreda (Ibid.). Doselivši se u Bačku, početkom Drugog svetskog rata, školu nije mogao nastaviti zbog nedovoljnog broja prijavljenih učenika u večernjoj školi. Kasnije svedoči o tome kako je to bila „srećna okolnost, jer inače možda nikada ne bi nastalo osam pozamašnih knjiga o istoriji proganjanja Sekelja, o njihovoj tradiciji odnosno običajima, o gazdinstvu, narodnim pesmama i pričama“ (Ibid.). U ratu dospeva u sovjetsko zarobljeništvo, a po završetku rata, nastanjuje se u Kakašdu u Mađarskoj. Svoj život posvetio je širenju znanja o tradiciji Sekelja iz Bukovine, kako u matičnoj zemlji, tako i u inostranstvu. Aktivno je radio na osnivanju Društva za očuvanje baštine, organizovao njihove programe i probe, i redovno učestvovao u promovisanju kulture Sekelja sa KUD-om iz Kakašda. Napisao je niz knjiga iz oblasti književnosti i folklor. U svojoj monografiji o Sekeljima iz Bukovine *A bukovinai székelység tegnap és ma (Sekelji iz Bukovine nekad i sad)* Šebešćen je zabeležio i događaj koji je inicirao velike migracije iz Bukovine, događaj koji predstavlja početak istorije bukovinskih Sekelja. Ovde ćemo predočiti taj istorijski sled događaja koji je obeležio sekeljski narod. U ovom poglavlju ćemo, pored Šebešćenove monografije, koja je sveobuhvatni i detaljni prikaz istorije zajednice, koristiti i druge značajne autore: radove istoričara Jožefa Đerđa Oberdinga (Oberding József György), istoričara Zoltana Nađ-Šivoa (Nagy-Sívó Zoltán), primenjenog umetnika Lasla Petera (Péter László), nastavnika i direktora Mađarske narodne osnovne škole 1901. u Skorenovcu Đule Sabadke (Szabadka Gyula), filologa Alajoša Šante (Sántha Alajos).

U povratku iz ratnog zarobljeništva u Jasvašaru (Jászvásár), kako navodi Šebešćen, odlučuje da poseti spomenik u Madefalvi podignut na mestu gde su stradali njegovi preci. Kako je stupio u selo, sreo je starca koji ga je odveo do spomenika i usput mu ispričao priču o Madefalvi, gde je 7. januara 1764. izvršen pokolj okupljenog stanovništva koje je pokušalo da izbegne nasilnu mobilizaciju austrijske vojske (Sebestyén 2008: 5-7, Oberding 1939: 93). Marija Terezija je 1763. godine naredila uspostavljanje naoružanih graničara u zapadnim delovima Erdelja sa ciljem odbrane granice od mogućih napada. Kako bi izbegla veliko opterećenje kraljevske riznice, izdala je naredbu da se organizuje čuvanje granice na istočnom delu Erdelja (Péter 2008: 16). Šebešćen ističe da je odjek Sekelja bio veliki, jer je većina bila u kmetskom

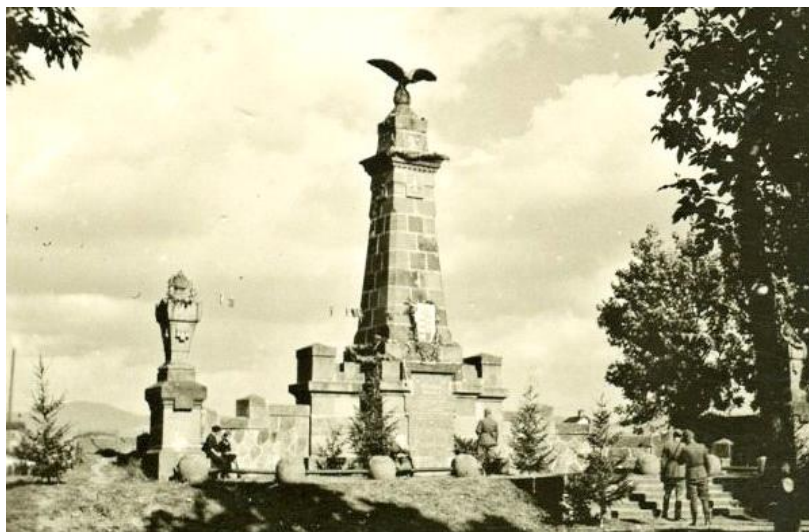
položaju pritisnuta brojnim nametima od vlastele. Verovali su da će prijavljivanjem na graničarsku poziciju dobiti određene slobode i olakšice od zemljoposjednika (Sebestyén 2008: 3). Kada se saznalo da će dobrovoljno prijavljeni graničari i dalje plaćati poreze, kako navodi Peter, da će u slučaju ratovanja van granice morati sami da namire troškove, da će pored kmetova dobrovoljaca biti uključeni i primipili (mađ. *lófő*), pešadija (mađ. *darabontok*) i libertini - slobodnjaci (mađ. *szabadosok*), odbili su regrutaciju konjičkog generala Adolfa Nikolausa Bukova (Adolf Nicholas Buccow) i masovno su počeli vraćati oružje. „Bukov je postao novi guverner, nakon ostavke grofa Lasla Kemenja (Kemény László) sa pozicije, koji se nije slagao sa nemilosrdnim načinom organizovanja granične straže“ (Péter 2008: 17). Autori dalje navode da je kraljica oktobra 1763, kada je videla da se dobrovoljci povlače, naredila nasilnu mobilizaciju vojske u županijama Čik, Haromsek i Udvarhej (mađ. *Csik, Háromszék, Udvarhely*). Krajem godine, većina muškaraca iz Madefalve napustila je svoje domove povukavši se u šumu Salonka (mađ. *Szalonka*). Peter ističe da su posledice povlačenja bile surove. U poslednjim danima decembra iste godine, general pukovnik Jožef Šiškovic (Siskovitz József), koji je bio na čelu vojnika graničara sa zadatkom da zavede red, sa svojim vojnicima proterao je u šumu preostale članove porodice, žene i decu (Péter 2008: 18, Sebestyén 2008: 6). Autori navode da je konačno oko pet hiljada okupljenih Sekelja krenulo u Madefalvu sa žalbom kojom bi izašli pred komisiju za regrutaciju. Autori obrazlažu da je tog dana, 6. januara, bilo Bogojavljenje, te su Sekelji izašli sa molbom da se pregovori odlože za jedan dan zbog praznika. Molba nikada nije predata, jer je Šiškovic umesto odlaganja doneo odluku da u zoru napadne selo (Ibid.). Tragični događaj u istoriji Sekelja poznat kao, *Sikulicidium* ili na mađarskom „mádéfalvi veszedelem“, dogodio se u zoru narednog dana, 7. januara 1764. (Péter 2008: 18, Sebestyén 2008: 6, Oberding 1939: 93-4).

Slika 1. Spomen ploča čuva uspomenu na stradanja Sekelja kod Madefalve.²⁷

Šebešćen dalje ističe da su se meštani, ne sluteći tragičan preokret, povukli u miru u nadi da će sledećeg dana izaći pred komisiju sa molbom. Međutim, u zoru ih je „umesto crkvenog zvona, probudila buka topova, vođe su uzalud držale marame koje su se vijorile, ipak su postale žrtve pokolja dok je vojska palila selo. Narod se razbežao iz sela koje je gorelo u plamenu, bežali su gde su stigli [...]. Mnogi su se utopili u reci Olt, dok su ostali podlegli ranama i stradali u šumama. Sakupljen narod nije imao lošu nameru, već je samo želeo da reši svoje pitanje. To dokazuje i činjenica da se Sekelji nisu ni branili, a imali su oružje i bili su u većem broju od vojnika“ (Sebestyén 2008: 6).

²⁷ Raspoloživo na <http://historicaltextarchive.com/hungary/made.html>. [Pristupljeno 20 Sept 2015].

Slika 2. Spomenik kod Madefalve je podignut 1905. na osnovu planova arhitekta Jožefa Tamaša (Tamás József) i skulptora Mikloša Keleja (Köllő Miklós)²⁸

3.2. Moldavija

Autori dalje ističu da kao posledica tog događaja nekoliko hiljada Sekelja prelazi iz Madefalve u Moldaviju (Szabadka 1936: 6, Péter 2008: 18, Oberding 1939: 94). Nakon krvoprolića, kako navodi Peter, kraljica je pokrenula stroga ispitivanja, nametnula surove poreze i namete i naredila nasilnu mobilizaciju. Mnogi Sekelji su osuđeni i zatvoreni, „ranjeni su vraćeni kući da služe kao primer zastrašivanja“ (Péter 2008: 18). Autori ističu da u novonastaloj situaciji neizvesnosti, nemira, straha od odmazde, veliki deo oranica nije posejan, što je rezultiralo osiromašenjem stanovništva. Pritisnuti nemaštinom, većina preostalih Sekelja odlučuje da napusti svoja naselja (Péter 2008: 18, Sebestyén 2008: 8, Oberding 1939: 94). Šebešćen tvrdi da se kasnije iz izveštaja komisije za regrutaciju ispostavilo da su se organizaciji granične vojske najviše protivili seoski popovi među kojima je najveću ulogu imao Peter Zeld (Zöld Péter), vikar iz Čikszentleleka (mađ. *Csikszentlélek*). Više stotina pobunjenika je zatvoreno, a jedan od njih je bio i on. Nakon što je dva puta zatočen, uspeva da pobjegne i priključi se grupi u Moldaviji, no mučen nostalgijom, vraća se septembra 1768. i dovodi sa sobom malu grupu izbeglica. Većina izbeglica je, pak, ostala u Moldaviji na nagovor svojih vođa koje je kući čekala smrtna presuda i stoga su sve činile da zadrže

²⁸ Raspoloživo na <http://tortenelemportal.hu/2014/01/siculicidium-madefalvi-veszedelem-250/> [Pristupljeno 20 Sept 2015].

grupu izbeglica (Sebestyén 2008: 9). Peter navodi da su u Moldaviji bojari iskoristili položaj Sekelja i primili ih kao dobru radnu snagu da rade bez poljoprivrednih mašina i životinja za vuču (Peter 2008: 21). Ubrzo, međutim, kako ističe Šebešćen, dolazi do promene položaja Sekelja. Naime, kraljica imenuje generala potpukovnika grofa Andraša Hadika (Hadik András) na mesto erdeljskog vrhovnog komandira, što Sekeljima donosi mogućnost dokazivanja istine i oslobađanja nevinih. Hadik je dokazao da glavni krivci nisu bili Sekelji, niti njihovi sveštenici, već oni koji su im bespravno nametali vojnu obavezu. Kao rezultat Hadikovog zalaganja, tvrdi Šebešćen, prekinuto je regrutovanje. „Uprkos tome, veliki deo izbeglih Sekelja ostao je u Moldaviji, dok su se migranti i dalje selili, ali u manjem broju“ (Sebestyén 2008: 9). Doseljenici su u Moldaviji našli svoj drugi dom, gde su se brzo odomaćili. Naime, ako se vratimo u vreme pre zauzimanja današnjeg prostora u 9. veku, pre nego što su mađarska plamena prešla iz područja Azije u Karpatski basen, jedna od prapostojbina Mađara bilo je Međurečje ili Etelkez (mađ. *Etelköz*), prostor između reka Dnjeper i Dnjestar i donjeg toka Dunava, koji odgovara prostoru Moldavije istočno od reke Seret. Etel je stari naziv za reku Dnjestar, međurečje Dnjestra (Unger i Sabolč: 5). Mađari koji su se tu zadržali su poznati kao *csángó magyarok* – Čango Mađari. Neki sagovornici sa kojima sam razgovarala svoje poreklo povezuju sa Čangovima. Jedan od žitelja Skorenovca u intervjuu objašnjava etimologiju reči Čango, koja, kako sam kaže, nije sigurna, i zasniva se na pretpostavkama:

AJ: Apósom ő valójában székely eredetű, csángó, székely.

MB: Csángó, hallottam erről, de nem tudom mit jelent.

AJ: Ezt pontosan én sem tudom, de arra vonatkoztassák vissza, hogy az őseink nomád népek voltak, ott Hargitán éltek ott lankás vidéken. Nem is foglalkoztak földműveléssel, hanem jobban állattenyésztéssel, marhákkal, azoknak átlagban csengő volt a nyakukon. Az azért, ha valamelyik elveszik, akkor megtalálják. Ez ahogy én hallottam az ősektől, hogy csengő magyarok. Arra következtet vissza, de ez nem biztos. Mert ők jobban állattenyésztéssel, juhászkodással, gondolom ilyesmivel foglalkoztak. És akkor csengőt tettek a nyakukba, ha elveszik hogy hamarabb megtalálják. És akkor azt mondják csengő magyarok.

*

JA: Moj tast je uistinu sekeljskog porekla, Čango Mađar.

MB: Čango, čula sam za to, ali ne znam šta znači.

JA: To ni ja tačno ne znam, ali ga povezuju sa time da su naši preci bili nomadski narodi, živeli su tamo na Hargiti na strmovitom predelu. Nisu se

bavili toliko zemljoradnjom, nego više stočarstvom, s govedom, ona su obično imala zvono oko vrata. To je zato da kada se neko izgubi, da ga pronađu. To je tako kako sam čuo od mojih predaka da su Čangovi, Mađari sa zvonom. Povezuje se sa tim, ali to nije sigurno. Jer su se oni više bavili stočarstvom, ovčarstvom, mislim time su se bavili. I onda su stavili zvono oko vrata, ako se izgubi da ga brže pronađu. I onda kažu zvonki Mađari.

Prema predanju, kako navodi Šebešćen, Čangovi su ime dobili po zvuku klepetuše ili zvona od bakra koja su se stavljala na vrat stoke radi zaštite od napada divljih životinja. Prema drugom mišljenju, zvona su držali na zaprežnim kolima i konjima. Kao nomadski stočari, držali su poludivlja krda i stada goveda i ovaca koja su selili u sistemu zimskog i letnjeg konačišta (Sebestyén 2008: 6). „Preko zime su se povlačili u rečne doline, dok bi na proleće stada gonili na udaljene planinsko-brdske pašnjake“ (Ibid. 7). Naziv *csángó* je bio prikladan izraz za njihov polunomadski način života. Šebešćen ističe da su na teritoriju Moldavije pridošli Sekelji stigli u svoju, mađarsku zemlju, naišli su na mađarska sela, sa mađarskim toponimima, mađarskim imenima reka, gradova, sela, dočekali su ih Mađari i mađarski jezik (Ibid: 10). Šebešćen dalje navodi da su se Sekelji naselili u selima duž reke Seret, a veći deo se nastanio u novoosnovanim selima duž reka Tatraš, Tazlo i Besterce (mađ. *Tatras, Tázló, Beszterce*). Moldavija je u tom periodu bila pod osmanskim suverenitetom. „Moldavski knez je srdačno primio sekeljske pridošlice, i kao dobrim zemljoradnicima nije dao samo zemlju, nego i poreske olakšice“ (Ibid.).

Autori obrazlažu da Hadikova zalaganja da se migranti vrate u Erdelj nisu prošla sa uspehom. Novi dom pružao je Sekeljima iz Čika i Haromseka ne samo utočište, već i mogućnost boljeg života na plodnoj zemlji i prostranim pašnjacima. Nije ih pokolebala ni ruska okupacija u godinama između 1769-1774. Veliki preokret desio se 1774. u Bukovini, severnom delu Moldavije, za vreme carske okupacije. Naime, iste godine na vlast stupa sultan Abdul Hamid I, koji zaključuje mirovni sporazum sa Rusijom i ustupa Bukovinu Austriji, koja je u rusko-turskom ratu bila neutralna. Marija Terezija postavlja generala barona Gabora Šplenjija (Splényi Gábor) za prvog guvernera Bukovine koji je sproveo popis stanovništva i utvrdio da je na toj teritoriji broj žitelja znatno proređen. U izveštaju Beču predložio je organizovano naseljavanje Bukovine (Sebestyén 2008: 9, Peter: 2008: 21). Šebešćen navodi da je nova teritorija Sekeljima otvorila nove

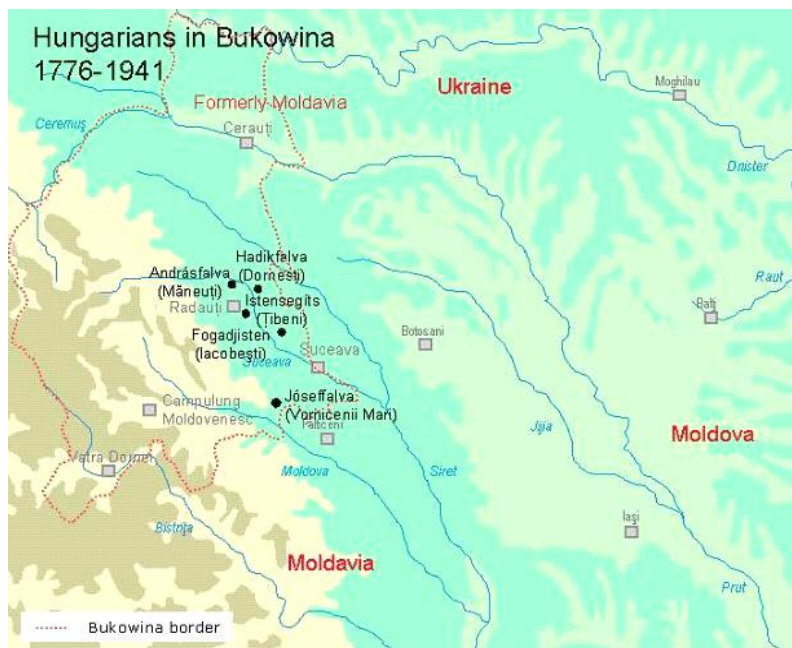
mogućnosti. „Bukove šume Bukovine čekale su na seču, a reka Sučava (mađ. *Szucsava*) i sveži potoci nudili su bogat izvor ribe“ (Sebestyén 2008: 12). Ova teritorija, kako autori ističu, Sekeljima takođe nije bila strana. U 14. veku, za vreme vladavine Lajoša Velikog, Bukovina je pripadala Ugarskoj, dok je u 17. veku većina stanovnika grada Sučave bila mađarskog porekla (Sebestyén 2008: 12, Péter: 2008: 21). Peter navodi da se iz Moldavije za nekoliko godina, usled prenaseljenosti i osiromašenja, migranti dalje sele u Bukovinu 1776-1786, gde osnivaju pet naselja, a odatle će dalje migrirati i preko Segedina stići u Pančevo (Péter 2008: 22-3). Pre nego što obuhvatimo period migracije prema Pančevu, reći ćemo nešto o životu sekeljske migracije u Bukovini.

3.3. Bukovina

Šebešćen je u svojoj monografiji ispričao predanje o osnivanju pet sela u Bukovini, onako kako je čuo od starih žitelja: „Prema predanju starih, nakon austrijske okupacije Bukovine, Andraš Hadik se vratio u Moldaviju i pokušao da nagovori doseljenike da se presele u Bukovinu. Njegova nastojanja su ovoga puta prošla sa uspehom. Sekelje je preselio iz Moldavije u Bukovinu“ (Sebestyén 2008: 12). Šebešćen navodi da je prvo selo gde su stigli nazvano Fogadišten (mađ. *Fogadjisten*). Hadik je u prvom mestu na koje su stigli izgovorio „fogadj Isten!“ (primi nas Bože), a u drugom „Isten segíts“ (pomozi Bože). Zato je prvo mesto nazvano Fogadišten, a drugo Ištenšegič (mađ. *Istensegíts*). Jedan deo doseljenika, kako navodi dalje Šebešćen, je u potrazi za boljim mestom već krenuo dalje i naselio se u selo koje je nazvano Hadikfalva (Hadikovo selo), gde je održano i prvo bogoslužjenje. Dalje, na obali reke Sučave, osnovano je sledeće selo, koje nosi naziv po Hadikovom krštenom imenu: Andrašfalva (mađ. *Andrásfalva* - Andrašev selo). Peto selo osnovano je kasnije i nosi naziv po Josifu II, sinu Marije Terezije, Jožefalva (mađ. *Józseffalva*) (Ibid.). Međutim, istina je, tvrdi Šebešćen, ipak bila malo drugačija. Saznavši da je Moldavija naseljena sekeljskim i drugim mađarskim migrantima, guverner Šplenji, uz pomoć minoritskog monaha Mora Martonfija (Mártonffy Mór), 1776. iz Moldavije doseljava sto porodica. Prva osnovana sela u Bukovini, kako navodi Šebešćen, nalazila su se na obali reke Sučave: Fogadišten i Ištenšegič. Nakon nekoliko godina, Josif II dolazi u Bukovinu i izdaje naredbu Andrašu Hadiku da prioritarna misija bude porast stanovništva Bukovine

(Ibid: 12-14, Sántha 1942). U Moldaviji se skupio veliki broj doseljenika. U vreme osnivanja prvih naselja, ističe Šebešćen, na raznim plemićkim posedima i u selima živelo je i radilo oko 7-8000 doseljenika, što su bojari iskoristili kao vrednu radnu snagu i sada nisu želeli da izgube svoje dragocene radnike. Iz straha da će im Austrijanci odvesti najbolju radnu snagu, zatražili su pomoć turskog Divana da spreči ili barem uspori preseljenje. Autori navode da je u međuvremenu guverner Eizenberg poslao Martonfija u Moldaviju kako bi pridobio izbegle Sekelje za prelazak u Bukovinu. Martonfi je davao obećanja o olakšicama i povlasticama, i konačno zahvaljujući naporima Eizenberga i Andraša Hadika, novembra 1784. pokrenut je drugi talas migracije ka Bukovini koji je trajao dve godine, do 1786. (Sebestyén 2008: 13, Oberding 1939: 94-5). Pored toga što su doseljenici sa sobom doneli svoju privrednu opremu i konje, Šebešćen navodi da su zahvaljujući Eizenbergovim nastojanjima dobili pomoć, „očevi su dnevno dobijali četiri krajcara, majke tri, a svako dete dva krajcara“ (Sebestyén 2008: 13). Nova grupa migranata je, kako autori tvrde, ubrzo brojala sto pedeset porodica i dva novoosnovana sela: Hadikfalva na obali reke Sučave, naseljeno sa sto porodica, i Jožefalva zapadno od grada Sučave. Martonfi je 5. januara 1785. održao svečanu misu kojoj je prisustvovao i guverner Eizenberg i izjavio da će novo naselje nositi ime po Andrašu Hadiku, Hadikfalva. Naredne godine Josif II je tokom druge posete naišao na novo mađarsko selo zapadno od Sučave. Pedeset doseljenih porodica živelo je tu u zemunicama. Šebešćen i Oberding navode da je car doseljenicima darovao stoku za vuču i privrednu opremu, kola, plug. To selo dobilo je naziv Jožefalva iz poštovanja prema caru koji je poznat kao „kralj sa šeširom“ – „kalapos király“ (Sebestyén 2008: 14, Oberding 1939: 95).

Kako Peter tvrdi, carski nadležnici su održali obećanje. U svemu su pomagali Sekelje. „Svakoj porodici darovali su parcele za kuću, oranice za prvo vreme dok ne stanu na noge, novčanu nadoknadu i beskamatni zajam za poljoprivrednu opremu. Dalje im je obećano da će o državnom trošku moći da izgrade crkve u svim novoosnovanim mestima koje broje više od pedeset porodica“ (Péter 2008: 22).

Slika 3. Mapa pet novoosnovanih sela u Bukovini sa rumunskim nazivima: Măneuți (mađ. *Andrásfalva*), Dornești (mađ. *Hadikfalva*), Țibeni (mađ. *Istensegits*), Iacobești (mađ. *Fogadjisten*), Vornicenii Mari (mađ. *Józseffalva*)²⁹

Peter dalje navodi da je „između proleća 1784. i leta 1786. nekoliko stotina sekeljskih porodica preseljeno iz Moldavije pored starosedelaca Rutena (Rusina) na teritoriju koja je kasnije nazvana prostor pet sela (mađ. *ötfalutárség*)” (Péter 2008: 22). Broj preseljenih Sekelja naglo je rastao. „Popis stanovništva iz 1880. brojao je već 9887 Sekelj Mađara. Može se reći, dakle, da se njihov broj za stotinu godina skoro utrostručio“, zaključuje Peter (Ibid: 25).

3.4. Čango komisija – Preseljenje u Mađarsku

Za nekoliko godina, međutim, pored prenaseljenosti sela i globalnog osiromašenja, kako navodi Šebešćen, Sekelje je pritisnula i epidemija kolere. Mađarsko i erdeljsko javno mnjenje je, s druge strane, prestalo da se interesuje za živote migranata u Bukovini. Samo je jedan novinar, Mihaj Laslo (László Mihály), rodom iz Ištensegiča, i dalje objavljivao članke o njima, navodi Šebešćen (Sebestyén 2008: 103). Njegova će

²⁹ Raspoloživo na <http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>. [Pristupljeno 20 sept 2015].

biti zasluga što će se posle objavljivanja njegove knjige *Keleti testvéreink (Naša istočna braća)* 1882. godine, ponovo probuditi državni interes za bukovinske Mađare i što će se prvi put, nakon sto godina od preseljenja u Bukovinu, tvrdi Šebešćen, postaviti pitanje o preseljenju Sekelja iz Bukovine u Mađarsku (Ibid.). Laslo u knjizi govori o bukovinskim Sekeljima, i o represiji nad Čango Mađarima u Moldaviji, obaveštava čitaoce o teškim uslovima u kojima žive. Pominje nedostatak školovanja na maternjem jeziku, što za posledicu ima gubitak nacionalne samosvesti i upozorava da će Mađari nestati ukoliko se ne odvoje potrebna sredstva za organizovanje škola na nacionalnom jeziku (László 1882³⁰ prema Vincze 2004:107). „U Mađarskoj Romi, Slovaci, Sasi, Srbi uživaju ista prava kao i Mađari, a opet govore o represiji! A Čangovi, koji nisu doseljeni, nisu stranci, već prvobitni osnivači, starosedeooci, drevni narod Moldavije, a nose veći teret od vladajućih Roma, potisnuti su na polju religije i obrazovanja [...]“ (Ibid.). Čango Mađarima pretila opasnost od asimilacije: „jedino ženama možemo da zahvalimo što se već u poromljenim Čango selima još može čuti koja mađarska reč“ (Ibid.). Laslo predviđa da „za trideset godina nećemo imati mnogo toga da spasimo“ (Ibid.) i ne libi se da otvoreno pozove Mađarsku na odgovornost: „I sve se to događa u Evropi, blizu Mađarske države: na očigled matične domovine“ (Ibid: 105). Ubrzo nakon objavljivanja Laslove knjige, kao i naučnih radova istoričara Lajoša Sadeckija (Szadeczky Lajos) na temu bukovinskih Sekelja, organizovana je državna komisija Csángó Bizottság, Čango komisija, koja je decembra 1882. počela da sprovodi preseljenje moldavskih Čango Mađara. Šebešćen tvrdi da je cilj Komisije bio dovođenje Sekelja u Mađarsku sa prostora gde su živeli Čango Mađari, međutim o sastavu i istoriji stanovništva bukovinskih Sekelja nisu imali precizne podatke (Sebestyén 2008: 104). Iz tog razloga su bukovinske Sekelje od tog vremena pogrešno počeli da nazivaju Čango Mađarima, što je naišlo na opšte neodobravanje ponosnih Sekelja, koje važi i danas. Zato, kada danas pitamo južnobanatske bukovinske Mađare da li su oni Čangovi, skoro uvredljivo odgovaraju da je to pogrešno ukorenjeno verovanje, no ima i onih koji su suprotnog uverenja, kao što je narator Janoš Pal - JP (Pál János) iz Ivanova. Kada sam ga pitala da li su oni Čango Mađari, ušao je u raspravu o njihovom poreklu:

MB: Csángó magyarok élnék itt?

JP: Kevesebben, kevesebben, kevesebb a székely. Csak a beszédről már birod

³⁰ Originalni citati u Vincze 2004: 107.

regisztrálni, tudod.

KL: Székely falvakból vannak jőve, sógor.

JP: Bukovinából.

KL: Bukovinából székely falvakból.

JP: Nem székely, Bukovina az különböztetődik az az erdélyi, a Bihar vidék, tudod. Mert van ott egy része aminek mondják Bihar.

PW: De mit gondolsz miben van a különbség a székelyek és a csángók között?

JP: Mint a Bácska meg a Szerém, Bánát, hát ez a különbség.

PW: Hogyan látszik, a nyelvben vagy a hagyományban?

JP: Minden szokásból, csak most már itten veszítettük az identitétot talán, de különben, ott is az a különbség volt.

*

MB: Ovde žive Čango Mađari?

JP: Manje, manje, manje je Sekelja. Već po govoru možeš da registruješ, znaš?

KL: Došli su iz sekeljskih sela, šogor.

JP: Iz Bukovine.

KL: Iz Bukovine iz sekeljskih sela.

JP: Ne Sekelj, Bukovina se razlikuje, to je erdeljska, provincija Bihar, znaš. Jer je tamo jedan deo koji zovu Bihar.

PW: Ali šta mislite, po čemu se razlikuju Sekelji i Čango?

JP: Kao Bačka i Srem, Banat, e to je razlika.

PW: Ne znam, kako se očituje, u jeziku ili u tradiciji?

JP: U svakom običaju, samo sada smo ovde već izgubili identitet možda, ali inače, i tamo je bila ta razlika.

Pripadnici sekeljske zajednice dele uverenje da su jezik, kultura, etnicitet, vera povezani na mnogostruke načine, te da su tradicija i jezik ne samo karakteristike kulture, već često igraju presudnu ulogu u formiranju identiteta. Kultura i identitet su dva ključna činioca etniciteta. Jedan od osnovnih načina izgradnje etničkog identiteta zasniva se na svesti o zajedničkoj grupnoj pripadnosti kao nosiocu kulturno-istorijske baštine. Kultura i tradicija, kao proizvod jedne grupe jesu aktivni činioci koji konstruišu i održavaju

identitet, a za njeno održanje potrebni su i samorazumevanje i samosvest pripadnika zajednice. Etničku identifikaciju pojedinaca i grupe čini određenje stavova i osećanja o pripadnosti, te kulturna diferencijacija po veri, običajima i jeziku. U ovom odlomku intervjuja, Janoš Pal prepoznaje činioce koji su potrebni za održanje identiteta. Jedno je prenošenje i obnavljanje tradicionalnih običaja, a kao drugi faktor etničke identifikacije, svest orijentisana prema prošlosti o zajedničkom poreklu (Vidi: Smith 1991), iako je on uverenja da su njihovi preci došli iz Čango, a ne Sekelj zajednice iz Bukovine. Pitanje o etničkoj identifikaciji će se detaljnije obraditi u poglavlju o etničkom identitetu.

Među članovima Čango komisije bila su vrsna imena mađarske javnosti kao što je romansijer Mor Jokai (Jókai Mór), političar i pisac Karolj Etveš (Eötvös Károly), ministar grof Albert Aponji (Apponyi Albert), Karolj Kamermayer (Kamermayer Károly) – tadašnji gradonačelnik Budimpešte. Mađari su rado odvajali sredstva za cilj dovođenja Sekelja i za kratko vreme sakupljena je pozamašna suma. Bili su spremni za preseljenje Sekelja (Sebestyén 2008: 104, Péter 2008: 26). Peter ističe da je plan bio da se u Mađarsku preseli 1000 ljudi, ali se u selima okupio dvostruko veći broj zainteresovanih ljudi koji su bili spremni odmah da krenu. „Prvi voz krenuo je iz Bukovine 30. marta 1883. sa 1000 sekeljskih doseljenika, ali mnoge porodice su se uz rizik uputile zaprežnim kolima i bilo je potrebno mesec dana da stignu do Pančeva“ (Péter 2008: 26-7).

Slavni mađarski pisac Elek Benedek, koji je i sam bio član Čango komisije, u svojoj autobiografiji daje opis prizora okupljenih doseljenika spremnih za selidbu:

„U beskraj se proteže voz i pišti na stanici Hadikfalve, more ljudi, komešaju se, sudaraju se, neko na kolima, neko peške nosi svoj prtljag, neki ne mogu da se oproste ni sa svojom mačkom; kako da se žene odvoje od svog kreveta, od razboja, od pribora za vezenje? Muškarci nose svoj alat: kose, motike, ašove, vile, sekire – sve. Većina doseljenika su nadničari, ima ih možda i četiri hiljade; očajan plač seljana koji se vraćaju kući i onih koji ostaju dopire do nebesa. Samo da već krene taj voz!“ (Benedek 1920: 19)³¹

³¹ „Végtelen hosszú vonat pöfékel a hadikfalvi állomáson, tenger nép verődik össze, ki szekéren, ki gyalogszerrel hozza cókókját, némelyik a macskájától sem tud megválni: hát az ágyától, a szövöszéktől, a guzsalyától az asszony nép hogy tudna megválni? A férfiak elhozzák kézi szerszámaikat, kaszát, kapát,

Sekelji su krenuli i brodovima prema Segedinu, kako navodi Šebešćen, a mnogi zaprežnim kolima prema Pančevu. Šebešćen opisuje kolonu zaprežnih kola: „Bio je odvažan poduhvat taj put sa zaprežnim kolima koji je trajao skoro mesec dana. Većina ih je krenula iz Ištenšegiča sa Janošom Balogom na čelu. Prva kola su vukla dva snežnobela konja sa ogromnom svilenom nacionalnom zastavom“ (Sebestyén 2008: 106). U svakom gradu gde bi Sekelji pristigli, bilo vozom, brodom ili zaprežnim kolima, čekao ih je okupljen narod uz svečani doček koji su organizovali zvaničnici sa pozdravnim govorima dobrodošlice i bogatom gozdom i vinom, ističe Šebešćen. „Nudili su ih slaninom i vinom. U Tokaju su im služili tokajsko vino. U Njiređhazi su otpevali *Proglas*, a gradonačelnik Krasnai je održao govor“ (Ibid: 105). Za kratko vreme 2000 Sekelja prešlo je u Mađarsku, a ubrzo su krenuli novi vozovi sa još 900 migranata, ističe Šebešćen. „Posle žetve 150 reformatskih porodica stiglo je iz Andrašfalve sa sveštenikom Karoljom Tomkom (Thomka Károly) i učiteljom Palom Kelemenom (Kelemen Pál). Zajedno sa njima broj preseljenih bukovinskih Mađara iznosio je 4000“ (Ibid: 106). Šebešćen navodi da su doseljenici, osim reformatskih porodica, stigli u Đurđevo, „obećanu zemlju“, plavno područje čija je granica nakon poplave 1870. bila uvek vlažna. „Na ovu teritoriju je 1883. stigla prva grupa Sekelja iz bukovinskih sela, oko 645 porodica, sa 2000 duša“ (Ibid: 107).

3.5. Dolazak na područje donjeg Dunava

Autori ističu da je Mađarska država u to vreme pokrenula postupak regulisanja poplava na prostoru donjeg Dunava, koji je smatrala pogodnim za nastanjivanje (Péter 2008: 27, Sebestyén 2008: 104, Oberding 1939: 101). Doseljenici su za razliku od prvobitnog plana uz njima nejasne razloge umesto Segedina naseljeni u područje donjeg Dunava. Đurđevo je zbog čestih poplava bilo skoro napušteno mesto. Žitelji su se tu doselili iz okolnih sela, međutim, posle velike poplave 1870, mnoge porodice su se vratile u svoja prvobitna mesta.

Doseljeni Sekelji su većinom bili „agrarni proleter“ za koje se širio glas da su vrsni nadničari, kako navodi Šebešćen. Međutim, „istina je da se nisu razumeli ni u

ásót, villát, fejszét – mindent. Napszámos ember a hazavándorlók zöme, lehetnek vagy négyezren: hazavándorlók és itt maradók keserves sírása felhat az égig.“

zemljoradnju, niti u seču šuma, niti u drenažu močvara“, ali u želji da „puste svoje korene“ bili su spremni da „divlje mesto, zaraslo u trsku i žbunje pretvore u obradivu zemlju i naselje“ (Sebestyén 2008: 107) što je obećavalo tešku sudbinu uz nemogućnost povratka u šumovite predele Bukovine. „Živeli su u zemunicama okruženi žabama, zmijama, vukovima, a zbog najezde komaraca pretila im je epidemija malarije. Tako je rođena izreka ‘više vredi u Moldaviji jedan kačamak sa sirom, od 10 ari zemlje’. Mnogi su se zato na kraju vratili u Bukovinu, ali većina nije više imala mogućnosti za to“ (Ibid. 107). Oni koji su ostali nastavili su još dugo sa borbom za preživljavanje, više od sto godina. Teškoću je predstavljao i novi način obrađivanja zemlje. Peter navodi da, dok su se u Bukovini na malim parcelama bavili uzgojem voća, povrća i domaćih životinja, dotle je na novom području zemljoradnja podrazumevala rad na velikom obradivom zemljištu. Sve to donosi laganu promenu tradicionalnog načina života i rada, zbog čega se i narodni običaji proređuju i bivaju osiromašeni (Péter 2008: 28). Narodnu nošnju više nisu nosili, ali ne zbog novog prostora, tvrdi Peter, već zbog loših ekonomskih uslova koji im nov život donosi i koji im ne pruža mogućnost za izradu i održavanje tradicionalnih odela. Zbog odlaska iz Bukovine, bili su primorani da ostave ne samo svoja imanja, već i svoje lične predmete i odeću. Usled novog života, kada u prvo vreme nisu gajili stoku, teško su sticali vunu i bunde od ovaca. Na taj način se i odeća, u poređenju sa nekadašnjom, tradicionalnom, menja i postaje siromašna. Međutim, „sekeljska čast“ je u neizmenjenom obliku očuvala sećanje na stare običaje i jezik, navodi Peter (Ibid. 28-9). „Sačuvana je, pak, njihova duhovna baština, dijalekat, sekeljski jezik konzerviran u besprekornom stanju; dalje su živeli narodni običaji, narodne pesme, kao i bogat repertoar anegdota“ (Ibid. 29).

3.6. Migracije u Ameriku

Šebešćen i Oberding navode da je drugi talas migracije krenuo pre prvog svetskog rata prema Americi, Kanadi, a posle rata i ka Južnoj Americi i Švedskoj. U Kanadi su brodovima krenuli od Montreala i nastanili se u Esterhaziju (Esterhazy), a posle tri godine su mogli da steknu državljanstvo pod uslovom da u datom roku obrade dve trećine zemlje, a zemlja, takozvani „homestead“ bi u tom slučaju pripala njima. Naselje Esterhazi su osnovali Mađari koji su na taj prostor došli ranije iz Mađarske

(Sebestyén 2008: 126, Oberding 1939: 103). Prema tadašnjem kanadskom zakonu, navodi Šebešćen, svaki kolonista je dobio 160 lanaca zemlje za sumu od 10 dolara (Sebestyén 2008: 127). Nakon nekoliko godina, nisu više mogli plaćati rate za kredit koji su podigli za stoku i poljoprivrednu opremu, te su bili primorani da se presele u Vinipeg. Autri ističu da je na početku rata, prekinuta migracija Sekelja u Kanadu, dok su vlasti mnoge internirale, usled čega su se kolonisti rasuli, a one koji nisu stekli državljanstvo, vratili su kući. Jedina sigurna luka za Mađare u Kanadi bila je crkva. U tadašnje vreme, ko je želeo prisustvovati misi, morao je unapred kupiti kartu i neretko morao biti spreman proputovati i do 150 km do crkve (Sebestyén 2008: 127-8, Oberding 1939: 103).

Nakon kolonizacije 1883. godine, u pet sekeljskih sela u Bukovini ostalo je nešto više od 9200 doseljenika, kako navodi Šebešćen. Posle prvog svetskog rata došlo je do promene vlasti, kada Bukovina biva pripojena Rumuniji, a Trijanonskim sporazumom³² 1920. Mađarska gubi Erdelj. Bukovina, koja je procvetala za vreme austrijske vladavine, sada je delila istu sudbinu sa Erdeljom. Žitelji pet naselja su uz velike napore održavali svoje duhovno nasleđe, sačuvali narodne običaje i lirsku i epsku baštinu donetu iz Sekejfelda (mađ. *Székegyföld*) (Sebestyén 2008: 129-130).

3.7. Bačka

Za vreme sovjetske okupacije Bukovine, proleća 1940, Sekelji iz pet sela se povlače sa ciljem da se kolonizuju u Mađarsku na inicijativu premijera Pala Telekija. Kako Šebešćen navodi, broj izbeglica iznosio je 4500 lica, koja su privremeno bila smeštena u izbegličke kampove. Sekelji iz Bukovine su odatle doseljeni u Bačku, koja je 1941, ponovo pripala Mađarskoj nakon nemačke okupacije Jugoslavije i bila pogodno područje za kolonizaciju, a njima su se priključili zaostali žitelji iz pet sela, koji su u Bačku stigli vozovima. Šebešćen ističe da se ukupno 2828 porodica u Bačkoj nastanilo

³² Trijanonski mirovni sporazum, kojim Mađarska gubi dve trećine svoje teritorije, još intenzivno živi u svesti mađarskog naroda i oblikuje mađarski identitet. Mađarski istoričar Ignac Romšič (Romsics Ignác) ističe da mnogi mađarski intelektualci još uvek nisu sposobni da pišu o sporazumu na objektivnan način (Romsics 1998: 11). Diskutujući o Trijanonskom sporazumu, Ablonci zaključuje da se „mnogi elementi legendarnih narativa i mitova istorijskog diskursa folklorizuju“, umesto davanja objektivnih istorijskih analiza (Ablonczy 2002: 133).

u 28 novoosnovanih naselja³³ (Sebestyén 2008: 131-7).

Usledilo je novo vreme u životu Sekelja, koji su doseljenjem stekli svoj nov dom. Sve porodice su 1942. stekle mađarsko državljanstvo naturalizacijom (Ibid: 138).

3.8. Južnobanatski Sekelji – Skorenovac, Vojlovica i Ivanovo

3.8.1. Skorenovac (Székelykeve)

Slika 4. Grb Skorenovca³⁴

Šebešćen ističe da su se doseljenici zbog čestih poplava i otežanih uslova za rad, nakon četiri godine, 1887. odlučili da se iz Đurđeva presele u Skorenovac. Skorenovac je u Srbiji najjužnije mesto sa većinskim mađarskim življem. Prvi pisani dokument koji pominje naselje pod imenom terra Zkronovecz, potiče iz 1412. godine, a već 1428. kao *villa regalis* (kraljevsko dobro) kada kralj Žigmond (Sigismund von Luxemburg) daruje privilegije gradu Kovinu u vidu dva obližnja sela: Bavanište i Skorenovac (Sebestyén 2008: 113). Autori navode da su Sekelji ovde kolonizovani 1882-83, na nekadašnju vojnu granicu Đurđevo, tada već delimično napušteno mesto, koje se nalazilo na plavnom području sa još neizgrađenim branama (Péter 2008: 33, Szabadka1936: 5). Kako Peter ističe „pre Sekelja, meštani su ovde živeli u krajnjem siromaštvu, u starim,

³³ Nova naselja su: Velebit, Sokolac, Mileševo, Njeguševo, Radivojevićevo, Karkatur, Srednjisalaš, Novacrvenka, Svetičevo, Rastina, Vojvoda Mišić, Tankosićevo, Veternik, Kisać, Stepanovićevo, Đurđevo, Širig, Aleksa Šantić, Mišičevo, Bajmok, Hadžićevo, Karađorđevo, Mali Beograd, Kosićevo, Feketić, Roglatica, Sokolac, Tomislavci (Sebestyén 2008: 138).

³⁴ Raspoloživo na <http://www.upoznajsrbiju.co.rs/mesto/skorenovac-78>. [Pristupljeno 20 sept 2015].

dotrajalim kućama bez potkrovlja. Peter navodi da su doseljeni žitelji živeli na rubu egzistencije: Mađari iz današnjih Jermenovaca, Markovićeva i Novog Aleksandrova, Nemci i Mađari iz Plandišta, Pločica, kao i banatski Palčani i Mađari iz Starog Bisnova i Banatskog Dušanovca“ (Péter 2008: 33). Brojne porodice su se odazvale pozivu uz obećanje stalnog zaposlenja na nasipima. Sabadka navodi da je „već marta 1883. godine iz Bukovine krenuo voz sa 709 Čangova koji su napustili Andrašfalvu, a 2. aprila drugi voz sa 800 meštana iz Ištensegiča i Fogadištena. Konačno, početkom maja, krenulo je 500 duša iz Jožefalve, te je broj prvih doseljenika ukupno iznosio 2000“ (Szabadka 1936: 6). Novo područje je bio plavni, močvarni teren, zemlja je bila neobrađena, zarasla u trsku i ne previše plodna. Peter navodi da su zadaci kolonista bili priprema zemljišta, izgradnja brana na parcelama od po 10 ari za malu novčanu nadoknadu (Péter 2008: 34). „Voda bi se, međutim, svake godine izlila. Konačno, nakon višestrukih molbi, zvaničnici su 1887. dopustili preseljenje na prostor iznad plavnog područja Dunava na tek kupljenu aluvijalnu ravnicu“ (Péter 2008: 34). Novo naselje će tek 1889. dobiti svoje zvanično ime Székelykeve - Skorenovac i ta godina se uzima kao zvanična godina osnivanja sela i početak izgradnje crkve (Ibid.).

„Današnji Skorenovac je drugo stanište meštana Sekelja. Godišnje poplave u Đurđevu, na prvobitnoj lokaciji su naterale zvaničnike da presele meštane na neplavnu teritoriju. Na taj način je, nakon četiri godine, 1887. komesarijat vlade kupio zemlju na granici Kovina i Pločica i preselio selo na današnju lokaciju, na jedno visoko brdo“ (Sebestyén 2008: 113).

Sabadka navodi da su se meštani 1936. još sećali priča o velikim iznenadnim poplavama Dunava 1888, i na proleće naredne godine, ubrzo nakon što su Sekelji počeli svoj život na novom prostoru (Szabadka 1936: 7). Iako su zvaničnici i stručnjaci zajedno sa meštanima sve učinili da spreče poplavu, brana je pukla i poplavila kuće i oranice. Kolonisti su polagali velike nade u zemljoradnju koja bi im obezbedila sigurniju budućnost. Šebešćen i Sabadka navode da je svaka porodica dobila po 10 ari zemlje kao pomoć za novi početak, međutim poplava je nanela ogromnu štetu trećini stanovništva. Poplavljeno je nekoliko hiljada lanaca zemlje, što je značilo da je trećina zemlje te godine bila neupotrebljiva. Ostavljeni bez osnovnih uslova za život, mnoge porodice se odlučuju da se vrate u Bukovinu (Sebestyén 2008: 114-5, Szabadka 1936: 8). Sabadka ističe da je za one koji su ostali bilo potrebno dugo vremena da ponovo stanu na noge uz

stalni strah od moguće opasnosti od poplava. Zimske žitarice su često bivale uništene, često su još i u junu bile vlažne, stoga se nisu mogle koristiti, ili su se koristile tek za kasnu žetvu (Szabadka 1936: 8). Žitelji su i 1897. godine bili bez posla, bez pašnjaka i namirnica. Szabadka tvrdi da je bilo jasno da letnji radovi ne pružaju mogućnost preživljavanja u zimskim mesecima. Mnogi su tražili poslove za žetvu u županiji Bekeš (Békésmegye), a stigla je i pomoć od društva „Jó Szív“ („Dobro srce“), kao i od vlade u vidu 1270 kvintala pšenice za hleb i seme uz novčanu pomoć (Ibid.). U međuvremenu je, kako navodi Šebešćen, vlada pomogla izgradnju crkava i škola u sva tri nadelja. „Dobili su sveštenike i učitelje, i započet je administrativni život. U Skorenovcu je dve godine nakon doseljavanja sagrađena crkva sa tornjem“ (Sebestyén 2008: 116). Novo mesto je projektovano po planovima inženjera sa pravim, širokim ulicama koje se seku pod pravim uglom i lepim jednakim kućama (Szabadka 1936: 7). Ulice su 1893. dobile svoje nazive.

Prva državna narodna osnovna škola podignuta je 1889. Kako Peter navodi, prvobitna školska zgrada iz 1887, „slično bukovinskim školama, bila je sagrađena od drveta i ličila je na baraku“. Ta škola je porušena i umesto nje u centru sela pored mesne zajednice, podignuta je nova „građevina od cigle, sa jakim fasadom, u klasicističkom stilu“ (Péter 2008: 36). Nastava u osnovnoj školi odvijala se na mađarskom jeziku. Peter ističe da je ubrzo nakon otvaranja nove škole, otvorena i privredna škola, koju su mogli da pohađaju đaci nakon završavanja osnovne škole. Kasnije, 1904. i 1907. sagrađene su još dve školske zgrade za osnovne razrede, a od 1907. otvoreno je i obdanište. „Posle Trijanonskog sporazuma 1920/21, obrazovani su srpski i nemački razredi. Bugarski đaci su učili u srpski razredima, dok su nemački ukinuti 1927. godine“ (Ibid. 43-4). Dalje se, posle 50-tih godina, obrazuju industrijska škola, zatim gimnazija. Ukidanjem više narodne škole, kako Peter tvrdi, organizovana je nepotpuna gimnazija 1948. godine u kojoj se nastava odvijala na mađarskom jeziku, dok se srpski učio kao državni jezik. U narednim decenijama broj đaka je varirao sve do ratnih godina, kada od 1996. naglo opada na 283 đaka. Od tada se usled demografskih kretanja broj đaka neprekidno smanjuje (Ibid. 44-5). Kao i u ostalim naseljima, roditelji se danas većinom odlučuju za škole na srpskom jeziku u nadi da će se tako deca lakše uklopiti u srpski milje, o čemu ćemo reći nešto više u narednom poglavlju.

U okviru programa za obeležavanje 100-godišnjice postojanja Skorenovca 1976. godine, odlučeno je da se izgradi novi školski objekat, koji je osnovan 1982. godine. Danas u Skorenovcu osnovna škola „Žarko Zrenjanin“ broji 115 đaka (prema podacima iz školske godine 2015/16.), a nastava se odvija na dva jezika, na srpskom i mađarskom.

Prva katolička crkva Sveti Ištvan (Szent István) sagrađena je u neogotičkom stilu između 1889. i 1892. godine, i poput crkve u Ivanovu, pokazuje jedan uniformisani, tada standardizovani stil gradnje. „Crkva je po spoljašnjem izgledu veoma slična crkvi u Ivanovu. Obe crkve su podignute uz donaciju temišvarskog biskupa Šandora Bonaza (Bonnaz Sándor) za sumu od 22 000 forinti, a prema planovima temišvarskog arhitekta Rojtera (Reuter)“ (Péter 2008: 37). Kako Peter ističe, na inicijativu direktora osnovne škole iz 1901. godine, Đule Sabadke (Szabadka Gyula) „osnovano je prvo omladinsko društvo, koje je organizovalo predavanja, čitalačke večeri i takmičenja u recitovanju“ (Ibid: 43).

Prema popisu iz 2011.³⁵ godine Skorenovac broji 2.354 stanovnika od kojih je mađarsko većinsko stanovništvo. U poslednjih nekoliko godina primećen je pad u ukupnom broju stanovnika u naselju. Naselje je 1991. godine brojalo 3.213 stanovnika, 2002. godine 2574, a 2011. 2.354 stanovnika, što znači da je broj stanovnika za 30 godina opao za 28%. Opadanje broja stanovnika u naselju posledica je iseljavanja najčešće iz ekonomskih razloga radi traženja boljih životnih uslova, bilo da je reč o preseljenju u gradove ili odlasku u inostranstvo. Kao drugi razlog navodi se visok mortalitet. O stavovima stanovnika o depopulaciji i situaciji mađarskog jezika u naseljima biće reči nešto kasnije.

Danas su u selu aktivna tri kulturno umetnička društva: „Šandor Petefi“ („Petőfi Sándor“) osnovano 1925, koje od 1948. nosi današnji naziv, zatim „Omladinsko društvo Salmasal“ („Szalmaszál Ifjúsági Művelődési Egyesület“) osnovano 1999. i „Omladinsko društvo TINET“ („TINET Ifjúsági Művelődési Egyesület“). Sva tri društva su članovi Državnog saveza bukovinskih Sekelja (Bukovinai Székelyek

³⁵ Republički zavod za statistiku. 2014. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga20.pdf>. [Pristupljeno 20 February 16].

Országos Szövetsége)³⁶.

3.8.2. Vojlovica – Hertelendyfalva

Slika 5. Grb Pančeva³⁷

Vojlovica je zvanično osnovana 21. jula 1883. godine. Naselje je ime dobilo 1922. po pravoslavnom manastiru Vojlovica koji se nalazio na mestu nekadašnje šume Vojlovic, a mađarski naziv, Hertelendyfalva dobila je po imenu Jožefa Hertelendija (Hertelendy József) velikog župana Torontalske županije (Péter 2008: 54, Sebestyén 2008: 108). Pre doseljavanja Sekelja, na ovom području nalazila su se sela Marienfeld, Ivanovo i Đurđevo sa pripadnicima različitih nacionalnosti. Šebešćen i Peter navode da je vlada na to mesto naselila kolonije sa ciljem drenaže poplavnih područja i na taj način osnovana su navedena tri sela (Péter 2008: 53, Sebestyén 2008: 108). Dunav je 1869-70. u više navrata poplavio, a na proleće 1876. potpuno uništio naselja. Kako Peter i Šebešćen ističu, poplava je odnela i već izgrađene nasipe, tako i naselje Marienfeld (mađ. *Máriafölde*), čiji se stanovnici, Slovaci, Nemci, Mađari i Srbi povlače na neplavno područje u šumu Vojlovic kod Starčeva, zajedno sa bukovinskim Sekeljima, koji su tu došli 1883. (Ibid.). Sagovornici čuvaju sećanje svojih predaka na prvobitna sela i na poplave zbog kojih su se naselili na mesto na kojem se nalaze danas:

KL: Mi szegényebbek voltunk, mint a szlovákok, illetve a németek voltak a leggazdagabbak, s utána a szlovákok, s akkor mi. Nálunk, mikor ide jöttünk Bukovinából, abban az esztendőben nagyon nagy áradás volt, s MARIANFELD, az Pancsovától 12 kilométer van a töltésen, ott volt még egy ház mikor én gyermek voltam, oda kellett volna, mi letelepedjünk, mer ott voltak már a németek, s a

³⁶ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.bukovina.hu/tagszervezetek/szalmazsal-ifjusagi-muvelodesi-egylet-szekelykeve/>. [Pristupljeno 20 Februar 16].

³⁷ Raspoloživo na <http://www.zastave-grbovi.com/?menu=80314>. Pristupljeno [28 sept 2015].

szlovákok. De az a nagy árvíz ide zavarta őket, itt meg erdő volt, s akkor .. úgy volt beosztva, hogy egy magyar család, egy szlovák család, egy német család a főúton.

*

KL: Mi smo bili siromašniji od Slovka, odnosno Nemci su bili najbogatiji, zatim Slovaci, i onda mi. Kod nas, kada smo mi došli ovde iz Bukovine, te godine je bila velika poplava i MARIANFELD, to je dvanaest kilometara od Pančeva na nasipu, tamo je bila još jedna kuća kada sam bio dete, tamo je trebalo da se naselimo, jer su tamo već bili Nemci i Slovaci. Ali ta velika poplava ih je ovamo doterala, a ovde je bila šuma i onda .. su tako rasporedili: jedna mađarska porodica, jedna slovačka, jedna nemačka na glavnom putu.

Prilikom osnivanja sela, pripadnici različitih nacionalnosti, Nemci, Slovaci, Mađari, naselili su se odvojeno, u tri paralelne ulice. Naratori starije generacije sa kojima sam razgovarala još uvek se sećaju strukture sela po kojoj su u tri ulice bili naseljeni prvi meštani u planski formiranom mestu:

GyB: [...] ez a másik utca, úgy hívtuk, hogy tót utca, de .. több volt a magyar mint a tót, de .. ez a magyar utca a mienk, az a tót utca, és akkor jött a német utca. A német utcán csak tótok és németek éltek, ott magyar nemigen, de ebbe a következő utcában több volt a magyar, mint a tót. S mind a magyar gyerekek megtanultak tótul, s a tót gyereke magyarul, úgyhogy vegyes volt.

*

GyB: [...] ova druga ulica zvali smo je ulica Tot, ali .. bilo je više Mađara nego Tota, a .. ova mađarska ulica je naša, ona je totska ulica, i onda ide nemačka ulica. U nemačkoj ulici su živeli samo Toti i Nemci, Mađari ne baš, ali u ovoj sledećoj ulici je bilo više Mađara nego Tota, i sva mađarska deca su naučila totski, a totska mađarski, tako da je bilo mešano.

Šebešćen i Peter navode da se u Vojlovici iz Andrašfalve 1883. nastanilo 200 reformatskih porodica (prema izvoru istoričara Lajoša Sadeckija 150 porodica) sa sveštenikom Karoljem Tomkom (Thomka Károly) na čelu, ukupno 800 doseljenika (Sebestyén 2008: 108, Péter 2008: 54). Zoltan Nađ-Šivo (Nagy-Sívó Zoltán) u monografiji o Vojlovici opisuje Tomkino angažovanje na preseljenju Sekelja iz Bukovine i put ka Andrašfalvi na koji kreće: „Zbog svog širokog obrazovanja i svojih konekcija, Tomka je postao predstavnik [bukovinskih Sekelja] u pitanjima povratka u Mađarsku. Za vreme rusko-turskog rata, kao misionar bio je dopisnik za više listova, obilazio je Vlašku i Moldaviju vojnim vozovima“ (Nagy-Sívó 1999: 22). Na poziv meštana Andrašfalve i suprugin predlog, kreće na put zajedno sa svojom porodicom (Ibid.). Peter ističe kako je sve do svoje smrti Karolj Tomka činio sve da bi poboljšao život Sekelja, koji su bez njihovog znanja umesto u Mađarsku, preseljeni u močvarne

krajeve donjeg Dunava, gde je „posle turske okupacije po naredbi Marije Terezije naseljen nemački, rumunski, slovenski, mađarski, čak i francuski, španski i italijanski živalj“ (Péter 2008: 56-7). Peter dalje navodi da nakon doseljavanja najveći broj stanovništva živi tradicionalnim seoskim životom i bavi se zemljoradnjom. Ubrzo dolazi do osiromašenja velikog dela meštana. Uprkos tome što je svaka porodica dobila po 10 ari zemlje, mnogi se nisu snašli u novom načinu gazdinstva (Ibid: 58-9). „Deo stanovnika se proleterizovao i tražeći posao preselio u obližnje gradove“ (Ibid: 59). Struktura stanovništva se menja posle Drugog svetskog rata, kada su u napuštene domove iseljenih Nemaca, dovedeni kolonisti iz južnih krajeva. Peter ističe da kasnije dolazi do osnivanja hemijskih fabrika, azotare, rafinerije, koje dovode meštane iz drugih sela, menja se tradicionalni način života, a samim tim dolazi do značajnih promena u strukturi dotada zatvorene kulturne zajednice (Ibid.). Kako ističe sagovornica Ilona Leči (Lőcsei), srpski jezik postaje dominantan, čiji odraz se primećuje u školstvu, gde sve manje dece upisuje mađarske razrede. Osnovna škola „Aron Tamaši“ („Tamási Áron Általános Iskola“) radila je od samog početka, od 1883. kada još nije imala zasebnu zgradu, a nastava se odvijala u iznajmljenim prostorijama jedne kuće, i brojala je 84 sekuljskih đaka. Ilona Leči navodi da danas u osnovnoj školi mađarske razrede pohađa ukupno sedmorodece, od toga četvoro treći razred, jedno dete drugi, a drugi razred pohađa dvoje dece. To su razredi u kojima se neguje mađarski maternji jezik, a od 2015. godine pokrenut je peti razred sa ukupno šestoro dece kao poseban, samostalni mađarski razred, gde se svi predmeti uče na mađarskom jeziku osim geografije i istorije, koji se uče na srpskom jeziku.

U Vojlovici je 1901. podignuta Evangelistička crkva, a naredne, 1902. izgrađena je Reformatska crkva, gde je Karolj Tomka bio prvi sveštenik. Crkva čuva crkvene knjige donete još 1883. iz Andrašfalve (Péter 2008: 60).

Danas u Vojlovici živi srpki, mađarski i slovački živalj. Vojlovica je 1981.³⁸ izgubila status samostalnog naselja i pripojena je Pančevu. Danas naselje ima status mesne zajednice, a broji približno 8.500 stanovnika. Meštani Vojlovice neguju svoj jezik i tradicije kroz susrete i sekcije udruženja u Kulturno umetničkom društvu „Aron

³⁸ Kao posledica promena kriterijuma za određivanje statusa gradskih naselja 1971, došlo je do značajne promene u spisku gradskih naselja. Odlukom opštih organa Vojlovica je izgubila status gradskog naselja spajanjem sa gradom Pančevom (Stevanović 2004: 113-5).

Tamaši“ („Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület“) čiji je predsednik Vilmoš Lečei (Lócsei Vilmos). „Društvo je aktivno od 1961. godine, a od 1969. s ponosom nosi ime po slavnom sekeljskom piscu“ (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége, 2015).³⁹ Društvo neguje nekoliko umetničkih disciplina: sekciju za ručni rad (mađ. *guzsalyas*) koja neguje tradiciju sekeljkog veza čiji su članovi stekli brojna domaća i međunarodna priznanja. Grupu za vez vodi Ana Kemenj (Kemény Anna) višestruka dobitnica Velemajstorske diplome (Nagymesteri díj). Folklorna grupa nastupa sa lokalnim tradicionalnim plesnim predstavama: sa maškarama (farsang), svadbarskim običajima, ispraćajem momaka, krštenjem, božičnim običajima. Horska grupa nastupa sa repertoarom sekeljskih narodnih pesama na lokalnim i južnobanatskim svečanostima, kao i u Mađarskoj. Posebna grupa je grupa za negovanje mađarskog jezika i književnosti koju vodi Ilona Lečei (Lócsei Ilona). Mađarski meštani o sekeljskom varijetetu naizmenično govore kao o jeziku ili kao dijalektu. Kada je potrebno objasniti razlike u odnosu na standardni mađarski jezik, oni ističu da je to dijalekt. S jedne strane teže književnom govoru, a s druge ponosno predstavljaju sekeljski dijalekt, kao živ jezik svojih predaka. Jedan od najistaknutijih članova grupe je Antal Lečei (Lócsei Antal), proslavljeni pripovedač sekeljskih narodnih priča, poznat i u zemlji i inostranstvu. Udruženje poseduje i sopstvenu biblioteku sa bibliotečkim fondom od 4000 knjiga. Društvo je član Državnog saveza bukovinskih Sekelja u Bonjhadu (mađ. *Bonyhád*) u Mađarskoj (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége) sa kojim tesno sarađuje u cilju održavanja jezika, običaja i sekeljske svesti (Ibid.).

³⁹ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raspoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 Februar 2016].

3.8.3. Ivanovo – Sándoregyháza

Slika 6. Grb Ivanova⁴⁰

Ivanovo je osnovano 1876. blizu plavnog terena na ostrvu sa desne strane Dunava. Od tri sela, ovo je jedino koje nije preseljeno usled opasnosti od čestih poplava. Prvobitni naziv ovog sela bio je Nađerđfalva (mađ. *Nagygyörgyfalva*). Selo je nastanjeno Sekeljima koji su ovde prešli iz Đurđeva, a delimično Bugarima Palćanima (Pavličani, Pavlikijani). Banatski Bugari Palćani su migranti koji se krajem 17. i početkom 18. veka doseljuju sa prostora današnje Bugarske (Nomachi 2016: 180), a u Ivanovo stižu u 19. veku, koje je danas najveći centar banatskih Bugara sa ukupnim brojem od 254⁴¹ Bugara (Ibid: 181). Savremena sociolingvistička i istorijska istraživanja bugarske pavličanske zajednice podrazumevaju afirmisanje ove „nevidljive“ zajednice u radovima lingvistkinje Biljane Sikimić (2007, 2008, 2009, 2011, 2012, 2015) i Marije Vučković (2007, 2008) sa Balkanološkog instituta SANU, slaviste Motokija Nomačija (Motoki Nomachi 2015), istoričara Mirče Marana (Mircea Maran 2011), muzikologa Selene Rakočević (2011). Terenska istraživanja koju su sprovele Biljana Sikimić i Marija Vučković u Ivanovu i Skorenovcu ispituju diskurzivne strategije, i vezu između rimokatoličke religijske pripadnosti i jezika u konstrukciji etničke samoidentifikacije (Vučković 2010: 4). Bugari Palćani u južnom Banatu predstavljaju „jezičko ostrvo, male etnolingvističke zajednice, fantomske manjine [...] koja ne želi promenu svog statusa, izbegava bilo kakvo izlaganje javnoj pažnji i ne traži specijalan tretman i prava“ (Sikimić 2008: 22). Terenska istraživanja pokazuju da su članovi palćanske zajednice bilingvalni govornici koji po pravilu u

⁴⁰ Raspoloživo na <http://www.banatertra.eu/srpski/I/ivanovo/> [Pristupljeno 22 sept 2015].

⁴¹ Podatak lokalnog istoričara Augustina Kalapiša iz 2014, prema Nomachi 2016: 181.

razgovoru prelaze s jednog jezika na drugi. Biljana Sikimić zaključuje da

„imajući u vidu ubranu lingvističku degeneraciju, koja je već stvorila drugu generaciju semi-govornika, „situaciono kodno preključivanje“ postalo je pravilo u porodičnoj upotrebi između tri generacije, dok razmere „konverzionog kodnog preključivanja“ zavise od etno-političke samoidentifikacije govornika“ (Ibid.).

Biljana Sikimić ističe da se u intervjuima pokazalo da članovi zajednice etničku identifikaciju izražavaju kroz horsko pevanje u crkvi koje je isključivo bilo na bugarskom jeziku (Ibid: 29). Muzikolog Selena Rakočević (2011) na sličan način povezuje identitet i manjinske grupe na primeru muzičke i plesne prakse u izgradnji kolektivnog identiteta banatske bugarske palčanske zajednice.

Marija Vučković analizira iskaze o drugima kroz „subjektivnu vizuru“ jednog člana palčanske zajednice u Ivanovu, te pokazuje izgradnju sopstvenog i kolektivnog identiteta kroz sliku o drugima, Nemcima, Mađarima, Rumunima, Srbima (Vučković 2007: 206-7). Informant Marko Guran u intervjuu navodi dva motiva kada govori o Mađarima: doseljavanje iz Bukovine i siromaštvo, koje se povezuje sa različitim kontekstima, kao što je „razgovor o sveštenicima, o uskršnjim običajima i intergrupnim brakovima“ (Ibid: 209) i „ilustruje postupak pozicioniranja jedne zajednice u odnosu na drugu“, gde se Bugari dovode u vezu sa bogatstvom, a Mađari sa siromaštvom (Ibid: 210).

Peter i Šebešćen ističu da u vreme osnivanja sela, kuće u Ivanovu nisu građene planski. Mađarske i bugarske kuće su građene jedna pored druge bez određenog plana. Tada je selo primilo 262 bukovinskih porodica, sa banatskim Mađarima, Palčanima i Nemcima, koji su posle drugog svetskog rata proterani (Péter 2008: 67, Sebestyén 2008: 111). Kako Peter navodi, selo je u jesen 1888. dobilo ime Sándoregyháza po temišvarskom biskupu Šandoru Bonazu (Bonnaz Sándor), u znak zahvalnosti za novčanu pomoć koju je darovao selu za izgradnju katoličke crkve. Danas se tu održavaju liturgije na oba jezika, na mađarskom i na bugarskom (Péter 2008: 68).

Selo je najpre pripadalo opštini Omoljica, sve do 1899, kada se osamostalilo. Bugari i Mađari čine većinu stanovnika. Oni su katoličke veroispovesti. Posle 80-tih godina, promenila se struktura stanovništva. Kako sagovornici u intervjuima ističu, u nadi za sticanjem boljih životni uslova, mlađa populacija počela je tražiti posao u drugim

gradovima i u inostranstvu. Polovina stanovništva se iselila, a doselio se manji broj pravoslavnih Srba. Selo danas naseljavaju većinom stariji meštani. Za pedeset godina, broj stanovnika se sa 2000 smanjio za 50%.⁴² Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, naselje broji 1053 stanovnika⁴³, i to 40% Mađara, 27% Bugara, 20% Srba.⁴⁴

U Ivanovu je „2000. godine osnovano Kulturno umetničko društvo „Šandor Bonaz“ („Bonnaz Sándor Magyar Művelődési Egyesület“) sa ciljem očuvanja i negovanja sekeljskog jezika i tradicija. Društvo neguje umetničke oblasti folklora, pevanja i ručnog rada. Uprkos malobrojnim članovima, društvo je domaćin i organizator svečanosti, kao što je „XII susret mađarskih kulturnih udruženja Južnog Banata“ („XII. Dél-bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléje“) 2001, „VI susret betlehemskih običaja i božićnih igara Južnog Banata“ („VI. Dél-bánáti Betlehemes Szokások és Karácsonyi Játékok Találkozója“). Aktivno je učestvovalo na više međunarodnih skupova, a 2003. organizovali su svečanosti u vezi proslave 120. godina od doseljavanja Sekelja na područje donjeg Dunava“. Izložili su svoje ručne radove, baštinu svojih predaka na izložbama Vojvođanskog saveza ljubitelja ručnih radova (Vajdasági Kézimunka Kedvelők Szövetsége). S druge strane, „tesno sarađuju i sa bugarskim kulturnim udruženjem. Poslednju svečanost organizovali su na 140-togodišnjicu od osnivanja sela“ (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége, 2015).⁴⁵

*

Konačno, za nekoliko meseci, oko 4000 bukovinskih Mađara naselilo se u Vojlovicu (Hertelendyfalva), Skorenovac (Székelykeve), i Ivanovo (Sándoregyháza) između 1883. i 1886. (Nagy Sívó 1999: 18). „Obećana zemlja“, kako se pokazalo, zaključuje Peter, donela je druge planove. „Cilj doseljavanja bio je odvodnjavanje močvarnih teritorija“ (Péter 2008: 28).

⁴² U Ivanovu je 1948. godine živelo 2169 stanovnika, a u narednim decenijama je primećen pad broja stanovnika, naročito u poslednje tri godine: 1991. – 1439 stanovnika, dok 2002. – broj je pao na 1131.

⁴³ Republički zavod za statistiku. 2014. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.* [ONLINE] Raspoloživo na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga20.pdf>. [Pristupljeno 20 February 16]

⁴⁴ Republički zavod za statistiku. 2012. *Nacionalna pripadnost* [ONLINE] Raspoloživo na: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> [Pristupljeno 20 Februar 2016]

⁴⁵ Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raspoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 Februar 2016].

Meštani tri naselja su uprkos teškim životnim okolnostima sačuvali dobro raspoloženje, iz Bukovine su na prostore donjeg Dunava preneli sekeljski duh, jedinstven erdeljski ukus i vedrinu, visprenost, blagu, bezazlenu ironiju u govoru, poslovice, uzrečice i anegdote, narodne pesme i priče. Sekelji iz tri naselja obeležavaju sećanje na doseljavanje na ove prostore iz Bukovine. Povodom jubileja 100-godišnjice od dolaska, u Skorenovcu je održana proslava na dan Svetog Stefana (Szent István), 20. avgusta, na nacionalni praznik i dan seoske slave (Sebestyén 2008: 116).

Na osnovu ovog pregleda, možemo na kraju sumirati da se danas, i u ovakvoj homogenoj sredini bogatog kulturnog nasleđa, bukovinski sekeljski jezik kvari i polako gubi. Zajedno sa postepenim prekidanjem prenošenja narodnih običaja sa roditelja na decu, pojačana je asimilacija mlađeg naraštaja u srpsku kulturu većine. Sve to dovodi do gubitka etničke samosvesti, osiromašenja jezičkog blaga i postepenog zaboravljanja kulturnih tradicija, o čemu će biti više reči u narednom poglavlju.

3.9. Tradicijska kultura

U ovom poglavlju ćemo pokazati na koji način se održava tradicija kao jedan od najznačajnijih konstitutivnih elemenata konstruisanja etničkog i kulturnog identiteta. Pored sve izrazitijeg problema nestanka starih običaja, smatramo da je neizostavno opisati neke od najvažnijih rituala, kako bismo pokazali u kojoj meri i na koji način se čuvaju elementi tradicije u vremenskoj dimenziji prošlost – sadašnjost. Takođe ćemo pokazati prostorno raslojavanje običaja u tri sela. Iako dolaze iz iste zemlje predaka, doseljeno stanovništvo potiče iz pet sela, te u skladu s tim, formira zasebna naselja u južnobanatskom okrugu u tri sela, što je vremenom rezultiralo izvesnim razlikama koje se očituju u nekim od rituala. U ovom odeljku ilustrovaćemo običaje i religijske obrede bukovinskih Mađara. Koristimo se Sebešćenovom monografijom *A bukovinai székelység tegnap és ma*, etnografskim podacima Đule Ortutaja (Ortutay Gyula), kao i usmenim izvorima o tradicijskoj kulturi koje smo prikupili u intervjuima i putem posmatranja sa delimičnim učestvovanjem.

Kao što smo naglasili, u kulturi bukovinskih Sekelja, tradicija je važan činilac održanja grupe. Najzastupljeniji su 1) običaji životnog ciklusa, koji su u vezi sa rođenjem, krštenjem, svadbom, smrću; 2) religijski običaji oko Božića i Uskrsa, i 3) običaji oko žetve. Tradicionalni običaji, verovanja i rituali se prenose kroz niz generacija, i još uvek opstaju, iako u izmenjenom obliku i sa diferencijacijama u tri naselja o kojima meštani svesrdno govore.

3.9.1. Betlemari

Narodni običaj *betlehemes*, Vitlejemska igra ili Betlemari, se održava na Badnji dan, 24. decembra. Vitlejemsku grupu čine Gazda, Kralj, Josif i Marija, Anđeo i pastiri. Grupa prurušenih meštana obilazi kuće u selu, kucaju i sa standardizovanim božićnim pesmama igraju betlehemske scene i ukućanima žele mir i blagostanje u predstojećoj godini (Vidi: Ortutay 1977).

Ovaj običaj više nije zastupljen u meri kao što je to bilo ranije. Od tri sela najčešće se obeležava još u Vojlovici. U Ivanovu se sagovornik, Maćaš Lakatoš (Lakatos Mátyás), priseća ovog običaja. On još sa velikim interesovanjem prati mađarske radio programe u kojima saznaje kako se običaji održavaju u matičnoj zemlji, te ih poredi sa situacijom u selu, gde su običaji zastareli i nema nikoga ko bi ih negovao:

ML: Voltak a gyerekek, második harmadik osztály iskolások vitték a Bötlehemet, akkor olyan volt a rendszer hogy tudtunk papot, Jézust, s mindent. Mikor jött a kommunizmus akkor nem tudtunk semmit. ... S akkor mentek azok a kicsikék a Bötlehemvel, akkor volt a nagyosztály. Ott már nem számított hogy az harminc éves, vagy ötven éves, akinek volt kedve, és akkor azt megtanulták, volt kitől tanulni is. Most már nincs kitől tanulni se. Hallom én Magyarországon még van a rádió, óóó, há nem alszok én egész éjjel mikor van olyan, hallgatom én hogy mondják. Akkor mentek házakhoz, mintha mennek, Mária, József, házról házra járnak, szállást nem találnak, egészséggel gazda, mit tudom én, mondja, hogy eresz be, s akkor az egyik beengedi, a másik nem akarja, ez össze volt mind állitva, kellett megszülessen a Jézuska. Ez olyan szépen, akkor mikor mentek a másik házhoz, akkor megköszönték a gazdának, hogy fogadta őket, és még ha adott valami ajándékot. Most úgy széthúzták hogy most már nincs is ki elindítsa, elkopott.
MB: Most már nincs ilyen?

ML: A nagyokból nincs, nem lesz, az biztos, de a kicsikék azok is most már szétmentek.

*

ML: Bila su deca, drugi, treći razred, đaci, nosili su betlehemske jaslice, onda je takav bio sistem da smo mogli popa, Isusa, i sve. Kada je došao komunizam, onda nismo mogli ništa. ... I onda su išli oni mališani sa betlehemskim jaslicama, onda bila je i starija grupa. Nije bilo važno da li neko ima trideset godina, ili pedeset, ko je bio raspoložen, i onda je naučio, bilo je i od koga. Sada nema od koga ni da se nauči. Čujem ja u Mađarskoj još ima, na radiju, ooo, ma ja ne spavam cele noći kada ima toga, slušam ja kako se kaže. Onda su obilazili kuće, kao da idu Marija, Isus, idu od kuće do kuće, ne nalaze smeštaj, u zdravlje gazdi, šta ja znam, kaže pusti nas, onda ih jedan pusti, drugi neće, to je sve tako bilo sastavljeno, treba da se rodi mali Isus. To je tako lepo, onda kada su došli do druge kuće, zahvalili su se gazdi što ih je primio, a još ako je dao i neki dar. Sada su to tako razvukli da nema više ko da pokrene, zastarelo je.

MB: Više nema toga?

ML: Velikih nema, neće biti, to je sigurno, a mali su se isto razišli.

Deca takođe na Badnje večer, *szenvedegeste*, obilaze selo sa pesmama. Dečaci i devojčice željno iščekuju Badnji dan, kada kreću po selu sa torbama, ulaze u kuće i pesmama prenose dobre želje, a zauzvrat im domaćini daruju nagrade u vidu poslastica, a ranije oraha. Sagovornica iz Ivanova, Katica Baša (Basa Katica), govori o običajima koji su se nekada negovali, najviše oko Božića. Oni koji su opstali, održavaju se u delimično izmenjenom obliku kod malog broja meštana:

KB: A Betlehem nincs meg, na, felteszem, megvan, mert megvan újitva. Most visszamenőleg egy hat éve, mióta behozták ezt a délbánáti betlehemi szokások, vagyis karácsonyi szokások megtartóját, ezt az ünnepélyt, ami van Karácsony előtt, fel van újitva, de nem olyan eredetileg, ahogy volt, és a faluban nem járnak. Tulajdonképpen, itt Sándoregyházán a Karácsony csak egyedül Ádám Éva éjjelén, amit elmennek az éjféli misére, arról lehet tudni, hogy Karácsony. Másképp, nincs meg úgy mint valamikor. Valamikor szendvedej estén jártak énekelni ... szendvedej estén mennek a gyerekek énekelni, például „Mennyből az angyalt“ énekelik, vagy „Pásztorok“, karácsonyi énekekből valamelyiket, és akkor normálisan megvannak kínálva két-három dióval, esetleg alma, ha valami közelebbi akkor vagy egy dinár vagy mit tudom én, kisebb csomagocska

MB: Házakhoz járnak?

KL: Igen, házakhoz köszönteni Karácsonyt. A felnőttek azelőtt, most én nem emlékszek, meglehet én és Boldi voltunk az utolsó pár akik jártunk házakhoz énekelni visszamenőleg egy, az is most már van 4-5 éve ahogy nem járunk, hogy a nagynénje meghalt azóta, oda mentünk és akkor útközbe még egy pár

családhoz bementünk felköszönteni.

MB: És hogy szoktatok ilyenkor felöltözni?

KL: Normálisan, normálisan. Na mi a „Csendes Éjt“ énekeltük.

*

KB: Betlehem više nema, no, ima ga, jer je obnovljen. Sada unazad jedno šest godina od kada su vratili festival južnobanatskih betlehemskih običaja, ili božićnih običaja, tu svečanost koja je pre Božića, obnovljen je, ali ne onako izvorno kao što je bilo, i u selu se ne obilazi. Zapravo, ovde u Ivanovu, Božić jedino na noć Adama i Eve odlaze na ponoćnu misu, po tome se može znati da je Božić. Inače nije onako kao što je nekad bilo. Nekada su na Badnje večer odlazili da pevaju. ... Na Badnje večer deca odlaze da pevaju, na primer pevaju „Anđeo sa neba“, ili „Pastire“ neku od božićnih pesama, i onda ih ponude sa dva-tri oraha, možda sa jabukom, ako je neko blizak onda daju ili dinar, ili, šta ja znam, manji paketić.

MB: Obilaze kuće?

KB: Da, obilaze da čestitaju Božić. Odrasli su ranije, sada se ne sećam, možda smo Boldi i ja bili poslednji par koji je obilazio kuće, sada već ima četiri-pet godina kako ne idemo da pevamo, od kako mu je umrla tetka, odlazili smo tamo i onda bismo usput obišli još nekoliko kuća da čestitamo.

MB: I kako se tada oblačite?

KB: Normalno, normalno. E mi smo pevali „Tihu noć“.

Katica u intervjuu uvek poredi tradicije u sva tri sela i navodi razlike u načinu održavanja ritualnih običaja sa napomenom da postoje manje izmene, ali je u osnovi isto, na primer kod pesama za Božić.

3.9.2. Pevanje devojkama (A leányok megéneklése karácsony estéjén)

Na dan Božića, momci se grupišu prema uzrastu i posećuju kuće u kojima ima devojaka za udaju. Čin pevanja devojkama smatra se obredom inicijacije - uvođenje devojčica u red devojaka. Pevači odaberu dvojicu husara, oni se oblače u husarsku ili vojničku uniformu sa palicom u ruci i pevaju pesme u devojačkim kućama. U kući dobijaju posluženje, rakiju i kolač. Porodica, zajedno sa devojkom sedi za stolom za vreme pevanja pesme i na kucanje puštaju husara da uđe. Husar prilazi stolu. Za to vreme, ulazi i drugi husar sa kojim peva božićni dijalog. Na kraju u kuću ulaze svi momci sa muzičarima u pratnji i svi zajedno počinju igrati čardaš. Prema tradiciji, za roditelje je velika čast ako momci izaberu njihovu ćerku da joj pevaju (Vidi: Ortutay

1977, Sebestyén 2008: 243).

3.9.3. Dan sitnih svetaca (Aprószentek napja)

Ovaj praznik se obeležava 28.decembra, a simbolizuje biblijski mit pokolj muških novorođenčadi. Na taj dan u Andrašfalvi, momci su rano ujutru, najčešće u zoru, kretali prema devojačkim kućama sa unapred pripremljenim prutom od vrbe. Momci su u manjim grupama posećivali sve članove porodice u devojačkim kućama i prenosili dobre novogodišnje želje, a zauzvrat bi dobili rakiju. Običaj se odigravao i na ulicama (Vidi: Sebestyén 2008: 274, Ortutay 1977).

Isti običaji su se u sva tri sela održavali na donekle drugačiji način. Ritualni vezani za božićne praznike su svojstveni bukovinskim Sekeljima. Oni se u Mađarskoj ili ne održavaju ili se praznuju u drugačijem obliku. Katica Baša opisuje specifične tradicije u selima:

KB: Azért mondom, hogy mind a három falu székely falu, de mind a három faluban más szokások vannak. Székelykevéen már voltatok? Vagy oda nincs is tervetek elmenni?

MB: De tervben van, de még nem.

IP: Még nem jött sorra.

KB: Mert Székelykevéen, ott jobban a Karácsony, mind Hertelenden is. A Karácsony ott. A farsangot ott, én nem tudom, hogy ott vannak-e, nincsenek maszkák úgytetszik Székelen.

IP: Há nem tudom, én már rég nem jártam, nem is.

KB: Te időben mikor lány voltál nem is nagyon jártál.

IP: Nem jártam én, honnan, hát az én időmben akkor nem volt szabad így elmenni mindenhova és nem is volt busz.

[...]

KB: Ott, a székeliék, hogy hívjak azt a, azokat akik mennek Karácsonykor, majd sógór lehet megmondja, na. Hertelenden szenvedej estén csak apró gyerekek mennek. A „Mennyből az angyalt“, vagy református karácsonyi éneket énekelnek, és mennek köszönteni Karácsonyt. Karácsony estén viszont, szenvedej estén a legénység maszkákba öltöznek, és úgy mennek a lányos házakhoz, avval, hogy a lány ki kell találja, hogy ki van a maszka alatt, és mielőtt a legény le nem veszi a maszkát alkudozik: ha kitalálsz, akkor ennyi csókot kapok, ha nem találsz, akkor ennyi csókot kapsz.

IP: Akkor még többet köll, hogy kapjon.

KB: Na, ez szenvedej estén. Karácsony estén, egy része a legénységnek öltözik maszkákba, izvini sad pričam na madjarskom.

MI: Samo napred.

IP: Meg köll tanulni magyarul.

KB: A több, van egy csoportban vannak tizen. Abból a tízből ketten felöltöznek maszkákba, álarcba, a többi nyolc, ha van köztük zenész rendben van, ha nincs, de átlag zenével mennek énekelnek. Énekelik a „Csendes éjt“, vagy „Szívünk vígsága“, az református enek, Karácsony éjjel. Ezt a két énekből valamelyiket betanulják és éneklük. És még szintén csak lányos házakhoz mennek, esetleg szülőket, nagyszülőket köszönteni. És most hogy mennek be: bemegy a két álarcos. Az szimbolizálja a hogyhívjákot a pásztorokat, botjik van, megkérdezik hogy, igen megkérdezik, hogy válalják-e az énekeseket, de elformált hangon, úghogy a lány, nem tudja megismerni, nem tudja őt felismerni a hangjáról. Nem voltál még soha Karácsony napján Icaéknál, az Ilonáéknál? Ez ez irtó, gondolom nálik különösen most, ott van Mónika és Márta is, ez irtó szép. [...] Na és akkor, persze ... indul házigazda mondja, hogy igen, akkor ők letérgyelnek, letérgyelnek, és a botot így keresztbe teszik, és megvárják amíg kint az énekesek elénekelik az éneket. Az énekesek közül egy belép, amikor kész az ének, feláldja a házat, vagyis a ház népit, áldást mond a házra, és akkor jelenti, és akkor zenével, marssal, zenével jönnek be a többi legények, hogy persze bent meg vannak kínálva itallal, étellel, fogpiszkálóval, svédi asztalt csinálnak, ki mit akar eszik, ha éhes, és utána, ha olyan, ha például annak a lánynak ott van a legénye, érted, a legény ott van, akkor tovább, kicsit hosszabb ideig maradnak, és sőt még táncra is kerekednek, táncra vagy nótára kerekednek.

MB: Milyen gazdag hagyomány.

KB: Igen, és akkor marssal mennek ki a zenészek, előbb kimennek a maszkák, az álarcosok, és utána marssal vonulnak ki a legénység.

PW: Komplikált.

KB: Komplikált egy kicsit, de most konkrét most Karácsonykor volt két magyarországi legényke. Az egyik, nem tudom, Gáspár 22 éves, az egyik lehetett vele egy idős, esetleg egy évvel idősebb, s a másik egy-két évvel fiatalabb. Először voltak itt most Karácsonyra, de azt mondják, hogy Magyarországon elyesmit ők soha nem láttak. Érted, azt akarom mondani, hogy ahány helyre mész, nem csak az országba, hanem már faluról falura különbözik a szokás.

MB: És honnan hozták ezt a szokást, Bukovinából?

KB: Ezt Bukovinából való szokás.

MB: És így megmaradt.

KB: Hát még megmaradt.

*

KB: Sva tri sela su Sekelj sela, ali u svakom selu su drugi običaji. Da li ste već bili u Skorenovcu? Ili nemate u planu da odete?

MB: Da u planu je, ali još nismo.

IP: Još nije stiglo na red.

KB: Jer u Skorenovcu se više Božić, kao i u Vojlovici. Tamo je Božić. Maškare tamo, ja ne znam da li imaju ili nemaju maske u Sekelju.

IP: Pa ne znam, ja nisam već odavno bila.

KB: U tvoje vreme kada si bila devojka nisi mnogo ni išla.

IP: Nisam ja išla, ma kako, pa u moje vreme tada nisi mogao tako da odeš bilo gde i nije bilo ni busa.

[...]

KB: Tamo Skorenovčani, kako se zovu oni koji idu za Božić, šogor će možda znati, e. U Vojlovici na Badnje večer idu sitna deca. Pevaju „Anđeo sa neba“ ili reformatske božićne pesme pevaju, i odlaze da čestitaju Božić. Na božićno večer, međutim, na Badnje večer momci se oblače u maske i odlaze u devojačke kuće s tim da devojka mora da pogodi ko je ispod maske, i pre nego što momak skine masku cenka se: ako pogodiš, onda dobijem ovoliko poljubaca, ako ne pogodiš, onda ovoliko poljubaca dobijem.

IP: Onda treba još više da dobije.

KB: E, to je na Badnje večer. Na Badnje večer jedan deo momčadije se oblači u maske. Ostali, u jednoj grupi ih ima deseterica. Od te deseterice dvojica se oblače u maske, ostalih osmorica, ako među njima ima muzičara dobro je, ako nema, ali obično sa muzikom odlaze da pevaju. Pevaju „Tihu noć“ ili „Radost srca“, to je reformatska pesma, na Badnje večer. Nauče jednu od ove dve pesme i pevaju je. I isto odlaze samo u devojačke kuće, možda još čestitaju roditeljima, dedi i babi. I sad, kako ulaze: ulaze dvojica maskiranih. Oni simbolišu, kako se zove, pastire, imaju štap, pitaju da li primaju pevače, ali izmenjenim glasom, tako da devojka ne može da prepozna, ne može da ga prepozna po glasu. Nisi još bila za Božić kod Ice, kod Ilonke? To je izuzetno, mislim kod njih naročito sada, tamo su Monika i Marta, to je izuzetno lepo. [...] E, i onda, naravno krene gazda, kaže, da, onda oni kleknu, kleknu, i štap ovako ukrste i sačekaju dok napolju pevači otpevaju pesmu. Jedan od pevača uđe, kada završe sa pesmom, blagosilja kuću, ili ukućane, izgovara blagoslov za kuću, i onda da znak, i onda sa muzikom, uz marš, sa muzikom ulaze i osali momci, naravno unutra ih počaste pićem, jelom, čačkalicama, spremne švedski sto, ko šta hoće jede, ako je gladan, i posle ako je takav, ako je tamo, na primer, momak te devojke, razumeš, ako je tamo momak, onda duže, malo više vremena ostanu, i čak još i zaplešu, zaplešu ili zapevaju.

MB: Kakva bogata tradicija.

KB: Jeste, i onda uz marš izlaze muzičari, najpre izlaze maske, maskirani, a zatim uz marš izlaze momci.

PW: Komplikovano.

KB: Malo je komplikovano, ali konkretno sada za Božić su bila dva momčića iz Mađarske. Jedan ima, ne znam, Gašpar 22 godine, jedan je možda njegovo godište, možda godinu ili dve stariji, a drugi je godinu ili dve mlađi. Sada su prvi put bili ovde za Božić, ali kažu da u Mađarskoj ovako nešto oni nikad nisu videli. Razumeš, hoću da kažem da na koliko god mesta da odeš, ne samo u zemljama, mego iz sela u selo se razlikuju običaji.

MB: I odakle su doneli ovaj običaj, iz Bukovine?

KB: Ovaj običaj je iz Bukovine.

MB: I ostao je.

KB: Pa još je ostao.

3.9.4. Narodni uskršnji običaji

U selima je Uskrs deo verskih običaja i tradicije. Na dan Uskrsa se završava Veliki post u trajanju od četrdeset dana.

U uskršnje običaje spada i posvećenje hrane, šunke, jaja i hleba. Sagovornici u intervjuima govore o običajima vezanim za Uskrs:

MB: Régebben megünnepezték, vagy szerveztek farsangot?

ML: Még ma is ha van Isten igazság, akkor kell legyen a maszkák. Melyik?

IP: Jövő szerdán.

MB: Hamvazószerdán.

ML: Igen, akkor kell legyenek a maszkák, akkor eltemetik a nincs többet jó világ, lakodalom nincs. Azt mondja: „eljött farsang itt hagyott, a vén lánynak bút hagyott, de énnekem nem hagyott, mert én fiatal vagyok“.

IP: Ez csak az öreglányok.

ML: Igen. Ő most búsul, hogy nem ment férjhez, há most elég baj, de a másik a fiatal azt mondja „de énnekem nem hagyott“, bút gondolom, de azt nem kell odaírni – „mert én fiatal vagyok“.

KB: Ezt tudod miért mondták? Mert a farsang időben valamikor, most már vannak, de valamikor a farsang időben nem voltak lakodalmak.

ML: Semmilyen multság, kész.

KB: Hamvazószerdától megkezdve, hamvazószerdától úgytetszik még farsang vasárnap.

ML: Hamvazószerdára összeszedték a sonkát, s a tojást, s kolbászt, nem szabadott enni zsírosat, de a fiataloknak más istenik vòt, ők birták azt megenni.

KB: És húsvétig böjt vòt, szigorú böjt vòt, és nem volt semmi multság.

ML: Ó..

KB: Se lakodalom, se bál.

ML: Ha visszamegyünk messzi megyünk hátrább, akkor az edényeket amiben főztek zsíros ételt, aztat hamvazószerdától eltették és másikkba főztek, hogy zsírósba ne, böjt, de vòt akkor szegény nép vòt, örült, hogy van valamit, hogy egyen. Most nem kell böjteni, most nem győzzük megenni amit termeltünk. S azt mondjuk nem jó. Jó.

MB: És miből állt a böjt? Csak húst nem szabadott, vagy valami mást.

ML: Akkor a zsíros mind megárt. A zsírt félre tették, húst honnan. Akkor azon is volt harc, hogy melyik igen, s melyik nem, melyik zsíros melyik nem, s most a tojást szabad-e enni, a tejet szabad-e, s akkor ki hogy találta ki, amelyik pap, hogy tanította a szüleinket úgy tudtuk. Mer az egész taktika a papoknál vòt.

*

MB: Da li su nekada praznovali ili organizovali maškare?

ML: Još i danas, ako ima Božje pravde, onda treba da budu maškare. Koja?

IP: Naredne srede.

MB: Na Pepelnicu.

ML: Da, onda treba da budu maškare, onda sahrane, nema više dobrog života, nema svadbi. Kaže: „maškare su otišle, meni tugu ostavile, ali meni nisu, jer sam ja još mlada“.

IP: To samo babadevojke.

ML: Da. Ona sad tuguje, što se nije udala, veliki problem, ali druga mlada kaže „ali meni nisu ostavile“ – mislim, tugu, ali to ne mora da se zapiše – „jer sam ja mlada“.

KB: Znaš zašto su to govorili? Jer za vreme maškara, sada već ima, ali nekada za vreme maškara nisu bile svadbe.

ML: Nikakve proslave, toliko.

KB: Počev od Čiste srede, od Čiste srede takoreći još od maškare od nedelje.

ML: Na Čistu sredu su sakupili šunke, jaja, kobasice, nije smelo da se jede masno, ali mladi su imali drugog boga, oni su mogli da jedu.

KB: I do Uskrsa je bio post, strogi post je bio, i nije bilo nikakve zabave.

ML: O..

KB: Ni svadbe, ni bala.

ML: Ako se vratimo još dalje, onda su sudove u kojima su kuvali masna jela, njih su od Čiste srede sklonili i kuvali u drugima, da ne bi u masnom, post, ali bio je tada je bio siromašan narod, bio je srećan ako ima šta da jede. Sada ne mora da se drži post, sada ne stizemo da pojedemo ono što smo proizveli. I kažemo da nije dobro. Dobro je.

MB: A od čega se sastojao post? Samo meso nije smelo da se jede, ili nešto drugo?

ML: Tada je sve što je masno bilo škodljivo. Mast su sklonili, odakle meso? Onda i o tome je bila prepirka sta jeste, a šta nije, šta je masno, a šta nije, i sad da li smeju da se jedu jaja, da li sme mleko, i onda ko je kako smislio, koji pop je kako učio naše roditelje, tako smo znali. Jer je sva taktika bila kod popova.

Sedam nedelja pre Uskrsa slavi se farsang ili maškare u nedelju, nakon čega se još tri dana praznovalo Húshagyat (od nedelje do utorka). Tri dana se plesalo na balu, opraštalo se od veselih dana. Na balu su pozvane one devojke, koje su momci izabrali za vreme božićnih praznika. Ova proslava (húshagyat) se danas više ne održava (Sebestyén 2008: 275-6).

Posle maškara počinje Veliki post. Prvi dan Velikog posta je Pepelnica – hamvazószerda (Ibid: 277). Religijski ritual vezan za Pepelnicu koji se još uvek održava možemo čuti od sagovornika:

MB: Hogy kezdődik ez az ünnep hamvazószerda? Reggel kezdődik, vagy...?

KB: Mondd el, hogy megy a miserend.

IP: Normálisan. Miserend mint miserend, semmi különös nincs csak a mise végén akkor van a hamvazás, akkor a plébános, az a pimpó amit virág vasárnap megszentelnek, akkor azt a pimpót a következő évben elviszik a plébánosnál is ami megmarad, és elégetik, abból lesz hamu, és abból a hamuból akkor hamvazza a híveket a plébános.

KB: Kereszteli teszi a hamvakat.

IP: Igen a homlokodra ja. És megvan a hozzávaló, amit mond, azt én nem tudom.

KB:Szertartás.

IP: „Emlékezzél ember, porból lettél, és porrá válsz“, meg ilyesmi valamit mond.

MB: És mise után?

IP: Mise után meghamvazza a híveket, mind sorba megyünk, kettes sorba, és akkor mindenkit meghamvaz és ez a hamvazószerda. Különben a mise az olyan mint másik mise.

MB: És lesz valamilyen farsang?

IP: Hát valamikor szebb volt a farsang. Jobban ünnepelték, maszkák is jártak.

KB: Valamikor volt több ló a faluba, és akkor azon a nap benyergelték a legények, legénység felnyergelte a lovakot, bár én így hallottam a meséből, mert ezelőtt két évvel az egyesület, magyar egyesület megszervezte ezt a farsangi maszkákat, és akkor lovasok mentek elől, legények fel vannak öltözve álarcba, kinek milyen álarca van, van egy kolomp a derekára kötve és zenével és egy nagy kosárral, ketten viszik a kosarat, és van egy könyvelő, és mennek lányos házakhoz, olyan házakhoz ahol lányok vannak, és megkérdezik, hogy beválalják-e, és ha beválalják akkor bejönnek a lányhoz. Most a lány kitalálja hogy ki van a maszka alatt, vagy nem találja ki az álarc, ha nem találja ki az mellékes, de ott táncolnak, mulatnak a lánnyal, és mikor indulnak, persze meg vannak kínálva, kifli, mikor indulnak el, átlag a házigazda vagy ad pénzt, ha például nincsen, nem vágott azelőtt disznyót, nem készített, mit tudom én, vagy adnak tojást, kolbászt, sonkát, szalonnát, és utána este, ott ahol a csapat, a csoport öltözött, mert egy helyen öltöznek átlagban a zenészek, ahol öltöztek, van zenészik, vagy a kultúrotthon, vagy ahol lesz megszervezve, akkor azok a lányok elveszik a tojást, vagy csinálnak valamilyen kiflit, kalácsot belőle, vagy megfőzik, és akkor a szallónát megsütik, sonkát megfőzik, felszelelik, és bált szerveznek, és avval a bállal befejezik a farsangot. Akkor utána már kezdődik a böjt. De eztet tulajdonképpen átlag az este szokták csinálni, amikor, ha persze nem ittak be, úgy hogy nem képesek este visszamenni, ha meg igen, akkor elhagyják a legkövetkezőbb, az utánavaló szombatra, hogy vikkend, munkások, átlagban vagy munkások vagy gyerekek, vagy legények, vagy iskolások, akkor elhagyják szombatra, szombaton elkészítik és szombaton aztat megeszik, és avval befejeződött, és kezdődik a böjt.

*

MB: Kako počinje praznovanje Pepelnice? Da li počinje ujutru ili...?

KB: Ispričaj kako ide misa.

IP: Normalno. Misa kao misa, nema ništa posebno, samo na kraju mise je pepeljenje. Tada paroh, ona maca koje se osvećuje na Cvetnu nedelju, onda tu macu, onda tu macu naredne godine nose zajedno sa onim što ostane kod paroha, i izgore, od toga nastaje pepeo, i od tog pepela paroh vrši pepeljenje vernika.

KB: Posipa krst od pepela.

IP: Da na čelo. I ima šta kaže uz to, to ja ne znam.

KB: Obred.

IP: „Seti se, čoveče da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“, i tako nešto kaže.

MB: A posle mise?

IP: Posle mise vrši pepeljenje vernika, svi idemo redom, u dvostrukom redu, i onda svakoga pospe pepelom i to je Čista sreda. Inače je misa ista kao i druga misa.

MB: A hoće biti neke maškare?

IP: Pa nekada su maškare bile lepše. Bolje su slavili, išle su i maske.

KB: Nekada je bilo više konja u selu, i onda su tog dana ih osedlali momci, momčadija je osedlala konje, tako sam barem čula iz priče, jer pre dve godine je društvo, mađarsko društvo organizovalo mašakre, i onda su konji išli na čelu, momci su obučeni u maske, ko kakvu masku, ima jedno zvono vezano za pojas i sa muzikom i jednom velikom košarom, dvojica nose košaru, i ima jedan knjigovođa i idu u devojačke kuće, u kuće gde ima devojaka, i pitaju da li ih primaju, i ako ih prime, onda uđu kod devojke. Sada devojka pogađa ko je ispod maske, ili ne pogodi ko je maska, kao ne pogodi to je sporedno, ali tamo plešu, provode se sa devojkom, i kada krenu, naravno ponude ih, kiflama, kada krenu, obično domaćin ili da novac, ako na primer nema, nije klaao svinju, nije spremao šta ja znam, ili daju jaja, kobasice, šunku, slaninu, i posle uveče, tako de se grupa presvlačila, jer se obično presvlače na jednom mestu muzičari, gde su se presvlačili, ima muzičara, ili u kulturnom društvu, ili gde će biti organizovano, onda te devojke uzmu jaja, ili naprave neke kifle, kolače od njih, ili ih skuvaju, i onda isprže slaninu, skuvaju šunku, iseku je, i organizuju bal, i sa tim balom se završavaju maškare. Onda posle već počinje post. Ali to obično rade uveče, ako naravno nisu toliko popili da nisu u stanju da se uveče vrate, a ako jesu, onda odlazu za sledeću, za narednu subotu, za vikend, obično su ili radnici ili deca, ili momci, ili đaci, onda odlože za subotu. U subotu pripreme i u subotu to pojedju i time se završava i počinje post.

Običaj uskršnjeg ponedeljka je polivanje devojaka i žena kofom vode – mađ. *locsolás*. Ranije su po ovom običaju momci polivali devojke na ulici, no kasnije su momci obilazili kuće suseda i rođaka i umesto vode, devojke su poprskali toaletnom vodom uz pozdravne stihove u kojima su se najčešće opevale Hristove muke ili pak kratki stihovi o darivanju jaja, nakon čega bi dobijali ukrašena ili crvena jaja. U katoličkim porodicama prskanje se odvijalo bez pozdravnih stihova (Vidi: Ortutay 1977).

Ukrašavanje jaja pripadalo je narodnoj tradiciji koja se prenosila sa generacije na generaciju, no danas je ovaj običaj izumreo. Za ukrašavanje se koristio pčelinji vosak (mađ. *rajviasz*) i crvena boja. Jaja su se spuštala u boju nakon čega su se dobijala crvena jaja sa belim narodnim stilizovanim floralnim motivima na mestima koja su bila obložena voskom (Sebestyén 2008: 282).

3.9.5. Duhovi ili Pedesetnica - Pünkösöd

Pedeset dana posle Uskrsa slave se Duhovi ili Pedesetnica – mađ. *Pünkösöd* (Sveta trojica u pravoslavnoj crkvi). Poput mnogih drugih hrišćanskih praznika, i Duhovi se baziraju na paganskoj veri. Hrišćani na Duhove proslavljaju silazak svetog duha na apostole. To je hrišćanski praznik radosti koji se obeležava brojnim ritualnim

običajima. Nekada su se organizovala takmičenja spretnosti, uglavnom konjske trke, a pobjednik je odneo kratkovečnu titulu *Kralja Duhova* (mađ. *Pünkösdi király*). Prema tradiciji, Kralj Duhova je date godine pozvan na sve proslave, svadbe, u svakoj krčmi mogao je da pije na račun sela, praštaju mu se sitni prekršaji u selu, a stoku i konja mu za tu godinu čuvaju drugovi (Vidi: Ortutay 1977). Titula je važila samo za datu godinu, te je iz ovog običaja nastala izreka „Rövid a pünkösdi királlyság“ („Kratkog veka je kraljevstvo Duhova“). Danas se ovaj ritual održava sa decom. Sagovornici u intervjuima ističu da se za Duhove vezuje i običaj postavljanja majuša ili majskog drveta. Drvo je u narodnom običaju simbol rascvalog proleća i rituala udvaranja. Običaj je da se drvo za prvi maj ili, pak, za Duhove okiti šarenim trakama, a zatim mladići kruže oko njega u ritualnom plesu posvećenom devojkama kojima se udvaraju.

3.9.6. Kirvaj

Slika 7. Kirvaj u Vojlovici: podizanje stabla topole.
Fotografija: Marija Nađ.

Proslava Kirvaj (Kirváj) obeležava se u Vojlovici, a počinje dizanjem okićenog drveta. Dan pre praznika, skupina muškaraca donosi stablo topole iz šume, sledećeg dana prolaze kroz selo u svečanoj procesiji sa topolom na ramenu i podižu ga ispred KUD-a, gde stoji nedelju dana. Drvo se kiti šarenim vrpčama, crvenim jabukama i flašama crnog vina. Kirvaj se slavi dva dana, poslednjeg vikenda u septembru. Ovaj

praznik organizuje Reformatska Crkva i KUD „Aron Tamaši“. Na ovaj dan se mađarski i slovački živalj simbolično oprašta od leta, a ujedno obeležava i godišnjicu posvećenja evangelističke crkve u Vojlovici.

3.9.7. Prosidba, otmica devojke, svatovi

Bukovinski Sekelji održavaju tradiciju venčanja koja je bila propraćena bogatim obrednim svečanostima. Venčanje je jedno od najvažnijih proslava za Sekelje, a svadbarski običaji čine njen neizostavni deo.

Otmica devojke je narodni običaj koji se odigravao uz pristanak devojke kao jedini način spajanja dvoje zaljubljenih i pokušaj izbegavanja ugovorenog braka sa ‘prikladnijim’ proscem, odabirom devojčinih roditelja. Kasnije otmica postaje deo narodnog tradicionalnog rituala pre veridbe (Sebestyén 2008: 289-290).

Venčanju prethodi prosidba devojke. Tradicija nalaže da mladoženja isprosi svoju buduću verenicu od roditelja ili od članova njene porodice i dogovore se o vremenu i datumu održavanja venčanja i svadbene ceremonije. Prosidba se odigrava uglavnom u večernjim satima. Običaj nalaže da budući mladoženja dođe sa svojim roditeljima i rodbinom, kumovima, stričevima, ujacima, prijateljima, koji ulaze u mladinu kuću uz rakiju gde se odaje čast domaćinu uz zdravicu i isprosi se devojka često duhovitim pitanjem: „Ima li devojke na prodaju?“ i svatovskim stihovima u kojima rođaci metaforom goluba imenuju mladića. Motiv je želja mladića da oženi devojku i nađe svoju „golubicu“ (Sebestyén 2008: 291). Ako devojka pristane, u kuću ulazi i mladić. Posle dogovorene prosidbe prstenovanje nije bio običaj. Druga vrsta običaja je „kvarenje veridbe“ (mađ. *eljegyzés elrontása*), koje je u mnogim slučajevima moglo raskinuti veridbu. U odeljku o analizi narativa ličnog iskustva ćemo navesti narativ koji govori o ovoj temi kako bismo ilustrovali Labovljev model analize, kao i poklapanje različitih elemenata narativa ličnog iskustva.

3.9.7.1. Svadba

Svadbarski običaji se u mnogim porodicama održavaju u nepromenjenom obliku. Na dan svadbe, venčanje se održava u ranim poslepodnevnim časovima posle

jutarnje mise. Rođaci se dočekuju medovačom i kolačima, a zatim počinje ples (Sebestyén 2008: 293). Kao i u svim kulturama mladu priprema ženski deo porodice. U bukovinskim kućama priprema mlade počinje nekoliko sati pre venčanja. Mlada se kiti vencem od zimzelena. U kosu se utka ukras od papira u obliku ružica i šarenih traka (Ibid: 294). Danas se običaj tradicionalnog kićenja mlade već veoma retko održava. Mladoženjina pratnja sa starim svatom (mađ. *vőfély*) i kumovima dolazi pred mladinu kuću i u ime mladoženje poziva mladu na „sveto venčanje“ standardizovanim tekstom. Običaj je da se pozdrave mladenci ispred obe kuće stihovima opraštanja uz pratnju muzike, nakon čega se kreće u crkvu gde mladenci zajedno ulaze (Vidi Sebestyén 2008: 295). Posle ceremonije se pleše ispred crkve i kreće se ka mladoženjinoj kući gde ih čekaju roditelji, gazda venčanja sa rakijom, hlebom i solju uz reči zdravice mladom paru. Zatim sledi ritual ispijanja čaše i prebacivanje čase preko krova što simbolizuje sreću, blagostanje i odagnanje nesreće u bračnom životu. Prema narodnom verovanju, ako ne uspeju da prebace čašu, čekaće ih nesreća. Nakon toga počinje svadba sa gozdom, uz svako jelo stari svat recituje stihove, zatim se prikazuju svadbeni darovi. U večernjim satima mlada se presvlači, skida se venac sa mladine glave i umesto toga, kosa se vezuje u pletenicu i stavlja se traka. Mlada zajedno sa mladoženjom ulazi u svadbarsku salu i zajedno plešu čardaš. Svadba traje do rane zore kada se svatovi polako opraštaju i polaze svojim kućama (Vidi: Sebestyén 2008: 295-318). Sagovornici ističu da se ritual presvlačenja mlade danas ne održava na svim svadbama. Običaj je da svatovi nastave sa slavljem i drugog dana. Stari svadbarski običaji danas sve više odlaze u zaborav i u mnogim porodicama se samo delimično poštuju.

3.9.8. Krštenje

Krštenje je tradicija koja se i danas održava u selima. Ranije, kao i danas, to je bilo jedno od najvažnijih hrišćanskih običaja u porodici, i nekada se ono proslavljalo danima poput svadbe. Okupljena porodica sa rođacima, kumovima i prijateljima prate novorođenče do crkve sa belom svećom umotanom u tkaninu i obavijenu trakom. Posle krštenja, svi se vraćaju kući uz stihove „Odneli smo nevernika, i vratili hrišćanina“, (mađ. *Pogányt vittünk, s keresztényt hoztunk*) (Vidi: Sebestyén 2008: 318-9).

3.9.9. Sahrana

Nakon smrti u kući običaj je bio da se zaustave časovnici da bi označili vreme smrti, a zidna ogledala okrenu prema zidu, što je simbolizovalo žalost u kući, i imalo praktičnu funkciju sprečavanja ožalošćenih da gledaju svoj odraz u ogledalu. Preminuli se odeva u svoje najlepše odelo i polaže u kovčeg nakon čega rođaci, poznanici, susedi dolaze na bdenje i molitvu uz odar preminulog. Bdenje se održava tokom jedne do dve noći, a ranije se održavao i ritual oplakivanja. Žene bi pevale oproštajne pesme uz bolno oplakivanje pokojnika. Tužbalice bi više puta ponovili u toku dana, dok noću na bdenju i posle sahrane ih nije bilo dozvoljeno pevati. Prema narodnom verovanju, pokojnik ne može da počiva u miru ako se tužbalice pevaju i noću (Vidi: Sebestyén 2008: 333-53).

Pre obreda sahrane, sveštenik sa kantorom ulazi u kuću pokojnika koji leži na odru i osvećuje kovčeg dok kantor peva oproštajne pesme. Sahrana počinje povorkom. Biralu su se četvorica muškaraca od rodbine koja su nosila kovčeg do groblja dok druga četvorica kraj njih nose fenjere. Usput se pevaju posmrtno pesme. Posle sahrane svi su pozvani na daću, nakon čega sledi zajednička molitva za dušu pokojnika. Na daći i kraj odra se nudi rakija. Kod smrti dece, nudi se takozvana „anđeoska rakija“ (mađ. *angyalpálinka*), kao simbol bezgrešnosti. Kod starih je postojao ritual ostavljanja hrane na stolu. Verovalo se da se pokojnik vraća kući prve noći nakon sahrane, stoga porodica ostavlja hleb, rakiju i dve sveće (Sebestyén 2008: 260).

*

Na kraju možemo zaključiti da je negovanje tradicija, religije i običaja jedan od osnovnih kriterijuma očuvanja etničkog identiteta manjinske zajednice bukovinskih Mađara. To je ono što pripadnike povezuje u zajednici stvarajući čvrste veze između prošlosti i sadašnjosti. Generacije prenose iste vrednosti i ponašanje koje su nasledili od svojih predaka. Mađari u multikulturalnoj Vojvodini žive u bliskoj vezi sa drugim kulturama i tako bivaju izloženi međukulturnim uticajima, no i pored čvrstih veza sa drugima, bukovinski Mađari čuvaju svest o važnosti očuvanja religioznog života i pogleda na svet, kao i svojih tradicionalnih porodičnih i seoskih običaja. Etnička grupa je zajednica određena svojom tradicijom koja svoju pripadnost izražava kroz kulturne vrednosti i na taj način doprinosi zajedništvu grupe. Premisa da folklor ima funkciju

zajedničkog identiteta je široko naglašena od strane etnologa i folklorista koji naglašavaju društvenu osnovu folkloru, te smatraju da je folklor tradicionalna manifestacija kolektivnih ideja i vrednosti određene grupe (Stern 1977: 9). Ovde smo naveli samo neke od običaja koje su Mađari doneli sa sobom na novo područje, od kojih se mnogi obeležavaju i danas u donekle izmenjenom obliku. Pored održanja tradicijske kulture kao jednog od osnovnih komponenata etničkog identiteta, važan element identifikacije jeste maternji jezik. U sledećem poglavlju ćemo se osvrnuti na pitanje upotrebe jezika članova manjinske zajednice, te na stavove o maternjem jeziku u odnosu na srpski jezik kao jezika većine. Takođe ćemo dati pregled osnovnih karakteristika dijalekatskog varijeteta jezika kao znaka pripadanja sekejske etničke zajednice.

4.

JEZIK BUKOVINSKIH MAĐARA U JUŽNOM BANATU

U ovom poglavlju ćemo se najpre osvrnuti na pitanje statusa mađarskog jezika u multikulturalnom i multietničkom regionu Vojvodini. Zatim ćemo videti kakve su zakonom utvđene odredbe u vezi statusa manjinskih jezika u zvaničnoj upotrebi. Takođe ćemo videti na koji način se formira identitet u višejezičnoj sredini, i kako se obrazuju različiti identiteti kroz uporebu dvaju jezika, manjinskog mađarskog i većinskog srpskog jezika. Osvrnućemo se na stavove koje govornici imaju u odnosu na upotrebu manjinskog jezika, na stanje mađarskog manjinskog jezika u naseljima i na njegovu budućnost u mađarskim zajednicama, te na pitanje inkorporisanja elemenata zvaničnog jezika u razgovoru, na mešanje i preključivanje kodova. Izložićemo osnovne karakteristike sekeljskog dijalekta u tri naselja kao govornog varijeteta mađarskog jezika.

Dalje ćemo pokazati stavove sagovornika u usmenim autobiografskim iskazima o položaju jezika sekeljske dijaspore.

4.1. Jezik manjine

Jezik u etničkoj zajednici se u sociološkim naukama doživljava kao jedan od ključnih markera etničkog identiteta i simbol lojalnosti i solidarnosti grupi (Edwards 1982, 1985, Giles 1977, 1987, Jenkins 1997, 2008, De Fina 2007, 2012, Sala et al 2010, Liebkind 2010). Jezik se smatra kao jedno od najvažnijih obeležja manjinske zajednice i pokazatelja različitosti za čije određenje se unutar zajednice koristi oznaka „naš jezik“. Dženkins (Jenkins) tvrdi da postoje subjektivni i objektivni markeri etniciteta. Shodno tome, ističe da je vera u zajedničke pretke subjektivnog karaktera, dok jezik i kulturni obrasci označavaju objektivne karakteristke pripadnosti etničkoj grupi (Jenkins 2008: 66). U modernoj antropološkoj lingvistici i antropologiji, međutim, dolazi do pomeranja paradigme koje dovodi u pitanje odnos jezika i nacionalnog/etničkog identiteta (Das Gupta 1975, Gal 1993, Safran 1999, Fought 2006, Ammon 2010), te se ističe da

identitet može da opstane i pored gubitka manjinskog jezika, i da gubitak jezika ne znači nužno i gubitak kolektivnog identiteta. „Čini se da je ‘isti jezik kao maternji jezik’ dovoljan kriterijum za pripadanje etničkoj grupi. No da li se može isključiti postojanje pojedinaca koji tečno govore jezik i čak tvrde da je to njihov maternji jezik, ali poriču pripadanje datoj etničkoj grupi. Činjenica da ‘isti jezik’ nije potreban kriterijum za pripadanje etničkoj grupi je očigledna u slučajevima kod Iraca koji ne govore gejski (ir. *Gaeilge*); ipak, ‘isti jezik’ je pouzdan pokazatelj pripadnosti etničkoj grupi u mnogim slučajevima“ (Ammon 2010: 208). Upotreba istog jezika ne znači uvek i pripadnost istoj etničkoj grupi (Safran 1999: 81).

Američka lingvistkinja Susan Gal na primeru nemačke manjinske grupe u Boju (mađ. Bóly) u Mađarskoj, pokazuje da dominantna ideologija u naselju ne povezuje jezik i pitanje nacionalne pripadnosti. Stanovnici s jedne strane smatraju da je nužno znanje manjinskog jezika da bi mogli da se kategorizuju kao Nemci, dok s druge, većina meštana ne priznaje uslovljenost identiteta sa znanjem nemačkog jezika, te ispoljava jak nacionalni identitet i bez znanja nemačkog jezika (Gal 1993: 353-5). Gal ističe da posleratne generacije rođene 50-tih godina u Boju dele lokalne jezičke stavove i govore o sećanjima iz detinjstva, kada su im roditelji branili da govore nemački jezik na ulici, i bili izvrgnuti ruglu u školi zbog nemačkih prezimena (Ibid: 353-4). Posle 60-tih i 70-tih godina, pak, pripadnost nemačkoj zajednici se smatrala kao prednost zbog otvaranja granica prema Zapadnoj Nemačkoj, i konačne mogućnosti posećivanja deportovanih članova porodice, te se pripadnost manjinskoj zajednici povezivala sa prestižnim društvenim, ekonomskim i političkim statusom u odnosu na mađarsku populaciju (Ibid: 355).

Ozolins zaključuje da „postojanje mogućih različitih veza između jezika i etniciteta zavisi od [društvenog] i istorijskog konteksta“ (Ozolins 1996: 182), te u nekim slučajevima jezik nije jedini ili najvažniji kriterijum za opstanak etničkog identiteta svih grupa, međutim, u slučaju bukovinskih južnobanatskih Mađara možemo s razlogom tvrditi da jezik jeste jedan od glavnih simbola etniciteta, te da njegovim gubitkom članovi gube osećanje pripadnosti etničkoj grupi, iako mnogi drugi kulturalni aspekti opstaju.

Pored nastojanja da se neguje i održi manjinski jezik, život u državi zahteva i obavezu uključivanja u zajednicu većine. Prema popisu stanovništva iz 2011⁴⁶. godine, u multietničkoj i multikonfesionalnoj Republici Srbiji, pored većinskog naroda Srba, koji broje blizu 6 miliona, žive mnogobrojne etničke manjine od kojih su Mađari najveća manjinska grupacija sa brojem od 253,9 hiljada (3,5%), dok Romi broje 147,6 hiljada (2,05%), Bošnjaci 145,3 hiljada (2%), a od ostalih nacionalnosti, Hrvata, Slovaka, Crnogoraca, Vlaha, broj iznosi ispod 1%. Mađarska nacionalna manjina je „koncentrisana u Vojvodini, od ukupnog broja čak 251,1 hiljada (98,9%) nastanjeno je u ovom region“, dok je samo mali broj nastanjen u drugim oblastima. Razmeštaj Mađara pokazuje „izraženu etničku homogenizaciju sa visokim stepenom prostorne koncentrisanosti u severnom delu pokrajine (Severnobanatska i Severnobačka oblast)“ (Raduški 2013).⁴⁷ Potrebno je naglasiti da je mađarski etnički korpus u stalnom opadanju.⁴⁸ U odnosu na popis stanovništva iz 2002. godine, broj pripadnika mađarske nacionalne manjine se smanjio za 39,4 hiljada (sa 293,3 hiljada na 253,9 hiljada) ili 13,4% (od toga je na teritoriji same Vojvodine broj opao sa 290,2 hiljada na 251,1 hiljada), što se objašnjava negativnim priraštajem, visokim mortalitetom, iseljavanjem i odmaklim starenjem stanovništva (Ibid.). Treba naglasiti da je primećeno opadanje ukupnog broja stanovništva, uključujući i većinskog stanovništva. Prema popisu iz 2011. populacija je od 1991. do 2011. opala za 7.65% - sa 7.822.795 na 7.186.862, a srpska većina za 3.39% - sa 6.252.405 na 5.988.150 stanovnika.⁴⁹

46 Republički zavod za statistiku. 2013. Popis stanovništva: veroispovest, materjni jezik i nacionalna pripadnost. 2011. [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20 February 2016]

47 Nova srpska politička misao. 2013. Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. godine. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html>. [Pristupljeno 20 January 16].

48 Mađari kao najveća nacionalna manjina u Srbiji beleže opadanje stanovništva od šezdesetih godina 20. veka. Prema rezultatima popisa iz 1961. godine u Vojvodini je bilo 442.561 žitelja, a 2002. godine 152.354. U odnosu na rezultate popisa stanovništva iz 1991. godine uočava se smanjenje broja za 49.284 stanovnika ili 15%.

49 Republički zavod za statistiku. 2012. Popis stanovništva: nacionalna pripadnost. 2011. [ONLINE] Raspoloživo na <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> [Pristupljeno 16 jun 2016]

Табела 1.1. Становништво према националној припадности, по пописима 1948–2011. (%)

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	100	100	100	100	100	100	100	100
Срби	73,89	73,83	74,65	71,23	66,38	79,93	82,86	83,32
Албанци	8,15	8,10	9,16	11,66	13,99	1,00	0,82	0,08
Ашкалије	-	-	-	-	-	-	0,01	0,01
Бошаџци	-	-	-	-	-	-	1,81	2,02
Бугари	0,91	0,86	0,77	0,64	0,36	0,34	0,27	0,26
Буљевци	-	-	-	-	-	0,27	0,27	0,23
Власи	1,43	0,40	0,02	0,17	0,27	0,23	0,53	0,49
Горанци	-	-	-	-	-	-	0,06	0,11
Грци	-	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Египћани	-	-	-	-	-	0,01	0,01	0,03
Јевреји	-	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,01
Јермени	-	-	-	-	-	-	-	0,00
Југословени	-	-	0,26	1,47	4,75	4,09	1,08	0,32
Мађари	6,64	6,33	5,88	5,09	4,19	4,39	3,91	3,53
Македонци	0,27	0,39	0,47	0,51	0,53	0,58	0,34	0,32
Муслимани	0,27	1,16	1,22	1,83	2,31	2,30	0,26	0,31
Немци	0,64	0,66	0,19	0,11	0,06	0,07	0,05	0,06
Роми	0,80	0,84	0,13	0,59	1,19	1,21	1,44	2,05
Румуни	0,97	0,86	0,78	0,68	0,58	0,54	0,46	0,41
Руси	0,20	0,11	0,09	0,06	0,03	0,03	0,03	0,05
Русини	0,35	0,34	0,34	0,24	0,21	0,23	0,21	0,20
Словаци	1,12	1,08	1,02	0,91	0,79	0,85	0,79	0,73
Словенци	0,32	0,30	0,26	0,19	0,13	0,10	0,07	0,06
Турци	0,03	0,78	0,58	0,22	0,15	0,01	0,01	0,01
Украјинци	-	-	-	0,07	0,06	0,06	0,07	0,07
Хрвати	2,60	2,48	2,57	2,19	1,60	1,24	0,94	0,81
Цинџари	-	-	-	-	-	-	-	0,00
Црногорци	1,15	1,23	1,37	1,48	1,58	1,52	0,92	0,54
Чеси	0,10	0,09	0,07	0,05	0,03	0,03	0,03	0,03
Шкоци	-	-	-	-	-	0,02	0,01	0,01
Шопи	-	-	-	-	-	-	-	0,00
Остали	0,15	0,08	0,07	0,07	0,18	0,09	0,09	0,13
Нису се изјаснили	-	-	-	0,05	0,08	0,14	1,44	2,23
Регионална припадност	-	-	-	0,12	0,07	0,06	0,15	0,43
Непознато	-	0,03	0,07	0,36	0,46	0,61	1,01	1,14

Tabela 1. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti u procentima prema popisima 1948-2011.⁵⁰

U takvoj multietničkoj državi, višejezičnost se u određenim oblastima pokazuje kao sastavni deo svakodnevnog života i pragmatički imperativ, posebno u multikulturalnom i multietničkom regionu Vojvodini, gde se dvojezičnost/višejezičnost sama po sebi podrazumeva. Ranko Bugarski smatra da status jezika zavisi od društvenih faktora, a ne od jezičkih:

„Broj jezika u nekoj zajednici jeste stvar različitih – i promenljivih – istorijskih, kulturnih, etničkih, političkih i drugih okolnosti u kojima je došlo do njenog formiranja. Generalno govoreći, svi ti jezici ispunjavaju određene potrebe i utoliko za sve njih ima mesta. Pri tome su njihova raspodela, funkcionisanje i prestiž koji uživaju rezultat delovanja društvenih a ne primarno lingvističkih činilaca. Naime, jezici ne funkcionišu različito zato što se razlikuju genetski ili tipološki, nego stoga što opslužuju različite grupe govornika ili ispunjavaju razne društvene potrebe“ (Bugarski 2003: 67-8).

⁵⁰ Republički zavod za statistiku. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Etnomozaik.pdf>. [Pristupljeno 20 Januar 2016]

Табела А1: Становништво према националној припадности, по пописима 1948–2011.
Table A1: Population by ethnicity, as per the 1948–2011 censuses

	1948	1953	1961	1971	1981	1991 ²⁾	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА / REPUBLIC OF SERBIA	6527966	6979154	7642227	8446591	9313676	7822795	7498001	7186862
Срби / Serbs	4823730	5152939	5704686	6016811	6182155	6252405	6212838	5988150
Албанци ³⁾ / Albanians ³⁾	532011	565513	699772	984761	1303034	78281	61647	5809
Бошњаци / Bosniaks	-	-	-	-	-	-	136087	145278
Бугари / Bulgarians	59472	60146	58494	53800	33455	26698	20497	18543
Буњевци ⁴⁾ / Bunjevci ⁴⁾	-	-	-	-	-	21434	20012	16706
Власи / Vlachs	93440	28047	1368	14724	25596	17804	40054	35330
Горанци / Goranci	-	-	-	-	-	-	4581	7767
Југословени ⁵⁾ / Yugoslavs ⁵⁾	-	-	20079	123824	441941	320168	80721	23303
Мађари / Hungarians	433701	441907	449587	430314	390468	343800	293299	253899
Македонци / Macedonians	17917	27277	36288	42675	48986	45068	25847	22755
Муслиманџи ⁶⁾ / Muslims ⁶⁾	17315	81081	93467	154330	215166	180222	19503	22301
Немци / Germans	41460	46228	14533	9086	5302	5172	3901	4064
Роми / Roma people	52181	58800	9826	49894	110959	94492	108193	147604
Румуни / Romanians	63130	59705	59505	57419	53693	42316	34576	29332
Руси / Russians	13329	7829	6984	4746	2761	2473	2588	3247
Русини ⁷⁾ / Ruthenians ⁷⁾	22667	23720	25658	20608	19757	18052	15905	14246
Словаци / Slovaks	73140	75027	77837	76733	73207	66772	59021	52750
Словенци / Slovenians	20998	20717	19957	15957	12006	8001	5104	4033
Украјинци ⁷⁾ / Ukrainians ⁷⁾	5643	5520	5042	5354	4903
Хрвати ⁸⁾ / Croats ⁸⁾	169864	173246	196409	184913	149368	97344	70602	57900
Црногорци / Montenegrins	74860	86061	104753	125260	147466	118934	69049	38527
Остали / Other	18751	68917	57420	29924	34931	14800	13922	17558
Нису се изјаснили / Did not declare	-	-	-	4486	7834	10718	107732	160346
Регионална припадност / Regional affiliation	-	-	-	10409	6848	4841	11485	30771
Непознато ⁹⁾ / Unknown ⁹⁾	...	1994	5604	30274	43223	47958	75483	81740

Tabela 2: Nacionalna pripadost stanovništva Srbije prema popisu iz 2011.⁵¹

4.2. Upotreba jezika bukovinskih Sekelja u višejezičnoj sredini

Upotreba srpskog ili mađarskog jezika zavisi od komunikacijske potrebe i od funkcija koje imaju u zajednici, tako se mađarski koristi kao kôd unutar grupe i kao kôd solidarnosti, koji ima važnu ulogu u etničkoj i nacionalnoj identifikaciji, dok srpski služi za komunikaciju izvan grupe. Srpski jezik se koristi u određenim domenima, što nekad zavisi od izbora pojedinca, a u nekim oblastima, kao što je pravno-politička sfera, obavezna je upotreba srpskog kao službenog jezika. No, zakonom su utvrđene odredbe koje i jezicima manjina daju ravnopravni status u zvaničnoj upotrebi. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina propisuje da „na teritoriji gde žive pripadnici nacionalnih manjina, jezik i pismo manjina može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine dostiže 15% u ukupnom broju stanovnika te teritorije“.⁵² Zakon dozvoljava i „slobodan izbor i korišćenje ličnog imena

⁵¹ Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, materji jezik i nacionalna pripadnost. 2011.* [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20 February 16]

⁵² „Službena upotreba jezika nacionalnih manjina iz stava 1. ovog člana podrazumeva naročito: korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog

prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, kao i paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu“. Sagovornici su sada već upoznati sa pravima manjina o izdavanju javnih isprava na manjinskom jeziku, mađutim to nije uvek bio slučaj. Neki sagovornici koje sam intervjuisala izražavaju negativan stav u vezi upisa svog imena na srpskom jeziku:

ML: <Hej> ez nem sem mese sem hazugság, nem vettem el a >magyar< személyi igazolványomat, van az is, tudod, nem vettem el.

MB: Ön mikor született?

ML: Én? 39-ben. Há elég vén szamár vagyok én már. >Itt ebbe írja<, ez a szerbián a mienk .. Hogy írja az én nevemet?

MB: Matija Lakatoš.

ML: Há mért kell én legyen Matija? Há mér nem bírtam én lenni Mátyás?Azért mert rácsok vagyunk, és ők azon voltak, hogy..

IP: Janit miért köröszölték Jovánnak?

KB: Elszerbesítették a nevét.

ML: Mikor Matyi született...

KB: Ez azt jelenti, amikor megszületett, az anyakönyv vezető, mikor jelentették be a babát .. a szülők, akkor nem írhattak, olyan rend volt, olyan határozat volt hozva, hogy nem írhatnak be magyar nevet, hanem szerbesítették.

ML: Há nem bírja beírni, hogy Mátyás, vagy Matyi, hanem Maći.

*

ML: <Hej> ovo nije ni priča ni laž, nisam izvadio >mađarsku< ličnu kartu, ima i to, znaš, nisam je uzeo.

MB: Kada ste rođeni?

ML: Ja? 39-te. Ja sam već dosta mator magarac. >Ovde piše<, ovaj srpski je naš. .. Kako je napisano moje ime?

MB: Matija Lakatoš.

ML: Zašto ja moram da budem Matija? Zašto nisam mogao da budem Mátyás? Zato što smo Raci, i oni su hteli da..

IP: Zašto su Janija krstili kao Jovan?

KB: Posrbili su mu ime.

ML: Kada je Matyi rođen...

KB: To znači da kada je rođen, matičar, kada su izjavili ime bebe .. roditelji, onda nisu mogli upisati, takvo je bilo pravilo, doneli su takav propis da ne mogu upisati mađarsko ime, nego su ga posrbili.

postupka na jeziku nacionalne manjine; upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima; izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki ličnih podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih; upotrebu jezika nacionalnih manjina na glasačkim listićima i biračkom materijalu; upotrebu jezika nacionalnih manjina u radu predstavničkih tela“.

Prava manjina. 2010. *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.pravamanjina.rs/attachments/ZAKON%20o%20sluzbenoj%20upotrebi%20jezika%20i%20pi%20sma.pdf>. [Pristupljeno 20 Januar 16].

ML: Ma, ne može da upiše Mátyás, ili Matyi nego Maći.

Mađarski nacionalni savet je 2011. godine usvojio strategiju za službenu upotrebu jezika, što pripadnicima nacionalne manjine pruža mogućnost da svoja prava ostvare na mađarskom jeziku i da u pismenoj ili usmenoj formi komuniciraju sa službenim organima na mađarskom jeziku.⁵³ Danas, u skladu sa zakonom, mnogi pripadnici mađarske manjinske zajednice upisuju lično ime u matične registre na mađarskom jeziku i pismu.

МАТЕРЊИ ЈЕЗИЦИ У СРБИЈИ

Извор: РЗС	ПОПИС 2002.		ПОПИС 2011.	
	Бр. становника	Процент	Бр. становника	Процент
Република Србија	7.498.001	100	7.186.862	100
Српски	6.620.699	88,30	6.330.919	88,09
Албански	63.835	0,85	10.040	0,14
Босански	134.749	1,80	138.871	1,93
Бугарски	16.459	0,22	13.337	0,19
Буњевачки	–	–	6.835	0,10
Влашки	54.818	0,73	43.095	0,60
Мађарски	286.508	3,82	243.146	3,38
Македонски	14.355	0,19	12.706	0,18
Немачки	2.279	0,03	2.190	0,03
Ромски	82.242	1,10	100.668	1,40
Румунски	34.515	0,46	29.075	0,40
Руски	2.199	0,03	3.179	0,04
Русински	13.458	0,18	11.340	0,16
Словачки	57.498	0,77	49.796	0,69
Словеначки	3.024	0,04	2.269	0,03
Хрватски	27.588	0,37	19.223	0,27
Црногорски	–	–	2.519	0,04
Остали језици	83.775	1,12	39.463	0,55
Нису се изјаснили и непознато	63.877	0,85	128.191	1,78

Tabela 3. Broj stanovnika prema maternjem jeziku prema popisu iz 2002 i 2011.⁵⁴

⁵³ Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine. 2013. *Jezička prava u Srbiji*. [ONLINE] Raspoloživo: <http://archiv.mnt.org.rs/sr/593-Jezicka-prava-u-Srbiji>. [Pristupljeno 05 Feb 16].

⁵⁴ Politika. 2013. *U Srbiji sve više ateista*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/249750/U-Srbiji-sve-vise-ateista>. [Pristupljeno 20 Januar 2016], Prema: Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. 2011.*

Табела А2. Становништво према матерњем језику, по пописима 1953, 1971–2011.⁵⁵
 Table A2. Population by mother tongue, as per the censuses of 1953, 1971–2011⁵⁵

	1953	1971	1981	1991 ⁵⁾	2002	2011
Свега / Total	6 979 154	8 446 591	9 313 676	7 759 571	7 498 001	7 186 862
Српски ¹⁰⁾ / Serbian ¹⁰⁾	-	6 412 559	-	-	6 620 699	6 330 919
Српски, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски ¹¹⁾ Serbian, Serbo-Croatian, Croato-Serbian, Croatian ¹¹⁾	5 364 717 ¹²⁾	-	7 108 148	6 847 226	-	-
Албански / Albanian	561 976	967 416	1 309 197	19 004	63 835	10 040
Босански / Bosnian	-	-	-	-	134 749	138 871
Бугарски / Bulgarian	59 166	49 942	35 269	25 408	16 459	13 337
Буњевачки / Bunjevac	-	-	-	-	-	6 835
Влашки / Vlach language	198 861	139 902	129 613	71 534	54 818	43 095
Мађарски / Hungarian	442 423	430 621	374 639	348 320	286 508	243 146
Македонски / Macedonian	26 937	36 213	29 421	27 171	14 355	12 706
Немачки / German	46 001	8 935	3 717	4 246	2 279	2 190
Ромски / Roma language	55 324	50 916	91 443	78 406	82 242	100 668
Румунски / Romanian	66 594	64 832	56 393	45 565	34 515	29 075
Руски / Russian	6 471	4 266	1 851	2 072	2 199	3 179
Русински / Ruthenian	22 111	19 209	16 215	16 095	13 458	11 340
Словачки / Slovak	73 293	75 511	67 563	66 144	57 498	49 796
Словеначки / Slovenian	16 389	13 135	8 396	7 443	3 024	2 269
Хрватски ¹³⁾ / Croatian ¹³⁾	-	91 500	-	-	27 588	19 223
Црногорски / Montenegrin	-	-	-	-	-	2 519
Остали језици / Other languages	36 955	41 829	28 404	158 642	19 898	39 463
Нису се изјаснили / Did not declare	-	-	-	-	-	46 499
Непознато / Unknown	1 936	39 805	53 407	42 295	63 877	81 692

Tabela 4. Broj stanovnika prema maternjem jeziku, po popisima 1953., 1971-2011.⁵⁵

Na tabeli 3. je prikazan broj stanovnika prema maternjem jeziku sa popisa iz 2002. i iz 2011. Rezultati popisa pokazuju izmene u broju stanovnika mađarskog maternjeg jezika. Vidno je smanjenje broja stanovnika sa 3,82% na 3,38% zbog dugogodišnjeg emigracionog trenda i možda promena prilikom deklarisanja o maternjem jeziku. Klasifikacije maternjeg jezika, iako su se razlikovale, uglavnom su pratile promene u klasifikaciji nacionalne pripadnosti. Podaci Popisa 2011. pokazuju da broj stanovnika mađarskog maternjeg jezika vidno opada. Prema popisu iz 1953, 442.423 stanovnika je izjavilo da im je maternji jezik mađarski, a taj broj opada na 243.146 prema popisu iz 2011. godine (tabela 4.). „Na smanjenje broja lica srpskog i mađarskog maternjeg jezika svakako su najvećim delom uticali negativni demografski trendovi (nizak natalitet, visok mortalitet i negativan prirodni priraštaj, izraženo starenje stanovništva i emigracioni procesi), koji karakterišu Srbe i Mađare“ (Đurić et al. 2014: 151).

⁵⁵ Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. 2011.* [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20 February 16]

Komunikacija u okviru etničke grupe bukovinskih Mađara odvija se na dijalekatskim varijetetima mađarskog jezika, a ređe na standardnom jeziku, dok se kao opšti kôd međuetničke komunikacije koristi srpski, a u nekim slučajevima palčanski bugarski i mađarski. Nivo znanja manjinskog jezika će odlučiti kojim jezikom će govoriti pojedinac. Nije retka pojava da pojedinci usled nestabilne jezičke kompetencije na maternjem jeziku u komunikaciji koriste srpski jezik većinske zajednice ili da, pak, koriste naizmenično materijal iz srpskog i mađarskog jezika. Većinsko srpsko stanovništvo na teritoriji gde živi mađarsko manjinsko, uglavnom govori srpski jezik, a ređe se dešava da govornici srpskog jezika razviju jezičke dvojezične kompetencije manjinskog jezika. U tom slučaju dolazi do paralelnog korišćenja dvaju jezika, a koji jezik će se koristiti zavisi od zajedničke odluke, od konteksta, od govorne situacije. Na govor utiču faktori kao što su „uloga govornika, komunikativna situacija, trenutno raspoloženje, tema, jezik na kojem govori njegov sagovornik i njegov kvalitet“ (Penavin 1995: 523). Pritom je u komunikaciji česta pojava mešanje dvaju jezika, odnosno preključivanje kodova, najčešće pri promeni teme ili, pak, kod korišćenja fraza, stručnih izraza, kada govornik nije u potpunosti savladao jezičke kodove. Preključivanje kodova je česta situacija i među govornicima mađarskog jezika u slučajevima kada se koriste izrazi profesija, stručni izrazi, nazivi institucija, frazeologizmi, a katkad i cele rečenice na srpskom jeziku. Na fenomen preključivanja kodova ćemo se vratiti nešto kasnije.

4.3. Jezik i identitet u višejezičnoj sredini

U ovom odeljku ćemo videti na koji način se formira identitet u višejezičnoj sredini, i kako se obrazuju različiti identiteti kroz uporebu dvaju jezika, manjinskog maternjeg mađarskog i većinskog srpskog jezika. Zatim ćemo se osvrnuti na stavove koje govornici imaju u odnosu na upotrebu manjinskog jezika, na stanje maternjeg jezika u naseljima i na budućnost mađarskog jezika.

Svaki jezik je vredno obeležje kulturne pripadnosti i identiteta. Kako navodi američka lingvistkinja Karmen Fot (Carmen Fought) „Identitet je promenljiva kategorija u životu pojedinca, tako je i promenljiv njegov odnos sa jezikom manjine i dominantnim jezikom“ (Fought 2006: 21). Ana De Fina (Anna de Fina) ističe da se etnicitet ne može

razumeti van društvenog konteksta i bez analize zasnovane na etnografskom istraživanju govora u interakciji (De Fina 2007: 371). U multietničkoj sredini gde dve ili više etničkih grupa žive zajedno svaka sa svojim varijetetom na istom geografskom području tokom dužeg vremenskog perioda prirodno dolazi do jezičkih uticaja (Ibid. 133) i korišćenja naizmenično i paralelno dvaju ili u nekim slučajevima više jezika ili pak elemenata drugog jezika. Kod pripadnika mađarske zajednice primećen je fenomen preključivanja kodova standardnog mađarskog jezika, koji služi kao indeks nacionalnog identiteta, i dijalekatskog varijeteta, koji je uslovljen situacijom ili potrebom za lokalnom etničkom identifikacijom sa sekeljskom grupom. Bilingvalni govornici koriste srpske reči i izraze, što je posledica međujezičkog uticaja. Upotreba drugog jezika se može razumeti kao sredstvo društvene interakcije. Različiti jezici ne znače samo upotrebu reči i izraza za označavanje pojmova, već svaka jezička varijanta unutar jednog ili dvaju ili više jezika omogućava sagledavanje različitih načina kategorizacije jezika i društvenih uloga koje se postižu kroz govor.⁵⁶

Sagovornik Lajoš Kovač (Kovács Lajos) je u intervjuu istakao odlazak u rat, kada je od roditelja dobio novo odelo kupljeno po ceni jedne krave, ali budući da je bio malog rasta, u vojsci je za par meseci naglo porastao i izrastao iz odela:

LK: Kisnövé sú voltam, s a vizsgára a szüleim egy kis tehénkét eladtak, és egy nagyon szép angol szövet ruhát varrattak nekem. Hát a szabó megvarrta úgy ahogy illett, és én rá egy hatvan napra ennyit (mutatja kézzel) nőttem le, és akkor mintha lavorba álltál volna (nevet). Hát *bakszuz* hogy mondtam.

⁵⁶ Otac savremene antropologije Franc Boas (Franz Boas) je na primeru Američkih Indijanaca afirmisao empirijski pristup razvijajući kulturni relativizam koji uvažava kulturne razlike tvrdeći da je svaka kultura jednako vredna i da svi jezici poseduju isti potencijal za komunikaciju i misli. Boas povezuje jezik i običaje i shvatanja ljudi (Boas, 1938), i tvrdi da je „jezik oblikovan kroz misli“ (Ibid: 219). Odnosom jezika i misli bavili su se utemeljivači teorije jezičke relativnosti, prema kojoj jezik utiče na razmišljanje o stvarnosti pojedinca. Teorija o jezičkoj relativnosti se dovodi u vezu sa američkim antropolozima i lingvistima Edvardom Sapirom i Bendžaminom Li Vorfom (Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf). Osnova Sapir-Vorfove hipoteze leži u često citiranoj tvrdnji da naša slika sveta, razumevanje sveta, odluke koje donosimo, interpretacije u velikoj meri zavise od jezičkih navika našeg društva. Boasov učenik Sapir smatra da:

„Ljudska bića ne žive u objektivnom svetu izolovano, niti izolovano u svetu društvenih aktivnosti kako se inače shvata, već su u velikoj meri ostavljeni na milost i nemilost određenog jezika koji je postao sredstvo izražavanja društva. Sasvim je iluzorno zamišljati da se pojedinac u suštini prilagođava stvarnosti bez upotrebe jezika i da je jezik samo sporedno sredstvo rešavanja specifičnih problema komunikacije, ili razmišljanja. Zapravo ‘stvarni svet’ je u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim navikama grupe. Dva jezika nikada nisu dovoljno slična da bi se smatralo da reprezentuju istu društvenu realnost. Svetovi u kojima različita društva žive su različiti svetovi, ne samo isti svet sa različitim oznakama“ (Sapir 1958 [1929]: 69).

*

LK: Bio sam niskog rasta, i za ispit su roditelji prodali jednu malu kravicu, i dali su da mi se sašije jedno lepo odelo od engleskog tekstila. Pa krojač ga je sašio kako treba, a ja sam nakon šezdeset dana ovaliko (pokazuje rukom) porastao, i onda kao da stojš u laboru (smeje se). Pa *baksuz* kako da kažem.

Srpski atribut *baksuz* upotrebljen je, u ovom slučaju, kako bi sagovornik negativno evaluirao situaciju na koju referiše. Da spomenem još jedan primer gde sagovornik priča o staroj tradiciji svadbenih običaja kojih više nema, o preuzimanju novih srpskih običaja kod mađarske omladine, te preključuje svoj govor s mađarskog na srpski:

BGy: Az én gyerekkoromba, amikor az én testvérem ment férjhez, Lidi, akkor nálunk is az volt, de úgy elmaradt, hogy most csak délutánra hívják, az esküvő ekkor s ekkor van, és este vacsora, s mulatság. Amíg én muzsikáltam, a nap feljött, s kellett muzsikálnunk, szóval mulatott a nép. Most meg átvették a szerbektől annyira, hogy kivesznek egy kocsmacskát, vagy egy *resztoránt*, és mondjuk éjfélig, eltelik az éjfél, szétmennek, ki merre lát, befejeződött a lakodalom.

*

BGy: U mom detinjstvu, kada se moja sestra udavala, Lidi, onda je i kod nas tako bilo, ali je nestalo, tako da sada pozivaju samo posle podne, venčanje je tada i tada, i uveče večera, proslava. Kada sam ja svirao, sunce je izašlo, morali smo da sviramo, znači provodio se narod. A sada su preuzeli od Srba toliko da iznajme jednu krčmicu ili jedan *restoran*, i recimo do ponoći, prođe ponoć i razidu se, svako na svoju stranu, završila se svadba.

Sagovornici svoju višejezičnost i oglašavanje višestrukih identiteta kroz korišćenje više jezika u razgovoru ili elemenata različitih jezika, preključivanje ili mešanje kodova (eng. *code switching*, *code mixing*), ocenjuju kao prednost⁵⁷, omogućava im bolje kontakte i lakšu komunikaciju sa drugim etno-jezičkim grupama, nudi više mogućnosti za pronalaženje zaposlenja, a s druge strane, ponekada je vide kao opasnost zbog mogućnosti „kvarenja jezika“ koje neminovno vodi njegovom gubitku i utapanju u zvanični jezik regiona. Usled uticaja dominantnog standardnog jezika, većina govornika manjinskog jezika mlađeg naraštaja sve više usvaja zvanični jezik ne samo u javnoj sferi, već i među sobom u sferi privatnog života, a već inkorporisanje elemenata

⁵⁷ Ljudski život zaista nema smisla izvan njegovog suštinskog dijaloškog karaktera, odnosno izvan veze koja pojedinca spaja sa drugim“ (Halpern i Ruano-Borbalan, 2009: 115). Čarls Tejlor (1994) zaključuje da mi [...] „definišemo identitet kroz dijaloški odnos sa drugim [...]“ (Ibid.).

zvaničnog jezika u razgovoru, i *mešanje kodova* mogući su pokazatelji nesigurne budućnosti opstanka mađarskog jezika i njegovog kvarenja i nastanka takozvanog hibridnog jezika koji bi nastao mešanjem dominantnog i manjinskog jezika ili u najgorem slučaju njegovog potpunog nestajanja. Shodno tome, hibridni identitet i pojava pozajmljivanja reči se doživljava kao nepoželjan i štetan za mađarski jezik, s druge strane, svesnu primenu novih formi kao posledice interkulturalnih procesa govornici smatraju prednošću. Lingvistkinja Edita Andrić u istraživanju govora mađarskih učenika u Vojvodini zaključuje da „nije nužno da viši stepen dvojezičnosti ide na uštrb kompetencije maternjeg jezika, ali se uticaj srpskog jezika svakako više oseća u izražavanju na mađarskom jeziku kod dece koja veoma dobro vladaju srpskim jezikom“ (Andrić 2009: 54). Na pozitivan uticaj višejezičnosti značajno utiču društveni faktori, tačnije situacija dvojezične zajednice govornika.

4.4. „Soha nem kaptam kritikát, kapam *baksist*“ – „Nikada nisam dobila kritiku, dobijala sam *bakšiš*“

U većini savremenih društava retke su interakcije između pojedinaca i kultura isključivo na jednom jeziku (Hymes, 1996). Dvojezičnost ili višejezičnost je pojava koja se prepoznaje gotovo u svim zemljama, bez obzira na njeno službeno priznavanje. Iako se možda očekuje da su ljudi jednojezični govornici u pojedinim zajednicama i kulturama, te da prezentuju osobine i *self* jednog jezika i kulture, čiste jednojezične situacije, a posebno u višejezičnim sredinama, kao što su južnobanatska mađarska naselja, danas su retke. Dvojezični govornici sami prepoznaju uticaj i prednosti upotrebe dvaju jezika. Te se prednosti, kako navode Bejker i Prajs Đžouns (Baker, Prys Jones, 1998), mogu podeliti u tri skupine: komunikativne, kulturne i kognitivne.

Komunikativne prednosti dvojezičnim govornicima omogućavaju bolju komunikaciju u različitim društvenim grupama, počev od porodičnog okruženja u komunikaciji sa roditeljima, komunikacije sa širom rodbinom, pripadnicima zajednice, i drugih nacionalnih i etničkih grupa. Dvojezični korisnici imaju široke mogućnosti odabira prikladnog koda, čime se razbija barijera u komunikaciji (Baker, Prys Jones 1998: 6).

Kulturne prednosti podrazumevaju mogućnost učestvovanja u dve kulture i dva načina života. Svaki jezik nosi posebne oznake ponašanja, folklora, istorije i tradicije, načina razmišljanja, razumevanja i interpretacije sveta. Usvajanje dva ili više jezika nudi širi uvid u druge kulture, međutim „biti dvojezičan ne znači automatski biti dvokulturn“ (Ibid. 7).

Kognitivne prednosti podrazumevaju sposobnost kreativnog razmišljanja, te bržeg napretka u ranom kognitivnom razvoju. Pored društvenih, kulturnih, komunikativnih prednosti, istraživanja su pokazala da dvojezični govornici imaju određene prednosti u razmišljanju, na primer bilingvali za svaki pojam mogu koristiti dve ili više reči ili izraza, što proširuje oblast značenja i konotativnih asocijacija. Dvojezičnost omogućava veću jezičku svesnost, tečnost i fleksibilnost u razmišljanju (Ibid. 8).

Olga Penavin (1995) tvrdi da bi „jezičke norme bile obavezne za svakoga u zajednici, no one se ne ispoljavaju kod svakoga istim kvalitetom i intenzitetom“ i objašnjava situaciju nastanka dvojezične sredine: „Stariji još donekle čuvaju svoj bazični dijalekat, i drugi se manje-više prilagođavaju normi, no to čine u porodici, u selu, sa svojim individualnim varijetetima. Budući da mnogi saobraćaju između sela i većih, razvijenijih industrijskih naselja, gradova, u sve većem broju se razvija dvojezičnost na maternjem nivou, ukoliko govornici rade u mađarskom okruženju. Prilagođavajući komunikacijske potrebe na poslu i u svakodnevnom životu, postaju bilingvali“ (Penavin 1995: 523). Porodica je izvoriste dijalekatskog govora, no on se menja primanjem uticaja većinskog jezika, širi se novim jezičkim elementima, novom leksikom, frazama, usled čega se „smanjuje kvalitet i učestalost dijalekta. Stigao je kraj dijalekatske izolovanosti“ (Ibid.).

*

Sada ćemo se osvrnuti na teorije o diskursnim strategijama Džona Gampersa (John Gumperz), i o dihotomiji viđenja dvaju jezika kao „našeg“ i „njihovog“. Zatim ćemo reći nešto o modelu markiranosti Kerol Majers-Skoton (Carol Myers-Scotton), koji ćemo sagledati kao model koji se primenjuje na dva različita jezika, na srpske i mađarske varijetete u kontaktu. Mislimo na mađarski standardni i lokalni sekeljski varijetet, kao i na srpski standardni i lokalni banatski varijetet. Polazimo od osnovne

teorije fenomena preključivanja kodova (Gumperz 1971, 1976, Myers-Scotton 1992, 1993). Prema Vardou (Wardhaugh) kod se definiše kao osoben dijalekat ili jezik koji pojedinac bira u određenoj situaciji, „sistem koji se koristi u komunikaciji između dve ili više strana“ (Wardhaugh 1986: 101). Kod ili varijetet⁵⁸ se odnosi na dijalekat, kao što je u ovom slučaju sekelejski, ili na standardni jezik, kao što je mađarski.

4.5. Gampersove diskursne strategije

Sociolingvisti Džon Gampers je analizirao jezik u vezi sa društvenim identitetom. On smatra da se društveni identitet kao i etnicitet kreiraju kroz jezik. Gampers je stavio naglasak na istraživanje faktora - lingvističkih osobina kao i nelingvističkih, koji utiču na govornikov izbor. Analizirao je primere preključivanja kodova između jezika, kao i varijeteta istog jezika u cilju ispitivanja situacija i interakcija u kojima dolazi do preključivanja i zaključuje da se „društveni identitet i etnicitet uspostavljaju i održavaju kroz jezik“ (Gumperz 1982a: 7). Jezik manjine se često koristi kao izraz zajedništva i jednakosti, kao „naš kod“ („we code“), dok se jezik većinske grupe često smatra kao „njihov kod“ („they code“), kod jezika spoljne grupe (Ibid: 66). Mešanje kodova tako označava različite identitete i uspostavlja različite funkcije u komunikaciji. Najjednostavnije se može definisati kao upotreba najmanje dva jezika u jednom iskazu u određenim komunikativnim situacijama. Govornici biraju da se služe varijetetom u zavisnosti od različitih faktora, kao što su stil, društvene okolnosti i odnosi između sagovornika, te uklapaju delove jednog jezika, reči, fraza ili većih jedinica u rečenicu dok govore drugim jezikom (Ibid.). Preključivanje kodova se koristi kada govornici žele da pojašne ili pojačaju značenje, da intenzifikuju iskaz davajući mu dublji smisao. Gampers ističe da je preključivanje naročito izraženo u argumentativnoj konverzaciji kada govornici nastoje da brane svoje stavove ili da nametnu svoja gledišta (Gumperz 1982: 49).

Gampers ističe da norme ne treba shvatiti kao fiksne, već se one menjaju od kulture do kulture, te da se društvene i jezičke kategorije menjaju s vremenom. Preključivanje sadrži informacije koje nisu jednoznačne u svim okolnostima. „Preključivanje kodova obeležava kontekstualnu informaciju ekvivalentnu onome što se u monolingvalnoj

⁵⁸ U ovom radu koristićemo naizmenično termine kod i varijetet za regionalno i socijalno uslovljene jezičke sisteme koji se koriste u komunikaciji.

sredini saopštava kroz prozodiju ili druge sintaktičke ili leksičke procese. Ono generiše pretpostavke u kojima se dekodira sadržaj rečenog“ (Ibid: 98).

U istraživanju govornika u Norveškoj, Blom i Gampers su došli do zaključka da govornici menjaju kodove u zavisnosti od tema i sagovornika. U komunikaciji sa meštanima koristili su lokalni dijalekat, kao znak prestiža i markera identiteta unutar grupe, dok su u komunikaciji sa pripadnicima drugih zajednica koristili standardni dijalekat. „Studenti su prelazili na standardni dijalekat kada je bilo reči o akademskim pitanjima, iako su svi bili meštani istog naselja gde svi govore istim dijalektom. Budući da se nastava odvijala na standardnom dijalektu, studenti su smatrali da treba markirati svoj identitet kao studenata prelaskom na standardni varijetet“ (Blom, Gumperz 1972, prema Hansen, Liu 1997: 568-9).

Gampers zaključuje da društvene norme i pravila funkcionišu kao gramatička pravila koja određuju alternaciju između određenih jezika ili dijalekata, te da su ona ista kao u slučaju selekcije pravila unutar istog jezika. Odabir koda često nije svestan, već zavisi od komunikativnog konteksta (Gumperz 1972: 145).

4.6. Model markiranosti Kerol Majers-Skoton

Majers-Skoton razvija svoju teoriju za analizu raznih vidova preključivanja kodova na osnovu korpusa koji je sakupila u Africi koji uključuje nekoliko jezika, te s tim u vezi uvodi model markiranosti (eng. *markedness model*) na koji ćemo se ovde osvrnuti. Majers Skoton ističe da markiranost potiče od Praške lingvističke škole koja se razvija polovinom 20. veka, i da se ogleda u radu Romana Jakobsona i Nikolaja Trubeckojaja (Trubetzkoy) (1993b: 80).

Princip markiranosti se odnosi na dva suprotna pola: prepoznavanje ili neprepoznavanje određenih kodova. To znači da u bilingvalnim ili višejezičnim zajednicama maternji govornici po osećaju koriste nemarkirane i markirane opcije i da u konverzacijskoj situaciji članova zajednice postoji s jedne strane, nemarkirana ili očekivana jezička opcija za svakog sagovornika u određenom društvenom kontekstu. Sagovornici već u ranoj mladosti nauče društveno značenje svakog jezičkog izbora u svakoj razgovornoj

situaciji sa svim sagovornicima. Pojmovi markiran (neočekivan) i nemarkiran (očekivan) odnose se dakle na „društvenu motivaciju govornika u donošenju odluke o kodovima u cilju definisanja međuljudskih odnosa i formiranja svojih zapažanja ili želje u vezi sa pripadanjem grupi“ (Myers-Scotton 1993a: 478). Znači da govornici u interakciji sa sagovornicima sami biraju kodove u zavisnosti od odnosa sa pojedincima sa kojima komuniciraju. Jedna od premisa modela markiranosti podrazumeva da je svim ljudima urođena kognitivna sposobnost korišćenja i odabira kodova radi utvrđivanja pozicije u interakciji. Nemarkirano preključivanje, obrazlaže Majers-Skoton, uvodi i kategorije prava i obaveza (eng. *rights and obligations*) koje govornici poštuju između sebe i drugih prilikom donošenja odluka o biranju koda, što opet zavisi od društva u kojem se odvija interakcija (1993b: 100). S druge strane, markirano preključivanje podrazumeva utvrđivanje novih, neočekivanih odnosa sagovornika i mogućih novih prava i obaveza. Majers-Skoton zaključuje da je korišćenje jednog koda ili drugog motivisano troškovima i nagradama (eng. *costs and rewards*) (Myers-Scotton 1993b: 100). Kroz upotrebu jezika u zajednici razvija se osećaj za to koji kod je u interakciji više očekivan ili neočekivan. Ovu sposobnost ona naziva skalom markiranosti (eng. *markedness metric*) (1993b: 79). Markiranost je dinamički koncept, što znači da je u svakom trenutku svake interakcije podložan promeni (1993a: 479).

4.7. Preključivanje i mešanje kodova

U ovom odeljku ćemo izložiti osnovne definicije ili tumačenja fenomena preključivanja i mešanja kodova. Navešćemo funkcije preključivanja kodova, a zatim ćemo izložiti primere upotrebe jezika sa preključivanjem kodova. Želimo pokazati situacije u kojima dolazi do preključivanja na srpski jezik u autobiografskim narativima uzimajući u obzir društveni kontekst u kome se javljaju ove pojave. U kontaktu dvaju ili više jezika dolazi do međusobnih uticaja, pozajmljivanja, preključivanja ili promene koda. U sledećem odeljku ćemo izdvojiti primere pozajmljivanja i preključivanja kodova u narativima bez pokušaja organizacije u teorijski model.

Preključivanje (Filipović 1998) ili promena (Radovanović 1979), smenjivanje (Bugarski 2005), prebacivanje (Dimitrijević Savić, 2010) kodova je lingvistički i društveni

fenomen koji označava smenjivanje elemenata iz dva jezička varijeteta unutar diskursa, rečenice ili rečeničnog konstituenta. Preključivanje kodova polje je interesovanja mnogih teoretičara (Bloomfield 1933, Haugen 1956, Poplack 1980, Gumperz 1982, Kachru 1983, Wardhaugh 1986, Li Wei 1994, Auer 1984, 1995, Savić [Filipović] 1996, Muysken 2000), te u pogledu pristupa ovom problemu postoje i različita tumačenja fenomena. Još jedan fenomen koji se koristi nekada zajedno sa preključivanjem kao sinonim, jeste mešanje kodova (eng. *code mixing*) koji je najuočljiviji u dvojezičnim ili višejezičnim zajednicama. Mešanje kodova, preključivanje kodova i pozajmljivanje su termini koji služe da bi se izrazili različiti vidovi alterniranja kao rezultat jezičkih kontakata. Neki teoretičari, kao što smo nagovestili, ne prave razliku između mešanja i preključivanja, kako su ti procesi povezani, a razlike su veoma suptilne, te lingvisti ne nalaze eksplicitne definicije kojima bi razdvojili ove dve pojave. Lingvista Bradž Kačru (Braj Kachru 1983: 193) obrazlaže da je „preključivanje uslovljeno funkcijom, situacijom i učesnicima, dok mešanje kodova podrazumeva prebacivanje jezičkih jedinica iz jednog koda na drugi“. Autor pravi razliku na nivou unutarrečeničnog odnosa, kada se elementi dvaju jezika koriste unutar iste rečenice (mešanje kodova) i međurečeničnog odnosa, kada se preključivanje odvija na nivou rečenice (preključivanje kodova), dok lingvistkinja Jelena Filipović za obe kategorije koristi termin preključivanje. Ronald Vardo (Wardhaugh, 1986) razlikuje kategorije preključivanja i mešanja kodova, i opisuje dve vrste preključivanja: *situaciono*, koje je uslovljeno situacijom, i *metaforično*, koje zavisi od teme razgovora. Neki teoretičari za preključivanje koriste termin *alternacija* da bi odredili smenjivanje dva ili više jezika u istom diskursu (Poplack 1980: 583). Kako je predmet doktorske disertacije manjinska zajednica, fenomen preključivanja ćemo razmatrati u okviru konverzacije u mađarskoj dvojezičnoj zajednici. U radu ćemo se fokusirati na sociolingvističke faktore koji utiču na mešanje kodova, kao što su dvojezička kompetencija, politička ravnoteža između jezika, jezički stavovi i tipovi interaktivnih situacija (Muysken, 2000). U ovom poglavlju cilj nije bio predlaganje modela mešanja kodova, jer kako sociolingvista Piter Majsken (Pieter Muysken) smatra, takvih modela nema, „osim osnovnih modela koje nude gramatičke teorije i jezičko procesiranje“ (Ibid: 3).

Majsken navodi obrasce mešanja kodova unutar rečenice i ističe da se oni razlikuju prema tri osnovna procesa utvrđenih različitim strukturalnim uslovima:

- „umetanje (insertacija) materijala, leksičkih jedinica ili celih konstituenta, iz jednog jezika u strukturu drugog jezika
- alternacija između struktura jezika
- kongruentna leksikalizacija materijala iz različitih leksičkih inventara u zajedničku gramatičku strukturu“ (Muysken 2000: 3).

Navedeni procesi se razlikuju u specifičnim dvojezičnim sredinama. Majskén navodi drugačije pristupe fenomenu mešanja koda, najpre insertaciju u teoriji Majers-Skoton (Myers-Scotton, 1993) koja mešanje koda vidi kao pozajmljivanje, „umetanje strane leksičke ili frazeološke kategorije u datu strukturu. Razlika je u veličini ili tipu umetnutog elementa, na primer imenica u odnosu na imeničku frazu“ (Muysken: *ibid.*).

Drugačiji pristup alternaciji izložen je u teoriji Šane Poplak (Shana Poplack 1980) koja mešanje koda koristi slično kao fenomen preključivanja iskaza. Majskén obrazlaže da iz tog razloga, zbog osnovnog procesa mešanja, izbegava upotrebu termina preključivanje. „Preključivanje je odgovarajući termin za tip alternacije u mešanju. Izraz preključivanje koda je manje neutralan na dva načina: kao izraz već sugerise nešto kao alternacija (za razliku od insertacije), i razdvaja mešanje koda od fenomena pozajmljivanja ili interferencije“ (*Ibid.* 4).

Piter Auer na sličan način razlikuje preključivanje kodova i transfer (Auer 1995: 126), te navodi preključivanje ili mešanje koda i alternaciju ili umetanje, insertaciju. Insertacija je, po njemu, proces ubacivanja elemenata jednog jezika u drugi, a alternacija je proces kada se elementi oba jezika koriste. Auer tvrdi da je preključivanje fenomen koji se odnosi na jednu reč ili veće leksičke jedinice, a zavisi od situacije i namere govornika, na primer prilikom promene teme ili toka razgovora (Auer 1998: 122). Kongruentna leksikalizacija naglašava proučavanje promene stila i varijacije između dijalekta i standardnog jezika (Muysken 2000: 4).

U dvojezičnim zajednicama, postoji tendencija da se mešaju leksičke jedinice, fraze, čak i rečenice u interakciji među govornicima, a preključivanje zavisi od brojnih faktora kao što su tema, sagovornici, okolnosti. Funkcije preključivanja zavise od navedenih tzv. ekstralingvističkih faktora, a ovde ćemo izdvojiti dve šire kategorije funkcija: *društvenu i stilističku funkciju*. Društveni faktori preključivanja odnose se na društveno-ekonomski

status, poziciju moći u društvenoj hijerarhiji. Stilističke funkcije igraju ulogu kao stilističke strategije u pisanju dvojezičnih govornika u cilju postizanja pesničke snage (Kumar 1986: 202). Kumar tvrdi da u situacijama obične dvojezične upotrebe, elementi jezika su ograničeni faktorima kao što su nivo obrazovanja sagovornika, njihov međusobni odnos i tema razgovora (Ibid: 203).

Dvojezični govornici mađarske sekeljske zajednice ističu da u razgovoru često mešaju kodove oba jezika, te da ne mogu odrediti u kakvim situacijama to čine, jer je preključivanje i mešanje kodova skoro nesvestan čin. Preključivanje kodova je pojava koja se primećuje u skoro svim domenima jezičke upotrebe u zajednici, u porodici, školi, crkvi, na prijateljskim okupljanjima ili seoskim praznicima. Majers Skoton (Myers Scotton) smatra da „višejezične zajednice održavaju višejezičnost zbog funkcija koje različiti jezici ispunjavaju kao sredstva za pozitivnu i negativnu identifikaciju“, odnosno „različiti kodovi se održavaju zato što služe kao društveni markeri za različite podgrupe“ (Myers Scotton 1982: 432). Kao osnovnu hipotezu Majers Skoton ističe da se preključivanje kodova pojavljuje kao jezičko ponašanje unutar grupe. „Održanje jednog ili više jezika u govornoj zajednici je motivisano poštovanjem prava i obaveza učesnika u razgovoru. Preključivanje kodova je upotreba jednog ili više kodova u istom razgovoru kao sredstva pregovaranja prava i obaveza“ (Ibid. 433). Varijacije kodova postoje u svakoj zajednici, tj. „postoji više nego jedan način da se izrazi ista stvar, jer izbor u nizu opcija je veliki izvor konverzacijske implikature“ (Ibid. 434). U dvojezičnoj komunikaciji preključivanje kodova deluje kao nasumična odluka i ukazuje na nemarkiranost prava i obaveza koje kombinuju dva identiteta (Ibid. 435).

Cilj u disertaciji nam je da pokažemo situacije u kojima dolazi do preključivanja na srpski jezik u autobiografskim narativima bez pokušaja njihove sistematizacije. Usmeni autobiografski narativi manjinskih dvojezičnih zajednica, pored uvida u unutrašnji svet naratora i narativnih modela, nude mogućnosti za istraživanje upotrebe jezika dvojezičnih govornika, za otkrivanje kada će se koji jezik koristiti i razloge za odabir jezika u datim situacijama. U analizi narativa fokus može biti na različitim tipovima prikupljenih informacija: na načinu na koji su sagovornici doživeli događaje o kojima govore ili, prema Aneti Pavlenko, na *realnosti subjekta* (eng. *subject reality*), zatim na *životnoj realnosti* (eng. *life reality*), odnosno na isticanju razlike u vezi situacije sada i

one u prošlosti, te konačno na *tekstualnoj realnosti* (eng. *text reality*), tj. načinu na koji se događaji kazuju u narativu (Pavlenko 2007: 165). Preključivanje kodova se može sagledati iz različitih uglova, iz mikrolingvističke perspektive i iz makrolingvističke, kada se umesto jezičke strukture uzima u obzir i društveni kontekst proučavanja pojave preključivanja, naročito u dvojezičnim ili višejezičnim zajednicama. U analizi narativa uzeli smo u obzir kontekst. Pokazaćemo kako naratori pozicioniraju sebe u odnosu na druge i u odnosu na jezičke ideologije.

„Istraživanja odnosa jezika i etničkog identiteta u višejezičnim zajednicama u kojima je jasno izdiferenciran socioekonomski i politički status većinskog i manjinskog jezika ukazuju na činjenicu da je uloga jezika kao faktora u izgradnji i očuvanju etniciteta i etničkog identiteta promenljiva u vremenu, to jest da različiti aspekti jezičke strukture i upotrebe unutar jezičke zajednice na različite načine koreliraju sa drugim elementima kulturnog društvenog znanja (na primer, etničko poreklo, etnička kultura, religija, i sl), te da za članove manjinske zajednice u različitim momentima u vremenu jezik može biti relevantan i samo na nivou kulturnih markera“ (Filipović 2009: 99).

Narativi su najčešće kazivani na maternjem mađarskom jeziku uz brojne primere umetanja leksičkih jedinica i frazeologizama, terminoloških sintagmi ili ustaljenih fraza na srpskom u strukturu mađarskog jezika. Izbor jezika u dvojezičnoj sredini u velikoj meri zavisi od moći, a samim tim i status jezika u takvoj sredini vezuje se sa ekonomskim statusom. Pitanje društvenog statusa neizostavno vodi do fenomena napuštanja i gubitka jezika. Pokazaćemo da u zajednici u narativima postoji svest o uplivu srpskog jezika i zamene mađarskog srpskim, koja se objašnjava nedovoljnim poznavanjem određenih domena maternjeg jezika. U dvojezičnoj zajednici bukovinskih Mađara primećeno je da se maternji mađarski koristi uglavnom u privatnoj sferi, u neformalnom govoru, u kući i među članovima zajednice, dok se srpski kao većinski koristi u formalnim situacijama. Pored toga, dominantni su i stavovi govornika o svom dijalekatskom varijetetu koji su uglavnom negativni uz veličanje položaja standardnog mađarskog jezika, te pokušaj ‘korigovanja’ reči i izraza ‘pravilnim’ opcijama u govoru.

Pokazaćemo jedan od brojnih primera insertacije izraza na srpskom jeziku u rečenicu na mađarskom:

ML: Milyen jó a *burek*. Nem is tudjátok milyen jó az a *gibanica*. Megint szerbül mondtam. ... Mondja a komám ‘Akarsz-e *gibanicát*’?

ML: Kako je dobar *burek*. Ne možete ni zamisliti kako je dobra ta *gibanica*. Opet sam rekao na srpskom. ... Kaže kum 'Hoćeš li *gibanicu*?'

Ovde sagovornik govori o prenošenju kulturnih uticaja jedne kulture na drugu na primeru kulinarskih veština, kao i u sledećem primeru:

SME: ...majd ketten itthon nálunk, öreganyámnál főzzük a vacsorát, *szárma* volt...

SME: ... i nas dve ćemo kod kuće, kod babe da kuvamo večeru, bila je *sarma*...

Pritom sagovornik ML u razgovoru do kraja teži da govori 'čisto', bez 'kvarenja' iskaza korišćenjem stranih izraza, i kadgod koristi reč na srpskom ili neku tuđicu, on to pr prati negativnim komentaram o kvarenju mađarskog jezika.

U drugom intervjuu kada govori o nekadašnjem pravljenju hleba i o kvarenju kvaliteta brašna u današnje vreme, ispravlja sebe i traži adekvatniji mađarski izraz za reč 'kvalitet':

ML: Nincs meg neki az a...

IP: *Kvalitét*.

ML: *Kvalitét*, nem akarom mondani *kvalitét*, most egész rác lettem.

KB: *Minőség*.

*

ML: Nema onaj...

IP: *Kvalitet*.

ML: *Kvalitet*, neću da kažem *kvalitet*, sada sam se skroz pretvorio u Rasa.

KB: *Kvalitet*.

Takvi stavovi se u intervjuu uglavnom obrazlažu stavovima o podizanju jezičke kulture u zajednici.

Preključivanje je pojava koja je primećena u govoru svih naratora u intervjuima, te se može zaključiti da to nije slučajna ili nasumična situacija.

TB: Jártam be az egyik szalonba szombaton meg mikor volt szabad napom akkor hogy a *praksza* végett, ott is nagyon jól megszerettem.

TB: Odlazila sam u jedan salon subotom i kada sam imala slobodan dan onda, radi *prakse*, i tamo sam mnogo zavolela.

*

TB: Mi gyerekek voltunk, később volt *frizsider*, nem nagyon volt benne, egy kicsi szalonna, meg ez meg az...

TB: Mi smo bili deca, kasnije je bilo *frizidera*, nije bilo mnogo toga unutra, malo slanine, ovoga onoga...

*

ML: Mondom neki, *ej bre*. [...] Most is azt mondja: „Koma, *kume kume*“.

ML: Kažem joj, *ej bre*. [...] I sada mi kaže: „Kume, *kume kume*“.

Kao što je već naglašeno na početku, ovde nećemo dati pokušaj sistematizacije fenomena kako detaljna analiza prevazilazi okvire ovog rada, te primere preključivanja navodimo bez određivanja kategoričnih pravila.

Govornici mađarske zajednice su prinuđeni da u određenim govornim situacijama pojedine izraze menjaju izrazima iz drugog jezika, najčešće iz jezika dominantne srpske zajednice. Najočigledniji primeri jesu korišćenje leksike srpskog jezika koje ulaze u mađarski sa različitim vidovima adaptacije. U mađarskom govoru je česta pojava preključivanja na srpsku terminološku leksiku u izvornom obliku iz svakodnevne sfere, kao i iz profesionalnog domena, bilo da je u pitanju strukovna terminologija, reči iz svakodnevnog života, uzrečice, uzvici, delovi rečenice ili pak umetanje celih rečenica.

Navešćemo nekoliko primera da bismo pokazali jedan od čestih slučajeva preključivanja na srpski vezanog za javni domen, za domen posla koji smo primetili skoro kod svih govornika. Izrazi vezani za profesiju ili zanat najčešće se koriste na srpskom jeziku:

IP: Jártunk a *zádrugába*, szövetkezetbe jártunk répát kapálni, és akkor fiatalka voltam, én nem birtam én olyan gyorsan menni, én meg Gergi megboldogult.

IP: Išli smo u zadrugu, išli smo da kopamo repu, i onda sam bila mlada, nisam mogla ja tako brzo da hodam, ja i pokojni Gergi.

*

MT: ...jöttek a német turisták, akkor *baksist* adtak.

MT: ... dolazili su nemački turiti, onda su davali *bakšiš*.

U navedenom primeru sagovornica najpre preključuje na srpski jezik, ali odmah potom daje termin na mađarskom da bi pojasnila: *zádrugába*, szövetkezetbe. U većini slučajeva, međutim, nije to slučaj. U nedostatku adekvatnog izraza na maternjem jeziku, govornici će preključiti na srpski jezik. U mađarskoj zajednici nedovoljno znanje maternjeg jezika dovodi do menjanja jezika što postepeno vodi ka eroziji jezičkog sastava, ili stvaranja jezičkog deficita. Rezultati empirijskog istraživanja pružaju uvid u jezičko stanje zajednice i pokazuju proces asimilacije, te ukazuju na diferenciranu upotrebu jezika svih generacija.

Česti su primeri leksičkog transfera kada se na srpski glagol dodaju mađarski sufiksi za lice, broj i vreme:

IP: Annyira *szekírozott*, hogy nem jól vezetem, s letapossa, s beleharap, s mit tudom én, na hát, s nem volt szabad visszaszólni.

IP: Toliko me je *sekirao* da ga ne vodim dobro i da će da nagazi [kukuruz] i da ga zagriže, i šta ja znam, i nismo smeli da uzvratimo.

Reč je o primeru glagolske fleksije, dodat je mađarski sufiks za perfekat – **ott** (*sekirati* – *szekírozott*) na srpsku osnovu glagola *sekirati*. Govornici često spontano koriste leksiku iz domena svakodnevnog života, koja se koristi adaptirano.

Od posebnog su značaja pozajmljivanje i promena kodova koje ćemo ovde predstaviti. U primerima koje navodimo reč je o strukovnoj upotrebi srpskog jezika. Sagovornici u domenu posla koriste srpski jezik, te postoji objektivna potreba za korišćenjem srpskih termina za nazive svojih profesija i kada govore ne maternjem jeziku:

ESM: Feliratkoztam Pancsovára fodrásznak, *frizérnek*, s ott voltam hat hetet, s onnan kitettek. Azt mondták, hogy a *seljánkáknak*, úgy mondták, nincs ott helyik.

ESM: Upisala sam se u Pančevo za frizera, *frizérnek*, i tamo sam bila šest nedelja, i odatle su me izbacili. Rekli su da za seljanke, tako su rekli, tamo nema mesta.

Pozajmljenice mogu koristiti i jednojezični govornici, dok je kod promene kodova najčešće reč o izvesnoj dvojezičnosti (Savić 1996: 24-30). U govoru se u cilju boljeg integrisanja u zajednicu većine, termini iz domena profesije ne prevode na mađarski.

Ova pojava se može protumačiti i lenjošću da se potraži adekvatni ekvivalent na mađarskom. Ovde se ističe i primer koji je česta pojava kod mađarskih govornika – dodavanje mađarskih sufiksa na srpske osnove: *tehničarnak* ili *frizérnek*; *zádrugába* ili u sledećim primerima:

VB: Jó tanuló a gyerekek, *tehničarnak* iratkoztak be, a fiú *tehničar drumskog saobraćaja*. Ő most már a negyedik évet iratkozta be. A kislány azt írta be szintén, *tehničar*, de a *hemijszkóba*, *tehničar za prehranu*.

VB: Deca su dobri učenici, upisali su za *tehničara*, dečak je *tehničar drumskog saobraćaja*. On je sada već upisao četvrtu godinu. Devojčica je isto to upisala, *tehničar*, ali u *hemijskoj*, *tehničar za prehranu*.

*

VB: ... mer ő dolgozott, mindjár munkába állt a *Hidrotehnikába* Beogradba.

VB: ... zato što je on radio, odmah se zaposlio u *Hidrotehnici* u Beogradu.

Vidimo da sagovornica do kraja koristi srpske izraze za nazive obrazovne struke dece. Kada je reč o obrazovanju, u porodici se pokazuje važnost poznavanja stručnih izraza dominantnog jezika na kojem deca uče u školi, koji se vezuje za njihovu buduću profesiju.

U narednom odeljku ćemo pokazati da se mađarski književni jezik vidi kao superiorni jezik u odnosu na dijalekat kojim govore žitelji sela i služi kao model dijalekatskom varijetetu. To je standardni jezik u odnosu na varijetet, koji govore bukovinski Mađari. Književni mađarski se povezuje sa obrazovanjem, sa učenošću, sa znanjem, čime mu se pridaje simbolična moć više vrednosti. Bukovinski dijalekat se često stigmatizuje i negativno ocenjuje u poređenju sa standardnim jezikom koji se smatra jezikom prestiža i ispravne forme.

Stavove o različitom vrednovanju standardnog mađarskog jezika i sekejskog varijeteta ćemo sagledati nešto kasnije.

Kada govorimo o distinkciji između ova dva varijeteta, pored teritorijalnog raslojavanja podrazumevamo i socijalno.

4.8. Raslojavanje ili diferencijacija jezika

Sada ćemo reći nešto o tipovima raslojavanja jezika, da bismo se kasnije osvrnuli na sekejski dijalekat i na njegovu kategorizaciju. Raslojavanje ili diferencijacija jezika na podsisteme ili funkcionalne varijante/stilove (eng. *language variation*) vezuje se za Prašku lingvističku školu i njene koncepte koje su razvili Jan Mukaržovski i Feliks Vodička. Raslojavanje je prirodan i konstantan proces svakog jezika. Ono podrazumeva upotrebu jezika u različitim oblastima života. Jezik nije samo sredstvo komunikacije, već je složen sistem simbola i vrednosti, te se često doživljava kao entitet za sebe. Jezik nije jednoobrazan, već zavisi od društvenih funkcija i vanjezičkih faktora, od teritorije na kojoj se govori, društvene grupe, okolnosti, sagovornika. Polazeći od različitih kriterijuma, mogu se izdvojiti različite kategorije raslojavanja, pa se tako klasifikuju četiri tipa raslojavanja jezika (Radovanović 1986: 165-85):

- a) Funkcionalno
- b) Socijalno
- c) Individualno
- d) Teritorijalno

Funkcionalno-stilsko raslojavanje vezano je za govorne situacije u kojima se upotrebljava jezik i podrazumeva različite funkcionalne stilove koji se koriste u standardnom jeziku, tako govorimo o razgovornom stilu, naučnom, profesionalnom stilu i stilu književnog jezika. „Ruska funkcionalna stilistika izdvaja pet stilova: naučni, publicistički, književnoumetnički, administrativni i razgovorni“ (Ager 1999: 63-85, prema Oakes 2001: 22). Funkcionalna stilistika naglašava promenljivost i proširivanje sastava funkcionalnih stilova „sistem koji se razvija u skladu sa razvojem društva“ (Ibid.), ali ne istražuje razloge za te promene.

Socijalno raslojavanje je vezano za društvene grupe, takozvane socijalekte ili socijalne dijalekte u kojima se ogledaju posebna svojstva pojedinih društvenih slojeva. Socijalno raslojavanje je diferencijacija govornih uloga pojedinca u skladu sa socijalnim ulogama, socio-ekonomskom klasom, polom, uzrastom, etničkom grupom. Ove varijacije često postoje uprkos jakim pritiscima da se prilagode normama koje su određene kako lingvističkim, tako i socio-političkim uslovima. Ali dok „socijalni varijeteti narušavaju

homogenost određenog jezika, oni retko vode do pojave razdvajanja na različite jezike“ (Ager 1999: 63-85, prema Oakes 2001: 18).

Lingvistica Li Oaks (Leigh Oakes) smatra da se to ne može tvrditi za lingvističke varijacije geografske prirode, koje se odnose na dijalekte i regionalne akcente. „Za razliku od ‘varijeteta’, termina koji se u lingvistici koristi zbog njegove neutralnosti“, Oaks tvrdi da je „termin ‘dijalekat’ socio-politički usmeren i često korišćen od strane dominantanog sloja društva kao namerno sredstvo pojačavanja inferiornog statusa manjinskih grupa“ (Ibid: 18-9). Pored toga, ‘dijalekat’ nosi različite konotacije u zavisnosti od sociolingvističkog konteksta.⁵⁹ Kriterijumi za razlikovanje jezika i varijeteta nisu uvek socio-političke konvencije (Ibid.).

Individualno raslojavanje podrazumeva idiolekat ili idiolekt, lični jezik pojedinca sa svim njegovim karakteristikama uključujući i boju glasa, brzinu govora, emocionalnu obojenost.

Teritorijalno raslojavanje jezika uključuje dijalekte, regionalne varijetete jednog jezika koji su geografski određeni. Postoje situacije kada dolazi do preklapanja različitih slojeva, na primer dijalekatskog i funkcionalno-stilskog.

Ovakvo diferenciranje jezika dovodi do stavova po kojima se standardni varijetet jezika vrednuje prema društvenoj klasi, obrazovanju, ekonomskom statusu kao učeniji, čistiji, lepši, jezik prestiža „stručno kodifikovan i društveno sankcionisan oblik“ (Bugarski 2003: 69), a dijalekat je jezik manje obrazovanih, neukih, jednostavnih ekonomski zaostalih govornika, jezik negativne simboličke vrednosti i nižeg vrednovanja. S druge strane, jezik sekejskog dijalekta smatra se kao obeležje lokalnog identiteta, kao jezik predaka, maternji jezik ponosnih Sekelja. No, preključivanje nije uvek konzistentno. Ono umnogome zavisi od sagovornika, kao i od teme. Za govornike je značajna i jasno uočljiva razlika između standardnog i nestandardnog varijeteta, što se iskazuje u stavovima po kojima se standardni mađarski jezik doživljava kao društveno poželjnijim varijetetom. S druge strane, stavovi prema nestandardnom varijetetu se ispoljavaju kroz negativne izjave ili pozitivne. Neki govornici i pored stava o lokalnom jeziku kao „našem kodu“, koji s ponosom nose i koriste kao marker identiteta pripadnosti, sa

⁵⁹ U Francuskoj, na primer, postoji duga tradicija viđenja drugih regionalnih jezika kao dijalekata. Oaks smatra da ovde problem predstavlja činjenica da se ne može uvek oslanjati samo na lingvističke kriterijume u definisanju jezika. Još jedan primer su Švedski i Norveški jezici koji su prihvaćeni kao zasebni jezici iako imaju mnogo zajedničkih lingvističkih karakteristika (Oakes 2001: 19).

spoljašnjim govornicima se trude da koriste standardni mađarski jezik, kao znak kompetencije i ravnopravnosti u komunikaciji izvan manjinske zajednice. U narednom odeljku ćemo pokazati kojoj govornoj grupaciji jezika pripada jezik bukovinskih Sekelja Mađara, a zatim ćemo u više detalja izložiti osnovne karakteristike ovog varijeteta.

4.9. Jezik bukovinskih Sekelja

Jezički varijetet bukovinskih Sekelja u tri sela je govorni varijetet mađarskog jezika, a pripada sekeljskom dijalektu. Prema teritorijalnoj grupaciji jezika u Erdelju, pripada jezičkoj oblasti Čika, Haromseka i Udvarheja. Govornici ovih teritorija su se putem migracija selili preko Moldavije, zatim Bukovine, do prostora južnog Banata. Kolektivni naziv za nekoliko etničkih skupina u rumunskom delu Moldavije jeste Čango Mađari. Za vreme prvog talasa migracije Sekelja, ove dve bliske etničke skupine, Čango i Sekelj Mađara, živele su zajedno na prostorima Bukovine, usled čega je došlo do međujezičkih uticaja ove dve grupe. Kada govorimo o jeziku bukovinskih Sekelja, treba računati na pomeranja stanovništva Sekelja zajedno sa grupom Čango Mađara, čiji jezik pokazuje niz odstupanja od sekeljskog dijalekta na jugoistočnom prostoru Erdelja, budući da su vekovima primali rumunske jezičke uticaje (Szabó 1993: 125). Čango mađarski dijalekat se, pak, kao izolovano jezičko ostrvo, samostalno razvio i sačuvao je daleko više arahaizama od sekeljskog dijalekta. S druge strane, ova dva dijalekta povezana su nizom jezičkih karakteristika i etnoistorijskih tradicija, koje doprinose solidarnosti ove dve etničke grupe. Krajem 18. veka, nakon napuštanja Moldavije, ove dve jezičke grupe zadržale su skoro sve odlike svog jezika. Koegzistencija života u Bukovini rezultirala je mešanjem jezika, dok su delimično zadržane osobenosti dvaju jezika koje se i danas daju uočiti. Zato se opravdano može govoriti o jednom dijalekatskom tipu (Ibid.). Treba imati u vidu da su doseljenici u Bukovini živeli raštrkano u nekoliko naselja, te da su selidbe trajale više od jednog veka, počev od Madefalve 1764. sve do 1883. godine. Konačno, višestruka pomeranja stanovništva i jezički kontakti doveli su do formiranja samostalnih varijeteta ovog dijalekta. „Zajednice govornika dijalekata su iz političkih, društvenih, ekonomskih, verskih razloga bile u stalnom toku, najčešće prisilnih migracija, naročito u okviru unutrašnjih jezičkih granica“ (Ibid: 127). Iz navedenih razloga određenje jezičkog varijeteta može

biti samo relativno utvrđeno, budući da unutar bukovinskog sekeljskog dijalekta postoji niz lingvističkih varijeteta na prostoru južnog Banata. Verovatno je to razlog zašto do danas nije napisana monografija koja bi dala sveobuhvatnu sliku karakteristika jezika bukovinskih Sekelja. Svemu ovome treba dodati i niz reči koje su tokom dvesta godina uplivale u jezik kao pozajmljenice iz rumunskog, turskog, nemačkog jezika. Iz istih razloga gramatički pregled dijalekta bukovinskih Mađara može biti samo delimično sagledan.

Dijalekti se ne razlikuju od književnog ili od kolokvijalnog jezika, od pisanog i govornog modela standardnog varijeteta mađarskog jezika samo u leksici, već se razlike očituju i u glasovnim i morfološkim osobinama (Rónai 1978: 329-341, Sebestyén 2008: 556-572). Bela Ronai (Rónai Béla) u analizi građe narodnih priča, daje pregled osnovnih osobenosti sekeljskog dijalekta u zbirci bukovinskih narodnih priča *Bukovinaí székely népmesék I.*, koju je priredio Adam Šebešćen. Šebešćen je počeo raditi na sakupljanju narodnih pesama i priča kao samostalni etnograf. Rezultat njegove sakupljačke delatnosti čini 458 sabranih priča od 34 kazivača, koje su izdate u četiri toma na 1782 strane, a delom sačuvane na magnetofonskim snimcima. Kazivanje narodnih priča je u ovom slučaju poslužilo kao građa za analizu jezika kao reprezentativni jezički materijal. Ronai obrazlaže da su narodne priče usmeni žanr narodne umetnosti koje svoja prava svojstva ispoljavaju upravo u usmenom kazivanju i koje u pisanom obliku gube od intenziteta dočaravanja i doživljavanja atmosfere autentičnog pripovedanja (Ibid.).

Ovde ćemo istaći glavne odlike sekeljskog dijalekta koje ćemo ilustrovati na primerima iz intervju govornika tri naselja, zatim iz građe narodnih priča bukovinskih Sekelja *Bukovinaí székely népmesék I.*, koju je priredio Adam Šebešćen, dalje, iz nezaobilazne studije dijalekata jugoslovenskog područja lingviste i etnologa Olge Penavin, kao i na primerima iz knjige *Magyar nyelvjárások* lingviste Geze Saboa (Szabó Géza) u kojima je dat pregled mađarskih dijalekata.

Dijalekatske reči i izrazi koje ćemo uzeti u obzir u ovom poglavlju su primeri koji pokazuju odstupanje u odnosu na standardni mađarski jezik.

Olga Penavin je u dve knjige dala opsežnu sliku mađarskih dijalekata na jugoslovenskom području u dve monografije *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*, 1982. (*Mađarski dijalekti u Jugoslaviji*) i *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárás atlasza*, 1995. (*Dijalekatski atlas Mađara u jugoslovenskom Banatu*) u kojima sažima istraživačke rezultate počev od 1945. godine. Olga Penavin (1995) unutrašnja dijalekatska ostrva banatskih Mađara deli u tri govorne grupe (1995: 521-2):

1) Južni dijalekat (segedinski), koji čuva „segedinsku samosvest“ (mađ. *szegedi tudat*) sa labijalizovanim glasom *e* u naseljima Sajan, Čoka, Jazova, Padej, Novi Kneževac, Novi Bečej, Vrbica, Torda, Mužlja, Rusko selo, Toba, Mihajlovo, Debeljača, Lukačevo, Nova Crnja, Rabe, Neuzina, Jermenovci, delimično Zrenjanin, sa uticajem drugih jezika kao što su nemački, srpski, rumunski, te sa uticajem Mađara doseljenih iz drugih krajeva.

2) Govor Bekeša, sa karakteristikom prelaska glasova *e* i *é* u glas *i* – na primer reč med: *méz* – *míz* (Novi Itebej). U bekeškom dijalektu još u 16. veku se *é* zatvorilo toliko da se ono po akustici poistovećuje sa *í*.

3) Sekeljski dijalekat iz oblasti donjeg Čika, govor bukovinskih Sekelja (Vojlovica, Skorenovac i Ivanovo), uz koje su doseljeni Paloci, Bugari, Nemci i Slovaci.

Etnički prostor bukovinskih Sekelja u Bukovini do kraja 19. veka karakteriše prisustvo govornika raznih etničkih grupacija, koje su snažno uticale na sekeljski dijalekat. Olga Penavin obrazlaže da se u govoru banatskih Mađara, segedinskog, bekeškog, može pokazati jezičko raslojavanje, te da se oseća dobro čuvan i očuvan arhaični jezik s kraja 18. veka sa svim svojim osobenostima, no uočljivi su i uticaji jezika etničkih grupa sa kojima su stupili u bliski međujezički kontakt (Ibid: 522).

„Proteklih 200 godina nije poništilo osobenosti izvornog dijalekta, možda ih je samo donekle ublažilo. Istovremeno, živeći na novom području u jednoj većoj zajednici u koegzistenciji sa drugim zajednicama i njihovim jezicima, u intenzivnim interetničkim kontaktima u trajanju više od 200 godina, komunikacijske potrebe su u izvesnoj meri smanjile izrazite jezičke i druge razlike između tih grupa, te se dogodilo i to da su, primera radi, na jezičkom nivou razvili nove, zajedničke elemente. Veća mobilnost, ekonomski uslovi, srazmerno jeftina zemlja privukli su govornike drugih dijalekata u sela Banata. Tako su se ispoljili izvesni interdijalekatski fenomeni, kulturalni spojevi, ‘banatska svest’“ (Ibid.).

Možemo zaključiti da su pomeranja bukovinskih Sekelja dale jedan u osnovi arhaičan sekeljski varijetet, koji se razlikovao od jezika sekeljske grupe naroda iz Erdelja naročito u području rečničkog blaga i adaptacije nove leksike. „U jeziku bukovinskih Sekelja nedostaju neologizmi, koji su usled obnove jezika uplivali u sekeljske varijetete iz mađarskog kolokvijalnog govora, a koje su bukovinski Sekelji bez izuzetka bili prinuđeni da nadoknade rečima stranog porekla, kao što je umesto *ügyvéd* (srp. advokat) - *ádekát/ádvokát*; umesto *bőrönd* (srp. kofer) – kufer; *hozomány* (srp. miraz) – *staférung*“ (Fazekas 2004: 220). Od reči koje pokazuju najviše promena u jeziku, većina je rumunskog porekla. Rumunski jezik je korišćen kao „kodifikovani“ jezik u komunikaciji između starijih članova porodice, vodeći se primerom mađarskih građanskih porodica koje su koristile nemački jezik kao tajni jezik kada su želeli da sakriju nešto od dece, određene reči i fraze rumunskog jezika su korišćene u privatnoj sferi na sličan način (Ibid: 222). Već naredne generacije postepeno prekidaju ovu vrstu dvojezične upotrebe. Izvorne dijalekatske reči su skoro sasvim izašle iz upotrebe i zamenjene su mađarskim, kao što je *pallalcsika* – (mađ. *paradicsom*) – paradajz; *bosztán* – (mađ. *tök*) – bundeva; *istrimfli* – (mađ. *zokni*) - čarapa (Ibid.). Brojne reči iz oblasti etnografske tradicije nestale su u proteklim decenijama, zajedno sa gubitkom tradicija koju su opisivale. Danas te reči imaju upotrebnu vrednost, no samo van prirodnog okruženja. Običaji i predmeti koji su danas van upotrebe i reči koje se vezuju za njih danas se jednim delom vraćaju na pozornicu kao rekviziti, no većini današnjih govornika su one nepoznate, kao što su sledeći primeri: *ruva*, *kóbrics*, *kakastarés*, *silladri*, *cserelai* ili *kolozsna* (Ibid: 222-3). Malo kasnije ćemo navesti neke od karakterističnih reči sekeljskog dijalekta, a pre toga ćemo se osvrnuti na glasovne i morfološke osobenosti.

4.9.1. Glasovne karakteristike

Osobena fonetska svojstva jezika bukovinskih Sekelja su još uvek uočljiva kod izvornih govornika ne samo pripadnika starijih generacija. Sekelji koriste dve vrste glasa *e*: otvoreno i zatvoreno. Znak za otvoren glas je *e* bez dijakritičkih oznaka, dok se zatvorena varijanta u dijalektologiji obeležava sa dve tačkice iznad slovnog znaka: *ë*. U mađarskom standardnom jeziku obeležavaju se dva glasa *e*, jedno je kratak, otvoreni palatalni glas *e*, dok je drugi dugi, poluzatvoren palatalni glas *é*. Zatvoreno *ë* se u

mađarskom jeziku ne obeležava posebno, na primer u imenici čovek: *ember*, drugo *e* je zapravo zatvoreno *embër*, koje prosečni govornik mađarskog jezika ne čuje i ne izgovara različito od *e*. Glas *ë* se nekada može čuti u mađarskom normativnom izgovoru, najčešće ispred suglasničke grupe, ali se beleži sa dijakritičkim znakom: *é*, na primer *étterem* – restoran, *ért* – razumeti. Upotreba zatvorenog *ë* nije konzistentna, na primer u rečima *nem* (srp. *ne*) i *hanem* (srp. *nego*) češća je upotreba otvorenog *e*, ali se neretko čuje i zatvoreno *ë*.

U mađarskom jeziku česta je pojava glasa *e*. Primera radi, u jednom tekstu od 100 samoglasnika glas *e* se u proseku pojavljuje 26 puta (Rónai 2009: 558).

Zatvoreno *ë* se u dijalektu koristi i umesto labijalnog glasa *ö*, na primer *ëssze* umesto *össze* (srp. *skupa*); *ëcsém* umesto *öcsém* (srp. *moj mlađi brat*). Kod reči sa labijalnim samoglasnikom u osnovi se, međutim, dodaje nastavak sa labijalnim *ö*, *könyvhöz* (Szabó 1993: 126).

Na sličan način se umesto *ü* standardnog jezika, u pojedinim korenskim morfemama u dijalektu upotrebljava *i*: *fil* umesto *fül* (srp. *uvo*), *siket* umesto *süket* (srp. *gluv*), *innep* umesto *ünnep* (srp. *praznik*). Postoje i obrnuti primeri, kada se umesto *i* književnog izgovora, u dijalekatskom izgovoru u nekim morfemama koristi *ü* (Ibid.).

Reći ćemo nekoliko reči i o dužini samoglasnika. Najčešće se produžuju kratki samoglasnici, a dugi se retko skraćuju. Relativno je česta upotreba takozvanih poludugih samoglasnika koji nisu ni kratki, ni dugi, te se u fonetskoj transkripciji beleže sa dijakritikom u vidu kose crte ka levo *ò*, *ù*. Poludugi samoglasnici se javljaju najčešće u prvom slogu reči, na primer *hòl vòlt* (Rónai 2009: 559).

Kod padežnih nastavaka za mesta, dugi samoglasnici se dosledno upotrebljavaju: kod elativa *-ból*, *-ből* (srp. *iz*), ablativa *-tól*, *-től* (srp. *od*), delativa *-ról*, *-ről* (srp. *sa*, *o*).

Dužina se skraćuje i u slučaju samoglasnika *é* u sledećim primerima: *tehen* – *tehén* (srp. *krava*), *keves* – *kevés* (srp. *malo*), *kerek* – *kerék* (srp. *okruglo*, *točak*), *nehéz* – *nehéz* (srp. *teško*) (Szabó 1993: 126).

Karakteristična je i promena glasa *o* – koristi se otvorenije *a*: *kasár* umesto *kosár* (srp. *košara*).

Kod suglasnika je karakteristična glasovna promena palatalizacija – na primer inverzija nazala **ny** umesto **n**: *disznó* (srp. *svinja*) u *disznyó*. Ronai je primetio da je kod kazivača narodnih priča čest slučaj depalatalizacije, odnosno umesto glasa **ny** izgovaraju **n**: *asszon* umesto *asszony* (srp. *žena*); *cigán* umesto *cigány* (srp. *Ciganin*); *lěán* umesto *lěány* (srp. *devojka*); međutim, u nekim oblicima uz dodatak nastavka ostaje **ny** u izgovoru: na primer u slučaju množine imenskih reči *asszonyok* (srp. *žene*) i u slučaju instrumentala *cigánnyal* (srp. *sa Ciganinom*), *lěánnyal* (srp. *sa devojkom*) (Rónai 2009: 19).

Od glasovnih oblika upotrebljava se **gy** umesto **j**, a **j** umesto **h**. Smenjuju se bezvučni glas **k** i zvučni **g**: *galitka* umesto *kalitka* (srp. *kavez*).

4.9.2. Morfološke karakteristike

Mnoge morfološke osobenosti jezika su još uočljive kod govornika, kao što je dodavanje nastavaka koji imaju funkciju instrumentala na imenicu: *-val*, *-vel*. U mađarskom jeziku se suglasnik *-v* gubi u slučaju da se imenica završava na konsonant, te se poslednji suglasnik u imenici udvostručuje: *legény+vel=legénnyel* – (srp. *sa momkom*). U sekeljskom dijalektu to pravilo izostaje, te se nastavak dodaje na imenicu bez jednačenja suglasnika *-v* (*legényvel*).

Takođe u oblicima sa nastavcima za faktiv *-vá*, *-vé*, kojim se želi označiti „kakvim postaje neko ili nešto, u šta se neko ili nešto pretvara, i to u šta će se količinski pretvoriti nešto“ (Andrić 2002: 153), izostaje ne samo jednačenje suglasnika *-v* sa poslednjim suglasnikom imenske reči, već se suglasnik gubi, te se koristi oblik: *gazdagá*, umesto *gazdaggá* - od *gazdag* + *vá* (srp. *u bogatog*, *bogatim*).

U dijalektu Sekelj Mađara, oblik objekatske glagolske promene imperativa se koristi i u indikativu, te se kaže *lássá* u idikativu umesto *látja* (srp. *on/ona vidi*, *Vi vidite*), *lássátok* umesto *látjátok* (srp. *vi vidite*), *taníccsa* umesto *tanítja* (srp. *on/ona podučava*, *Vi podučavate*), *mutassa* umesto *mutatja* (srp. *on/ona pokazuje*, *Vi pokazujete*) (Szabó, 1993).

Glagolski prilog, gerundium, izražava način vršenja radnje, zbivanje ili stanje. Gradi se od sufiksa *-va, -ve, -ván, -vén*; ima funkciju priloga za način i za stanje i neaktivnog je, odnosno pasivnog je značenja. U dijalektu se upotrebljava na način koji odstupa od standardnog jezika, na primer *A vendégek má el vòtak mënve*, umesto *A vendégek már elmentek* (*Gosti su već otišli*) (Rónai 2009).

Dok se u standardnom jeziku koristi potvrdni oblik u vremenskim rečenicama u kojima se radnja zavisne klauze ostvaruje posle radnje glavne, dotle se u istoj vrsti rečenica koje izražavaju posteriornost u dijalekatskom varijetetu koristi odrični oblik, te se umesto *Mielőtt el ment volna* (*Pre nego što je otišao*) kaže *Mielőtt el **nem** ment volna* (*Pre nego što nije otišao*).

Posle bezličnih glagola *kell* – (srp. *treba*), *lehet* – (srp. *može*), ili imenskih predikata *szabad* – (srp. *dozvoljeno je*), *tilos* – (srp. *zabranjeno je*), umesto infinitiva sa nastavcima za lice koristi se imperativ, na primer: *El kell mennem* (*Treba da odem*), dok je dijalekatski oblik *El kell menjek*.

U rečenici često izostaje glagolski predikat. Subjekt i predikat nisu uvek u istom broju, na primer u rečenici: *Asszongya a testvérei* (*Kaže njegova braća*). Ovakva neujednačenost u broju subjekatsko-predikatskih rečenica je česta u bukovinskom dijalektu. Glagolski predikat se takođe izostavlja u drugom delu složenih rečenica. Glagolski predikat se menja u određenoj konjugaciji i onda kada objekat nije određen, na primer: *Házasodni akarom*, umesto *Házasodni akarok* (*Želim da se ženim*).

Upotreba pokaznih zamenica često odstupa od književnog jezika u načinu na koji se zamenica slaže sa imenicom kojoj se dodaje. Na primer kada zamenica ostaje u jednini a imenica se koristi u množini: *Ennek az embereknek* (*Ovom ljudima*) umesto *Ezeknek az embereknek* (*Ovim ljudima*).

Još jedno odstupanje je u primeru sa glagolskom rekcijom koja se u standardnom jeziku koristi u inesivu, u dijalektu bukovinskih Sekelja se upotrebljava u akuzativu: *Azt egyezték meg, hogy...* (*To su dogovorili*) umesto *Abban egyeztek meg, hogy...* (*Dogovorili su se da...*).

Red reči neretko odstupa od pravila standardnog jezika: *Nem-e tud róla?* umesto *Nem tud-e róla?* (*Zna li o tome?*). Upotreba partikule -li u upitnim iskazima dobija mesto posle odrične rečice nem (**nem-e** umesto **nem tud-e**).

Veoma je često odstupanje od književnog i kolokvijalnog jezika u nastavku trećeg lica množine prisvojnih konstrukcija kada se umesto ličnog nastavka -jük koristi -jik: *ő földjik* umesto *ő földjük* (*njihova zemlja*) (Rónai 2009).

4.9.3. Dijalekatske reči i izrazi

Ovde ćemo navesti nekoliko karakterističnih reči i izraza sekeljskog dijalekta onako kako smo čuli i zabeležili na terenskom istraživanju, a delom iz građe sekeljskih narodnih priča koje je u četiri knjige Adam Šebešćen prikupio i izdao između 1979. i 1986. godine. Jedno od važnih terenskih iskustava za mene bilo je to da sam imala prilike da se susretnem sa meštanima širokog obrazovanja iz oblasti jezika, književnosti i istorije, a da nisu nužno završili više od osam razreda osnovne škole. Jedan od sagovornika koga sam posetila nekoliko puta bio je Laslo Peter (Péter László) iz Skorenovca koji predano skuplja sekeljske dosetke, anegdote i viceve, kao i istorijsku građu i članke o jeziku. Laslo je ponosni Sekelj, koji je svaki put imao da podeli sa mnom neki događaj iz istorije, neku anegdotu iz Bukovine, i svoja zapažanja o jeziku, pa mi je tako jednom prilikom poklonio sveščicu u kojoj je prikupio sekeljske reči i izraze. Ovde ćemo navesti neke od reči koje je sam zabeležio, a pored toga, i nekoliko primera iz Šebešćenove zbirke. Radi veće jasnoće, navodimo najpre dijalekatski izraz u kurzivu, zatim standardni mađarski, i konačno prevod na srpski jezik u zagradi:

Abba helybe – azonnal (odmah), *ablaktányér* – ablaküveg (prozorsko okno), *adukát* – ügyvéd (advokat), *akkoracska* – akkora (toliki), *almabüzü* – kamillatea (kamilica), *anyóka* – édesanya (majka), *arany* – arany (zlato), *balán* – világos színű, fehér (svetle boje, beo), *balót* – bála, széna (bala, seno), *bérbécs* – kos (ovan), *békatéknyő* – kagyló (školjka), *bikfa* – bükkfa (bukva), *bitikó* – harang (zvono), *bododáj* – buta (glup), *bong* – gomb (dugme), *bőrmadár* – denevér (slepi miš), *buba* – kisbaba (beba), *cuppasszol* – ellök (gurnuti), *curukol* – hátrál (nazadovati), *csáj* – tea (čaj), *csármál* – kiabál (vikati), *csattogtat* – tapsol (tapšati), *csegerebogár* – cserebogár (gundelj), *csihán* – csalán

(kopriva), *csiklik* – csuklik (štucati), *doncs* – rendetlen (neuredan), *ehën* – aha (aha), *ëjed* – ijed (plašiti se), *ëjen* – ilyen (ovakav), *étõ* – méreg (otrov), *éveg* – üveg (staklo), *faszujka* – bab (pasulj), *fálcs* – hamis (lažan, falš), *férgecske* – egér (miš), *gilincs* – kilincs (kvaka), *gudu* – sütõ (peć), *guluga* – gyomor (želudac), *guzsajas* – fonó, udvarló (prelja, udvarač), *gyüker* – gyökér (koren), *hanyít* – dob (baciti), *harbuc* – görögdinnye (lubenica), *ispirit* – szesz (alkoholno piće), *jácodik* – játszik (igrati se), *kalán* – kanál (kašika), *karinca* – kötény (kecelja), *kocor* – sovány (mršav), *lajtorja* – létra (merdevine), *mëgvizül* – vizes lesz (pokvasiti se), *mënyën* – megy (íci), *mozsika* – hegedű (violina), *nannyó* – nagyanya (baba), *nyuvad* – fullad (daviti se), *ótott* – koncsonya (pihtije), *ördöngös* – varázsló (čarobnjak), *pakkura* – petróleum (petrolej), *palamár* – harangozó (zvonar), *pánkó* – fánk (krofna), *pëndëj* – alsószoknya (podsuknja), *réce* – kacska (patka), *sikul* – csúszik (klizati se), *szádokfa* – hársfa (lipa), *szü* – szív (srce), *takargató* – szalvéta (salveta), *tubák* – dohány (duvan), *tõ* – tű (igla), *tyëkëlosz* – gyáva (kukavica), *urusol* – gyógyít (lečiti), *uzmara* – zúzmara, dér (inje), *üdü* – idő (vreme), *ünõ* – üszõ (junica), *vackor* – vadkörte (divlja kruška), *vadréce* – vadkacska (divlja patka), *zuvatol* – pletykázik (tračariti), *züpürtyöl* – szürcsöl (srkati).

*

Dijalekat je govorni varijetet jednog jezika koji se vezuje za određenu teritoriju. Lingvističke studije dokazuju da nestandardni varijeteti jednog jezika „nisu degenerisane verzije standardnog jezika, nisu akumulirane greške, nisu deficitni oblici [jezika] niti su njegove nesavršene kopije“ (Hess 1973: 28.). Dijalekti su potpuni oblici i sistemi jezika sa svojom logičkom strukturom i složenom funkcijom koja se ogleda u simboličnom očuvanju identiteta i izrazu privrženosti precima.

Male jezičke zajednice koje su formirale ‘jezička ostrva’ dolaskom na novo područje mogu da nose karakteristike svoga dijalekta tokom dugog niza godina. Sekeljska zajednica sa svojim osobenim dijalektom stvorila je takvo izolovano dijalekatsko ostrvo u južnom Banatu uprkos tome što je okružena većinskih jezikom i drugim manjinskim jezicima, te je podložna međujezičkim uticajima. Ovde imamo jednu naizgled kontradiktornu situaciju. Sekeljski dijalekat bukovinskih Mađara opstaje pored velike vremensko-prostorne udaljenosti od matične zemlje i jezika. U pitanju je period od više

od sto trideset godina, vreme koje konzervira jezik predaka, i novo vreme koje donosi nove promene u jezik.

Dejvid Kristal (David Crystal) naglašava da su promene u jezicima „normalne i nužne pojave“, i da su pozajmice zdrav način razvoja i bogaćenja rečnika (Kristal 2003: 39). No, neke promene se odvijaju većom brzinom, tvrdi Kristal, i „dramatičnom učestalošću prelaska s jednog koda na drugi: ugroženi jezik prisvaja neke odlike kontaktnog jezika“, što kao rezultat može imati da „rečnik postepeno postaje oskudniji“ (Ibid: 38).

4.10. Jezički stavovi

U ovom odeljku ćemo se osvrnuti na jezičke stavove (eng. *language attitudes*) govornika prema svom jezičkom varijetetu – dijalektu. Videćemo kako jezik utiče na ponašanje, kakvi su stavovi pripadnika zajednice prema jeziku većine, stavovi o jezičkoj kompetenciji, pokazaćemo primere instrumentalne i integrativne dimenzije jezičkih stavova.

Na kraju ćemo se osloniti na zaključna razmatranja Kliforda Gerca koji tvrdi da možemo da predstavimo drugog samo ako smo svesni svoje pozicije: „Etnograf mora da pronađe izvore u svom jeziku i u svojoj kulturi da bi mogao da razume njemu strane pojave, a da im ne nametne sopstvene predrasude o njima“ (Fabijeti, Maligeti i Matera 2002: 168).

*

Teorija o jezičkim stavovima prema Bejkeru (Baker 1992: 23) bi trebalo da bude deo teorije opštih stavova. Pojam ‘stav’ zauzima značajno mesto u socijalnoj psihologiji. Neki stavovi odražavaju lična iskustva, dok se drugi mogu odnositi i na opšte pojave. Stav čine tri komponente: emotivna, kognitivna i konativna. Emotivna se odnosi na osećanja o predmetu, kognitivna na misli i verovanja o nekom predmetu, a konativna na određeno ponašanje prema objektu ili licu (Ryan, Giles and Sebastian 1982: 7). Psiholog Srđan Puhalo (2009: 5) navodi sledeća određenja u definisanju stavova:

- Socijalni stavovi su stečene i relativno trajne osobine ličnosti

- Imaju veliki značaj za ljudsku interakciju
- Većina ljudskih konflikata se dešava zbog razlika u socijalnim stavovima
- Socijalni stavovi su složeni
- Objekt socijalnog stava može biti sve s čim je osoba u određenom odnosu

U sociolingvističkim istraživanjima, stavovi o jeziku su značajni iz brojnih razloga.

„[...] putem analize stavova govornika prema datom jeziku dolazimo do vrednih podataka o njihovoj implicitnoj ili eksplicitnoj ideologiji jezika. Opšti diskurzivni obrasci, kao i eksplicitno izražavanje mišljenja o sopstvenom ili jeziku drugih ukazuju na sistem vrednosti i kulturne obrasce za prenošenje i očuvanje (odnosno brisanje i promenu) tradicija, za proces razumevanja svakodnevnih događaja i interpretacije istorije, za karakterizaciju uloga značajnih ličnosti datih etničkih/rasnih/religioznih i sl. zajednica, to jest za sveukupno razumevanje realnosti date govorne zajednice. Odnos jezika i društva je i ovde, kao i u svim drugim aspektima komunikacije i života u zajednici, dvosmeran. Naime, jezička ideologija sa druge strane direktno ili indirektno utiče na odabir jezičke forme i strukture, i, konačno, na izbor samog jezičkog koda, te može značajno doprineti i očuvanju/zameni jezika“ (Vučina Simović, Filipović 2009: 115).

Edwards (Edwards) smatra da je nauka o jezičkim stavovima važna zbog „znanja koja stičemo o samom varijetetu, kao i o govornicima tog varijeteta“ (Edwards 1982: 21). Jezički stavovi se definišu kao sistem ideja, vrednosti, emocija u vezi sa nekim jezikom i lingvističkim ponašanjem (Oakes 2001: 30).

„Stavovi prema određenim jezičkim varijetetima se smatraju stavovima prema govornicima tih varijeteta“ iz čega proizilazi da će naša verovanja i predrasude o tome kako će nas drugi oceniti odrediti naše komunikativno ponašanje (Ryan, Giles and Sebastian 1982: 2). Istraživanja jezičkih stavova pokazuju da se u kontaktnim situacijama jedan jezik ili jezički varijetet ocenjuje kao prestižan u odnosu na drugi. Jezik koji se doživljava kao statusni je najčešće jezik dominantne grupe, a zanimljivo je da mu prestiž pripisuju kako pripadnici manjinske grupe, tako i dominantnog jezika (Giles et al., 1987).

Ilustrovaćemo jednim primerom kako sagovornici u zajednici doživljavaju svoj govor u odnosu na standardni jezik koji se evaluira kao *pravi i čist* mađarski:

ML: Az a magyarországi valódi .. mink tanultunk magyarul az iskolába, de azt ideiglenesen, s akkor összekeveredtünk itt a mieinkkel, régi törökökkel, most így van, ahogy van.

JP: Ők keveredtek velünk.

ML: Velünk, jó. De hallgatom én a .. rádiót mikor van a Magyarországról a rendes tiszta magyar beszéd, hol vannak a hibák. Mondom ezt kell tanulni az iskolába, de megtanulni előbb a szülőktől akkor az iskolába.

*

ML: Onaj mađarski je pravi, mi smo učili mađarski u školi, ali privremeno, i onda smo se pomešali ovde sa našima, sa starim Turcima, sada je tako kako je.

JP: Oni su se pomešali sa nama.

ML: Sa nama, dobro. Ali slušam ja .. radio, kada ima iz Mađarske pravi, čist mađarski govor, gde su greške, to treba učiti u školi. Najpre od roditelja, a onda u školi.

U drugom intervjuu vidimo sličan stav gde je standardni, *čist* mađarski varijetet koji sagovornici teže da očuvaju:

IP: Hát onnan indul, hogyha otthon szerbül beszélnek, akkor az iskolában még jobban. Nálunk senki nem is hallott szerb szót, csak hogyha volt szerb ajkú vendég, de különben, nem használjuk a szerb nyelvet.

MB: Csak tiszta magyart, ugye?

IP: Csak tiszta magyarul.

*

IP: Pa odatle sve kreće, ako kod kuće govore srpski, onda tim pre u školi. Kod nas niko nije ni čuo srpsku reč, samo ako je bilo srpskih gostiju, ali inače ne koristimo srpski jezik.

MB: Čist mađarski, jel' tako?

IP: Samo čist mađarski.

Slični stavovi su česti u iskazima pripadnika zajednice. Pored toga, jezički stavovi se mogu i menjati u zavisnosti od funkcije koju jezik ispoljava u datoj zajednici, pa tako može postojati snažna privrženost manjinskom jeziku ukoliko se u zajednici on doživljava kao simbol ponosa i solidarnosti grupi (Giles et al. 1987: 585). „Privrženost sopstvenim kulturnim vrednostima do određene granice čak može da bude podsticajna

za razvoj kulturnih procesa i kao takva, prepreka kulturnom ujednačavanju“ (Fabijeti, Maligeti i Matera 2002: 21).

MB: De ez az eredeti, az öné az eredeti.

JP: Ja, ez a beszéd, a beszédünk az az eredeti, amit mi itten magungba beszélünk.

MB: És ez nekünk nagyon érdekes és nagyon szép.

JP: Megjegyzem Ivánován ..=

ML: Tanulják meg, hogy Sándoregyháza.

JP: = ez a beszéd, ami itt volt a legközelebbi a magyarországi beszédhez. Mert ott is vannak ezek a tájszólások, például Döbolyacsa, Döbolyacsa ez mind ö betűre mögy.

KB: Én most azt akartam hozzátenni, hogy Sándoregyháza, Ivánová, Hertelendyfalva és Székelykeve ezek székely faluk, Bukovinából telepedett székely faluk, három faluból van telepítve ez a három falu, DE a három falu háromféleképpen beszél, érted, a kiejtések, a szókiejtések, a hangsúlyok háromféleképpen vannak. [...] De a hertelendiek eredeti székely, ők megtartották azt a bukovinai székely beszédet.

ML: Ez biztos.

KB: A hertelendiek tartották meg a legeredetilebben a székely bukovinai beszédet.

ML: De a székeliak, azok már abból a palóc..

KB: Igen, ők összekeveredtek.

JP: Hát úgy mint mi, öreganyám palóc, öregapám Bukovinából jött, de ránk jobban ragadott ez a beszéd.

*

MB: Ali ovaj je izvorni, vaš je izvorni.

JP: Da, naš govor je izvorni onaj koji ovde govorimo.

MB: A nama je to mnogo zanimljivo i mnogo lepo.

JP: Da napomenem, u Ivanovu=

ML: Neka nauče, Sándoregyházán!

JP: =ovaj govor koji je ovde bio je najbliži mađarskom, jer i tamo ima ovih dijalekata, na primer Debeljača, u Debeljači sve ide na ö.

KB: I ja sam htela da dodam da su Ivanovo, Vojlovica i Skorenovac sve sekeljska sela, kolonizovana sekeljska sela iz Bukovine, ova tri sela su kolonizovana iz tri sela, ALI tri sela govore na tri načina, razumeš, izgovor, izgovor reči, akcenat je na tri načina. [...] U Vojlovici su zadržali onaj originalni bukovinski sekeljski govor.

ML: To je sigurno.

KB: U Vojlovici su očuvali onaj najoriginalniji bukovinski sekeljski govor.

ML: Ali skorenovčani su već od onog palockog...

KB: Da, oni su se izmešali.

JP: Kao i mi, moja baba je Paloc, deda je došao iz Bukovine, ali na nas se više nalepio ovaj govor.

Svoj varijetet sagovornici obeležavaju kao „naš“ kod stvarajući svoj identitet i predstavljajući sebe u pozitivnom svetlu. Ovde su kategorizacije „mi“ i „oni“, odnosno „naš“ i „njihov“ govor deo lokalnog jezičkog identiteta, koji se ponekad prikaže u razgovoru. Oni su predstavljeni govorom i kontekstom, ne samo jezikom, što odgovara Gampersovim tvrdnjama da govornike zanima samo poruka, a da se kôd često iskazuje nesvesno.

„Jezik, stvaran vekovima zajedničkim življenjem, smatra se konstitutivnim elementom pojma naroda, ukazujući istovremeno i na širi etnokulturni krug istorijskog porekla. Jezik je najuočljivije spoljašnje obeležje etničke pripadnosti. On istovremeno povezuje članove grupe u zajednicu i deli je od svih ostalih“ (Petrović, 1985 prema Đurić et al., 2014: 150).

Stav usmeren prema jeziku se može definisati kao „afektivni, kognitivni ili konativni indeks evaluativnih reakcija prema različitim jezičkim varijetetima ili njihovim govornicima“ (Ryan, Giles and Sebastian 1982: 7). Merenje jezičkih stavova je nekada otežano iz razloga što navedene komponente nisu uvek u saglasnosti. Jedan od načina utvrđivanja jezičkih stavova jeste direktna tehnika intervjua ili upitnika. Pitanja koja su obuhvaćena takvom vrstom intervjua tiču se razloga za učenje jezika, straha od jezičke promene, očuvanje određenog jezika, održanje višejezičnosti (Oakes 2001: 30). Stavovi se mogu meriti i indirektnim metodama. Lambert i saradnici su 1960. godine razvili tehniku prikrivenih parova (eng. *matched-guise*) koja podrazumeva anketiranje govornika pojedinih dijalekata i njihovog odnosa prema standardnom jeziku i njihovu evaluaciju različitih jezika i jezičkih varijeteta (Lambert et al., 1960, prema Oakes 2001: 31). Ovom tehnikom snima se govor dva različita varijeteta od strane istog lica, te se snimak pušta slušaocima ne otkrivajući im da je na snimku zapravo reč o istom govorniku. Tehnika služi kako bi se istražili različiti stavovi i predrasude prema jezicima. Jezički stavovi, prema novim istraživanjima, se mogu posmatrati iz najmanje dve ravni: instrumentalnoj i integrativnoj (Ibid.). Instrumentalna dimenzija jezičkih stavova se odnosi na pojedince, pre nego na grupe i odražava pragmatične motive, kao što su na primer „poboljšanje ili održanje socio-ekonomskog statusa putem obrazovanja i učenja određenog jezika“. Instrumentalni stavovi se podrazumevaju u iskazima kao što je: „Učenje engleskog će mi pomoći u pronalasku zaposlenja“ (Ibid.). „Integrativna

dimenzija odražava međuljudske motive koji potiču od želje da se identifikuje sa određenim jezikom“, na primer: „Učim engleski zato što volim Amerikance“ (Ibid.).

Stavovi prema jeziku oblikovani kroz društvenu interakciju, igraju značajnu ulogu u oblikovanju identiteta pojedinca. Budući da u kvalitativnom istraživanju, zaključke koje izvodimo o stavovima koje sagovornici iznose prema jeziku različitih domena, maternjeg manjinskog u odnosu na srpski većinski i mađarski standardni u odnosu na dijalekatski varijetet, nisu rezultat kvantitativnih istraživanja koncipiranih sa ciljem da se ispituju stavovi manjinske grupe Sekelj Mađara u tri sela i izvedu zaključci dobijeni iz anketa koje bi se sprovele među sagovornicima, ovde nismo izradili poseban upitnik koji bi se koristio kao tehnika za merenje stavova. Ovde je reč o stavovima koje sagovornici iskazuju kroz životne narative. Većina govornika ima svest o tome kako govori i sasvim jasne i neretko emotivno obojene stavove prema načinu na koji govore drugi. O svom jeziku se izjašnjavaju u pogledu osećanja identiteta, solidarnosti grupi i ponosa sa pozitivnim stavovima, dok s druge strane, u osećanju društvene pripadnosti ili nepripadnosti/neadekvatnosti i statusa u odnosu na standardni varijetet i na jezik većinske zajednice često se izjašnjavaju sa negativnim evaluativnim reakcijama. Stavovi, međutim, nekad mogu biti zasnovani na stereotipima i predrasudama prema jezičkim varijetetima, sopstvenim i drugim, što može da pruži uvid u neke aspekte interakcije grupa i društveno ponašanje. Na taj način se kroz narativ kreiraju i prenose identiteti etničke ili jezičke grupacije. Jelena Filipović smatra da je za „očuvanje i revitalizaciju bilo kog varijeteta potreban visok nivo etničke samosvesti“ (Filipović 2009: 79). U dvojezičnim/višejezičnim grupama jezik i govorni stilovi mogu služiti kao simboli etniciteta.

„Međutim, u slučajevima u kojima etnicitet ne dostiže nivo etničkog identiteta [...] usled nedostatka društveno-ekonomske, obrazovne i političke moći članova date etničke zajednice, pitanje njihovog opstanka i afirmacije dobija jednu potpuno drugačiju dimenziju“ (Ibid.).

Nove generacije su usled ekonomskih okolnosti pod jakim pritiskom da prihvate jezik većine i napuste jezik svoje zajednice. Jezik većine je dominantni jezik koji se vezuje za društveni status i pruža ekonomski i socijalni uspeh, dok se sekeljski varijetet, iako često određen kao „neispravan“ u odnosu na standardni, doživljava kao simbol solidarnosti, izraz ponosa i etničke pripadnosti.

U bilingvalnoj zajednici ideološka jezgra vezana su za pitanja o jeziku. Dominantno obeležje jezičke ideologije u diskursu Sekelja u južnom Banatu, sastoji se u doživljavanju maternjeg jezika kao nepotpunog, nepravilnog u odnosu na prestižni standardni mađarski, koji se vidi kao jezik norme.⁶⁰

U situaciji kada je prisutan istraživač, sagovornici će sigurno više pažnje posvetiti temi jezika i problemu stanja jezika u selu, no ova tema stalno je prisutna u životu meštana i van prisustva nekoga sa strane. Negovanjem narodnih tradicija, običaja i pesama u kojima se često pominje Bukovina, zemlja predaka, dovodi do stvaranja identiteta koji se odlikuje osećanjem ponosa i veličanjem prošlosti. Bogatstvo različitih identiteta: sekeljskog etničkog, banatskog regionalnog i lokalnog, pokazuje jedno jasno određenje, oblik identifikacije sa grupom koja govori istim jezikom i može se definisati kao solidarnost ili bliskost, koja rezultira osećanjem ponosa, što svakako može da se doživljava kao prednost, no bilingvalna etnička manjina i pored poznavanja dvaju jezika i dveju kultura ne vidi svoju poziciju uvek kao pozitivnu okolnost, već kao nedostatak koji se manifestuje u osećanju inferiornosti.

KB: A gyerekek értenek magyarul .. csak .. NEM hajlandók beszélni, érted. Nem beszélnek magyarul.

MB: Általános iskolások?

KB: Általános. De persze itt lehet, hogy az is a probléma, hogy az iskolába is mikor a tanítónéni az órát tartsa, érted, ő .. egyszerűen szerbül beszél, mert hát másképp lehet nem tudná megmagyarázni nekik, hogy miről van szó a tananyagba. [...] És aztán persze a szülőktől is, a szülők és nagyszülők...

*

KB: Deca razumeju mađarski .. ali .. NEĆE da govore, razumeš. Ne govore mađarski.

MB: U osnovnoj školi?

KB: U osnovnoj. Ali možda je problem u tome da u školi učiteljica drži časove, razumeš, ona jednostavno govori na srpskom, jer inače možda ne bi umela da im objasni o čemu je gradivo. [...] I onda naravno i od roditelja, roditelja, bake i deke...

⁶⁰ Sociolog Dragan Koković navodi da sociolozi pokušavaju da nađu prave razloge nejednakosti uspeha i ističe da se oni nekada nalaze u nacionalnom ili etničkom poreklu: „uticaj kulturnih privilegija i kulturnog kapitala nije vidljiv samo u svojim površnim oblicima. Kulturni elementi takođe mogu proizvesti podelu klasa na statusne grupe oformljene na temeljima nacionalne ili etničke pripadnosti“ (Koković 2006: 41).

Vilijem Labov (William Labov) je posmatrao odnose između jezika i socijalnog konteksta i zaključio da se „naizgled nepovezani obrasci ponašanja mogu jasnije uočiti kao predvidivi ako se uzme u obzir identitet govornika i društveni kontekst“. Labov takođe ističe da takozvane slobodne varijacije nisu slobodne, već su određene namernim odlukama govornika i da zavise od situacije (Graddol and Boyd-Barrett 1994: 14). Upotreba jezika je svestan izbor u zavisnosti od društvene klase i situacije.

Postoje mnogobrojni primeri manjinskih grupa

„u kojima ni pozitivna jezička ideologija i eksplicitne tvrdnje pripadnika tih zajednica da je njihov manjinski jezik jedan od ključnih simbola njihove etničke pripadnosti ne doprinose očuvanju manjinskog jezika. Značaj i snaga socijalnog i ekonomskog prestiža koji sa sobom nosi većinski jezik često su dovoljni "okidači" za zamenu jezika“ (Filipović 2009: 101).

Važno pitanje u konstrukciji etničkog identiteta u manjinskim etničkim grupama često je klasna distinkcija koja igra ulogu u tom procesu; odlazak na fakultet i očekivanje boljeg posla obično podrazumeva korišćenje dominantnog jezika.

AB: De még a magyarok is szerbül beszélgetnek otthon, és a gyerekeikkel, mert szerb iskolába kell adják, mer különben nem kapnak munkát.

AB: Ali čak i Mađari kući govore srpski sa svojom decom jer ih daju u srpske škole jer inače ne dobiju posao.

*

BGy: Most már van olyan ház, hogy édestesvér, apa, anya magyar, és a testvérek, a gyerekek nem beszélgetnek, hivatalosan csak szerbül. Mondjuk otthon az apák, a szülők előtt magyarul, de hogyha kimennek az utcára már a két édestestvér szerbül beszélget.

BGy: Sada već ima i takvih kuća da su rođeni braća, sestre, otac, majka mađari, a braća i sestre, deca ne govore, zvanično samo srpski. Recimo kod kuće pred očevima, roditeljima mađarski, ali kada izađu na ulicu već rođene sestre ili braća govore na srpskom.

Na ovakve stavove utiču društveni i ekonomski faktori. Uprkos etnojezičkoj demokratiji koja osigurava poštovanje svih jezika u kojima se izražava kultura različitih naroda, postoji pretnja od jezičke asimilacije, a zabrinutost u vezi ovog pitanja je izražena u svakom intervjuu, kao što ćemo pokazati u sledećem primeru.

ML: Nem szabad, nekem most nincs jogom beszélni, a szerbeket nem szabad bántsam, azért mer itt élek... de én amikor hallottam a szomszédban valódi magyarok, magyarok!=

KB: Igen, apja anyja magyar.

ML: =és a gyerekek szerbül beszélnek otthon, akkor félig a, hogy hívják aztat, megint nem tudom magyarul megmondani, a guta vagy a frász vagy mi volt félig megütött (nevet), ilyesmit, azta mindenit. Eljött az idő van két unokám, hát az idősebb még elolvassa azt a magyar írást, nem buta, de hát iskolába még akart menni tovább, de az nagyon sok Belgrádba menni még négy évig, és ő elolvas magyarul, úgyhogy valahogy fölatalálja magát. Fiatalabbik óóó pedig ő is négy évet magyarul tanult, és aztán még négyet itt.

MB: Hány évesek az unokák?

ML: Hát most már a nagyobbik anyának készülő, az megvan a 18 éves és két hónap, a másik most már huszonegy.

MB: De beszélni beszélnek magyarul?

ML: Beszélnek magyarul, de van benne olyan szerb bmondás is. Én nem bírok abba belenyugodni, hogy azokra mintha haragudtam.

KB: Hát faluban nagyon sok a magyar család és a gyerekekkel szerbül beszélnek

ML: És nem tudnak az anyja se az apja se rendesen szerbül, és a gyerek se tud, na mennek tovább az iskolába és ott.

KB: Egymás közt a fiatalok is, kimész a faluba a fiatalok, habár mondjuk 50 százaléka magyar, de nem beszélnek egymás közt magyarul, hanem csak szerbül.

MB: A fiatalok nem beszélnek?

KB: Nem.

*

ML: Ja sad nemam pravo da pričam, ne smem da diram Srbe jer ovde živim ... ali kada sam čuo da komšije pravi Mađari, Mađari!=

KB: Da, i majka i otac su Mađari.

ML: =a deca kod kuće pričaju srpski. Onda, kako se kaže, ne znam da kažem na mađarskom, skoro da me strefio šlog do pola (smeh), tako nešto, bože

sačuvaj. Došlo je vreme, imam dve unuke, pa starija još i pročita mađarski tekst, nije glupa, htela je da nastavi školu, ali mnogo je još četiri godine u Beogradu, i ona čita mađarski, nekako se snađe. Mlađa, ooo, a i ona je četiri godine učila mađarski, i posle još četiri ovde.

MB: Koliko unuke imaju godina?

ML: Pa jedna se sprema da bude majka, ona ima 18 i dva meseca, a druga 21.

MB: Ali govore mađarski?

ML: Govore mađarski, ali ima onih srpskih umetaka, i ne mogu da se pomirim sa tim, kao da sam ljut na njih.

KB: Ali u selu je mnogo mađarskih porodica a sa decom pričaju srpski.

ML: A ne znaju ni majka ni otac normalno srpski, a ni dete, ali ono ide dalje u školu pa tamo.

KB: I mladi između sebe, ako ovde izađeš u selo, iako možemo da kažemo da su 50 posto Mađari, ali ne govore između sebe mađarski, samo srpski.

MB: Mladi ne govore?

KB: Ne.

Poznavanje maternjeg jezika je kod mnogih govornika vezano samo za određene domene. Govornici pokazuju teškoće u govoru na standardnom jeziku, nedovoljno poznaju leksiku, a u pogledu upotrebe srpskog jezika nailaze na slična ograničenja. Da bi se izbegli slični problemi neadekvatnog poznavanja oba jezika, roditelji često upisuju decu u srpske razrede da bi se lakše uklopila u dominantnu zajednicu koja nudi više mogućnosti u školovanju, a kasnije u traženju posla.⁶¹ Stavovi o razlozima dominacije jezika većine i njegovom prestižnom statusu su vezani za uticaj jezika u društvu i društveni status. Ova pitanja polako dovode do asimilacije i do opadanja broja Sekelja u selima, a najviše u Ivanovu.

Kultura približava ljude brišući sve razlike. Ali i pored života sa drugima uz međusobnu toleranciju prisutan je kolektivni strah zbog sudbine jezika koji se, kako smo već naglasili, očituje u svakom intervjuu. U svakom intervjuu izražena je zabrinutost zbog

⁶¹ Sličan je problem i po pitanju interkulturalnosti. Deca nemađarskog porekla u Vojvodini će pre učiti engleski jezik, nego mađarski, ili pak jezik druge manjinske zajednice. Razlozi za to su najpre ekonomski, kako mladi osećaju potrebu da usvoje veštine i znanja koji su traženi na tržištu.

jezika i jezičke asimilacije. U većini egzogamnih brakova preuzima se srpski jezik, broj dece u mađarskim razredima je sve manji, kao i broj krštenja u reformatskoj i katoličkoj crkvi. Navešćemo narativ sagovornice iz Vojlovice u kojem se religijski identitet povezuje sa održanjem kolektivnog identiteta mađarske zajednice:

BM: Anyukám nagyon vallásos volt [...] én ezt annyira átvettem kiskoromtól fogva az anyámtól, hogy én most is benne vagyok a vallásomban, habár a reformátusokhoz is járok, mert a férjem is református volt, az édesapám is [...] de mentünk egyik templomba is, s a másikba is, úgyhogy én őrzöm az én katolikus vallásomat, meg szinte mint kántorként .. végzem ott a teendőket, mer mi ilyen, hogy mondjam, nem vagyunk egy nagy egyház, hogy itt pap legyen állandóan, csak havonta kétszer jön pap [...] mer itt nagyon kevés katolikus van [...] és amikor nem jött pap, akkor én végeztem el a, én olvastam fel a Bibliából, minden, meg énekek [...]. A legtöbb része [a katolikusoknak] idős, a fiatalok annyira, ez a, ezek az évek annyira elhűtötték a templomtól, hogy .. vagy vegyes házasságból valók, és nem érdeklik, hogy jöjjenek, pedig kellene fenntartani azt a kevés katolikuságot, ami van, de sajnos. [...] De hát mit csináljunk, amíg vagyunk még vagyunk. [...]

*

BM: Moja majka je bila veoma religiozna [...] ja sam to preuzela od nje već od detinjstva, tako da sam i danas u svojoj religiji, mada odlazim i kod reformata, jer je moj muž bio reformat, i moj otac je bio, [...] ali išli smo i u jednu crkvu i u drugu, tako da ja čuvam svoju katoličku veru, vršim svoje dužnosti .. kao kantor, jer mi smo, kako da kažem, nismo velika crkva da imamo popa stalno, pop dolazi samo dva puta mesečno [...]ovde je jako malo katolika [...] kada nije dolazio pop, onda sam ja obavljala, ja sam čitala iz Biblije, i pevala sam. [...] Najviše je starih [katolika], a mladi su se toliko ohladili od crkve u ovim godinama, ili su iz mešovitih brakova, i ne interesuje ih da dolaze, a trebalo bi održavati ono malo katoličanstva koliko ga ima, ali nažalost. [...] Ali šta da radimo. Dok nas ima, još nas ima.

Narativ jasno pokazuje odnos religijskog identiteta i pripadnosti manjinskoj zajednici. Bogoslužje se u katoličkim i reformatskim crkvama odvija i na mađarskom jeziku. Sagovornica smatra da je religijski identitet važan činilac u konstruisanju kolektivnog identiteta zajednice, te iskazuje strah od gubitka religijske tradicije, koji se povezuje sa opstankom grupe.

Briga za budućnost jezika, običaja, religije je kolektivna tema. Naratori sa žaljenjem pričaju o nestanku starog sveta i sistema tradicionalnih vrednosti uz gubitak perspektive

i rezignirano prepuštanje. Mešoviti brakovi su neodvojivi od teme identiteta, kao što se vidi u sledećem odeljku:

BM: Itt nagyon vegyes, úgyhogy az idősek sajnos lassan kihalnak, és fiatal generáció nincsen. [...] Aki vegyes házasságba megy, az átlagba átveszi azt a nyelvet, de a sajátját letagadja. Ez ami a legfájóbb. Kinek fáj? Nekem fáj, például.

*

BM: Ovde je mnogo mešano, tako da stariji nažalost izumiru, a mlađih generacija nema. [...] Oni koji odlaze u mešoviti brak preuzimaju taj jezik, a svoga se odriču. To je ono što najviše boli. Koga boli? Mene na primer.

Sagovornica izdvaja jezik kao najvažniji marker identiteta i govori o sve većoj pojavi mešovitih brakova, fenomenu koji vodi ka zemeni jezika, dominantne situacije u zajednici. Na kraju samo skrušeno zaključuje „Ali šta da radimo. Dok nas ima, još nas ima“ i evaluira svoja osećanja u vezi nestanka jezika i kulturnog nasleđa kao bolan izraz brige za naredna pokolenja. Jezička ideologija nije samo percepcija i interpretacija prošlosti, evaluacija sadašnjosti, već i projekcija budućnosti.

4.11. Jezik i moć

Prema Rahmanu (2001) obrazovanje je jedno od najvažnijih ispoljavanja moći. Učenje jezika može imati dve vrste motivacija za koje Rahman uvodi analitičke kategorije: potreba za učenjem iz „racionalnih“ pobuda - pragmatičkih, instrumentalnih, utilitarnih, i učenje iz „ekstra-racionalnih“, koji se još ocenjuju kao personalni, hedonistički ili emocionalni (Rahman 2001: 54). Prema tome se kategorišu tipovi učenja jezika na: *racionalno* učenje jezika koje se definiše kao sticanje moći ili osposobljavanje radi traženja zaposlenja; učenje jezika radi *otpora (etničko)*, što podrazumeva podučavanje etničkog jezika u cilju pružanja otpora dominantnom jeziku moći; *ideološko* učenje jezika, radi kreiranja i prenošenja sistema verovanja i stavova o svetu; ekstraracionalno učenje iz emocionalnih i ličnih razloga (Ibid. 55).

Dalje Rahman pokazuje kako diskurs oblikuje svest i sistem verovanja pojedinca, svest prema kojoj sudimo o svemu. Ovu vrstu moći koja konstruiše stvarnost je *signitivna* moć, a pored nje Rahman navodi još dve vrste moći: *pragmatična*, koja je zasnovana na

„komunikativnim dimenzijama upotrebe jezika“ i *simbolična* jezička moć, koja jezicima pripisuje vrednosti sa asocijacijama na pozitivne ili negativne attribute u očima posmatrača (Ibid. 57). Ona se odnosi na govornike iz domena moći, ako se koristi u sferi elite, jezik dobija pozitivne attribute formalne vrste, dok se drugim jezicima pripisuju negativne simbolične vrednosti ili pozitivne, no samo u neformalnim i afektivnim značenjima⁶² (Ibid.).

4.12. Položaj i prava manjinskih jezika

Osvrnućemo se kratko na pitanje položaja i prava manje uticajnih jezika u odnosu na jezike dominantnih društveno-političkih zajednica, da bismo pokazali stavove sagovornika u usmenim autobiografskim iskazima o položaju jezika sekeljske dijaspore u okruženju kulturne i jezičke hegemonije većine (Vučina Simović i Filipović, 2009). Skutnab-Kangas i Filipson (Skutnabb-Kangas & Phillipson 1994) ističu da „u civilizovanom društvu ne bi trebalo da postoji debata o pravima održanja i razvoja maternjeg jezika. To je očigledno, osnovno jezičko ljudsko pravo“ (Skutnabb-Kangas 1994: 625). No nisu svi jezici ravnopravni kada je reč o upotrebi, stoga se u teorijskim razmatranjima uvodi termin *jezički imperijalizam* (eng. *linguistic imperialism*) kako bi se istakla dominacija većih svetskih sila i društvenih grupa nad manje uticajnim govornim zajednicama (Vučina Simović i Filipović, 2009).

Jezička ljudska prava vezana su za sva prava u vezi sa upotrebom jezika. Skutnab Kangas ističe da su mnoga ljudska prava utvrđena nakon Prvog svetskog rata, da se o jezičkim pravima već vekovima diskutuje, no i pored toga što su ona danas tema mnogih raznovrsnih disciplina: socioloških, pravnih, političkih istraživanja, „samo neka od opštih jezičkih prava su institucionalizovana“ (Skutnab-Kangas 2010: 124-5). Ugroženost jezika može imati razne oblike i razmere, te su mnoge političke i naučne organizacije, kao što su Savet Evrope⁶³, UNESCO⁶⁴, EBLUL⁶⁵ (*Evropski biro za jezike*

⁶² Rahman ističe da su standardizovani varijeteti jezika u većini zemalja jezici elite, što znači da se „najbolje prodaju na jezičkom tržištu“. Rahman ovde koristi termin „tržište“ francuskog sociologa Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu) koji ističe da je „jezička razmena takođe ekonomska razmena simboličnog odnosa moći između proizvođača koji poseduje izvestan lingvistički kapital i potrošača (tržišta)“ (Rahman 2001: 60).

⁶³ http://ec.europa.eu/languages/policy/linguistic-diversity/regional-minority-languages_en.htm

⁶⁴ <http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/linguistic.pdf>

manjina – *European Bureau for Lesser Used Languages*) počele izražavati zabrinutost zbog opstanka nekih jezika, no pojedini istraživači ističu da je postojeća podrška jezika u opasnosti nedovoljna. Jezička prava nalažu da svaki „pojedinaac ima pravo da se pozitivno izjašnjava i identifikuje u vezi sa svojim maternjim jezikom, te da se njegov jezik prizna i prihvati sa poštovanjem, bilo da je reč o maternjem jeziku manjine ili većine, da se obezbedi učenje na maternjem jeziku barem na osnovnom nivou i njegovo korišćenje u nekim domenima zvanične upotrebe“ (Skutnabb-Kangas 1994: 625).

Paradigma *jezičke ekologije* (eng. *language ecology*)⁶⁶ je problem odnosa između ‘velikih’ i ‘malih’ jezika i njihovih okruženja, jezičke raznolikosti u svetu, te ističe višejezičnost i učenje stranih jezika⁶⁷ i priznavanje jezičkih ljudskih prava govornika svih jezika, što je suprotno ideološkim težnjama da se realizuje svet jednog jezika, jednog pisma, jedne nacije (Phillipson & Skutnabb-Kangas 1996: 429).

Kao što smo već pokazali, sagovornici u intervjuima sami ističu važnost očuvanja jezika za opstanak svoje zajednice. Nove generacije se sve više okreću dominantnom jeziku, a manje značaja pridaju jeziku svojih predaka, a to se odnosi i na školu u Ivanovu, gde bi, kako naratori sami procenjuju, postojala mogućnost za ponovnim otvaranjem mađarskog razreda, međutim, roditelji ne pokazuju interesovanje za to:

MB: És mi a helyzet az iskolában? Tudjátok, hogy van-e magyar osztály? Hány gyerek van?

KL: Magyar osztály nincsen. Csak magyar anyanyelv ápoló van .. várjál mindjárt megmondom ... 92-től. Csak magyar ápoló van.

MB: És meddig volt magyar osztály?

⁶⁵ <http://www.eblul.org/>

⁶⁶ Uviđanje opasnosti mnogih ugroženih jezika podstakla je mnoge istraživače da se bave problemom ekologije jezika, kao lingvističkim pristupom koji sagledava vezu između jezika, govornika i okruženja. Termin ekologija jezika prvi put uvodi holandski lingvista Einar Haugen 1971. u članku „The Ecology of Language“. Ova tema ja pobudila pažnju kasnijih zagovornika jezičkih ljudskih prava i borbe protiv jezičkog imperijalizma i dominacije, kao što su: Makkai (1996), Mühlhäusler (1996), Fishman (1991), Phillipson i Skutnabb-Kangas (1996) (Skutnabb-Kangas and Phillipson 2007: 1).

⁶⁷ UNESCO u tri tačke izlaže predlog za višejezički obrazovni program (*Education in a multilingual world*, 30): 1) podrška učenja maternjeg jezika kao sredstva poboljšanja obrazovne jednakosti; 2) podrška dvojezične/višejezične edukacije na svim nivoima obrazovanja radi promovisanja socijalne i rodne jednakosti i kao ključnog elementa lingvistički raznolikog društva; 3) podrška jezika kao ključne komponente interkulturalne edukacije u cilju poboljšanja razumevanja između različitih grupa i prihvatanja i poštovanja osnovnih prava: Unesco (2003) *Education in a multilingual world*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf>. [Pristupljeno 06 Januar 16].

KL: 92-ig.

MB: És azóta van a magyar...

KL: 92-ig alsósok voltak magyarok.

IP: Most már csak magyar órákat tartanak nem tudom hányszor.

KB: Csak az az érdekes, hogy van .. jócskán magyar gyerek az órákon, érted? Például a ... tavalay elsősök közül, tíz gyerek van és azt hiszem nyolcan járnak magyar órára. Úgyhogy vannak olyanyok is akik ... elvált házasságból vannak és magyar órára járnak. Pedig meglehet az is nagyon könnyen, mint Hertelenden, ha vóna három-négy gyerek akit .. hajlandók vónának magyar iskolába beírni, hogy itt is visszanyittanák a magyar osztályt. De hát, a szülőket nem érdekli.

IP: Hát de itt voltak olyan magyar ajkúak is, amikor vót magyar osztály is, szerbbe iratták a gyerekeket.

KL: Hát igaz.

IP: S akkor így lassan kihál a magyar nyelv. Magyar család és szerbül beszélnek.

MB: Igen, igen?

IP: Ja. Mi soha nem beszéltünk szerbül. Még máma se. Hát mér kínlódjak én szerbül mikor magyar vagyok. S amennyit tudok szerbül az elég. El nem bírnak adni.

MB: És ez jellemző a faluban, hogy a magyar családok szerbül beszélnek?

IP: Hát van, van, egy jó pár családot én is tudok.

MB: A gyerekekkel?

IP: Tiszta magyar apa, anya, gyerekek, és szerbül beszélnek.

*

MB: I kakva je situacija u školi, da li znate, ima li mađarskih razreda i koliko dece ima?

KB: Nema mađarskih razreda. Samo [sekcija] za negu maternjeg jezika .. čekaj sada ću da ti kažem ... od 92-ge. Ima samo [sekcija] za negu maternjeg jezika.

MB: A dokle je bilo mađarskih razreda?

KL: Do 92-ge.

MB: I od tada je sekcija...

KL: Do 92-ge, bili su niži razredi na mađarskom.

IP: Sada samo drže mađarske časove nedeljno ne znam koliko puta.

KB: Samo interesantno je to da .. ima dosta dece na časovima, razumeš? Na primer ... prošle godine od prvaka ima desetero dece i od njih ja mislim osmoro pohađa časove mađarskog. Tako da ima i onih koji su ... iz razvedenih brakova i idu na časove mađarskog. A vrlo lako je moguće kao u Vojlovici, kada bi bilo 3-4 dece koje bi upisali u mađarsku školu, da vrate mađarski razred. Ali roditelje to ne interesuje.

IP: Ali bilo je i onih mađarskih govornika kada je bilo mađarskih razreda koji su decu upisali u srpski razred.

KB: Pa istina.

IP: I onda polako odumire mađarski jezik. Mađarska porodica, a kod kuće pričaju na srpskom

MB: Da?

IP: Da. Mi nikada nismo pričali srpski. Ni danas. Pa zašto da se mučim ja na srpskom kada sam Mađarica? I onoliko koliko znam srpski je dovoljno. Ne mogu me prodati.

MB: A da li je to karakteristično za selo da mađarske porodice govore na srpskom?

IP: Pa ima, ima, znam i ja više takvih porodica.

MB: Sa svojom decom?

IP: Čist Mađar, otac, majka i dete a govore na srpskom.

Mnogi Mađari donose odluke o upotrebi srpskog jezika u privatnoj sferi, i u nezvaničnoj upotrebi, kada, na primer, biraju da svoje ime pišu u srpskoj transkripciji, među sobom razgovaraju na srpskom jeziku ili u boljem slučaju, mešaju dva jezika u komunikaciji. To ne mora uvek nužno da znači i gubitak etničkog identiteta, no svakako postoje i drugačiji argumenti. Primera radi, imajući u vidu cincarski jezik i njegovu retku upotrebu u javnoj sferi, Zoran Plasković (2004) ističe da neadekvatno povezivanje upotrebe jezika i promena porodičnih imena može dovesti do pogrešnih zaključaka i obrazlaže da:

„Nedovoljna prisutnost cincarskih imena u zvaničnim dokumentima (izazvana i mimo volje njihovih nosilaca) ili njihova promena, može stvoriti utisak promenjenog ili nestalog etničkog identiteta, a da se to u stvarnosti nije dogodilo. U ovim okolnostima mislimo da je opravdano govoriti o manifestacijama fenomena ‘skrivena’ manjine“ (Plasković 2004: 153).

U našem primeru, međutim, nije reč o postupcima koji se odvijaju mimo volje govornika, već o svesnom približavanju dominantnoj kulturi i jeziku. Sve to vodi u odricanje od svog porekla, svoje kulture i tradicije. Očuvanje identiteta je konstantan

proces, a jezik je njegov osnovni konstitutivni element. Izgradnja identiteta počinje u detinjstvu, u porodici, a da li će se održati u odraslom dobu, često ne zavisi samo od uže sredine, od škole koju pohađamo, od sigurnosti kulturnog i jezičkog okruženja. Od nas samih zavisi kako ćemo se nositi u dvojezičnoj sredini, kako ćemo razgovarati najpre sa članovima porodice, a zatim sa meštanima, koje običaje ćemo negovati, pa čak i kako ćemo odlučiti da pišemo svoje ime u privatnoj sferi, da li ćemo prihvatiti ono što je drugačije, a pored toga gajiti i svoje. Stjuart Hal argumentuje da je „identifikacija uvek u procesu, ona je nikad završen proces“ (Hall 2001: 217). Hal razlikuje dve vrste identiteta: prvi je ‘kulturni identitet’ koji konstituiše zajednička kultura pripadnika zajednice sa zajedničkom prošlošću i precima kao vrste „kolektivnog jedinstvenog istinitog selfa unutar mnogih drugih“ (Hall 1990: 223). Prema drugoj definiciji, identitet zavisi od razlika, od procesa diferenciranja od nekoga ili nečega. Hal argumentuje da prošlost živi u nama, ali ne u vidu prostih fakata, već ona oblikuje pojedinca kroz dve ravni: kroz sličnosti i kroz razlike, tj. kroz konstruisanje različitosti (Ibid: 393).

„Identifikacija je, stoga, proces artikulacije, zašivanja, nadodređivanja, a ne obuhvaćanja. Uvijek je nečega ‘previše’ ili ‘premalo’ – nadodređivanja ili nedostatka, pa se nikada ne postiže točno pristajanje, cjelina. Kao i sve označiteljske prakse, i ona ovisi o ‘igri’ ili o *différance*. Pokorava se logici više – od – jednog. I budući da kao proces djeluje preko razlike, zahtijeva diskurzivni rad, povezivanje i označavanje simboličkih granica, proizvodnju ‘učinka granice’. Potrebno joj je ono što je izostavljeno, što je ostalo s vanjske strane, njezina konstitutivna izvanjkost, da učvrsti taj proces“ (Hall 2001: 217, prevela Sandra Veljković).

Prema Halu kulturni identitet je pitanje budućnosti isto koliko i prošlosti. Identiteti imaju svoje istorije, oni dolaze od nekuda, ali kao i sve drugo što je istorijsko, podložno je „stalnim procesima promena i transformacija“ (Hall 2001: 218). Identitet nikada nije jedinstven, on se konstruiše kroz procese koji se odvijaju kroz vreme i zavise od istorije, jezika i kulture, od novih okolnosti, odnosno od procesa stvaranja.⁶⁸

⁶⁸ Hal na primeru etnokulturalne interakcije između karipskih migranata i domaće britanske zajednice pokazuje uzajamno restrukturiranje identiteta i zajednice, te zaključuje da ljudi zadržavaju jake veze sa svojim tradicijama i mestom porekla, ali moraju da prihvate i novu kulturu u koju stupaju, bez potpunog gubitka sopstvenog identiteta i asimilacije. Oni nose tragove svoje kulture, tradicije, jezika i istorije koja ih je izgradila, pripadajući istovremeno dvema različitim kulturama, oni su produkti novih dijaspora stvoreni postkolonijalnim migracijama, i tako moraju da nauče da prisvoje dva identiteta, da govore dva

„Iako izgleda kao da svoje porijeklo prizivaju iz historijske prošlosti s kojom su i nadalje u vezi, prava se bit stvarnih identiteta nalazi u pitanjima povezanima s upotrebom resursa povijesti, jezika i kulture u procesu postajanja, prije negoli bivanja: ne ‘tko smo’ ili ‘odakle dolazimo’, nego što bismo mogli postati, kako smo reprezentirani i kako to utječe na našu reprezentaciju nas samih. Identiteti su stoga konstruirani unutar, a ne izvan reprezentacije. Oni su u istoj meri povezani s izmišljanjem tradicije koliko i sa samom tradicijom, zbog njih tradiciju moramo iščitavati ne kao beskrajno ponavljanje, nego kao ‘mijenjajuću nepromenljivost’. To nije takozvani povratak korijenima, nego pomirenje sa svojim ‘koracima’“ (Ibid.).

Okruženje u kojem živimo je važan faktor ličnog razvoja i održanja etničkog i kulturnog jedinstva, no konačno i od nas samih zavisi u kojoj meri i na koji način ćemo negovati veze sa svojom kulturom u okruženju dominantne kulture većinskog naroda.

4.13. Zamena jezika

Da li sekeljski dijalekat spada u grupu ugroženih/poluugroženih jezika na teritoriji Banata?

Sociolingvisti Džoša Fišman (Johsua Fishman 1991: 395 prema Watson 1996: 259) jedan od najistaknutijih istraživača održavanja i zamene jezika, dvojezične nastave, itd. razvija glavne sociolingvističke koncepte za razumevanje jezika u društvu. U knjizi *Reversing Language Shift* (1991) prikazuje teorijski model GIDS: *gradiranu intergeneracijsku skalu prekida*⁶⁹ (eng. *Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale*) kao evaluativnu skalu ugroženosti jezika, kao i mogućnosti usporavanja gubitka ili zamene jezika. Fišmanova skala je omogućila teorijski stub za većinu pobornika jezičke revitalizacije. Prema Fišmanu, ukoliko deca ne uče jezik od svojih roditelja, imaće male mogućnosti da prenesu taj jezik na svoju decu. Osim uticaja roditelja na jezičko ponašanje svoje dece, jednako važan faktor čine i društvene norme i društveni

jezika, da prihvate stanje dvostruke identifikacije i simultane kulturalne pripadnosti (Murdoch, H. A. 2007: 577)

Neki teoretičari razmatraju koncept mnogostrukog ili multikulturalnog identiteta i argumentuju da pojedinac nema samo jedan identitet, već niz identiteta koje gradi u zavisnosti od društvenih okolnosti (Modood&Werner 1997, Turner 1982, Hefner 2001).

⁶⁹ Prevod naziva modela *Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale* na srpski u: Vučina Simović, Filipović 2009: 23.

prostor (*domeni upotrebe*) u kojem se jezici koriste, pa se tako po Fišmanovoj skali jezici rangiraju od prvog stepena gde su prisutni skoro u svim domenima javnog i privatnog života, preko upotrebe samo u administrativnoj upotrebi, te u profesionalnoj sferi, zatim u porodici, školi i manjinskoj zajednici, međugeneracijske komunikacije, sve do osmog stepena gde pripadaju ugroženi jezici.

Vučina Simović i Filipović zaključuju da „zamena jezika u nekoj zajednici zavisi od jednojezičnosti i dvojezičnosti govornika manjinskog jezika i nivoa njihove kompetencije (minimalne ili maksimalne) u svakom od jezika, tokom tri uzastopne generacije govornika“, te ukazujući na model zamene jezika prema Himeno Menendes, (2003: 29), navode pet faza u kojima se odvija zamena, gde su u fazi 1a odrasli imigranti izvorni govornici maternjeg jezika, koji vremenom postaju dvojezični (faza 1b). Kod druge generacije u fazi 2a prepoznaje se dvojezičnost i potpuna kompetencija u većinskom jeziku. U fazi 2b dolazi do smanjene kompetencije manjinskog jezika usled njegovog nedovoljnog korišćenja. Kod govornika treće generacije, međutim, već je vidan prelazak na većinski jezik (Vučina Simović, Filipović 2009: 27).

Dejvid Kristal (2000: 37) tvrdi da su „ugroženi jezici oni koje zajednica u celini sve manje koristi, a neke funkcije koje je taj jezik isprva imao ili se gase ili ih postepeno preuzima neki drugi jezik“. Kristal govori o fenomenu „erozije diskursa“ kada određeni jezici opstaju samo u nekim domenima (Ibid: 38).

Jezik nije samo sredstvo za komunikaciju, nego ključna odlika u formiranju identiteta. Članovi jedne zajednice prepoznaju sebe kao pripadnike te zajednice putem upotrebe istog jezika što im omogućava izgradnju jezičkog identiteta kako na individualnom, tako i na kolektivnom nivou.

Sledeći isečak iz intervjua pokazuje snažnu identifikaciju govornika sa mađarskim poreklom, te u drugom delu narativa sagovornice zauzimaju žustar odbrambeni stav kada je reč o maternjem jeziku. Sagovornica opisuje situaciju sticanja mađarskog državljanstva po pojednostavljenom postupku prema zakonu koji je donet 2010. godine. Za sticanje državljanstva jedan od preduslova jeste znanje mađarskog jezika. Govori o maternjim govornicima u selu koji se najpre odriču svog maternjeg jezika, a kasnije, u novonastaloj situaciji, ga ponovo prihvataju:

KB: Én jártam a falut amikor a Magyar Nemzeti Tanács lett megalapítva aláírásért, és volt olyan ezelőtt három évvel Klaudi újította, és én megint besegítettem neki, és olyan magyar tiszta magyar családokba jártam, akik mert gondoltam, én kelljek magamnak a faluban megcsináljam mert ismerem a falut, és meg kellett csinálnom a névsort hogy kihez menjek el s kihez nem, érted, kit tudtam hogy magyar hogy ne menjek egy bolgárhoz vagy egy szerbhez hogy aláírja nekem menjek hanem a magyarhoz jártam. Tiszta magyar családhoz mentem s akkor azt mondta hogy csak hogy ki nem zavartak azt mondták hogy „Én nem vagyok magyar, nem akarom aláírni én nem vagyok magyar“. Nem is egy család volt a faluban olyan.

IP: Sajnos hogyha ... a saját anyanyelvünket.

KB: Ez ez... Voltam olyan családban hogy az anyósa romániai magyar az apósa meg bolgár, azok aláírtak hogy magyarok mind a ketten, ő és a felesége nem írták alá, s ők igazán magyarok. Nem írták alá hogy magyarok, azt mondták hogy nem magyarok.

MB: És ez miért van?

KB: Hát azt nem tudnám megmondani neked.

IP: Hát azt nem tudna kitalálni senki. Jobban szeretik a szerb nyelvet, nem tudom.

KB: Pedig abból neki se kár se hasza nincsen. Habár én azt hiszem hogy most ahogy van a kettes hompolgárság, hogy azok, nem vagyok száz százalék, de azok akik úgy nyilatkoztak hogy nem magyarok, hogy kérték a kettes hompolgárságot.

IP: Ja, sok van akik kérték, azt hallottam én is.

KB: Most magyarok, s akkor nem voltak magyarok. Vagyis ha van hasznom akkor magyar vagyok, s ha nincs hasznom, akkor nem vagyok magyar. Csak a saját anyanyelvemet letiporjam éppen azért hogy valami hasznom legyen belőle, azt már én nem tenném meg.

IP: Nem tenném én sem, honnan. S nem is szégyellem. Magyar vagyok.

KB: Én magyarnak születtem.

IP: Magyar vagyok, s az is maradok. S voltak többen akik kérték a magyar útlevelet, s nem tudtak magyarul. Az olyannak nem is adnám meg. Ha nem tud magyarul, nem is becsüli a magyar nyelvet, akkor minek kéri az útlevelet.

KB: Igaz.

*

KB: Ja sam obilazila selo za potpise kada je osnovan Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine, i bilo je otprilike pre tri godine kada ga je Klaudi obnovio, i ja sam opet pomogla, i išla sam kod čistih mađarskih porodica za koje sam znala, trebalo je za sebe da napišem u selu, jer pozajem selo, i trebalo je da napišem spisak kod koga da idem, a kod koga da ne idem, razumeš, za koga znam da je Mađar, da ne idem kod jednog Bugarina ili jednog Srbina da mi potpiše, nego sam išla kod Mađara. Išla sam kod čiste mađarske porodice i onda mi je rekao, samo što me nisu isterali, rekli su „Ja nisam Mađar, neću da potpišem i nisam Mađar“. I nije samo jedna porodica bila takva u selu.

IP: Nažalost naš maternji jezik...

KB: To je, to je... Bila sam u takvoj porodici gde je tašta Mađarica iz Rumunije, tast je Bugarin, oni su potpisali da su Mađari, oboje, a on i žena nisu potpisali, a oni su stvarno Mađari. Nisu potpisali da su Mađari, rekli su da nisu Mađari.

MB: A zbog čega je to?

KB: Pa to ne bih mogla da ti kažem.

IP: Pa to ne bi niko pogodio. Više vole srpski jezik, ne znam.

KB: A od toga nemaju ni štete ni koristi. Mada ja mislim da sada, kako postoji dvojno državljanstvo, da oni, nisam sto posto sigurna, ali oni koji su se izjasnili da nisu Mađari, da su tražili dvojno državljanstvo.

IP: Da, ima mnogih koji su tražili, čula sam i ja.

KB: Sada su Mađari, a onda nisu bili Mađari. Ili ako imam koristi, onda sam Mađar, a ako nemam koristi, onda nisam Mađar. Samo da pogazim sopstveni maternji jezik samo da bih imala neke koristi od njega, to već ja ne bih učinila.

IP: Ne bih ni ja to učinila, kakvi. Niti se stidim. Mađarica sam!

KB: Ja sam rođena kao Mađarica.

IP: Mađarica sam, i to ću i ostati! A bilo je više njih koji su tražili mađarski pasoš, a nisu znali mađarski. Takvima ne bih ni dala. Ako ne zna mađarski, ni ne ceni mađarski jezik, onda zašto traži pasoš.

KB: Istina.

Govoreći o sekeljskom jeziku bukovinskih Mađara na teritoriji južnog Banata, u ovom trenutku možemo sa sigurnošću zaključiti da ne možemo očekivati gubitak jezika za naredni naraštaj. Sve dok nove generacije sa interesovanjem preuzimaju, uče, i neguju tradiciju svojih predaka u vidu običaja, narodne radinosti, jezika, sve dok živo održavaju kontakte sa svojim sunarodnicima na individualnim i grupnim skupovima, i

dok se sa ponosom izjašnjavaju kao Mađari, kao u navedenom primeru, može se sa sigurnošću tvrditi da jezik bukovinskih Sekelja opstaje, iako sada samo u određenim domenima, u pričama, poeziji, ritualima, obredima, molitvama, humoru, primetan je snažan izraz pripadnosti i zajedništva u kulturnoj i duhovnoj sferi zajednice.

5.

SEĆANJE, NARATIV, IDENTITET

U ovom poglavlju ćemo razmotriti nekoliko tema. Prvo ćemo se osvrnuti na pitanje autobiografskog sećanja. Važno pitanje jeste sagledavanje razlike između individualnog i kolektivnog sećanja u teoriji francuskog filozofa i sociologa Morisa Albvaša (Maurice Halbwachs), prvog teoretičara koji razvija teoriju sećanja i novi način razmišljanja o sećanju kao kulturnoj konstrukciji. Takođe ćemo posebno razmotriti pitanje identiteta i razdvajanje etničkog i nacionalnog identiteta. Pokazaćemo na koji način se formira identitet kroz uticaj različitosti, a zatim ćemo u više detalja sagledati koncept 'drugog'. Narativ je još jedna zasebna oblast koju ćemo razmatrati, sa posebnim osvrtom na narativni identitet. Izdvojićemo narative o poreklu kao primer kolektivnog narativa. Osvrnućemo se i na rodne razlike u konstrukciji narativnog identiteta.

5.1. Sećanje

„Our memory is a more perfect world than the universe: it gives back life to those who no longer exist“.

Guy de Maupassant

Veza između sećanja i identiteta sve češća je tema istraživanja teoretičara i kulturologa sećanja. Pokušava se odgovoriti na pitanje na koji način prošlost utiče na formiranje identiteta pripadnika zajednice, ispituje se sećanje kao osnovni preduslov autobiografskog i memoarskog žanra. Autobiografsko sećanje je presudno za stvaranje osećanja identiteta (Olney, 1998). Ono integriše sećanja u životne narative koji se svesno konstruišu kako bi se životu dalo značenje. Teorijska istraživanja koja ispituju

vidove organizacije autobiografskog sećanja, uloge narativa u razvoju autobiografskog sećanja, i odnosa između sećanja, narativa i koncepta selfa, pokazuju da se kroz konstrukciju životnih priča self i sećanje dovode u vezu u različitim oblicima društvenih interakcija (Neisser 1994, Fivush 2001, Bruner 1994, 2004, McAdams 2004).

U kvalitativnom istraživanju pokazalo se da su pored ličnog (individualnog) sećanja, pripadnici manjinske zajednice duboko povezani sa sećanjem prethodne generacije. U ovom poglavlju pokušavamo odgovoriti na pitanja koji je odnos porodice i zajednice prema prošlosti, i na koji način prošlost i sećanja utiču na oblikovanje identiteta druge ili treće generacije, koja je uloga zajednice u prenošenju sećanja, na koji način neproživljena prošlost utiče na formiranje života potomaka *postgeneracije* (Matejić, 2012).⁷⁰

Šta i kako pamti postgeneracija i kako nosi sećanja svojih predaka su pitanja koja nas zanimaju. Osnovna postavka od koje polazimo jeste da je dijaloški karakter osnovna odlika ljudskog života i da se kroz odnos sa Drugim, međujezičkim i međukulturnim kontaktom, definiše identitet.

Razmišljajući o događajima iz prošlosti, sveti Avgustin govori o sećanjima koja su ustoličena u njegovom pamćenju, kao i pamćenju drugih: „Sećam se šta sam radio, kada i gde, kao i stanja svog uma u tom trenutku. U mom pamćenju su, takođe, svi događaji kojih se sećam, bilo da su to stvari koje su mi se dogodile ili stvari o kojima sam čuo od drugih“ (Augustine 1961: 215). Na sličan način, dijalošku prirodu životnih narativa odlikuje višeglasna situacija u kojoj se sjedinjuju lični diskurs i diskurs zajednice. Polazeći od Albvašove (Halbwachs, 1992) definicije kolektivnog sećanja (eng. *collective memory*) ispitaćemo u kojoj meri je individualno sećanje društveno determinisan fenomen.

⁷⁰ Koristimo termin postgeneracija pozajmljen od Julije Matejić kao adekvatniji izraz ne samo direktnih potomaka druge generacije, već i kasnijih generacija.

5.1.1. Individualno i kolektivno sećanje

U autobiografskim narativima mogu se prepoznati dve vrste zapamćenog sadržaja. Prva grupa se odnosi na sopstvenu životnu priču pojedinaca i tu spadaju sećanja o onome što su sagovornici neposredno doživeli, a drugu grupu čini sve što je postgeneracija u svom socio-kulturnom i porodičnom okruženju naučila o prošlosti. Francuski sociolog Moris Albvaš (Maurice Halbwachs) je za date pojmove koristio distinkciju između individualnog i kolektivnog sećanja (Halbwachs 1992).

Autobiografsko, individualno sećanje je „uvek ukorenjeno u druge, što znači da samo pripadnici grupe pamte“ (Halbwachs 1992: 24) i održavaju ga kontakti sa ljudima koji dele iste događaje iz prošlosti. Individualno sećanje se često oslanja na druge i povezano je sa verovanjem u istinitost iskaza drugih o iskustvima iz perioda kojih se sami ne sećamo svesno. Sveti Avgustin u svojim *Ispovestima* govori o tome kako se ne seća početaka svog života, njegovo pripovedanje o tom dobu se ne bazira na sopstvenom sećanju, već na verovanju u priče koje je čuo od drugih. „Ne sećam se ranog doba svoga života, O Gospode, no verujem šta su mi ljudi rekli o njemu i posmatranjem druge odojčadi mogu zaključiti da sam živeo isto kao oni“ (Augustine 1961: 28).

Kolektivno sećanje je društveno uslovljeno i podrazumeva sećanja u kojima nismo nužno direktno učestvovali, već ih održavamo u zajednici učestvovanjem u skupovima na kojima ponovo kreiramo prošlost koja bi inače iščezla u magli vremena. „Da bismo takve događaje dozvali u sećanje, moramo u potpunosti da se prepustimo pamćenju drugih“ (Matejić 2012: 85).

Kolektivno sećanje je po definiciji kohezivno, zasniva se na dogovoru o tome šta zajednica veruje da je istinito o svojoj prošlosti (Grele 2007: 14). U usmenim iskazima lična sećanja se često razlikuju od kolektivnog sećanja. Iako je istina da pojedinci ne učestvuju u istoj meri i na isti način u događajima koji se pamte, i da kolektivno sećanje zato nije homogeno, potrebno je ići izvan kategorija kolektivnog i individualnog sećanja da bismo pronašli određene medijatore koji proizvode oba, a to su religiozna ubeđenja, porodične tradicije, svakodnevni život i razgovori (Ibid.).

Albvaš tvrdi da se autobiografsko sećanje gubi vremenom, te da ga je nužno povremeno osvežiti kroz kontakte sa ljudima sa kojima delimo iskustva iz prošlosti. S druge strane,

istorijsko ili kolektivno sećanje pojedinci na pamte direktno, već se ono oživljava kroz komemorativna okupljanja (Halbwachs 1992: 24). Kroz varijetet događaja, priča, zajedničkih iskustava, sećanja, ljudi oblikuju narative. Narativ o poreklu je jedan vid kolektivnog narativa koji živi u grupi, i ima konstitutivnu ulogu u formiranju identiteta članova grupe, kao pojedinaca, i kao zajednice. On daje smisao i značenje članovima zajednice. Naratorima je važno spomenuti odakle potiču i ko su, važno je ispričati svoju zajedničku prošlost koja je „nepromenjiva poput sudbine“ (Booth 1999: 255), i pokazuje njihovo određenje u svetu.

„Mi smo u tom smislu članovi ‘zajednice sudbine’. Jedan (ali ne jedini) način na koji je ta sudbina prošlosti prisutna među nama jeste u tradicijama, u oblicima života, izatkana od prošlosti i sadašnjosti, od jezgra onoga što čini identitet. Prošlost je tako prisutna u našim tradicijama i [...] u pamćenju običaja, u načinima razmišljanja, u zaveštanju. Prošlost je takođe prisutna u odabranim trenucima kada je svesnom odlukom spominjemo putem reči, kroz spomenike, dane sećanja. Ukratko, ona živi u našem kolektivnom identitetu kroz generacije“ (Ibid.).

Važno je pitanje kako gradimo sećanja i zašto određeni deo prošlosti pamtimo i smatramo ga značajnim za prenošenje narednim pokolenjima u kojima predajemo novoj generaciji značenja koja mogu oblikovati njihov život i dati im direkcije za dalje otkrivanje sebe.

„Ako se zna da lični i kolektivni identiteti počivaju na pamćenju, može se reći da sećanje označava manje ili više svestan pojedinačni, grupni ili kolektivni odnos prema događajima iz prošlosti, jer pojedinci i grupe koriste prošlost da bi se razgraničili od drugoga i tako izgradili sopstveni idenitet. Pojedinačno sećanje štiti identitet ličnosti, dok javno pravda grupni interes“ (Kuljić 2006: 11-7).

5.2. Autobiografsko sećanje

Poglavlje o autobiografskom sećanju započinjemo rečima sagovornice iz

Skorenovca:

EMS: Azt mondja a közmondás: „Rég volt, igazság volt“. .. De mindent nem birsz kitörölni se. Az emlékek megmaradnak. Igaz? .. Hiába mondom fúú ez olyan jó volt valamikor, mikor tudom milyen volt valamikor, s most jó lett. Hiába mondom én eztet.

.. Na az nem úgy van, mert az emlékek itt vannak még bent, s ebbe. //a fejére mutat és a szívére//

EMS: Kaže poslovice: „Odavno beše, istina beše“. .. Ali ne možeš sve ni da izbrišeš. Sećanja ostanu. Istina? .. Uzalud kažem to je tako dobro bilo nekada, kada znam kako je bilo nekada, a sada je bolje. Uzalud kažem ja to. .. E to nije tako, jer su sećanja još ovde unutra, ovde. //sagovornica pokazuje na glavu i na srce//

Autobiografsko ili epizodičko sećanje je specifičan oblik sećanja koje nas razlikuje od drugih, dajući nam jedinstven osećaj koji nam omogućuje da se osvrnemo na sopstvenu prošlost i sagledamo svoju jedinstvenu životnu priču. Autobiografsko sećanje je vezano za retrospektivne podatke koji su deo našeg selfa. Ono se aktivno koristi, svesno pamti najčešće biografske epizode koje su emotivno obojene, kontekstualno određene i vremenski uokvirene. Ono integriše individualna sećanja i lična iskustva, događaje u kojima smo učestvovali sa kulturnim okvirima radi konstruisanja identiteta, i koje je moguće locirati u vremenu i prostoru. Autobiografski narativi se formiraju u ranom dobu ljudskog života kod dece, a njihov razvoj i koherencija zavise od stila ličnih narativa u kojima se roditelji prisećaju sopstvene prošlosti. Kako deca stupaju u adolescentno doba, razvijaju se kognitivne sposobnosti za temporalno i uzročno struktuiranje događaja života (Rubin 1986; Fivush 2008, 2011; McAdams 2008). U adolescentnom periodu života autobiografska sećanja se integrišu u koherentne životne narative čime se razvija osećanje sopstva i identiteta. Autobiografska sećanja su ‘emotivni pokazatelji’, uvek se povezuju sa pozitivnim ili negativnim evaluativnim osećanjem.

„Moje pamćenje takođe sadrži i moja osećanja, ne na isti način na koji su prisutna u mojoj svesti kada ih doživljavam, ali na sasvim drugačiji način održavajući prostor u sećanju. Jer čak i kada sam nesrećan, mogu da se setim vremena kada sam bio veseo, i kada sam veseo, mogu se setiti prošlih nesreća. Mogu se setiti strahova u prošlosti, a da se pritom ne plašim, i kada se setim da sam nekada želeo nešto, mogu to činiti, a da ih ne želim sada. Nekada sećanje indukuje suprotna osećanja, te može da mi bude drago kada se setim tuge koje više nema, a da mi bude žao kada se setim sreće koja je iščezla. A ipak, dok se prisećam tih osećanja, dok ih izvlačim iz pamćenja, ona ne stvaraju nikakav emocionalni efekat u meni. Pre nego što sam ih se setio i razmišljao o njima, sigurno su bila prisutna u mom pamćenju, jer sam ih odatle mogao prizvati putem sećanja. Jer da moramo doživeti tugu ili strah svaki put kada ih spomenemo, niko ne bi

bio voljan da priča o njima. [...] Ko može razumeti istinu ove stvari?“ (Augustine 1961: 220-2).

Autobiografska sećanja su sopstvena, lična, i određuju nas u temporalnom okviru gde sagledavamo sebe i svoju poziciju u odnosu sadašnjost-prošlost: gde smo, koliko i kako smo se promenili, gde i na koji način smo ostali isti. U isto vreme, autobiografska sećanja su naše određenje u društvenoj dimenziji. Želja za ličnim kontinuitetom nikada ne može biti isključivo samo želja individue. Ona je ukorenjena u društvu koje funkcioniše i zavisi od svojih članova.

Istraživanja pokazuju da se najviše detalja pamti iz doba života između dvadesete i tridesete godine, što je nazvano 'efektom reminiscencije' (eng. *reminiscence bump*), zatim se pamte događaji iz neposredne prošlosti – 'efekat skorašnjosti', a događaji iz zrelog doba se relativno slabo pamte (Berntsen and Rubin, 2002, 2012). Prema najnovijim istraživanjima efekat reminiscencije se javlja samo u slučaju pozitivnih događaja, ali ne važi i za negativne i traumatske događaje (Berntsen and Rubin 2012: 78).

Mnoga istraživanja pokazuju da je moguće organizovati autobiografska sećanja u vremenskom nizu, te se implicitno pretpostavlja da je autobiografsko sećanje temporalno određeno.

„Neka sećanja naviru s lakoćom i u pravilnom redosledu, tačno onako kako želim. Dolaze i smenjuju se sa drugim koja slede za njima, i kako njihovo mesto biva zauzeto, ona se vraćaju na svoje mesto skladištenja, spremna da se ponovo pojave po potrebi. To se dešava kada nešto recitujem napamet“ (Augustine 1961: 214).

Vreme je jedan od aspekata prema kojem je moguće organizovati autobiografsko sećanje, pored drugih formi uređivanja. O temporalnoj organizaciji autobiografskog narativa ćemo se vratiti malo kasnije.

5. 3. Sećanje i self

Mnogi teoretičari su zapazili vezu između autobiografskog sećanja i selfa (Howe, 2000; Habermas&Bluck, 2000). Prošli događaji ne utiču samo na sadašnjost,

već su oni rekonstruisani od strane naratora koji ih je lično doživeo. Te rekonstrukcije su primeri epizodičkog sećanja, koja postaju deo autobiografskog sećanja ukoliko su značajnije uticala na život naratora i mogu oblikovati životne narative kao jedan od načina definisanja sopstva (Neisser 1994: 1). Životni narativi koji se rekonstruišu kroz sećanje čine osnovu ličnog identiteta (Neisser 1994; Polkinghorne 1991, 1995). To ne znači nužno da su svi lični narativi istiniti, iako naratori izlažu svoja sećanja uz verovanje da su se dogodila onako kako ih pamte. Sećanje se odnosi na sadržaje doživljene iz prošlosti koje sagledavamo iz današnje perspektive, no pored upamćenog, treba imati u vidu i zaboravljeni sadržaj, i zato sećanje preciznije možemo odrediti samo kao „selektivno viđenje prošlosti“ (Ključić, 2002: 13). Sećanje je pod snažnim uticajem današnjih okolnosti i iskustava. Diferencijacija vremenskih dimenzija pored opisivanja prošlih događaja i njihovog sagledavanja iz sadašnje perspektive, podrazumeva i otkrivanje onoga što se može ili moglo desiti drugačije. Istinitost narativa zavisi od mnogih činilaca, kao što je sam događaj, lični doživljaj istog, čin sećanja događaja i zapamćena verzija istog događaja (Neisser 1994: 2). Kognitivni psiholog Ulrich Najsner (Ulric Neisser) ističe da narativi ne zavise samo od epizodičkog sećanja. Neki događaji mogu biti izloženi i bez toga da su ih naratori zapamtili, ukoliko su oni u dovoljnoj meri sigurni u njihovu istinitost i obrazlaže da „ljudi obično počinju svoje narative od svog rođenja, iako ga se ne sećaju“ (Ibid.). U pitanju su faktori koji podrazumevaju „datu prošlost i učesnika te prošlosti, događaje onako kako su doživljeni i kako ih je pojedinac percipirao u datom trenutku, zatim self koji pamti, odnosno pojedinac koji se kasnije priseća događaja i zapamćen self konstruisan u datoj prilici“ (Ibid.). Zaborav je još jedan od faktora koji definišu sećanje. Odnos sećanja i zaborava je motiv mnogih romana Milana Kundera. U *Knjizi smeha i zaborava* autor nas upozorava da „borba čoveka protiv vlasti je borba pamćenja protiv zaborava“. Za Kunderu sećanje nikada nije prikaz autentičnog iskustva, sećanje je samo oblik zaborava. Na sličan način sveti Agustin razmišlja o zapamćenom sadržaju, ne kao o samom iskustvu, već samo kao slici koju pojedinac ima u „pamćenju zaborava“:

„Proučavam sebe, svoje pamćenje, svoju svest. Šta može biti meni bliže nego ja sam? A opet ne razumem moć pamćenja koja je u meni, iako bez nje ne bih mogao ni da govorim o sebi. Šta mogu reći kada sam sasvim siguran da mogu pamtili zaborav? Da li treba da kažem da ono čega se sećam nije u mom pamćenju? Ili da kažem da je zaborav

u mom pamćenju iz razloga da me spreči od zaborava? Oba predloga su krajnje apsurdna. Postoji treća mogućnost koju treba da izložim, da, kada pamtim zaborav, pamtim samo sliku koja ostaje u mom pamćenju, a ne samu stvar“ (Augustine 1961: 223).

Self koji se priseća danas drugačiji je od istorijskog selfa prošlosti, on je samo njegova rekonstrukcija, koja sutra opet može biti jedna drugačija verzija (Neisser 1994: 8). Na pitanje koliko su pouzdana autobiografska sećanja, može nam odgovoriti primer psihologa Žana Pijažea (Jean Piaget). Pijaže se do 15-te godine živo sećao svoje otmice koja se dogodila kada je imao dve godine da bi kasnije dadilja priznala kako je zapravo izmislila ceo događaj. Kao dete često je slušao prepričavanje istog događaja, te se ono projektovalo u prošlost u vidu vizuelnog sećanja (Nolen-Hoeksema, 2009).

Lični narativi zavise od prilike i od sagovornika, oni su „uvek oblikovani implicitnim teorijama narativa“ (Neisser 1994: 9). Složenost faktora koji utiču na istinitost sećanja ne znači da su sva sećanja nužno pogrešna. Mnoga sećanja se tiču događaja koji imaju posledice u sadašnjosti, koja su umnogome necelovita i fragmentarna, te ne garantuju istinitost svih detalja, no ona sadrže glavnu okosnicu narativa (Ibid: 7). Sećanje, dakle, zavisi od self-koncepta (pojma o sebi), od spoznaje pojedinca o sebi u trenutku odigravanja događaja i od selfa koji se seća prošlih događaja. Sećanje i self su dinamički sistemi, oni se menjaju i reorganizuju kroz nova iskustva, nova uviđanja i znanja (Howe 2004: 45). Iako te promene mogu proizvesti takozvana lažna sećanja o prošlim iskustvima, ona proizilaze iz self koncepta. Lažna sećanja se na taj način lako mogu shvatiti kao autentična, jer proizilaze iz trenutne slike o sebi (Ibid.).

Bruner odbacuje termin zapamćenog selfa (eng. *remembered self*), i argumentuje da lični narativi ne zavise od sećanja. Self nije entitet koji se može pamtit, već je kompleksna mentalna konstrukcija nastala različitim mentalnim procesima od kojih je pamćenje jedan od njih. Za Brunera self je konceptualna struktura (Bruner 1994: 41-43). „Presudne kognitivne aktivnosti uključene u konstrukciju selfa više liče na ‘razmišljanje’ nego na ‘sećanje’. [...] Ako je Self prvenstveno proizvod misli – čak i ako funkcioniše na osnovu skladištene memorije, što je slučaj sa većinom misli – može se reći da je najbolji način da se razume konstrukcija Selfa ako se prate procesi koji

dovode do razumevanja funkcionisanja misli, umesto da se fokusira na Self kao na formu sećanja“ (Ibid: 43).

Sećanje i self se u teorijama sećanja dovode u vezu, ali šta je tačno self i kako ga možemo definisati jeste pitanje koje zanima mnoge teoretičare. Postavljaju se pitanja „da li je to fizička ili mentalna stvar, da li je self društvena konstrukcija, evoluciona adaptacija ili nešto apstraktnije“ (Lampinen *et al.* 2004: 258). Sećanje doprinosi izgradnji i razvoju selfa. U sociološkim teorijama termini self i identitet tesno su povezani i koriste se naizmenično (Mc Adams 2004: 99, Sökefeld 2001: 527). Pozivajući se na V. Džejmsa (William James), Mekadams povlači oštru razliku između ova dva pojma kao subjektivnog osećaja ‘Ja’ – (eng. ‘I’) i kao objektivnog ‘Ja’ – (eng. ‘me’), koji podrazumeva sva svojstva i karakteristike koje mu ‘Ja’ – (‘I’) pripisuje – „sve što sam ja, sve što je moje“ (Ibid.). Eriksonov koncept identiteta se odnosi na specifične kvalitete selfa (Self – „me“) na način na koji ih Ja („I“) konfigurira (Mc Adams 2004: 99).

Psiholog Erik Erikson u svojoj *teoriji identiteta* (2008) razvija koncept identiteta kao delimično svesnog osećanja (Erikson 2008: 9). Premda identitet podrazumeva osećanje istovetnosti, on „nije nešto apsolutno statično, nepromenljivo, stalno, već se menja sa iskustvom, sa istorijskim i društvenim promenama“ (Ibid: 11). Svesno osećanje identiteta se razvija u dve ravni :

„[...] neposrednoj percepciji sopstvene samoistovetnosti (‘self-sameness’) i vremenskog kontinuiteta; i simultanom opažanju činjenice da i drugi prepoznaju samoidentičnost i kontinuitet date osobe. Ono što nazivam ego identitetom više je od proste činjenice postojanja koji izražava pojam ličnog identiteta, to je ego kvalitet tog postojanja“ (Ibid. 34).

Kroz sećanja izražavamo trenutno razumevanje značenja naših života. Ona obrazuju sliku koju imamo o sebi. ‘Ja’ predstavlja unutrašnju stranu individualnog identiteta. Ono što je meni svojstveno i ono što ja u sebi pronalazim (Gutmann 1994: 31). Identitet pojedinca ili grupe je ono što jesmo, naše lično unutrašnje svojstvo, unutrašnje jedinstvo naše ličnosti.

5. 4. Moris Albvaš: rekonstrukcija sećanja

Termin kolektivno sećanje se može razumeti višestruko. Pol Riker (Paul Ricoeur) daje jednostavnu distinkciju između kolektivnog i ličnog sećanja (prema Russell 2006):

„U svakodnevnom diskursu sećanja mogu pripadati pojedincu ili grupi, s tim u skladu kažemo ‘moje sećanje datog događaja’ ili kažemo ‘naše sećanje datog događaja’. Sećanja koja se pripisuju pojedincu su prema ovoj definiciji lična sećanja, dok su sećanja koja se pripisuju grupi kolektivna“ (Russell 2006: 792-3).⁷¹

Moris Albvaš (Maurice Halbwachs) prvi razvija teoriju sećanja i novi način razmišljanja o sećanju kao kulturnoj konstrukciji. On je 1925. godine skovao termin kolektivno sećanje (fr. *mémoire collective*)⁷². U Albvašovom teorijskom okviru kolektivnog sećanja od presudnog značaja su pitanja ko pamti i na koji način pamti. On tvrdi da se svo pamćenje oslanja na dinamiku grupa kao što su porodice, socijalne klase i njihove tradicije i verske zajednice (Halbwachs, 1992). Društvene interakcije pojedinca sa članovima grupe određuju kako će pojedinac pamtiti događaje iz prošlosti i šta će pamtiti. Prema Albvašu, grupe poseduju mogućnost pamćenja, one kolektivno rekonstruišu događaje iz svoje prošlosti, i premda pojedinac sagledava rekonstrukciju prošlosti grupe iz svoje perspektive, on nema nezavisno sećanje prošlosti, već ono zavisi od društva. Svojevrsna priroda grupe i njeno kolektivno iskustvo će oblikovati kolektivno sećanje i identitet koji se razlikuju od kolektivnog sećanja ostalih grupa (Ibid: 51-3). Na primer, sećanja jedne porodice se formiraju u svesti članova te porodice, bilo da žive skupa ili da su razdvojeni, svaki član porodice poseduje sopstvena sećanja zajedničke porodične prošlosti. Albvaš daje primer venčanja u antičkoj Grčkoj i u starom Rimu; kada bi mlada devojka prešla da živi u porodicu svoga supruga, ona je imala obavezu da napusti porodične tradicije i preuzme nove običaje i kultove, kao i način razmišljanja nove porodice (Ibid: 56, 75-6). Na sličan način, zaključuje Albvaš, i u današnjim porodicama pored zajedničkih sećanja, prenose se moralni kvaliteti inherentni grupama sa grupe na pojedinca (Ibid: 54-9):

⁷¹ Russell napominje da nam ova teorija ne daje uvid u odnos između ličnog i kolektivnog sećanja, niti u to na koji način funkcioniše kolektivno sećanje“, samo kategoriše dva vida sećanja (Russell 2006: 793).

⁷² Nastavljači Albvašove teorije, egiptolog Jan Assmann i kasnije Alaida Assmann (Assmann) menjaju pojmove individualno (pojedinačno) i kolektivno sećanje terminima komunikativno i kulturno sećanje.

„[...] u tradicionalnim porodicama današnjeg društva, svaka porodica poseduje svoj osoben mentalitet, svoja sećanja, koja samo ona obeležava, i svoje tajne koje otkriva isključivo svojim članovima. Međutim, ta sećanja se kao i u religijskoj tradiciji antičkih porodica, sastoje ne samo od niza individualnih slika prošlosti. Ona su istovremeno modeli, primeri i elementi učenja. Ona izražavaju opšti stav grupe; ona ne reprodukuju svoju istoriju, već definišu svoju prirodu, svoje kvalitete i slabosti“ (Halbwachs 1992: 59).

Prema Albvašu, sećanje proživljenih iskustava, rekonstrukcija događaja iz prošlosti je kolektivno sećanje, za razliku od istorije koja je skup fakata, te nju svrstava u vrstu semantičkog sećanja. Nasuprot tvrdnji da je kolektivno sećanje isključivo reminiscencija proživljene prošlosti, teoretičari nakon Albvaša zauzimaju drugačiji pristup u distinkciji između istorijskog sećanja i kolektivnog sećanja. Mari-Kler Lavabre (Marie-Claire Lavabre, 2009) tvrdi da teoretičari i istoričari krajem dvadesetog veka zauzimaju drugačiji pristup od Albvašove teorije, ne napuštajući u potpunosti njegovo definisanje kolektivnog sećanja kao modela epizodičkog pamćenja. Opisuje se kolektivno sećanje kao proživljeno iskustvo grupe, kao konstitutivni element identiteta, ali se ono ne ograničava isključivo na proživljeno iskustvo (Lavabre 2009: 363-8). Francuski istoričar Pjer Nora (Pierre Nora) doprineo je popularizaciji Albvašovog koncepta kolektivnog sećanja, grupnog identiteta i proživljenog iskustva i poput Albvaša, pravi razliku između istorijskog sećanja i kolektivnog sećanja. Nora koncept kolektivnog sećanja definiše kao „svesna ili nesvesna sećanja ili serije sećanja iskustva koja žive kroz kolektivni identitet ili se stvaraju u mit putem istog“ (Lavabre 2009: 364).

Albvaš tvrdi da grupa „prihvata sećanje na način na koji se društvo seća“ i da njen identitet i postojanje zavise od kolektivnog sećanja njene prošlosti (Halbwachs 1992: 81-2). Svaka grupa, pa tako i porodična zajednica, poseduje svoje tradicije koje podsećaju na tradicije društva, jer čine njen deo. Kada se priroda kolektivnog sećanja grupe promeni, grupa prestaje da postoji. Članovi date grupe formiraju novu grupu sa novim identitetom (Ibid: 83). Prema ovoj teoriji, pojedinac može biti član ne samo jedne grupe i tako može imati pristup kolektivnom sećanju različitih grupa, ali nije moguće odvojiti kolektivno sećanje grupe od same grupe, od njenih iskustava iz prošlosti i njenog identiteta.

U narednom odeljku ćemo detaljnije razmotriti pitanje identiteta, procesa oblikovanja ličnog i kolektivnog identiteta, razlike između nacionalne i etničke identifikacije, kao i diskurzivne konstrukcije narativnog identiteta.

5.5. Etnički identitet

U ovom odeljku ćemo pokušati da prikažemo i odgovorimo na pitanje na koji način se formira identitet pripadnika manjinske grupe na praksi i iskustvu svakodnevnog života u usmenom autobiografskom narativnom diskursu. Na koji način život u multikulturalnoj zajednici utiče na konstrukciju sopstvenog i kolektivnog etničkog identiteta.

Pokušaćemo odgovoriti na pitanje u kojoj meri kulturalna očekivanja utiču na formiranje životnih priča (Rubin, 2005). U autobiografskim narativima bukovinskih Mađara izdvajaju se neke zajedničke strukturne odlike i teme, zatim kolektivni narativi. Istraživanje je načinjeno iz sadašnje perspektive, međutim, kako su identiteti promenljive kategorije, neophodno ih je staviti u vremenski kontekst i proučavati ih kako iz sinhrona, tako iz dijahrona perspektive. Posebno ćemo se fokusirati na aspekte ličnog i kolektivnog (etničkog) identiteta autobiografskog diskursa i na stavove u usmenim autobiografskim iskazima o očuvanju elemenata autentičnosti, jezika i tradicija sekeljskih predaka kao osnovnih vrednosti kulturnog i etničkog identiteta u okruženju kulturne i jezičke hegemonije većine (up. Vučina Simović, Filipović 2009).

*

Većina porodica ima svoje priče nastale na osnovu porodične istorije, individualnih sećanja ili istorije i mitova zajednice, koje se prenose generacijama i koje oblikuju iskustvo i identitet mlađih generacija. Rubin (2005: 79) smatra da je mnogo toga što ljudi „pamte“ kao deo svojih životnih priča zapravo zajedničko kulturalno znanje zajednice.

Pripadnici etničke zajednice bukovinskih Mađara, potomci migranata iz Erdelja, u svojim „nasleđenim“ narativima prepričavaju mitove o zajedničkoj zemlji, o poreklu, o doseljavanju. U usmenom autobiografskom narativnom diskursu nasleđeni narativi o

poreklu utiču na formiranje etničkog identiteta pripadnika manjinske zajednice. Kada posmatramo produkte saćanja, treba sagledati i način na koji su oni generisani. Naše sećanje oblikuju ne samo „porodični događaji i događaji iz zajednice“, već i niz postojećih „mitova, slika i ideologija“ imaju veliki udeo u kreiranju i oblikovanju sopstvenog sećanja i identiteta (Finnegan, 2006: 180).

„Rituali pamćenja, kultura i verovanja, predstavljaju jedan od privilegovanih prenosnika (vektora) socijalizacije i identifikacije pojedinaca“ (Halpern i Ruano-Borbalan 2009: 12). Antropolozi i sociolozi ističu da mitovi, obredi, rituali i kulturna pripadnost „povezuju individualne psihološke funkcije sa društvenim vrednostima i moralom“ (Ibid.).

Porodično pamćenje je jedna od najvažnijih komponenata u izgradnji individualnog identiteta. Sociolog Ana Miksel izdvaja njegove tri funkcije: transmisija, afektivni doživljaj i refleksivnost i ističe da se „rađamo u porodici, postajemo sastavni deo priče na osnovu određenog broja vrednosti, iskustava, društvenih i simboličkih atributa koji su nam preneti kroz daleku porodičnu priču i kroz onu koju ste doživeli u detinjstvu pre nego što ste stekli samostalnost odrasle osobe. To dvostruko uključivanje određuje oblike onoga što nazivamo individualni identitet“ (Halpern i Ruano-Borbalan 2009: 190). U funkciju transmisije spadaju predmeti i rituali koji služe da se održi nasleđe u izgradnji identiteta: „porodični folklor, obredi za stolom, bakini recepti za kolače koje ponovo koristimo, knjiga pesama koju čuvamo“ (Ibid.: 191.). Kroz pamćenje oživljavamo prošlost afektivnim doživljajem. Funkcija refleksivnosti služi da bi se pouke koje smo naučili prenele u sadašnjost i odredili svoju poziciju u odnosu na prošlost (Ibid.).

U narednom odeljku ćemo se osvrnuti na definisanje pojmova nacionalnog i etničkog identiteta, kao i na određivanje razlike između ova dva pojma.

5.5.1. Nacionalni identitet/Etnički identitet

Nacionalni identitet je kompleksna tvorevina satkana od brojnih međusobno povezanih komponenata od kojih je osnovni etnički identitet (Smith, 1991: 14-5). Nacije su nastale na temeljima etničkog jezgra (Ibid: 40); one su zajednice sa

zajedničkim mitovima i sećanjem, poput etničkih zajednica sa razlikom u teritorijalnoj realnosti. Nacije poseduju teritorije, dok je veza etničke zajednice sa teritorijom istorijska i simbolična i ima mitski i subjektivni kvalitet. Kvaliteti važni za etničku identifikaciju jesu privrženost i asocijacija, a ne posedovanje zemlje (Ibid: 23). To je mesto gde pripadamo, naš zavičaj odakle potičemo.

Istoričar Kristian Promicer (Christian Promitzer) ističe da se „nacionalne manjine javljaju kao odjek na stvaranje nacija i nacionalnih država tek sa nastankom prvih nacionalnih država“ i zaključuje da su one po mnogim karakteristikama slične nacijama: „često imaju svoj standardni jezik, svoju kulturu, škole i druge kulturne institucije“ (Promicer 2004: 11-2). Promicer skreće pažnju na termin „skrivena manjina“ koji je skovan na Univerzitetu u Gracu od strane gupe naučnika koja je ovim terminom želela da obeleži male etničke zajednice u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj kako bi se označile etničke grupe koje su ostale unutar granica tuđih nacionalnih država i koje smatraju da je njihovo zajedničko poreklo od ključnog značaja za održanje njihovog identiteta (Ibid: 11). Promicer zapaža da su skrivene manjine prolaznog karaktera i predviđa da će „većina skrivenih manjina na kraju biti asimilovana od strane dominantne nacije“ (Ibid: 14).

Prema Benediktu Andersonu (Benedict Anderson), novi društveni oblik nacije podrazumeva tri karakteristike: kao prvo, nacije određuju ko su njeni članovi, a ko nisu; druga je da su nacije suverene zato što raspolažu političkim autoritetom; treća karakteristika je da su nacije zajednice koje zahtevaju predanost i lojalnost svojih članova „da budu spremni žrtvovati svoj život“ (Anderson 1991: 7).

Termin etnicitet prvi put je korišćen 1953. godine u društvenim naukama kako bi označio etničku grupu. U socijalnoj antropologiji identitet se prvi put javlja kao „etnički identitet“ ili „eticitet“ u funkciji sagledavanja procesa identifikacije i definisanja članova grupe, načina povezivanja sa grupom, njene promene i održanja (Sökefeld 2001: 532).

Etničke grupe se definišu kulturalnim terminima kao što su jezik, religija, neretko i pojmovima plemena i rase. Entoni Smit (Anthony Smith) je najvažniji predstavnik takozvanog *etnosimbolističkog pristupa naciji*, čija je srž istraživanje etničkih i

religijskih mitova o poreklu etničke zajednice, mitova o izabranom narodu, zlatnom dobu (Smith, 2009).

Smit povlači oštru razliku između etničke zajednice i rase, kao „socijalne grupe koja poseduje jedinstvene nasledne biološke crte koje navodno određuju mentalne attribute grupe“ (Smith, 1991: 21). Termin etnos ili etnicitet je pojam koji se razlikuje od pojma rase, koji ima povezanost sa biološkim aspektom, i od pojma nacije, koji podrazumeva političku organizaciju. U literaturi se etnički identitet definiše dihotomijom „primordijalista“ i „situacionista“. Za primordijaliste etnicitet je urođena, primordijalna, stalna, nepromenljiva karakteristika. S druge strane, situacionisti posmatraju etnički identitet kao socijalnu konstrukciju. Prema njihovoj definiciji, etnička diferencijacija nije urođena, već se konstruiše u različitim okolnostima. To je obrazac socijalne organizacije kroz koju se članovi povezuju sa neposrednim pripadnicima grupe i konstruišu osećaj sopstva, a potiče od duboke unutrašnje psihološke potrebe za „pripadanjem grupi“ (Becket and Taylor 2010: 169). „Etnički identitet je jedna vrsta kolektivnog identiteta“ (Ilić, 2014: 48).

Entoni Smit (Smith, 1991: 21) navodi šest glavnih atributa etničke zajednice:

- kolektivno ime
- mit o zajedničkom poreklu
- zajedničko istorijsko sećanje
- zajednička kultura
- „zavičaj“
- solidarnost

Smit zaključuje da je najvažniji od navedenih karakteristika mit o zajedničkom poreklu kao presudan činilac konstrukcije etničkog identiteta (Ibid: 22). Osećanje „odakle potičemo“ je ključno za definisanje osećanja „ko smo“ (Ibid).

5.6. Diskurzivna konstrukcija etničkog identiteta

U ovom odeljku ćemo razmotriti pitanje identiteta. Pokazaćemo na primeru narativa o poreklu, kao kolektivnom narativu zajednice, mogućnost konstruisanja etničkog identiteta. Najpre ćemo reći par reči o diskursu.

5.6.1. Diskurs

Značenje i definisanje diskursa je predmet brojnih teorijskih rasprava. Diskurs se najprostije može definisati kao interpretacija komunikativnog događaja (Nunan 1993: 6-7). Mnogi teoretičari se slažu da se diskurs ne može svesti samo na jedno značenje, kako je to pojam koji se upotrebljava na različite načine u različitim pristupima teorije diskursa. Osnovno značenje pojma diskursa se može svesti na određenje kao jezika iznad nivoa rečenice. Najveći uticaj na razvoj diskurs analize imao je francuski filozof Mišel Fuko (Michel Foucault). Njegove definicije diskursa se koriste u brojnim teorijama diskursa. Fuko diskursom označava šire socijalne i ideološke strukture koje upravljaju našim znanjem. On dodaje značenje diskursu i navodi da je diskurs „nekada opšti domen svih iskaza, nekada je individualizovana grupa iskaza, a nekada je regulisana praksa koja važi za brojne iskaze“ (Foucault 1972: 80). Prva definicija znači da se svi iskazi ili tekstovi koji imaju značenje i koji imaju uticaja na svet mogu označiti kao diskurs, druga da je diskurs grupa iskaza koja je na neki način regulisana i koja ima koherenciju, dok se u trećoj više naglašavaju pravila i strukture koje proizvode određeni iskaz ili tekst, nego sam iskaz ili tekst.

Diskurs se definiše i onim što on nije, ono što je njegova suprotnost (Mills 1997: 4).

Lingvistica Marija Ilić diskurs definiše kao dve stvari:

- „govorna struktura koja nadilazi jednu rečenicu,
- svaka upotreba jezika u nekom kontekstu, bilo u pisanoj ili usmenoj formi, čije osnovne jedinice mogu biti tonske, klauze, iskazi, propozicije, sledovi (sekvence) i redovi (tj. turnusi), govorni činovi, razgovorni pasusi, u zavisnosti od toga šta se proučava i koji metodološki pristup autor zastupa“ (Ilić 2010: 100).

Diskurs se u nekim teorijama označava kao glas unutar teksta ili govorne pozicije. Majkl Nunan razlikuje pojmove *tekst* i *diskurs*, tako što tekst označava pisani ili snimljeni segment komunikacije, dok se diskurs odnosi na segment komunikacije u kontekstu (Nunan 1993: 20). Nunan prema tome razlikuje tekstualnu analizu i diskurs analizu. Tekstualna analiza izučava formalna jezička sredstva kojima se tekst razlikuje od rečenice, dok je diskurs analiza izučavanje tih sredstava sa naglaskom na ciljeve i funkcije za koje je diskurs proizveden, kao i kontekst unutar kojeg je diskurs nastao. Krajnji cilj je da se prikaže kako lingvistički elementi omogućavaju komunikaciju u kontekstu (Ibid.). Takođe je potrebno napraviti razliku između jezika u smislu ciljeva i funkcija kojima služe, pa tako Nunan razdvaja *transakcijski jezik* (eng. *transactional language*) kojim se izvode društvene transakcije između pojedinaca i razmene informacija i dobara i *interpersonalni jezik* (eng. *interpersonal language*) koji služi za socijalizaciju i ostvarivanje međuljudskih odnosa (Ibid.).

Ruski teoretičar Mihail Bahtin koristi pojam dijalogičnosti da bi definisao diskurs. Diskurs se oblikuje u stalnom odnosu prema govoru drugoga. To je pojam koji Bahtin koristi da bi označio ili glas ili metod upotrebe reči koje pretpostavljaju autoritet: govor drugoga pojedinci određuju kao autoritarni diskurs (Bahtin, 1981). U svojoj teoriji romana, Bahtin ističe polifonu suštinu romana tvrdeći da je roman u suštini dijaloški, jer se u njemu oglašavaju različiti glasovi ili diskursi. Roman je „mnogostilska govorno raznolika, višeglasna pojava“ (Bahtin 1989: 15).

„Obučavanje verbalnim disciplinama poznaje dva osnovna školska načina usvajanja i prenošenja tuđeg govora (teksta, pravila, obrasca): »napamet« i »svojim rečima«. Ovaj drugi način predstavlja, u malom, čisto umetničko-prozni stilski zadatak: pričanje teksta svojim rečima je do izvesnog stepena dvoglasna priča o tuđoj reči, jer »svoje reči« ne moraju do kraja rastvarati svojevrstnost tuđih, pričanje svojim rečima mora imati mešoviti karakter, uspostavljaajući, gde je to potrebno, stil i izraze prenošenog teksta. Sam taj drugi način školskog prenošenja tuđe reči »svojim rečima« uključuje u sebe čitav niz varijanti usvajanja i prenošenja tuđe reči zavisno od karaktera usvajanog teksta i pedagoških stavova u njegovom razumevanju i ocenjivanju. Orijentacija na usvajanje tuđe reči u procesu ideološkog nastajanja čoveka u pravom smislu reči poprima još dublji i bitniji značaj. Tuđa reč se ovde ne pojavljuje više u svojstvu izveštaja,

upućivanja, pravila, modela i sl. – ona teži da odredi same temelje našeg ideološkog odnosa sa svetom i osnove našeg ponašanja, ona se ovde javlja kao *autoritarna reč* i kao *unutrašnje ubedljiva reč*“ (Bahtin 1889: 103-4).

Autoritarna reč je već postojeća reč, reč predaka koja se sama po sebi nameće nezavisno od njene unutrašnje ubedljivosti i od nas zahteva bezuslovno prihvatanje i usvajanje. Autoritarna reč je često reč iz drugog jezika (Ibid: 104-5).

U okviru strukturalističke i poststrukturalističke paradigme, termin diskurs se koristi da bi se označio pomak u odnosu na ranija viđenja jezika. To je novo razumevanje jezika po kojem se jezik posmatra kao sistem sa svojim pravilima i ograničenjima, kao i uticajem na razmišljanje i izražavanje pojedinaca (Mills 1993: 8).

Holidej (Michael Halliday), osnivač sistemske funkcionalne teorije jezika (eng. *systemic functional grammar* – *SFG*) i socijalne semiotike, razvio je osnovne postulate koji potiču od Praške škole početkom dvadesetog veka. Holidej opisuje jezik kao sistemski izvor značenja koji govornici razmenjuju u različitim kontekstima, te ga na taj način treba proučavati (Halliday 1985: 192). Postoje jezička sredstva, reči i fraze koje vidimo i čujemo koje povezuju rečenice u celinu i koje služe da bi se postigla kohezija usmenog ili pisanog teksta. Veze između rečenica ili iskaza se ostvaruju leksičkim ili semantičkim sredstvima koje učesnici komunikacijskog procesa prepoznaju u međusobnoj komunikaciji. Svojstvo kohezije se ogleda u međusobnoj povezanosti rečenica ili iskaza unutar teksta koja je rezultat kognitivnih procesa. Da bi učesnik komunikacijskog procesa razumeo smisao teksta, on mora da se oslanja na vlastita iskustva u vezi određene vrste teksta i mora da se osloni na kontekst. Holidej i Hasan (Halliday and Hasan, 1976) u pristupu koheziji navode pet različitih jezičkih sredstava koji doprinose koheziji teksta: referencijacija, supstitucija, elipsa, konjunkcija (veznik) i leksička kohezija (Halliday and Hasan, 1976 prema Nunan 1993: 21). Referencijacija se odnosi na vezu između dva lingvistička iskaza, tj. pod referencijacijom se podrazumeva uviđanje veze sa tekstom koji prethodi – *anaforična referencijacija* (eng. *anaphoric reference*) i sa tekstom koji sledi – *kataforična referencijacija* (eng. *cataphoric reference*) (Ibid: 22). Holidej i Hasan navode tri tipa referenci: ličnu, pokaznu i komparativnu referencu. Supstitucija ili zamena može biti imenička, glagolska i rečenična, dok se elipsa označava kao „izostavljanje strukturalnog elementa u rečenici

koji se može nadoknaditi referisanjem na element iz prethodnog iskaza“. Ova dva tipa kohezijskih sredstava su u suštini ista (Ibid: 24-6). Veznici se razlikuju od referencijacije, supstitucije i elipse po tome što oni „nisu sredstva kojima se čitalac podseća na prethodne entitete“. To je kohezijsko sredstvo zato što „signalizira odnos koji se može potpuno razumeti putem reference sa drugim delovima teksta i dele se na suprotne, aditivne, temporalne i kauzalne“ (Ibid: 26-8). Leksička kohezijska sredstva se odnose na dve reči koje su semantički povezane u rečenici. „Dve glavne kategorije leksičke kohezije su reiteracija i kolokacija. Reiteracija može biti u obliku ponavljanja, sinonima, nadređene reči ili opšte reči, dok kolokacija uključuje sve elemente koji su semantički povezani“ (Ibid: 28-9). Kolokacioni obrasci su prepoznatljivi samo u slučaju da je neko upoznat sa predmetom razgovora, dakle, potrebno je prethodno znanje čitaoca ili slušaoca da bi se shvatila leksička veza. „Mnoge leksičke kohezije su vezane za kontekst što znači da reči i fraze koje su povezane u jednom tekstu možda nisu povezane i u drugom“ (Ibid: 30).

U doktorskoj disertaciji diskurs koristimo kao termin za upotrebu jezika u kontekstu, bilo u usmenoj ili pisanoj formi.

5.6.2. Etnički narativni identitet

Etnički narativi su grupni narativi. Narativi grupnog identiteta dele isti narativni obrazac, istog su žanra, zajedničkog konteksta, vraćaju se na početke pokušavajući svom životu dati smisao tražeći odgovore na pitanja ko smo i odakle potičemo. U procesu traganja za poreklom mi definišemo sebe. Narativ kao diskurzivna praksa služi ne samo kao samospoznaja i identifikacija, već i kao tačka promene, prekretnica koja nam otkriva ko smo i ko treba da budemo. „I kao što pripadnost grupi daje značenje individualnim životima, tako narativi grupe utiču na priče o sopstvu, tj. na individualne autobiografije članova grupe. Kada se članovi čvrsto identifikuju sa grupom, njihove autobiografije mogu biti izložene istim narativnim obrascem kao i priča grupe“ (Brockmeier 2001: 143).

5. 6.2.1. Narativi o poreklu

Sve etničke i nacionalne zajednice imaju svoj repertoar kolektivnih narativa (Ilić, 2014) i baziraju se na kolektivnom sećanju. Prikazaćemo jedan narativ o poreklu, sagovornice Viktorije Farkaš iz Vojlovice, kao primer kolektivnog narativa o poreklu koji izrasta iz autobiografskog narativa. Kao u svakom intervjuu, i ovde smo razgovor počeli sa inicijalnim pitanjem o detinjstvu. Viktorija daje primer bake od koje je često slušala priče o precima iz Bukovine, što je uticalo na razvoj njenog osećanja pripadanja zajednici.

MB: És volt-e valaki a családban, aki jelentősebben hatott Önre? Nagyszülők, vagy valamilyen rokon? Amire emlékszik.

VF: Az én öreganyám. Az én öreganyám, drága öreganyám az, volt négy unokája. [...] Ő vigyázott ránk, és sok mesét mesélt. Én öreganyámmal aludtam a szobában, és mindég tele volt mesékkal. Tőle hallottam sokmindent Bukovináról. Öreganyámnak volt hat osztálya, jó tanuló volt, csak hát ő 96-ba született, ő nagyon akart tanítónéninek menni, de hát sok gyerek volt, szegénység, nem adták iskolába tovább. [...] Nagyon szerettem az öreganyámat, ő onnan származott. Ők Józseffalvából jöttek. [...] Ő itt született. A testvére ott született, de ő már itt született, s a többiek, Székelykevéen.

MB: De a szülei biztos meséltek erről sokat.

VF: Sokat meséltek. Sokat meséltek, és akkor azért átadta nekem is azokat a meséket. Hát, hogy mondjam, az egész történet úgy volt, hogy Székelykeve, Székelykevére mentek jobban a Hadikfalváról [...] de össze van keverve [...] ha érdeklő hogy Székelyfalva nem itten ahol van Székely, hanem lent voltak egy, a Duna fele az aljba, Dzsurdzsovának hívták, és nem házakba voltak szegények hanem abba a, hegyek, nem hegyek, hanem dombokba beásva mint a barlang, úgy éltek ottan. Akkor többször ellepte a Duna, minden, és akkor, volt föld de ellepte a Duna, minden és akkor végre megengedték, hogy feljöjjenek arra a dombra ahol van most Székelykeve. Na akkor ottan kaptak kölcsönöket, házakat csináltak, meg minden. Na oda telepedtek.

*

MB: Da li je bio neko u porodici ko je značajnije uticao na Vas u detinjstvu? Baka, deka ili neko od rođaka?

VF: Baba. Moja baba, draga baba, imala je četvoro unučadi. [...] Ona nas je čuvala i pričala nam je mnogo priča. Ja sam sa bakom spavala u sobi i uvek je imala puno priča. Od nje sam čula mnogo toga o Bukovini. Moja baba je imala šest razreda. Bila je dobar učenik, ali rođena je 96-te, mnogo je htela da bude učiteljica, ali bilo je mnogo dece, siromaštvo, nisu je dalje upisali u školu. [...] Mnogo sam volela babu. Ona je bila, ona je poreklom odatle. Oni su došli iz Jožefalve. [...] Ona je ovde rođena. Ali starija, njena sestra je tamo rođena. Ali ona je već ovde rođena, i ostali, u Skorenovcu.

MB: Ali njeni roditelji su sigurno pričali o tome.

VF: Puno su pričali. Puno su pričali, i zato je ona meni prenela te priče. Pa, kako da kažem, ceo događaj je bio, Skorenovac, u Skorenovac su više išli iz Hadikfalve [...] ali pomešalo se, [...] i ako vas zanima, Skorenovac nije bio ovde gde je Sekelj, nego su bili dole, prema Dunavu, u dolini, zvalo se Đurđevo. I nisu živeli u kućama, nesretni, nego u onim planinama, ne planinama, nego u brdima iskopanim pećinama, tako su tamo živeli. Često ih je poplavio Dunav, i onda bilo je zemlje, ali je poplavio Dunav, i onda su konačno dozvolili da se nasele na brdo, gde je sada Skorenovac. E onda su tamo dobili zajam, pravili su kuće, sve. E tamo su se naselili.

Sećanje je skup fragmentarnih, nepovezanih događaja u nekom vremenu i prostoru, dok narativ ima svoj hronološki sled. Todor Kuljić ističe da pamćenje gradi narativnu strukturu. „Proces pamćenja ima u osnovi narativni obrazac“ (Kuljić 2006: 54). U autobiografskom narativu selektuju se priče i fragmenti događaja koji životu daju neki smisao i koherentnost u datom vremenu, kreirajući od delova smislenu celinu.

Sećanje stvara osećaj selfa. Ono je identitet koji egzistira kroz vreme. Sama životna priča jeste identitet. Životne priče egzistiraju u svakoj kulturi i one su „konstrukcije koje nastaju pod jakim uticajem klase, etniciteta, religije i drugih društvenih i istorijskih realiteta“ (McAdams 2004: 105).

Riker (1996) smatra da je ljudsko razumevanje sveta u velikoj meri oblikovano narativom i ističe da na ovaj svet dolazimo sa narativima svojih predaka. Prošlost nam nije data, ona je već proživljeno iskustvo, to je priča o tome kako su naši preci živeli i o onome šta mi jesmo. U tom kontekstu svet na koji dolazimo već je oblikovan i tumačen, ali od nas se zahteva rekreiranje i ponovno interpretiranje priča, davanje novog oblika i koherencije (Erfani and Whitmire 2011: 78). Kao što smo ilustrovali u prethodnom odeljku, u autobiografskim intervjuima koje smo sprovedi sa bukovinskim Mađarima u Vojlovici, Skorenovcu i Ivanovu, javljaju se narativi o poreklu kao primer kolektivnog narativa. Intervjue smo počinjali inicijalnim pitanjem o detinjstvu: „gde i kada ste rođeni?“ nakon čega je većina sagovornika posle kratkog uvoda o porodičnom životu i periodu detinjstva ispričala priču o precima iz Bukovine, onako kako su je čuli od svojih baka i deka. Priče o Bukovini su deo njihovog identiteta, one su uticale na razvoj njihovog osećanja pripadnosti zajednici već od samog detinjstva, te naratori smatraju važnim spomenuti ko su, odakle dolaze.

„Identitet je sistem ličnosti koji je odgovoran za kreiranje sveukupnog osećanja koherencije i značenja u životu pojedinca. U datom okviru koji opisujemo, identitet je sinonim sa autobiografskim narativom koji pojedinci konstruišu u cilju spajanja u celinu prošlosti, sadašnjosti i očekivane budućnosti“ (McAdams 2004: 121).

U kvalitativnom autobiografskom intervjuu koji je podeljen na tematske celine počev od perioda detinjstva, većina sagovornika, dakle, spominje poreklo svoje zajednice. Neki intervjui daju detaljan opis migracije Sekelja iz Bukovine, dok je nekima važno makar spomenuti odakle potiču. Retki su bili intervjui u kojima sagovornici nisu govorili o Bukovini, obično uz objašnjenje da su njihove majke bile zauzete i da se zbog toga u njihovom detinjstvu nije mnogo pričalo o tome. Kao što smo videli, poput ostalih teoretičara „situacionista“ Smith argumentuje da etnička diferencijacija nije urođena, već se konstruiše u različitim okolnostima i zaključuje da je najvažniji od navedenih karakteristika mit o zajedničkom poreklu kao presudan činilac konstrukcije etničkog identiteta (Smith 1991: 22). Poreklo je kvalitet koje članovima daje značenje i smisao, i to znanje doprinosi izgradnji njihovog etničkog identiteta. Kroz narativ o zajedničkoj prošlosti sagovornici konstruišu osećaj sopstva.

Još jedna upečatljiva tema koja se izdvaja u narativima su porodične priče o siromaštvu i o načinu života nakon dolaska iz Bukovine. Sagovornici ističu pripadnost i vezu sa zemljom predaka kroz priče svojih dedova. Eržebet Šebešćen (Sebestyén Erzsébet) iz Skorenovca spominje svog snalažljivog, promućurnog pradedu koji se setio načina zarade u vidu pečenja hleba nakon doseljavanja Sekelja, kada su doseljenici bili angažovani na radovima gradnje brane. Razgovoru prisustvuje i njen suprug Imre, te je učestalo preklapanje govora u narativu:

SI: Nagyon szegények voltak. Dédőregapád is. És akkor csinálták a töltést a Dunán, fatalicskákkal, egy tartotta [...] és az a sok munkások köllött étel, kenyér, és a dédőregapja eszébe jutott=

SE: Fütüü.

SI: =hogy birnak ők pékséget nyitni.

SE: Nem pékséget, hanem sütni a kenyeret annak a sok akik a gáton, a gáton dolgozták, akkor csinálták itt a gátot a Dunán, ez 1900 .. vagy 1870.

SI: És sütték a kenyeret, vették a lisztet, sütték, adták el a kenyeret és úgy gazdagodott meg. Fütüü öregapja, dédőregapja, a leggazdagabbak voltak a faluba.

SE: Na most az és akkor még mi volt? Volt az öreg Fütüünek klikk..., tudott gondolkodni. Akkor kezdték telepíteni. Ő nem székely magyar volt, hanem valahonnan Becséből jöttek ide még mielőtt idetelepítették a székelyieket. Na, és mikor idetelepítették, akkor a székelyek kaptak földet, nem tudom mennyi földet, és akkor, meg úgynevezett kincstári házakat, hogy építsenek. Hallott erről? Kincstári házakat. Azok szoba, konyha, .. istálló és egy supa=

SI: Lecsapó supa.

SE: =de ez mind egyforma volt az egész, az egész házba, és már akkor Mária Terézia szerint, mérnökök szabták ki a placcokat, a telepeket, és azok határozták meg, hogy na ez a ház ide fog épülni, ez a ház meg oda fog épülni. Úgyhogy nem volt az hogy=

SI: Terv szerint.

SE: =terv szerint a ház. Mind egyforma házak, most meg is nézheti, egyenesek az utcák, nincsen egyik erre, másik arra. Na és bizony mikor idekerültek a székely moldvai csángók, amink mink vagyunk, akkor nekik ez itt nagyon nehéz volt. Itt sokat köllött dolgozni, föld, síkság, a föld műveletlen, nehéz, nincs mivel megművelni, és sokan adták oda, volt olyan is, hogy aki odaadta egy köcsög aludttejér a darab földit, csak, hogy birjon visszamenni, és ezt az én öregapám kihasználta. Rengeteg földet ... dédőregapám, nem is öregapám,

rengeteg földet összevett, és mikor meghalt, négyszát lác földje volt. Na de nem sokáig tartott.

*

SI: Bili su jako siromašni. Tvoj pradeda isto. I tada su pravili nasip na Dunavu, sa drvenim kolicima, jedan bi držao [...] i onda onim radnicima je trebala hrana, hleb, i njen pradeda se [setio]=

SE: Fići.

SI: =da mogu da otvore pekaru.

SE: Ne, ne pekaru, nego da peče hleb onima koji rade na brani, tada su ovde na Dunavu pravili branu, 1900.. 1870-tih.

SI: I pekli su hleb, kupovali brašno, pekli, prodavali hleb, i tako se obogatio. Njen deda Fići, njen pradeda, deda su bili najbogatiji u selu.

SE: E sad, i šta je još bilo? Stari Fići je imao klik..., umeo je da misli. Tada su počeli da naseljavaju. On nije bio Sekelj Mađar, nego su došli negde iz okoline Bečeja još pre nego što su tu naselili Sekelje. E, i kada su ih naselili, onda su Sekelji dobili zemlju, ne znam koliko zemlje, i onda ovde, i još su dobili takozvane kuće iz riznice, da ih grade. Jeste li čuli o tome? Kuće iz riznice, to su bile soba, kuhinja, štala, i šupa=

SI: Šupa.

SE: =ali to je sve bilo isto, i onda su inženjeri prema Mariji Tereziji projektovali placeve, teren, i oni su određivali da će ova kuća ovde biti građena, a ona tamo. Tako da, nije bilo=

SI: Kuće su prema planovima...

SE: =kuće prema planovima, sve su iste kuće, i sada možete videti, ulice su prave, nema jedna na ovu stranu, druga na onu, tako da, e, i dabome kada su ovde došli Sekelji Čangovi iz Moldavije, to smo mi, onda je njima ovo ovde bilo jako teško. Ovde je trebalo mnogo da se radi, zemlja, ravnica, zemlja je neobrađena, teška, nema čime da se obradi, i mnogi su dali, bilo je i onih koji su dali svoje parče zemlje za krčag kiselog mleka samo da može da se vrati nazad. I to je moj deda iskoristio. Mnogo zemlje... pradeda, ne deda, pradeda je mnogo zemlje nakupovao, i kada je umro, imao je četiristo lanaca zemlje. Ali no, nije dugo potrajalo.

Sagovornici ističu svoje poreklo identifikujući se sa precima, kolonistima iz Moldavije. U narativu je prikazan put jednog od predaka, kolonizacija koja je donela osiromašenje i struktuiranje i izgled prvobitnih naselja. Jedni su se snašli i stekli bogatstvo, dok su mnogi doseljenici delili sudbinu nemaštine i želju da se vrate nazad u svoju domovinu. Osećaj pripadnosti zemlji predaka jasno je izražen u narativima, kao što vidimo na ovom primeru, i markiran kao osnova etničke identifikacije – „to smo mi“.

Reminiscencija događaja iz prošlosti koja je fiksirana u našem pamćenju, prema Albvašu nikada nije potpuni opis događaja koji smo doživeli. Sećanja evociraju svojevrstne slike, imena, dešavanja, ali oni ne „konstituišu totalitet sećanja“ (Halbwachs 1992: 61). Isto kao što u jednoj porodici starije generacije prenose svojim „unucima sopstvena sećanja evocirajući eho skoro iščezlih tradicija, ali čineći to fragmentarno uz nemogućnost prenošenja totaliteta ideja i opisa događaja, jer totalitet kao takav više ne egzistira u okvirima razmišljanja njihovih potomaka“ (Ibid. 77-8).

U procesu traganja za poreklom definišemo sebe, i saznajemo ko smo, gde pripadamo. „Pripadnost grupi individualnim životima daje značenje, kao što narativi grupe utiču na priče o sopstvu, tj. na individualne autobiografije članova grupe“ (Brockmeier 2001: 143). Narativi o poreklu u tradicionalnim zajednicama doprinose formiranju osećanja identiteta i potiču od duboke unutrašnje potrebe za pripadanjem grupi.

5.6.2.2. Narativi o doseljavanju iz Erdelja

Sagovornici svesno biraju ono što smatraju važnim da se ispriča u intervjuu. Kako žene, tako i muškarci govore o detinjstvu, o mladosti, o patnjama, siromaštvu i gubicima. Postoje naratori koji autobiografiju ne pričaju hronološkim redom od detinjstva, već njihova priča počinje 'in medias res', izdvajajući najznačajnije epizode iz svog života, trudeći se da izdvoje one za koje smatraju da će biti zanimljive, ili od koristi za istraživača. Istorija zajednice, običaji, folklor, jezik, su česti motivi autobiografskog narativa. Mnogi informanti svoju životnu priču počinju mitom o poreklu, poput narodnog pripovedača koji prenosi legendu za naredna pokolenja sa pečatom slike sveta svog miljea.

Konstrukcija sećanja je važan činilac grupnog identiteta. Usmeni iskazi o legendarnim počecima deo su kulturnog sećanja, dok su svakodnevni autobiografski iskazi deo generacijskog sećanja (Assmann, 2011: 41-45). Poreklo u tradicionalnim zajednicama doprinosi formiranju osećanja identiteta. Čest motiv autobiografskih narativa bukovinskih Mađara je priča o doseljavanju iz Erdelja u tri naselja i tragičnom događaju *Siculidium*-u kada je stradao veliki broj stanovništva i koji je inicirao migracije ka Bukovini, odakle su došli na današnje područje u drugoj polovini 18. veka.

Ovde ćemo prikazati jedan takav narativ u kojem sagovornik, Janoš Ambruš (Ambrus János) iz Skorenovca, govori o dolasku iz zemlje predaka.

MB: Jani bácsi, mire emlékszik a gyerekkorából? Milyenek voltak a szülei? Testvérei vannak?

AJ: Há. Nővérem 45-ös, Ausztráliába él. A bátyám 49-es, itt él a faluban. A ... nővérem az sajnos meghalt, 51-es volt. Meghalt a sógorom. A gyerekek, izé, akik vidéken élnek, jó viszonyba vannak. A nővérem meghalt, a fiatalabb nővérem. A gyerekkoromról mit tudok mondani. Hát azt, gondolom, a falu fiatalokú a többiekhez képest, mondjukrá mint Plosica vagy izé Bavaniste, Deliblató, de itt úgy költöztek ide, Bukovinából, Erdélyből. Akkor költöztek ide nem csak Székelykevére, hanem Vojlovica vagy Hertelendyfalva, vagy Ivánova, Sándoregyháza. Ezek mind székely eredetűek. Ezek úgy annakidején még az osztrák-magyar monarchiába telepítették ide. Valójában, én szerintem, és ezért miért? Azért mert itt volt a határ, itt volt a Duna, és elhozták a Duna mellé mint árví védelem. Mert akkor még nem voltak ezek a töltések, nem voltak. Még esetleg, én szerintem ... annak idején a törökök még itt voltak, s elhozták ide ezeket a szegény magyarokat golyófogónak. Ez nem áll így, de én nem is kételkedek abban. Úgyhogy, mint ahogy mondták, az igaz, azt nem én találtam ki, azt mondták, hogy Pestet, Budát, nem is Pestet – Budát. Pest az egy szegényebb, Budát s Bécset, izé, nem ott kell védeni, hanem már Belgrádnál kell védeni. És ebben van igazság, ezt nem én találtam ki. És... úgyhogy akkor, ez egy ilyen, izé, ez egy olyan logikai, izé, logikai kép... Én szegény családból származok.

*

MB: Čika Jani, čega se sećate iz svog detinjstva? Kakvi su bili Vaši roditelji? Da li imate braću i sestre?

JA: Pa, starija sestra je 45-to godište, živi u Australiji. Stariji brat 49-to, ovde živi u selu. Jedna sestra je nažalost preminula, imala je 51-nu godinu. Umro je zet. Deca, u stvari, koja žive na selu, u dobrim su odnosima. Starija sestra je umrla, mlađa sestra... Šta mogu da kažem o detinjstvu. Pa, mislim, selo je mlado, u poređenju sa ostalim, recimo sa Pločicama ili Bavaništem, Deliblatom, ali ovde su se tako doselili, iz Bukovine, iz Erdelja. Tada su se doselili ne samo u Skorenovac, nego u Vojlovicu ili Hertelendyfalva, ili u Ivanovo, Sándoregyháza. Ona su sva sekejskog porekla. Ona su svojevremeno, još za vreme Austro-Ugarske Monarhije ovde nastanjena. Zapravo, po mom mišljenju, a zašto? Zato što je ovde bila međa, ovde je bio Dunav, i doveli su ih kraj Dunava radi zaštite od poplava. Jer tada još nije bilo nasipa, nije bilo. I još, ja mislim... u ono vreme Turci su još bili ovde, i doveli su te nesretne Mađare kao hvatače metaka. To ne piše tako, ali ja ne sumnjam u to. Tako da, kao što pričaju, to je istina, to nisam ja izmislio, rekli su da Peštu, Budim, ne Peštu, Budim. Pešta je siromašnija, Budim i Beč, u stvari, ne treba tamo braniti, nego

ih treba braniti već kod Beograda. I ima istine u tome, to nisam ja izmislio. I... tako da, to je, u stvari, to je jedna logička slika, u stvari, logička slika... Ja potičem iz siromašne porodice.

Naracije o zajedničkoj prošlosti čine važan činilac narativnog identiteta. Kao što se vidi, Janoš Ambruš preskače ciklus detinjstva i odmah izdvaja događaj koji govori o okolnostima doseljavanja predaka. Za njega je važno istaći poreklo i okolnosti pod kojima su došli preci. Lični autobiografski narativ ovde dobija formu kolektivnog. Narativ o poreklu daje smisao njegovom životu, jasnije govori o njegovom identitetu, i važno ga je spomenuti kako bi pokazao odakle potiče i ko je. Važno je pitanje kako gradimo sećanja i zašto određeni deo prošlosti pamtimo i smatramo ga značajnim za prenošenje narednim pokolenjima. Egiptolog, prof. Jan Assmann u knjizi *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination* (2011) povlači jasnu razliku između termina *ars memoriae* ili umetnosti sećanja i kulture sećanja (eng. *memory culture*) (Assman 2011: 15). *Ars memoriae* se odnosi na individuu i pomaže da se oblikuje lično sećanje. S druge strane, koncept kulture sećanja je povezan sa grupom i fokusira se na društvenu dužnost, na obavezu sećanja, na ono što treba da se pamti, na obavezu koja je integralni deo grupnog identiteta. To je sećanje koje oblikuje zajednicu kojoj pripadamo (Ibid: 16). Pozivajući se na Albvaša, Jan Asman preuzima koncept društvene konstrukcije sećanja i zaključuje da sve što pamtio prenosi se u narativ, vezano je za odnos prema društvenoj grupi i ima rekonstruktivno obeležje. Sećanje se uvek formuliše u društvenom kontekstu (Ibid: 22). Sećanje se kreira kolektivno i ima rekonstruktivni karakter; prošlost se rekonstruiše kroz sećanje (Ibid: 27).

Reminiscencija prošlosti je svesno osmišljen, koncipiran, konstruisan, hronološki strukturiran usmeni prikaz života. Svakodnevna iskustva pretočena u priču u epizodama, organizuju se iz perspektive naratora, gde mesto dobijaju ne samo lični događaji, već i događaji drugih lica i zajednice kojoj pripadaju. U epizodama mesto dobijaju i subjektivne, moralizatorske primedbe, objašnjenja, misaoni svet koji nije indukovano pitanjima od strane istraživača. Otvara se neočekivana slika sveta sagovornika čija je vrednost daleko veća od etnografske informacije. Jan Asman preuzima Albvašov socijalno konstruktivistički koncept prošlosti prema kojem prošlost ne sagledava u

kontekstu prirodnog razvoja, već kao kulturalne tvorevine (Assmann 2011: 33). Kroz sećanje, istorija postaje mit. Veza sa prošlošću čini osnovu grupnog identiteta. Kroz sećanje, grupa konstantno reafirmiše svoju sliku o sebi pretvarajući istoriju fakata u sećanje i na taj način tvoreći mitove kao temelje istorije. Kroz sećanje i naraciju o prošlosti, „istorija prerasta u mit kao trajna, normativna i formativna snaga“ (Ibid: 37-8). Mitovi o zemlji predaka bude osećanje pripadnosti i privrženosti mestu. Osećanje nostalgije je odlika zajednice dijaspore. „Brojne analize stavova pripadnika etničkih zajednica pokazuju da je često spominjano poreklo od zajedničkih predaka važan činilac osećanja pripadnosti zajednici. Kritička (socijalna) teorija odbacuje tvrdnje o važnosti zajedničkog istorijskog, kulturnog i biološkog porekla, a umesto toga pridaje značaj socijalnoj konstrukciji tipičnoj za određeni diskurs identiteta“ (Ilić 2014: 51).

5.6.2.3. Humor kao element etničkog diskursa

Mnogo je varijanti autobiografskog pripovedanja: od hronološkog skiciranja života prenošenjem podataka do dramskih monologa i dijaloga obogaćenim emocionalnim nabojem i pesničkim tropima. Drugi su skloni refleksivnom poniranju u sebe, evaluirajući i otkrivajući svoje misli, osećanja, katkad moralizatorskim diskursom naglašavajući razlike na relaciji prošlost i sadašnjost. Postoje naratori koji ne pričaju svoj život, već se identifikuju sa narodnim sekeljskim duhom, umesto životnog puta daju ilustraciju sekeljskog humora kroz niz sekeljskih viceva i aforizama iz kojih izvire najviše ironije, igre reči, mudrosti. Za kraj, prikazaćemo takav tip naratora, koji ne smatra da je važno prikazati svoj život, već zajednicu kroz domišljati, vispren humoristični diskurs.

5.6.2.3.1. Laslo Peter – „eszembe jutott egy humor“ - „pade mi na pamet jedan vic“

Naveščemo odlomak iz intervjuja sa Laslom Peterom (Péter László) iz Skorenovca čiji narativ nije dobio formu autobiografskog iskaza. Umesto da priča o svom životu, Laslo Peter svoju pripadnost zajednici ispoljava kroz specifičan diskurs sekeljskog humora. Intervjuu prisustvuje i Janoš Ambruš (Ambrus János), koji u razgovoru naglašava da je humor svojstven za Sekelje čak i u vreme nemaštine i životnih nedaća. Replike u dijalogu obeležili smo kurzivom.

LP: Eszembe jutott egy humor, le bírod írni. A székelyt a rendőr rajta fogta valami csínytevésen. Székely észrevette és elkezdett futni, a rendőr megy utána és kiabál a székelynek: *Állj meg!* Székely visszafordul, azt mondja, a rendőrnek: *Állj meg te!* – azt mondja, *Tégedet nem kerget senki.* Ennyi volna. Hirtelen most eszembe jutott.

JA: Amikor ínségben van a székely magyar, vagy keserves sorsba, akkor is van humorérzéke.

LP: [...] Na akkor van a női gondolkozás. Két barát nő, akik már nyugdíjba voltak nézik a régi fényképalbumot és beszélgetnek, és azt mondja az egyik: *Jaj de szépek voltunk valamikor,* azt mondja, *pláne én, de,* azt mondja, *hogy megöregedtünk,* azt mondja, *de pláne te.*

JA: Van a székelységnek ilyen humorja, mikor mindenkinek sírhatnéke van, akkor csinálják. Ez a székelységre jellemző.

LP: [...] Na most elmondok egy bukovinai történetet. Az orvos meg a csillagász világműködési útjuk során eljutottak Bukovinába. Hát beesteledett és egy háznál kértek éjjeli szállást. Hát a gazda be is engedte őket. Ott a konyhába a család vacsorázott, há volt málé, mindenféle, és hogymondjam, jó étvágyval ettek. Nézi őket az orvos, azt mondja a csillagásznak, hogy: *Ezek a gyerekek most annyit ettek, hogy az éjjel mind bendőrepedést kapnak,* azt mondja, *hogy jó lenne, ha nem itt aludnánk, hanem ha kihúzódnánk ide valahova a supába vagy valahova.* Azt mondja a csillagász: *Én se bánom,* azt mondja, *mert a csillagokból úgy néztem ki, hogy jó idő lesz.* Na ezt a gazda is meghallotta, amit mondott a csillagász. Azt mondja: *Nem ajánlom maguknak,* hogy, azt mondja, *hogy kimenjenek mert az éjjel eső fog lenni.* Azt mondja, *a koca csutakot hozott haza a szájába, akkor mindég eső van.* Azt mondja a csillagász: *Ez csak babona,* azt mondja, *menjünk mi csak ki.* Ki és mentek, hát éjjel felé valóba egy zápor elfogta őket. Akkor megint kopogtatnak, hogy engedjék be őket. Hát alig, hogy pirkadt, jött a reggel, most arra ébredtek, hogy a gyerekek kérik az ennilalót. Azt mondja a csillagász az orvosnak: *Kollega, te azt mondtad, hogy ezek a gyerekek az éjjel mind bendőrepedést kapnak. Látod-e hogy kérik az*

ételt? Én meg azt mondtam, hogy nem lesz eső, és a koca többet tud, mint én. Azt mondja, menjünk barátom innen, itt ránk semmi szükség nincsen. Itt a mi tudományunk nem ér semmit. Na így járt az orvos meg a csillagász Bukovinába.

*

LP: E sada, pade mi na pamet jedan vic, možeš da zapišeš. Sekelja je policajac uhvatio u nekom nestašluku. Sekelj ga je primetio i dao se u bekstvo, a policajac juri za njim i viče: *Stani!* Sekelj se okrene i dobaci mu: *Stani ti!* – kaže, *Tebe ne juri niko.* Toliko bi bilo. Sada mi pade na pamet.

JA: U bedi, u nemaštini, kada mu je gorka sudbina, Sekelj ima smisao za humor.

LP: [...] E onda ima o ženskom razmišljanju. Dve žene, koje su već bile u penziji, kako da kažem, gledaju stari album sa slikama i razgovaraju. Kaže jedna: *Jao kako smo nekad bile lepe,* kaže, *naročito ja. Kako smo ostarile,* kaže, *naročito ti.*

J.A. Sekeljski narod ima humor, kada je svakome do plakanja, onda to rade. To je svojstveno za Sekelje.

LP: [...] E sad ću ispričati jednu priču iz Bukovine. Lekar i astronom na svom putu oko sveta pristizu u Bukvinu. Pa, pade mrak i zatraže prenoćište u jednoj kući. Pa gazda ih je i pustio da noće. Tamo u kuhinji, čovekova porodica je večerala, pa bio je kačamak, svega je bilo, i kako da kažem, slatko su jeli. Gleda ih lekar i kaže astronomu: *Ova deca su se sad tako najela da će noćas svima pući creva. Bilo bi dobro,* kaže, *da ne spavamo ovde, nego da se povučemo negde, u neku šupu ili negde. Ne marim,* kaže astronom, *jer sam iz zvezda pročitao da će noćas biti lepo vreme.* E, to je čuo i gazda, što reče astronom, i kaže: *Ne preporučujem vam da spavate napolju,* kaže, *jer će noćas biti kiše. Kaže, krmača je unela u kuću četku, i tada uvek bude kiša. Kaže astronom: To je samo sujeverje. Da mi lepo izađemo napolje.* Izađoše, ali ih je u ponoć uhvatio pljusak. Onda opet kucaju da ih puste unutra. Tek što je svanulo, dolazi jutro, probudiše se na to da deca opet traže da jedu. Kaže astronom lekaru: *Kolega, ti si rekao da će ovoj deci noćas pući creva, vidiš kako traže jelo. A ja sam rekao da neće biti kiše, a krmača bolje zna od mene. Kaže: Hajdemo prijatelju, ovde niko nema vajde od nas. Naša nauka ovde ne vredi ništa.* E, tako su prošli lekar i astronom u Bukovini.

U ovom delu intervjuja dominira forma dijaloga u kojoj dijalošku sekvencu čine dve replike koje su u međusobnom odnosu. Jedan sagovornik priča viceve, dok drugi u replikama objašnjava pozadinu, kontekst vica i sekeljsku prirodu. Navedeni primer pokazuje kako narativi pripadnika mađarske etničke manjine odražavaju kulturu

zajednice kojoj pripadaju i njihov duh. Usmene autobiografije bukovinskih Mađara čuvaju sadržaj autentičnog govora i imaju vrednost etnografskog, sociološkog izvora koji omogućava dublje poniranje u život, misaoni svet jedne zajednice u određeno doba. Mekadams zaključuje da se životne priče zasnivaju na autobiografskim činjenicama, ali da ih prevazilaze, jer naratori selektuju aspekte svojih iskustava i konstruišu narativ koji njihovom životu daje smisao (McAdams 2003: 187). Sekeljski humor čini deo narodne umetnosti. Sekeljskim vicevima se pripisuje ista vrednost kao narodnim pesmama, pričama, molitvama i poslovicama. Humor je najviše prisutan u svakodnevnom životu i ima društvenu i psihološku funkciju. Humor u kulturi Sekelja daje smernice u rešavanju životnih nedaća i razmirica sa specifičnom životnom perspektivom, uči domišljatosti i pronicljivosti. Humor je deo kulturnog blaga i spominje se zajedno sa sekeljskim misaonim svetom, šaljivom, dovitljivom prirodom, i visprenim, pronicljivim razmišljanjem.

Autobiografski narativi su odraz kulturnog miljea i kolektivnog identiteta zajednice. Oni prikazuju sliku koju zajednica ima o sebi. Potomci migranata u narativima dokazuju da su u sred prostorno-vremenske promene ostali dosledni sebi, sačuvali su integritet svoje ličnosti i sećanja svojih predaka. U pojedinim zajednicama se prenose etnocentrični narativi koji su ključni za održanje identiteta. Važni događaji o dolasku iz zemlje predaka se rekreiraju kao pripovedne šeme. Narativi o zajedničkom poreklu su strukture koje funkcionišu na nivou iznad ličnih narativa, a koje prepisuju kulturalne obrasce i identitete za dugoročan period, nekad i za više stotina godina, koje pripovedači dobijaju već uobličene, a pomoću kojih mogu ispričati, tumačiti, strukturirati svoja lična iskustva, doživljaje, i tako izraziti i ojačati svoj identitet.

Kako autobiografsko sećanje ima socijalnu funkciju i zavisi od društva, od njenih kulturnih i društvenih aktivnosti, tako će i narativi dobiti oblik u zavisnosti od složenosti istorijske tradicije zajednice. Njeni pripadnici kroz reminiscenciju prošlosti i narativa o poreklu traže svoje mesto i određenje u svetu i definišu značenje i svrhu sopstvenog postojanja. Za Albvaša, prošlost je „društvena konstrukcija oblikovana iz ugla brige za sadašnjost“. On tvrdi da „verovanja i aspiracije u sadašnjosti oblikuju različita viđenja prošlosti“ (Halbwachs 1992: 25). Sećanje se oblikuje i strukturira u društvenom procesu i postaje nešto kompleksnije od puke informacije. Ono ima „konstitutivnu ulogu u

formiranju i reprodukciji individualnih i kolektivnih identiteta“ (Pavićević 2008: 75). Pojedinaac i društvo su dva različita lica koja egzistiraju u međusobnoj interakciji. U zajednici pojedinac integriše sopstvena iskustva u životnu priču koja je u isto vreme i društvena i individualna. „U pripovedanju svoje prošlosti težimo da stvorimo smisao o sopstvu na dvostrukoj ravni: kao individualizovanom ljudskom identitetu i kao dijaloškoj kreaciji uobličenoj različitim tradicijama, tradicijama kontinuiteta sa našim jezikom kao osnovnom komponentom identiteta“ (Krausz and Tulea 1998: 199). Neproživljena prošlost koja živi u narativima potomaka, utiče na formiranje identiteta pripadnika zajednice i na taj način afirmiše smisao života i daje životu značenje.

5.6.3. Naracije o sopsvu kroz uticaj različitosti

*„I have learned to love you late,
Beauty at once so ancient and so
new!
I have learned to love you late!
You were within me, and I was in
the world outside myself.
I searched for you outside myself.“*

*Augustine,
Confessions*

Migracije predstavljaju pojavu koja donosi i određuje nove uslove života zajednica koje se oblikuju različitim identitetima. Razlozi za migracije su raznoliki, a možda najveći uticaj imaju politički i porodični faktori.

Identiteti se formiraju ne samo kao naša lična individualna predstava, kao autentično, unutrašnje intimno razumevanje, već se oblikuju i u kontekstu drugih kultura kroz dijalošku emanaciju i odraz različitosti, kroz naše odnose sa drugima i kroz priznavanje ravnopravnih vrednosti različitih kultura u dinamičkom toku interakcije u interkulturalnim dijalozima.

Na taj način multikulturalni uticaj ima veliki učinak u konstruisanju sopstvenog identiteta kroz prihvatanje i priznavanje etničke/kulturne različitosti sa spremnošću pronalaženja drugog u sebi.

U pripovedanju svoje prošlosti težimo da stvorimo smisao o sopstvu na dvostrukoj ravni: kao individualizovanom identitetu i kao dijaloškoj kreaciji uobličenoj različitim tradicijama.

Ovde želimo da pokažemo kako se oblikuje identitet pripadnika manjinske grupe južnobanatskih bukovinskih Mađara na praksi i iskustvu svakodnevnog života u usmenom autobiografskom narativnom diskursu. Osnovna postavka od koje polazimo jeste da je dijaloški karakter ključna odlika ljudskog života, te da se kroz odnos sa „drugim“ definiše identitet i konstruiše sopstvo kroz uticaj različitih kultura.

5.6.3.1. Koncept „drugog“

Dodir sa drugim kulturama, sa različitim običajima i tradicijama doveo je do pitanja spoznaje ‘drugačijeg’. Svest o jezičkoj raznolikosti između različitih jezika, kao i unutar istog jezika, duboko je prisutna u čovekovo komunikativnoj praksi. Pojedinci su oduvek određivali sebe i druge u društvenim grupama kao što su etničke grupe ili nacije. Ljudi pripadaju ili istoj grupi, ili drugoj grupi. Specifičan slučaj te situacije je kada na istom prostoru živi više grupa od kojih jedna ima status većine, te se i njihov jezik podrazumeva kao većinski, standardni jezik u odnosu na manjinski dijalekatski varijetet (Grbić 1994: 21). Centralni pojam teorija društvenog i etnolingvističkog identiteta jeste problem drugog. Svest o svojoj društvenoj grupi i pozitivnom ili negativnom vrednovanju svoje pripadnosti grupi je poznato kao društven identitet. „Suočenje sa drugačijim“ je izraz kojim se određuje i specifičnost antropološke naučne discipline, koja nudi objašnjenja na pitanje „šta znači biti drugačiji“ (Fabijeti, Maligeti i Matera 2002: 11-2). Ljudi već u detinjstvu usvajaju kulturne obrasce i vrednosne sisteme svoje kulture. „Skлонost ljudskog duha je da kulturno oblikuje prema sebi“ (Ibid: 21). Prema teoriji društvenog identiteta, u slučaju poređenja sa drugim grupama, pojedinci pokazuju naklonost prema svojoj grupi, a diskriminišu pripadnike drugih grupa.

„Etnocentrizam je sadržan u stavu koji načine ponašanja, verovanja, shvatanja sveta i znanja drugih procenjuje sa pozicija vrednosti sopstvene kulturne tradicije“ (Ibid: 20).

Proces usvajanja i ispoljavanja osnovnih vrednosti svoje kulture traje čitavog života. „Etnocentrično ponašanje, koje se oslanja na popularne mitove i stereotipe, kao što su oni o susednim zemljama, teži tome da se proizvede ili održi stanje psihološke razlike koja vodi do samopoštovanja i društvenog identiteta“ (Oakes 2001: 35). Ono teži uočavanju razlika i tumačenju ponašanja i verovanja drugih sa osnovnom vodiljom koja glasi: „ono što je prikladno za neku ljudsku grupu nije nužno prikladno i za drugu“ (Fabijeti, Maligeti i Matera 2002: 21). Teorije društvenog identiteta prave distinkciju između sigurnih i nesigurnih identiteta. Sigurni identiteti su slučajevi kada je odnos između grupa nepromenjiv, odnosno „dominantna grupa ostaje dominantna, dok manjinska ostaje podređena“ (Ibid.). S druge strane, o nesigurnim identitetima govorimo kada manjinska grupa teži autonomiji ili nezavisnosti. Slučaj nesigurnog identiteta se, međutim, ne ograničava samo na manjinske grupe. On se može odnositi i na većinske zajednice (Ibid.). U nesigurnim situacijama, dominantna grupa teži da osnaži postojeće razlike kako bi održala nadređenu poziciju i pozitivan identitet, a to čini sredstvima pojačane diskriminacije prema manjinskoj grupi (Ibid: 36). U takvim situacijama, manjinske grupe preduzimaju mere u cilju „proizvodnje pozitivnog identiteta strategijama društvene mobilnosti, društvene kreativnosti i društvene konkurencije“ (Tajfel and Turner 1986: 19-20, prema Oakes 2001: 36). Društvena mobilnost se odnosi na asimilaciju, usvajanje jezika, običaja i vrednosti dominantne grupe; društvena kreativnost se odnosi na promenu značenja simbola u pozitivne; dok socijalna konkurencija ima za cilj osnaživanje društvene kategorizacije (Ibid.).

Naši individualni identiteti značajno zavise od dijaloškog odnosa sa drugima. „Moderni individualizam je bio izvanredan faktor emancipacije“, ističe filozof Čarls Tejlor, „međutim, on teži da pokida veze koje spajaju čoveka sa drugim, bez kojih se ne može graditi pravi identitet“ (Halpern i Ruano-Borbalan 2008: 113). Osobnost pojedinaca delom zavisi od načina na koji integrišu, razmišljaju i menjaju svoju kulturnu baštinu i baštinu drugih ljudi sa kojima dijaloški dolaze u dodir. U stanju smo da bolje razumemo sebe i definišemo naš identitet kroz usvajanje bogatog ljudskog jezika izražavanja, jezika u širem smislu, kao modela izraza koje učimo kroz interakciju sa drugima.

Sagovornica Ana Balog kao jedno od prvih sećanja izdvaja godine kada je radila u jednoj nemačkoj porodici. Priča o iskustvima i prijateljstvu koje je izgradila sa njima:

AB: Na én 13 éves voltam mikor mentem szolgálni, mer 41-ben jöttünk, mer Ivánován születtem. 41-ben az én anyám férjhez jött, mer mikor az én apám meghalt én még meg se voltam születve, aztán születtem meg [...] mentem szolgálni németekhez. [...] Én ott nagyon sokat megtanultam, főzni, ott jó koszt vòt, nagyon jó vòt nekem. Én ott szerettem. Három évig szolgáltam azoknál a németeknél, addig amíg őket el nem vitték

AB: Ja sam imala trinaest godina kada sam išla da služim, jer smo došli 41-ve, jer sam se ja rodila u Ivanovu. Moja majka se udala 41-ve, jer kad sam se ja rodila moj otac je već umro, ja se još nisam rodila, posle sam se rodila [...] išla sam da služim kod Nemaca. Ja sam tamo mnogo toga naučila, da kuvam, tamo je bila dobra hrana, bilo mi je mnogo dobro. Ja sam tamo volela. Tri godine sam služila kod tih Nemaca sve dok ih nisu odveli.

Te tri godine u Aninom životu ostavile su upečatljivog traga, i rado ih se priseća i kasnije u životu. U životnim pričama se otkriva ono što je od značaja za sagovornike; po zakonima mehanizma pamćenja u sećanju nam ostaju događaji koje smatramo važnima i koje smo u trenutku dešavanja osećali odlučujućima, koji su na neki način pokrenuli naša osećanja.

AB: Jobban éltém, mint otthon. Mert minden vòt. Szerettem ott szolgálni, s ők is szerettek, mert mindent megtanultam gyorsan, gyúrtam, „Hát te szarház⁷³“, úgyhívtak, hogy szarház, „Te még eztet is tudod?“ [...] Azok nagyon jól tudtak magyarul, .. tudtak ők magyarul, de ők mindég iparkodtak hogy tanuljak németül. Én nagyon sokat értek németül.

AB: Bolje sam živela nego kod kuće. Jer je svega bilo. Volela sam tamo da služim, i oni su mene voleli, jer sam sve naučila brzo, mesila sam, „Pa ti nevaljalko“, jer su me tako zvali nevaljalko, „Ti i ovo znaš?“ [...] Oni su mnogo dobro znali mađarski, .. znali su mađarski, ali su se zato uvek trudili da naučim nemački. Ja mnogo toga razumem na nemačkom.

Znanje jezika koje je stekla u drugoj sredini kasnije je mogla da primeni u Nemačkoj kada je išla da radi kod sina. U mnogim pričama bukovinskih Mađara pokazuje se kako život sa pripadnicima drugih nacionalnosti može da rezultira plodonosnim međuiticajima za obe strane, ako se pokaže tolerancija i volja za prihvatanjem i

⁷³ Reč *szarházi* (sin. *hitvány*, *semmirekelló*) znači rđav, loš, podao, nevaljao. U arhaičnom i dijalekatskom značenju – *csavargó*, što na srpkom znači skitnica.

transformacijom standarda. Kroz „fuziju horizonata“⁷⁴ učimo da se krećemo u širem horizontu nepoznate kulture i jezika „razvijanjem novih vokabulara za uporedbu, pomoću kojih možemo artikulirati kontraste“ (Taylor 1994: 67).

Mađarima život u multietničkoj sredini nije bio stran ni pre doseljavanja na područje donjeg Dunava. Na bukovinsku teritoriju doseljene su razne nacionalnosti: Rusini, Nemci, Slovaci, Rumuni, Poljaci, Mađari, Jermeni, Jevreji, Rusi, Romi i drugi, i kao posledica njihove koegzistencije, kultura bukovinskih Sekelja nosi vidne tragove zajedničkog života. Mađari u tri naselja i danas živeći uz druge grupe čuvaju svoju tradiciju kroz narodne pesme, igre, običaje, priče, humor.

AB: Mindenki tartsa a saját, gondolom a ... szokását, meg minden félét, úgyhogy a szlovákoknál is más szokás van, a magyaroknál is, a németeknél is más szokás volt, [...] mindenki egyformán nem élt akkor se, de gondolom nem volt baj, mi egyeztünk mindég a szlovákokval is, meg németekkel is. Én nagyon jól emlékszek a németekre.

AB: Svako drži, mislim .. svoje običaje i sve, tako Slovaci imaju svoje običaje, Mađari imaju svoje, i Nemci [...] ne živi svako na isti način, ni tada nije, ali mislim nije bilo problema, slagali smo se uvek sa Slovacima i sa Nemcima. Ja se mnogo dobro sećam Nemaca.

*

GyB: Akkor minden vasárnap délután táncmulatság, és este táncmulatság, MINDEN vasárnap. [...] Jöhettek a tótok is, akkor még nem voltak itt szerbek, amikor mi itt összejöttünk. [...] Vajdaságban 25 nemzetiségű van, azt mondják, abból mindegyikből volt biztosan abban a teremben, ott megfordult, vagy táncolt. [...] Muzsikáltuk a csárdást, akkor a szerb, aki csak ott volt mind táncolta, amikor muzsikáltuk a *kólót* mind táncolta, magyar, szerb, minden. Soha egy veszekedés soha nem történt.

GyB: Tada je svake nedelje posle podne bila igranka, i uveče SVAKE nedelje [...] Mogli su da dođu i Toti, onda ovde još nije bilo Srba, kada smo se mi okupljali. [...] Kako kažu, u Vojvodini ima 25 nacionalnosti, od njih svi su sigurno svračali ili igrali. [...] Svirali smo čardaš, svi Srbi su igrali koji su bili tamo, kada smo svirali *kolo*, svi su igrali, Mađari, Srbi, svi. Nikada nije bila nijedna svađa.

⁷⁴ Taylor se ovde služi Gadamerovim dijalektičkim konceptom.

Većina porodica ima svoje priče nastale iz porodične istorije ili ličnih sećanja, koje se prenose generacijama. Iz najzanimljivijih i najupečatljivijih izranjaju mitovi kao porodična tradicija, oživljavajući zaboravljenu prošlost, oblikujući iskustvo i identitet mlađih generacija, kao i njihovo poimanje i pogled na sopstvenu porodicu. Često kolektivni narativi dobijaju mitski status u porodicama, kao što su priče o siromaštvu, oblikujući identitet cele zajednice gde svi dele istu sudbinu. Kao što smo već videli, svi sagovornici su govorili o siromaštvu u selu i o svom statusu u odnosu na druge.

LK: Szegényebbek voltunk, mint a szlovákok. Illetve a németek voltak a leggazdagabbak, és utána a szlovákok, és akkor mi. [...] Ennek a végén, ennek az utcának a végén .. tél-nyár mindig volt 5-6 család akik tudta a falu, hogy nincs mit egyenek. Szomszédok adtak, vagy a rokonság, vagy egyház, hogy élni tudjon. Most hála a jó Istennek, akárhogy panaszkodunk, senkinek nincs olyan, hogy mondjam, mindenkinek van mit egyen.

LK: Bili smo siromašniji od Slovaka. Odnosno Nemci su bili bogatiji, i posle Slovaci i onda mi. [...] Na kraju ove, na kraju ove ulice .. zimi-leti uvek je bilo 5-6 porodica za koje je selo znalo da nemaju šta da jedu. Susedi su davali, ili rodbina, ili crkva, da mogu da prežive. Sada hvala Bogu, bilo kako da se žalimo, niko nema to, kako da kažem, svi imaju šta da jedu.

*

BM: Szegény családból származtam, és szegények voltunk itt minnyájan úgyszólván Hertelenden, úgyhogy még arra is emlékszem, hogy mikor első osztályba mentem, jó nagy hó volt, és az apukám a nyaka körül vitt el, mer nem volt cipőm olyan, hogy ne folyjon be a víz. Úgyhogy..

MB: Nehéz.

BM: Nehéz idők voltak.

BM: Potičem iz siromašne porodice i svi smo takoreći bili siromašni ovde u Vojlovici tako da se sećam čak i toga da kada sam išla u prvi razred bio je veliki sneg i moj tata me je nosio, jer nisam imala cipele koje nisu propuštale vodu. Bila su teška vremena. Tako da..

MB: Teško.

BM: Bila su teška vremena.

„Iskustva o sebi pokazuju da pojedinci pristupaju čestim ponovnim tumačenjima svoje lične priče kako bi uskladili svoje uspomene sa slikom o sebi“ (Halpern i Ruano-

Borbalan 2008: 8). 'Ja' predstavlja unutrašnju stranu individualnog identiteta. Ono što je meni svojstveno i ono što ja u sebi pronalazim (Gutmann 1994: 31). Ja znači „biti istinit prema sebi i prema svojoj originalnosti“, onome što jedino ja mogu autentično da izrazim i otkrijem, čime ujedno i definišem sebe (Ibid.). Socijalni psiholozi su, takođe, pokazali da se Ja gradi kroz odnos sa okolinom i sa drugima.⁷⁵ Osobe koje nas okružuju doprinose izgradnji našeg Ja igrajući ulogu društvenog ogledala. Taj proces, nazvan je 'ja-ogledalo' (Ibid: 57) preko kojeg nam drugi šalju sliku o onome što jesmo.⁷⁶

Navešću reči sagovornice iz Skorenovca koja govori o jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na nacionalnu pripadnost, o suživotu dvaju naroda koji ljude ne razdvaja, već ujedinjuje:

SME: Sumarákon vannak megint ismerőseim, ott vannak magyarok és szerbek is. Most három hete voltunk oda meghívva .. versenyfánkra, szerbek meghívtak minket. Köll szórakozni mindekivel, nem szabad senkit lenézni. Mer én úgy gondolom, és úgy is mondom, HOGY.. a vérünk mind piros. Nincs senkinek se kék se fehér. Fején az ami van, az mindenkinek van, és mind egyformák vagyunk. Nem szabad senki senkit lenézzen. Igaz?

*

SME: U Šumarku opet imam poznanike, tamo ima i Mađara i Srba. Sada smo pre tri nedelje bili pozvani tamo .. na takmičenje u krofnama, pozvali su nas Srbi. Treba se zabavljati sa svima, ne sme se niko poniziti. Ja mislim i tako i zborim, DA .. je svima nama krv crvena. Niko nema ni plavu ni belu. Na glavi ima to što ima, to svi imaju. I svi smo jednaki. Ne sme se niko poniziti. Je li tako?

⁷⁵ Herder je to primenio ne samo na individualnom planu kao jedinke među drugima, već i na kolektivnom kao nosioce kulture među drugim ljudima. *Volk* bi kao i pojedinci trebalo da bude istinit prema sebi i svojoj kulturi (Taylor 1994: 31).

⁷⁶ Prema teoriji psihoanalize identifikacija je uvek reflektujuća. Ona je uvek pitanje prepoznavanja sebe u drugom. Mi projektujemo deo sebe na drugog da bismo prepoznali sebe u drugom. Christian Metz ovaj dvostruki mehanizam poredi sa projekcijom filma na bioskopsko platno gde je gledalac ujedno i projekтив i introjektiv. „Kada kažem »ja vidim film«, time mislim na jedinstvenu mešavinu dve suprotne struje: film je ono što primam, ali ujedno i ono što šaljem [...] Slanjem ja sam projektor, primanjem ja sam bioskopsko platno“. Ključni aspekt procesa identifikacije je dvostruki mehanizam, davanje simboličnog značenja objektu, a zatim čitanje sebe u tom objektu i posmatranje svojih vrednosti reflektovanih u njemu. „Naša okolina zato mora da služi kao filmsko platno na koje bismo projektovali sopsvena značenja i u kojem bismo 'čitali' sebe“ (Metz 1982: 50-51).

„Ljudski život zaista nema smisla izvan njegovog suštinskog dijaloškog karaktera, odnosno izvan veze koja pojedinca spaja sa drugim“ (Halpern i Ruano-Borbalan 2009: 115). Čarls Tejlor tvrdi da „mi [...] definišemo identitet kroz odnos sa drugim [...] kroz dijalog, ponekad kroz suprotstavljanje sa drugima koji nam znače“. Čak i kad nadživimo neke od njih [...] oni postaju „sastavni deo moga unutrašnjeg identiteta. Sa tog stanovišta, pomodni razgovori koji propovedaju autentičnost i razvoj sebe nezavisno od naših veza sa drugima, neproduktivni su i uništavaju sam položaj autentičnosti“ (Ibid.). Tejlor zaključuje da se život gradi jedino u dijaloškom odnosu sa drugima: „U kojoj meri se može zasnivati život koji bi bio posvećen jedino sebi (bez ‘priznavanja’ drugog)? Može li se misliti kroz sebe (bez kritičkog dijaloga sa drugim)? Pojedinačno Ja je uvek ukorenjeno i smešteno unutar neke grupe. Misao se uvek formira kroz dijalog, ponekad nevidljiv, sa sagovornikom. Ne može se utemeljiti smisao života izvan veze sa drugima“ (Ibid: p. 119).

5.6.4. Rodne razlike u narativima

Istraživanja pokazuju da žene i muškarci u starijem dobu izlažu različite teme koje se tiču identiteta, pronalaženja značenja u životu. Primećene su i razlike u načinu na koji žene i muškarci pamte. U ovom poglavlju ćemo pokazati na koji način se rodne razlike ispoljavaju u komunikaciji kod bukovinskih Mađara kao pripadnika etničke manjine. Polazeći od rodno determinisane analize, pokušaćemo odgovoriti na pitanja: do koje mere su muške i ženske usmene autobiografije i sećanja sastavljena različitim modelima u konstrukciji njihovih životnih priča. Na koji način možemo interpretirati sličnosti i razlike između muških i ženskih autobiografija i na koji način se ispoljavaju sličnosti tamo gde kolektivna generacijska sećanja utiču na formiranje shematizovanih narativa. Kako detaljno ispitivanje roda prevazilazi okvire ovog istraživanja, na ova pitanja ćemo se još vratiti u narednim istraživanjima.

U analizi narativa polazimo od socijalne konstruktivističke perspektive rodne diferencijacije. Rodna konstrukcija se javlja u kontekstu socijalne interakcije i datom društvenom, kulturnom i istorijskom kontekstu. Analiza se temelji na ideji da su razlike kulturalno uslovljene (Wodak, 1997) i na hipotezi da rod utiče na komunikaciju.

Rod kao jedan od glavnih komponenti identiteta igra značajnu ulogu u formiranju autobiografskih narativa, gde su razlike vidljive već od ranog životnog doba (Tannen, 1990; Giddens, 1989; Moir and Jessel, 1993; Buckner and Fivush, 1998; Bischooping, 1993). Najpre ćemo se osvrnuti na odnos između autobiografskog narativa i roda, i na razlike u strukturalnoj i sadržinskoj dimenziji narativa, a zatim ćemo pokazati kako se u narativima pripadnika etničke manjine autobiografsko Ja pretapa u kolektivno Ja. „Rod je kontekstualna varijabla“ (Fivush and Haden 2003: 154); zavisi od identiteta koji je u datom trenutku najizraženiji u datom periodu života pojedinca. Rod igra promenljivu ulogu i ima različit značaj u različitim kontekstima, čak i kod iste individue on zavisi od perioda u životu i od situacije, zato i način na koji će se on ispoljiti u autobiografskom narativu, kao i njegova važnost, zavisiće od identiteta koji je u tom životnom trenutku izražen. Svi intervjui su rađeni sa pripadnicima starije generacije u multikulturalnoj sredini, gde se koncept generacije pokazao kao jedan od ključnih aspekata kolektivnog identiteta. Generacijski narativ ispričan kroz Ja u smislu generacijskog identiteta rekonstruiše generacijsku, kolektivnu, a ne individualnu prošlost u kojoj se životna priča pripovedača/informanta pretapa u kolektivnu istoriju koja, kako se pokazuje, u formiranju rodnog identiteta ne igra odlučujuću ulogu (Hazlett, 1992; Wertsch, 2008).

Istraživanja roda i pola u sociolingvistici i diskurs analizi počela su početkom 1970-tih godina (Wodak 1997: 1). U svim društvima očigledna biološka razlika između muškaraca i žena je dovoljno opravdanje koje ih navodi da prihvate različite društvene uloge koje će oblikovati njihove stavove i ponašanje. Drugim rečima, pored očiglednih prirodnih bioloških razlika među rodovima, svako društvo dodaje i kulturalne razlike. Pol se definiše kao biološka razlika između muškaraca i žena, dok se rod odnosi na socijalne, kulturalne i psihološke razlike (Giddens, 1989). Međutim, rodne razlike su vidljive već svega nekoliko meseci nakon rođenja, kada se socijalni uticaj tek nazire. Reč je o razlikama u ponašanju, koje su utisnute mnogo pre nego što spoljašnji uticaji počnu da se ispoljavaju. One reflektuju osnovnu razliku u mozgu odojčadi koja se, kako istraživanja pokazuju, odnosi na superiornost muške efikasnosti i sposobnost shvatanja prostornih odnosa, a kod žena većinu u govoru (Moir and Jessel, 1992). Već u najranijem životnom dobu, dečaci i devojčice konstruišu svoje priče na različite načine. Bakner i Fivuš (Janine Buckner and Robyn Fivush) u ispitivanju odnosa između

autobiografskog narativa, roda i koncepta sopstva, dokazuju razlike u „strukturnoj i sadržinskoj“ (Buckner and Fivush 1998: 421) dimenziji autobiografskih narativa.

„Strukturno, narativi devojčica su bili duži, više vremensko-kauzalno povezani, i ukrašeni sa više deskriptivnih detalja od narativa dečaka. Što se sadržaja tiče, većina narativa i dečaka i devojčica obuhvatala je interpersonalne odnose ukazujući na važnost društvenog sveta u ličnim istorijama dece. Ali, važno je reći, da su devojčice bile sklonije pričanju o interpersonalnim iskustvima, nego dečaci. Štaviše, i kada su smestile prošla iskustva u interpersonalni kontekst, narativi devojčica su sadržali više tema o afilijacijama, više emocija, i više referenci o određenim i neodređenim stvarima, drugačijih od dečaka“ (Buckner and Fivush 1998: 421-2).

Činjenica da su narativi devojčica duži i složeniji od narativa dečaka, ne može se pak pripisati isključivo jezičkim sposobnostima. Ove rodne razlike se odnose na autobiografske narative. Devojčice će među sobom razmenjivati svoja iskustva detaljnije od dečaka uz više emocionalnih informacija otkrivajući svoj unutrašnji svet i odnos između sebe i drugih (Buckner and Fivush 1998: 423). Moguće je da obrazac rodnih razlika u autobiografskim narativima nastaje usled različitih događaja u kojima devojčice i dečaci učestvuju, nakon čega se zaključuje da su devojčice više interpersonalno orijentisane, a dečaci više individualno orijentisani u ponašanju, u konceptu sopstva i razumevanju sebe (Ibid.).

Bakner i Fivuš ističu da je „jedan od glavnih komponenti identiteta rod“ (Ibid: 408). Deca sebe definišu kroz kulturalnu dimenziju, odvajajući sebe od drugih, bivajući svesna svog roda. Ali ova diferencijacija se već smanjuje kasnije u studentskim godinama, kada se rod kognitivno konceptualizuje u godinama razvoja i kreiranja sopstvenog identiteta, gde studenti oba pola u svojim narativima pričaju o sličnim iskustvima na sličan način, pominjući odnose sa drugim ljudima, kao i svoje emocije.⁷⁷

⁷⁷ Podatak iz studije Janine Buckner iz 2000. u kojoj su studenti zamoljeni da pričaju o četiri iskustva: o osećanju vezanosti za druge ljude, o postizanju željenog cilja, o opreznosti ili planskom delanju, o osećanju stresa i napetosti. Kod studenata se rodni identitet stavlja u drugi plan, budući da su svi ispitanici iz ove kategorije fokusirani na akademska dostignuća. Rezultati istraživanja bi zasigurno bili drugačiji kod manje profesionalno orijentisane grupe sa drugačijim životnim ciljevima, gde bi rodni identitet verovatno bio izraženije diferenciran. Jedina razlika primećena je u narativima o stresnim iskustvima, gde su muškarci pričali više o sebi i svom unutrašnjem stanju (Fivush and Buckner, 2003).

U ovom odeljku osvrnuli smo se na rodne razlike koje se ispoljavaju u načinu pripovedanja životnih priča, i u temama koje naratori biraju. Istraživanja pokazuju da postoje rodne razlike u različitim domenima života. Razlike su primećene u domenu upotrebe jezika, razvoju međuljudskih odnosa, konverzacijskih stilova i pripovedanja.

„Autobiografska sećanja nisu prosto kognitivne reprezentacije onoga što se dogodilo; ona fundamentalno predstavljaju načine na koje razumemo svoja iskustva i sebe [...], a rod jeste kritički filter kroz koji razumemo svet i naše mesto u njemu“ (Buckner and Fivush 1998: 425).

Lingvistica Debora Tanen (Deborah Tannen) dala je jednu od kontroverznih teorija (1990) koja ističe različite stilove u komunikaciji između muškaraca i žena. Prema njenoj teoriji roda, *Genderlect Theory*, muškarci i žene govore ‘različitim dijalektima’. Njihovi jezici se kulturalno razlikuju. Razlika se ne očituje u kvalitetu govora po kojoj bi se jedni odredili kao superiorni, a drugi kao inferiorni. Žene u konverzaciji traže načine da se povežu sa sagovornikom, dok muškarci žele da izgrade status.⁷⁸ Muškarci pričaju priče na način koji će ih prikazati u boljem svetlu, i kojim će podići svoju vrednost i status, sa ciljem da budu saslušani, i uz distancu između sebe i istraživača, žene, pak, teže izgradnji odnosa sa sagovornikom, stoga smanjuju svoj lični status i često biraju priče u kojima će izgledati ‘budalasto’ (Tannen, 1990).

U opisu sebe kao ‘budalastih’, naratori u intervjuu manje pričaju o sebi, a više o drugim licima, skromno govore, ili na neki način izražavaju zavisnost od drugih u prevazilaženju teškoća. Uz želju da intervju bude društveno interesantan, žene će često istraživaču postavljati pitanja kojima će proveravati da li ih istraživač razume i time ostvariti povezanost sa njom/njim (Tannen, 1990). Prema Debori Tanen žene su više naučene da slušaju, nego da pričaju. Muškarci će više pričati o svojim uspesima, dok će žene češće isticati svoje neuspehe (Tannen 1990: 133-8). Sama konverzacija predstavlja promenu, transformaciju lica koja prihvataju ulogu naratora. Kroz naraciju se menja njihov pogled na sebe, na stvarnost koja vodi do rekonstrukcije njihove autobiografije.

⁷⁸ „Žene govore i čuju jezik konekcije i intimnosti, dok muškarci govore i čuju jezik statusa ili nezavisnosti“ (Tannen 1990, 42). Muškarci koriste retorički govor (eng. *report talk, rhetorical talk*), a žene relacioni (eng. *rapport talk, relational talk*) (Tannen 1990: 74-75).

Analizu sadržaja razgovornih tema prvi put je sistematično radio Henri Mur (Henry Moore, 1922). Njegovo istraživanje ponovila je Ketrin Bišoping (Katherine Bischooping) 1990. godine i svoje rezultate uporedila sa Murovim zaključcima. Mur⁷⁹ je primetio da žene više razgovaraju o pripadnicima suprotnog pola ili o odeći, a muškarci više diskutuju o novcu, poslu, ili zabavi. S druge strane, novija istraživanja Ketrin Bišoping dokazuju da je došlo do pomaka: žene takođe sve više diskutuju o novcu i poslu, čime se ukupnost rodni razlika na ovom polju značajno smanjila⁸⁰, što ukazuje na promene u verovanjima o rodni razlikama i na promene načina života, društva, kao i očekivanja u vezi društvenih uloga (Bischooping, 1993). U njenom istraživanju, u kojem se „fokusirala više na sadržaj konverzacije, nego na njen proces“ (Bischooping 1993: 4), pronađene su „manje razlike u odabiru tema“ (Ibid: 1).

U intervjuima našeg istraživanja i muškarci i žene južnobanatske sekeljske zajednice su se u narativima najpre sećali svog detinjstva, porodice, posla i dostignuća u porodici i u životu zajednice, kao i svojih sposobnosti i talenata, odnosa sa ljudima i svojih postupaka, odluka i njihove evaluacije; ističu se dostignuća na polju glume, muzike, plesa, ručnog rada. U narednom narativu pokazaćemo na koji način sagovornica govori o dostignućima sekcije za vez i o svojim Velemajstorskim diplomama koje je stekla na izložbama u zemlji i inostranstvu, a iznad svega, najviše ističe porodične uspehe:

KA: A kézimunka csoportot ez most már nyolc éve én vezetem, a guzsalyos csoportot. Nagyon sok eredményt hoztam az egész asszonyok részére, Nagymester díjakat [...]. És ami még a legnagyobb, még két vagy három év, akkor ötven éve, hogy együtt vagyunk [férjével]. [...] Ennek a legjobban örülök, és annak, hogy sikeresen a gyerekeimet ki tudtam útra vezetni, mind a ketten, gondolom, ki tudtuk szépen az útra vezetni, hogy legyen iskoláik, megvan mind a ketten a családjáikval, mi megvagyunk. Na csak az egészség tartson tovább, s békeesség legyen mindenütt, s mindenkinek.

KA: Udruženje za izradu ručnih radova sada već osam godina ja vodim. Jako mnogo rezultata i nagrada sam donela za sve žene, Velemajstorske diplome.[...]

⁷⁹ „Moore je sakupljao svoje opservacije skoro mesec dana, beležeći sve fragmente konverzacija koje su se mogle čuti dok je šetao između 33. i 55. ulice u Brodveju svako veče oko sedam i trideset“ (Bischooping 1993: 2-3).

⁸⁰ „Kod žena je procenat konverzacije o poslu i novcu porastao sa 3.5 u studiji iz 1922. do 37.5 u studiji iz 1990, čineći temu posla i novca najpopularnijom i za muškarce i za žene u 1990.godini“ (Bischooping 1993: 5), što pokazuje da su rodne razlike mnogo umanjene. Međutim, iako istraživanja iz 1990. pokazuju da su se razlike smanjile i u drugim temama, teško je zaključiti da su razlike povezane sa „društvenim promenama u datom periodu“, ako se uporede subjekti ispitivanja oba istraživanja. Moore koristi subjekte u opštoj populaciji, dok je K.Bischooping ograničila tip ispitanika na dimenziju studenata (Ibid: 6).

I ono što je još najveće, još dve ili tri godine i biće pedeset godina kako smo zajedno [u braku]. [...] Tome se najviše radujem, i tome što sam uspešno uspela da izvedem decu na put, mislim oboje smo ih lepo izveli na put, da imaju školu, oba deteta su dobro sa svojim porodicama, i mi smo dobro. E samo da nas služi zdravlje i dalje, i da bude mira svugde i svakome.

Članovi zajednice dele istu prošlost, te će i teme u narativima biti slične: porodični život, moralne vrednosti, rad, siromaštvo, preci iz Bukovine, tradicijski običaji. U narativima ženskih članova zajednice, međutim, ističu se teme koje muška populacija retko spominje: prosidba i brak uz evaluaciju svog života i odluka. Kod muškaraca se izdvajaju narativi o odlasku u rat i ratnim događajima. O ovim temama ćemo u više detalja govoriti u narednom poglavlju, koje ovde nećemo izložiti kako bismo izbegli ponavljanja.

Naizgled se očekuje da rodne razlike u komunikaciji zaista postoje na mnogo nivoa. Teorijska istraživanja potvrđuju objektivnost ovih očekivanja. U nekim tipovima komunikacije date razlike su zaista prisutne, dok se u drugima one svode na minimum. Razlike, kako teorije pokazuju, postoje zahvaljujući društvenim i kulturalnim faktorima. U zatvorenoj etničkoj zajednici čiji članovi nose zajedničke uspomene i sećanja na kolektivnu prošlost, dele običaje i tradiciju, kao i brigu za dalju sudbinu mađarstva i jezika svoje zajednice, razlike se ne mogu tako jasno pokazati. Ciljna grupa istraživanja pripada starijoj populaciji, nosiocima sličnog generacijskog identiteta. Ratna sećanja ključnih formativnih događaja o dobu kada su prvi put stekli svest o smrti su jedina sećanja koja pripadaju samo muškarcima. Skoro svi su bili lično pogođeni iskustvom rata, kako muškarci, tako i žene, ali ratni narativi utvrđeni kao modeli muškog ponašanja formiraju generacijski identitet samo muške populacije. Ideja rata, muškosti i kolektivne tragedije prepliću se u njihovim narativima. S druge strane, u narativima kako muškaraca, tako i žena zajednička je zabrinutost za budućnost jezika i običaja, što čini kolektivnu temu jedne generacije. Zajednička tema za sve naratore bila je i tema o zemlji predaka. Iz perspektive sadašnjosti osvetljava se i rekonstruiše prošlost u nostalgičnim narativima.

Dalja istraživanja mlađe populacije, kao i uključivanje informanata iz mešovitih brakova će možda pokazati nove rezultate. Analiza prve faze istraživanja pokazuje više sličnosti nego razlika u odabiru tema i načinu na koji muškarci i žene prezentuju svoje

narative uz stalni interaktivni odnos prošlosti i sadašnjosti. Očekujemo da će dalja istraživanja sa proširenim brojem informanata iz etnički egzogamnih brakova, kao i uključivanjem mlađih generacija, pokazati drugačije rezultate od rezultata dobijenih u ovoj fazi istraživanja.

U narednom poglavlju ćemo razmotriti analizu narativa iz dva aspekta. Prvi deo će obuhvatiti Labovljevu analizu narativa ličnog iskustva, dok drugi naratološku analizu uz teoriju Žerara Ženeta (Gerard Genette, 1967-70). Takođe ćemo govoriti o žanru autobiografije i o razlici između njene pisane i usmene forme.

6.

ANALIZA NARATIVA

U ovom odeljku ćemo se osvrnuti na definiciju „narativnog zaokreta“ (eng. *narrative turn*) u društvenim naukama i pogledaćemo kakve novine je ovaj koncept uneo u narativnu analizu u 20. veku. Zatim ćemo ispitati dva narativna pristupa: metod narativne analize izloženog u Labovljevoj teoriji narativa ličnog iskustva i naratološki pristup prema teoriji Žerara Ženeta. Konačno ispitaćemo fenomen vremena u narativnom tekstu i pitanje odnosa vremena u tekstu prema pojavnom svetu. Takođe ćemo ukazati na odlike osnovnih elemenata naratološke analize temporalnih odnosa: redosleda, narativnog tempa i učestalosti u narativnom tekstu.

6.1. Narativni zaokret

Narativna analiza je u 20. veku postala jedna od glavnih metoda u kvalitativnim istraživanjima. Termin narativni preokret (ili narativni zaokret) prvi put uvodi Dejvid Herman (David Herman) 1999. u knjizi *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Narativni preokret donosi novi koncept koji se pojavio u umetnosti, humanističkim i društvenim naukama koji pomera polje istraživanja sa priče kao književnog fenomena, i podrazumeva da se narativ prepoznaje u raznim drugim formama i drugim disciplinama i oblastima nauke i kulture, od istorije, psihologije, politike, socioloških nauka, medicine, prava i teologije, te u skladu s tim proširuje i korpus narativnih proučavanja. Govorilo se da su svi vidovi komunikacije narativ, te da se on može prepoznati u raznim vidovima prezentacija, od pisanog teksta, govornog teksta u jedan na jedan interakcijama, čak i raznim drugim medijima kao što su televizija, bioskop, reklama, strip, slika, muzika. U sociološkim istraživanjima, narativni preokret je značio pristup koji podrazumeva da su događaji iz života konstruisani pričama koje pričamo o njima. Filozof Valter Fišer (Walter Fisher) predlaže *narativnu paradigmu* (eng. *narrative paradigm*) u članku „Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument“, ističući da su svi vidovi ljudske komunikacije priče koje su oblikovane istorijom, kulturom ili ljudskim karakterom, te da svako ima urođenu sposobnost prepoznavanja koherentne i istinite priče (priče koja

se slaže sa našim iskustvima i sistemom verovanja). Fišer definiše narativ kao „simboličke akcije, reči i/ili postupci koji imaju redosled i značenje za one kojih ih žive, kreiraju ili interpretiraju“ (Fisher 1984: 2). U sociološkim naukama narativne metode i analize uzele su maha od 80-tih godina XX veka. Tako je narativni preokret ušao u mnoge naučne oblasti s ciljem da se analiziraju stavovi informanata o društvenim pitanjima u raznim disciplinama (De Fina and Georgakopoulou 2012: 18). Težište je bilo na priči, ali i na naratoru i na načinu pričanja, stoga je veća pažnja pala na jezik i diskurs, kao i na kontekst pričanja u odnosu na ranija istraživanja (Ibid.). Takođe se prvi put govorilo o intervjuu i o interakciji sagovornika i istraživača u kojoj se proizvodi narativ (Ibid.).

„Svi sociolozi koji koriste narativnu analizu stavljaju težište na lična iskustva sagovornika i na diskurs, međutim, imajući u vidu različite discipline, mogu se navesti brojne razlike kada govorimo o posebnim teorijsko-metodološkim pristupima, u zavisnosti od vrste priče i metode analize“ (Ibid.). Neke se fokusiraju na životne priče analizirajući „načine na koji ljudi konstruišu osećaj identiteta kroz njih“, drugi istražuju „različite vrste priča o određenom pitanju“, ali se sve „razlikuju u svojim teorijsko-metodološkim orijentacijama, jer zavise od disciplina u kojima su ustoličene“ (Ibid: 18-9).

U narednom poglavlju ćemo u više detalja razmotriti Labovljev metod analize usmenih narativa ličnog iskustva.

6.2. Narativi ličnog iskustva

Klasične teorije ličnosti prve polovine XX veka u Frojdovim (Sigmund Freud), Adlerovim (Alfred Adler), Marijevim (Pierre Marie) istraživanjima nisu videle i doživljavale ljudska bića kao pripovedače, niti ljudske živote kao priče vredne pričanja (McAdams 2008: 243). Prve narativne teorije ličnosti nastale su 70-tih, 80-tih godina u Tomkinsovoj *teoriji skripti* (eng. *script theory*), Mekadamsovoj *životnoj priči kao modelu identiteta* (eng. *life-story model of identity*) i Singerovom konceptu *samodefinišućih sećanja* (eng. *self-defining memories*) (Ibid.).

Narativ je osnovni žanr u tom smislu da se javlja rano u komunikativnom razvoju dece, a definiše se kao uokviren verbalizovan niz stvarnih ili mogućih događaja (Ochs and Capps 1996: 19). Autori ističu da se struktura narativa razvija od treće godine života kada se oblikuje u formu u kojoj se nabrajaju detaljniji iskazi i sećanja fragmenata događaja, sa još nedovljnom organizacijom njihovog vremenskog sleda, dok već od šeste godine života priče sadrže sve elemente predložene u Labovljevom modelu narativne strukture pripovedanja.

Pripovedanje podrazumeva sposobnost konstruisanja rečenica koje su u vezi sa centralnom temom i koje logički slede jedna drugu u kauzalnom nizu. U usmenom diskursu pripovedanje je usmereno ka slušaocu i ono se organizuje u dijaloškom odnosu naratora i slušaoca.

Narativi mogu imati različite forme i žanrovske odrednice. Možemo govoriti o usmenim narativima kao graničnim žanrovima između književnosti, folklora, reportaža. To su životne priče, usmeni istorijski žanrovi koji se procesom transkripcije oblikuju u materijal za analizu. Sama transkripcija se u nekim teorijama (Riessman, 1993) poima kao proces interpretacije i analize narativa. Rekonstrukcija narativa se odvija u tri koraka: najpre kroz sećanje naratora i prezentovanje događaja u intervjuu, zatim kroz rekonstrukciju tog događaja u procesu transkripcije, analize i interpretacije istraživača, i konačno rekonstrukciju kroz proces čitanja i razumevanja od strane čitalaca u svom kulturnom i društvenom kontekstu.

Mekadams ističe da ljudi u modernim društvima u ranom adolescentnom dobu počinju konstruisati svoje životne priče, kroz koje integrišu prošlost i anticipiraju budućnost kako bi njihovi životi izgledali svrhovito (McAdams 1985, 2008; Habermas and Bluck 2000):

„Priče koje konstruišemo da bismo životu dali smisao su fundamentalno u vezi sa borbom da pomirimo ono što zamišljamo da smo bili, da smo sada i šta bismo mogli da budemo, sa onim što smo bili, što jesmo i možemo biti u društvenom kontekstu porodice, zajednice, radnog mesta, etniciteta, religije, roda, socijalne klase i kulture. Self se sa društvom sporazumeva kroz narativni identitet“ (McAdams 2008: 242-3).

Lični narativi se oblikuju od iskustva i usko su povezani sa osećanjem sopstva. Kroz narativ stičemo svest o sebi i osećaj prošlosti i budućnosti. Lični narativi nam takođe

pomažu u spoznaji sveta oko sebe, u razumevanju događaja i okolnosti, kao i našeg ličnog osećanja u vezi prošlosti. Kroz narativ evociramo prošlost na sebi svojstven način. Drugim rečima, narativ nije reprezentacija objektivne realnosti, već je samo jedna njena verzija, jedna je od mnogih mogućih tački gledišta.

„Povezanost narativa i selfa je zasnovana na fenomenološkoj pretpostavci da je narativ osnovni izvor sticanja subjektivne svesti o iskustvu“ (Ochs ans Capps 1996: 21). Lični narativi oblikuju naša osećanja o sebi. Oni su reprezentacije i evociranje sveta kakvog ga znamo. U tom smislu, narativi su verzija realnosti, subjektivno otelovljenje jedne ili više tački gledišta, a ne objektivni izveštaji iskustva. (Ibid.)

Psiholog i teoretičar Silvan Tomkins (1979) je na sličan način predložio teoriju ličnosti koju ja nazvao *teorija skripti*, koja govori o individui koja se razvija slično piscu pozorišnog komada koji organizuje emocionalni život u vidu afektivno opterećenih, značajnih scena i scenarija iz svojih iskustava tokom života koji se ponavljaju (McAdams 2008: 243). Narativni identitet svakog pojedinca pokazuje razlike u sadržinskoj i strukturalnoj dimenziji koje se očituju u „okolnostima priče, zapletima, likovima, scenama, slikama i temama“ (Ibid.).

Svako kazivanje narativa situirano u vremenu i prostoru, bez obzira koliko je složeno, detaljno i razrađeno, izražava samo fragmente sopstva naratora i evocira samo određena sećanja. „U tom smislu svaki narativ je parcijalan self i pristupa samo fragmentima iskustva“ (Ochs ans Capps 1996: 22).

Lični narativi podrazumevaju razne žanrove, od priča, romana, dnevničkih zapisa i memoara do putopisa i reportaža. Oni „situiraju naratore, protagoniste i slušaoce/čitaoce u sponu moralno organizovane prošlosti, sadašnjosti i mogućeg iskustva“ (Ochs ans Capps 1996: 22).

Narativi ličnog iskustva su selektovani i kontinuirano rekonstruisani izveštaji naratora o svom životu. Priče su uvek samo fragmenti događaja životnog toka koje se kazuju iz određene tačke gledišta u zavisnosti od trenutka i situacije, te se tako menja njihovo značenje koje im narator pripisuje u okolnostima u kojima se rekonstruišu.

„Iako narativi ne prikazuju uvek apsolutnu istinu, oni nude mogućnost transponovanja naratora i publike ka autentičnim osećanjima, verovanjima i radnjama, i konačno autentičnom osećaju života“ (Ochs and Capps 1996: 23).

6.3. Uloga istraživača u kreiranju narativa

Narativ je forma koja nudi „mogućnost uspostavljanja nepovezanih događaja u red i kreiranja kontinuiteta između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti“ (Ochs and Capps 1996: 19). Kroz različita žanrovska ispoljavanja i kroz dinamičko kolaborativno autorstvo, narativ pristupa selfu i otkriva smisao prošlih iskustava.

Kazivanje priče je komunikativni događaj između naratora i slušaoca (Connelly and Clandinin 1990, Polkinghorne 2007). Pritom, slušalac nije samo pasivni akter u interakciji, već on preuzima specifične uloge važne za oblikovanje priče. Od njega se očekuje da pokaže interesovanje, da razume poentu priče i da se složi sa naratorom oko njenog značenja. Vešti naratori opažaju svoje slušaoce veoma pažljivo i prilagođavaju narativ prema reakcijama slušalaca (Georges 1979, Shannon 1979).

Pristup analizi životnih priča kao vrsti usmene autobiografske naracije podrazumeva interpretaciju zajedničke produkcije narativa nastalog u dijaloškom procesu. Kako se životne priče oblikuju u interakciji informanta i istraživača u intervjuu, analiza se oslanja na transkript intervju, na ispitivanje strukturalnih odlika diskursa, kao i na komparativni pristup kojim se sagledavaju sličnosti i razlike u životnim pričama različitih informanata (Riessman 1993, 2001).

Narativi su priče koje kazivači i slušaoci oblikuju kroz pričanje o doživljenim ličnim iskustvima uz „evociranje sećanja, briga ili očekivanja“. U tom smislu, čak i ćutljivi slušalac preuzima funkciju autorstva u narativu (Ochs and Capps 1996: 21).

Livia Polanyi (Polanyi) umesto pitanja „Kako“ je priča struktuirana da bi bila zanimljiva i vredna pričanja, predlaže pitanje „Šta je vredno pričanja, kome i pod kakvim uslovima?“ (1979: 207). Polanyi ističe da slušaoci traže koherentnu pripovednu celinu i značenje narativa, te će u njihovom nedostatku prekinuti naratora da bi tražili

pojašnjenje. U nekim slučajevima će slušaoci pregovarati sa naratorima o poenti i značenju priče, koju će konačno formulirati u zajedničkoj saradnji (Ibid: 214).

Biljana Sikimić ističe da je narativni identitet situaciono određen i da je „usmerenost na slušaoca bitna dimenzija autobiografske naracije“ jer se uključuje drugi u konverzaciju, „prevazilazi individualni nivo i postaje društvena činjenica“ što doprinosi oblikovanju iskaza, te da „uzimanjem u obzir drugoga, slušaoca, priča za naratora ispunjava funkciju društvenog priznanja, odnosno mogućnosti da bude vidljiv i saslušan. [...] Narator svoju priču oblikuje onako kako želi da je slušalac rekonstruiše i prihvati“ (Sikimić 2013: 25).

6.4. Analiza narativa ličnog iskustva

U narativnoj analizi mogu se izdvojiti dva glavna pravca: strukturalistička naratologija u radovima Vladimira Proppa (Vladimir Propp, 1928), Cvetana Todorova (Tzvetan Todorov, 1969), Kloda Levi Strosa (Claude Levi-Strauss, 1976), Rolana Barta (Roland Barthes, 1966), Alžirdasa Žilijena Grimasa (Algirdas Julien Greimas, 1966), Žerara Ženeta (Gerard Genette, 1967-70), Kloda Bremona (Claude Bremond, 1973) i Labovljev metod analize narativa ličnog iskustva (William Labov and Joshua Waletzky, 1967), koju možemo odrediti kao ‘sociolingvistička narativna teorija’. U sledećem poglavlju ćemo detaljno sagledati drugi pravac narativne analize izloženu u teoriji narativa ličnog iskustva.

6.4.1. Labovljeva teorija narativa ličnog iskustva

Američki lingvista Vilijam Labov razvija metod analize strukture usmenih narativa ličnog iskustva u kojoj definiše naraciju kao metodu kazivanja prošlih događaja usklađivanjem niza klauza sa nizom događaja koji su se odigrali. Klauza (eng. *clause*) je osnovna jedinica pripovedanja, odnosno rečenica koja sadrži subjekat i predikat, dok su pripovedne rečenice (eng. *narrative clause*) one koje sadrže vremenski redosled događaja.

Labov i Valecki (William Labov, Joshua Waletzky) ističu važnost vremenske dimenzije pripovedanja. Narativ čine pripovedne rečenice koje se sastoje od vremenski uslovljenih serijski raspoređenih rečenica. Narativne rečenice su one koje opisuju prošle događaje istim redosledom u kojem su se oni desili, dakle vremenski su određene i čine kostur naracije. Zato, ukoliko dođe do njihove izmene, dolazi i do promene izvornog značenja narativa. Labov i Valecki ističu važnost da niz narativnih jedinica odgovara sekvenci doživljenih jedinica, te definišu pripovedni tekst kao usmenu „metodu rekapitulacije prošlog doživljaja usklađivanjem niza rečenica s nizom događaja koji su se zaista odigrali“ (Labov, Waletzky 1984: 50).⁸¹ Narativna struktura je niz temporalnih spojeva između dve nezavisne klauze. Narativi poseduju neka univerzalna svojstva, te se pokazalo da se narativi sa sličnom temporalnom organizacijom prepoznaju u mnogim društvima i kulturama. Rečenice su obično poređane prema vremenskom redosledu, i zato, „ako se red rečenica u pripovednom tekstu obrne, vremenski redosled (ili hronološko nizanje) koji se podrazumeva u prvobitnoj semantičkoj interpretaciji se menja“ (Ibid. 51).

Vilijem Labov i Đžošua Valecki su 1967. u članku „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience“⁸² predložili novi model analize narativa ličnog iskustva - opšti model potpuno razvijenog narativa. Labov razlikuje potpuno razvijen narativ od kompletnog i minimalnog narativa. Kompletni narativ sadrži početak, sredinu i kraj, ali mu nedostaju finese koje postoje u potpuno razvijenom narativu. Minimalnu naraciju čine dve rečenice koje su vremenski uslovljene, odnosno rečenice s jednom vremenskom vezom. Osnovu pripovednog teksta tako čini niz vremenski raspoređenih rečenica koje se zovu pripovednim rečenicama. Samo nezavisne rečenice mogu biti pripovedne rečenice. Zavisne rečenice ne mogu biti pripovedne rečenice, te one mogu zauzeti bilo koje mesto u narativu, a da se pri tome ne poremete vremenski redosled i semantička interpretacija narativa. Rečenice koje nemaju vremensku odrednicu Labov naziva slobodnim rečenicama (eng. *free clause*). Minimalni i kompletni narativi

⁸¹ Prevod s engleskog: Iverka Haramina.

⁸² Labov kasnije razvija ovaj koncept u članku „The Transformation of Experience in Narrative Syntax“ in *Language in the Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 354-396 (Labov 1972b: 363).

izveštavaju samo siže, dok potpuno razvijeni uvode i fokalizaciju ili tačku gledišta i neki vid karakterizacije (Labov, Waletzky 1967: 32-37).⁸³

Najvažniji element narativa je temporalna struktura narativnih rečenica. Labov ističe da pored narativnih rečenica, slobodne rečenice takođe mogu biti uključene u narativ (Bamberg 1987: 5). Te rečenice imaju evaluativnu funkciju i služe da bi pružile informaciju o tome zašto se narativ kazuje. One mogu zauzeti bilo koje mesto u narativu, jer su oslobođene „sekvencijalne informacije“, ali prema Labovu i Valeckom najčešće zauzimaju mesto između zapleta i raspleta (Ibid.). „Dalje treba istaći da se evaluativni komentari mogu izložiti iz ugla naratora, ali se mogu i implicitno nagovestiti upotrebom određenih lingvističkih ili nelingvističkih sredstava“ (Ibid: 6).

Struktura pripovednog teksta prema Labovu se sastoji od šest različitih komponenti koji su nužni da bi narativ bio poptun:

1. *Apstrakt ili sažetak* (eng. *Abstract*) odgovara na pitanje O čemu je priča? Apstrakt čine jedna ili dve rečenice u kojoj se sumira suština priče. On služi kao uvod koji služi da se počne pripovedanje. Apstrakt može da bude i u formi pitanja u kvalitativnom intervjuu, kao uvod u narativu.
2. *Orijentacija* (eng. *Orientation*) odgovara na pitanja Ko, kada, gde, šta, kako? Orijentacija utvrđuje okolnosti, likove, vreme, mesto gde se radnja odvija. To je prema Labovu iznošenje osnovnih informacija priče, a raspoređen je na početku narativa u prvih nekoliko pripovednih rečenica, no neretko i na drugim mestima.
3. *Zaplet ili usložnjavanje radnje* (eng. *Complicating action*) odgovara na pitanje Šta se onda desilo? Zaplet je obavezan deo narativa, sastoji se od pripovednih klauza koje su vremenski uslovljene, tako da ukoliko dođe do njihove izmene, dolazi do promene izvorne interpretacije.
4. *Evaluacija ili ocenjivanje* (eng. *Evaluation*) Pa šta onda? Zašto ili kako je to interesantno? U evaluaciji se daje smisao priči i njena poenta. Pripovedač

⁸³ Primer kompletnog narativa koji navodi Labov (1972b: 360) je:

„This boy punched me and I punched him and the teacher came in and stopped the fight“.

Rečenica ima početak, sredinu i kraj, ali bez dodatne četiri komponente koje sadrže potpuno razvijeni narativi. Minimalni narativi sadrže jednu vremensku vezu između dve rečenice:

„I know a boy named Harry. Another boy threw a bottle at him right in the head and he had to get seven stitches“ (Ibid: 361).

evaluacijom koristi sredstva da bi dao procenu s pripovedačeve tačke gledišta. Ona je možda najvažniji element i služi da ukaže „zašto je priča ispričana i šta je pripovedač hteo reći“ (Labov, Waletzky 1984: 56).

5. *Rasplet ili rezultat* (eng. *Resolution*) Šta se konačno dogodilo? Rasplet razrešava problem u priči i dovodi je kraju.
6. *Koda* (eng. *Coda*) je sredstvo koje se koristi da bi se označio kraj narativa. Odgovara na pitanje Šta se zatim desilo? Koda je izjava koja vraća vremensku vezu diskursa u sadašnjost. Koda prebacuje sa pripovedanih zbivanja u sadašnjost kako bi „obezbedila metakomentare o njima“ (Chafe 1994: 132). Ukazuje na to kako je priča uticala na pripovedača ili može sadržati opšta zapažanja naratora i „pokazati učinak ispričanih zbivanja na pripovedača“ (Labov, Waletzky 1984: 55).

Narativi variraju prema složenosti strukture. Svi elementi nisu obavezni u narativu, pa su tako Labov i Valecki ustanovili da se tri elementa – sažetak, orijentacija i koda, često izostavljaju u narativima dece i manje „rečitih odraslih pojedinaca“ (Labov, Waletzky 1967: 36), te da su narativi i bez toga dovoljno smisleni i razumljivi, i zato nisu nužno zastupljeni da bi bili efikasni.

Prema ovoj koncepciji jedino je zaplet nužan i obavezan deo svakog narativa, dok se apstrakt i koda često izostavljaju. Labov i Valecki su ustanovili dve osnovne funkcije ličnih narativa: jedna je referencijalna funkcija, koja opisuje okolnosti, vreme odvijanja radnje, mesto, lica, detalje, dok je druga funkcija evaluativna koja služi da bi se iznela pripovedačeva interpretacija događaja, njegove reakcije i posledice događaja na njega i na druge aktere. Dve osnovne funkcije narativa: referencijalna i evaluativna služe u analizi kako pisanog, tako usmenog teksta. Samo je zaplet, prema Labovu i Valeckom važan za prepoznavanje priče, dok su sažetak, orijentacija, rasplet i ocenjivanje povezani sa funkcijom same priče:

„prva tri da bi razjasnile referencijalne funkcije, a poslednja da bi odgovorila na funkcionalno pitanje [...] - zašto je priča uopšte ispričana. Ali referencija sažetka šira je nego one orijentacije tako da sažetak ne samo da utvrđuje o čemu se radi u priči, nego i iznosi zašto je ona ispričana. Koda se ne daje kao odgovor ni na jedno od ovih pet pitanja, pa se stoga i javlja ređe nego ostali elementi priče“ (Labov, Waletzky 1984: 59).

Labov ističe evaluaciju kao esencijalnu komponentu narativa. Bez nje narativ ne bi bio efikasan čak ni sa detaljnim referencijalnim izveštajem. Na mnoge različite načine pripovedač može da istakne poentu priče, tj. zašto se priča pripoveda. Potrebne su subjektivne reakcije pripovedača da bi se priče diferencirale od izveštaja. Prema Labovu i Valeckom, kroz evaluativne komentare naratori ističu poentu priče i izražavaju njen lični značaj zašto su događaji u priči vredni pričanja. Evaluativna sredstva nam kazuju da je radnja bila „zastrašujuća, opasna, čudna, divlja, neobična; ili zabavna, smešna, prekrasna“ (Labov 1972b: 371). Narativ mora imati poentu, tj. u pripovedanju se mora ukazati na razloge kazivanja, a poenta je uvek afektivno obojena, bilo u negativnom ili pozitivnom značenju. Ona služi da se opišu događaji koji simbolizuju kršenje očekivanog pravila (Labov, Waletzky 1984: 59). Evaluacija nam govori zašto je priča pričljiva, zašto su događaji vredni pričanja.

Dakle, samo neobična, neočekivana, jedinstvena događanja čine zanimljivu građu za lične narative. Rutinske svakodnevne naviknute radnje i kretanja neće stvoriti narativ, ukoliko radnja ne dobije neki neočekivani zaokret. Ocenjivačka sredstva služe da bi se iskazalo zašto je nešto bilo neobično, zabavno, čudno, a ne svakodnevno i dosadno. Pri tome nije nužno da se poenta priče izloži kroz pripovedača, ona može biti izražena i kroz neko drugo lice u priči. Prema tome, evaluacija može dobiti različite vidove: može biti „interna, simbolička akcija ili evaluacija trećeg lica, ili eksterna, direktan iskaz pripovedača upućen slušaocu o svojim osećanjima u datom trenutku“ (Labov, Waletzky 1967: 39). Pripovedač u eksternoj evaluaciji može prekinuti tok svoje priče, okrenuti se slušaocu i reći mu o čemu je stvar. Eksterna evaluacija je sredstvo koje pripovedači koriste van granica priče kada se prekine tok pripovedanja komentarima kako bi se pojasnila stvar. Postoje eksterne evaluacije koje ne prekidaju priču kada narator samom sebi „pripiše ocenjivačku primedbu“ (Labov, Waletzky 1984: 60).

Postoje tri načina uklapanja evaluacije u priču. Prvi tip uklapanja je kada narator navodi osećanja koja su se odvijala u datom trenutku. Primer za ovaj tip uklapanja je „paradigmatični oblik *To je to*“ (Ibid: 61). Drugi tip uklapanja evaluacije je kada narator navede sopstvenu ocenjivačku opasku, kako se obraćao nekome, dok je treći način „uvođenje treće osobe koja ocenjuje postupke antagonista umesto pripovedača“ (Ibid.).

Labov ističe da narator evaluacijsku opasku može pripisati i sebi, no u cilju pojačavanja dramatičnosti, uvodi se opaska od neutralnog ocjenjivača (Ibid: 62).

Evaluacija se može vršiti i ne pomoću iskaza, već putem radnje.

Postupak obustavljanja radnje u priči je još jedan tip evaluacije čime se skreće pažnja na relevantni deo pripovedanja da bi se stekao jači efekat.

„Osjećaji koji se izražavaju bili su možda trenutni ili istovremeni s radnjom, ali kada se izražavaju odvojenim rečenicama, radnja se obustavlja. Obustava radnje svraća pažnju na taj dio priče i ukazuje slušatelju na to da je on na neki način povezan s ocjenjivanjem. Kad se to vješto učini, slušatelj se dovodi u stanje iščekivanja i tada rješenje ima daleko jači učinak“ (Ibid: 63).

6.4.2. Odstupanje od osnovne pripovedne sintakse

Prema Labovu, može se povući oštra granica između pripovednih tekstova i običnih razgovora u kojima je uočljiva mnogo složenija struktura. Za razliku od običnog razgovora, pripovedni tekst ima jednostavnu pripovednu organizaciju rečenica, stoga mora imati „uočljiv efekat onda kada se javi“ (Ibid: 65).

Labov razlikuje dva glavna tipa evaluacije:

- a) eksternu evaluaciju
- b) odstupanje od osnovne narativne sintakse.

Prvi tip čine pripovedačeve ocjenjivačke primedbe iz njegovog ugla gledanja o događajima u priči, dok drugi tip podrazumeva pripovedačev ugao gledanja koristeći se strategijama odstupanja od osnovne sintakse pripovedanja koje je Labov podelio u četiri podkategorije.

Ovaj drugi tip evaluacije u pripovednim tekstovima izražava se uz pomoć: *intenzifikatora, komparatora, korelativa i eksplikatora.*

6.4.2.1. Intenzifikatori

Intenzifikator izdvaja jedan od izabranih događaja koji su linearno organizovani u priči, te ga pojačava. Određena lingvistička sredstva se mogu kategorisati kao intenzifikatori. Oni služe da bi se pojačao efekat radnje ili opisa upotrebom deičkog ‘ovaj’ ili ‘onaj’, ‘ovde’ ili ‘tamo’ uz gestove kojima je praćen iskaz u usmenom govoru. Geste se ponekad upotrebljavaju umesto zvuka. Uz geste ili nezavisno od njih koriste se verbalna sredstva, koja su često češća od manuelne geste. Izražajnost fonema u vidu produženja vokala, neobične intonacije naglašavaju određene rečenice, fraze, reči ili slogove. Obično se intenzifikovanje izvodi uz „minimalna odstupanja od osnovne narativne sintakse“ (Ibid: 66). Kvantifikatori su najčešći oblik naglašavanja.

Postoje mnogi iskazi koji su samo naizgled neizražajni, koji ne sadrže eksterne oznake intenzifikacije, posebne ritualne ekspresije, „tabu reči“, izražajnost fonema, ali sama kultura ukazuje na ocenjivačku situaciju, jer se koriste konvencionalno na mestu sa funkcijom ocenjivanja i koje prepoznamo kao ocenjivačko sredstvo (Ibid: 67-8).

6.4.2.2. Komparatori

Komparatori služe da bi se napravilo poređenje zbivanja koja su se dogodila i onih koja nisu. Ukazujući na nešto što je moglo da se dogodi je način da se privuče pažnja na ono što se zaista dogodilo ostavljajući druge potencijalne mogućnosti za razmišljanje (Ibid: 68-9). Najčešći elementi ove ocenjivačke strukture jesu oni koji sadrže moguće buduće reakcije, poređenja, futuri, modali, imperativ sa ocenjivačkom ulogom komparatora (Ibid: 69-70).

„Smatramo da su niječni oblici, futur, modali, pitanja i imperativi svi komparatori i da uključuju usporedbu. Paradigmatično uspoređivanje je dakako sama usporedba u različitim oblicima: kao gramatički komparativ, superlativ u rečenicama sa *nego*, u prijedložnim frazama s kao, u metaforama i usporedbama“ (Ibid: 70).

Pitanja su takođe komparatori. Labov ovde navodi primer devojčice koja pita „Gde su bombone?“. Ona zahteva odgovor pretpostavljajući da bombone postoje, a u svetlu prošlih iskustava njeno pitanje se doživljava kao implicitna pretnja. Labov navodi da „sve zahtjeve, pa i one najblaže, treba shvatiti sa sviješću o neostvarenoj mogućnosti negativnih posljedica ako im se ne udovolji“ (Ibid: 70).

6.4.2.3. Korelativi

Korelativi su treći tip naglašavanja upoređivanjem događaja koja su se desila ili opisa sa neostvarenim mogućnostima. Korelativi se najčešće javljaju u orijentaciji. Korelativi imaju funkciju odgađanja radnje uvođenjem „širokog raspona simultanih zbivanja dok slušatelj očekuje rasplet“ (Ibid: 71).

6.4.2.4. Eksplikativi

Eksplikativi su četvrti tip ocenjivačke mogućnosti koji imaju funkciju razjašnjavanja priče, a proizilaze iz pripovedačeve potrebe da objasni ono što govori. Najčešće se javljaju u priloškim rečenicama kao kvalifikatori sa „veznicima *dok, iako*, ili kauzali uvedeni pomoću *jer i zbog*“. Labov razlikuje tri tipa nadovezivanja na glavnu rečenicu: „jednostavno – kada postoji samo jedna rečenica, složeno – kada je rečenica uklopljena u rečenicu koja je i sama uklopljena u glavnu rečenicu i dvostruko – kada su dve rečenice uklopljene na istom mestu u glavnu rečenicu“ (Ibid: 72).

Labov ističe da eksplikativi ne služe samo za povezivanje nekoliko radnji, već mogu da podstaknu slušaoca na dalje razvijanje zbivanja unapred ili unazad i nakon što se radnja odgodi (Ibid.).

Labov ističe da „razrešenje raznih komplikacija sadržanih u pripovjednoj situaciji može služiti za ocenjivanje tj. da se objasni zašto je netko bio uplašen ili koliko je netko bio jak. Ali objašnjenje samo po sebi može biti potrebno samo da bi se opisali postupci i zbivanja koji nisu u potpunosti poznati slušatelju“ (Ibid: 73).

Labov smatra da naratori nemaju svesni uticaj na organizaciju priče u okviru zakona strukture narativa. Sada ćemo navesti dva narativa sa temom prosidbe i braka, na kojem ćemo prikazati analizu narativa ličnog iskustva prema Labovljevom modelu.

6.5. Analiza narativa: Prosidba i brak

U ovom odeljku ilustrovaćemo metod analize narativa ličnog iskustva na primerima narativa o prosidbi i braku. Tema je izdvojena kao primer za primenu analize kao dominantni obrazac koji sagovornicama omogućava da referisanjem na svoja

iskustva evaluiraju svoje odluke, postupke, kao i postupke drugih aktera u kontekstu datog vremena i tradicijskog modela. Pripovedanje u intervjuima je najčešće izloženo hronološkim redosledom, a u ženskim narativima primećeno je da se izdvajaju teme o porodici i braku. Na udaju se tradicionalno gleda kao na ulaganje vremena, poverenja i zajedničkog rada, a mladi se dolaskom u novu porodicu pripisuje praktična uloga najčešće u vidu pomoći u kući i zemljoradničkih poslova. U narativima preovlađuju iskazi o poštovanju porodičnih i društvenih očekivanja, preispitivanje i revidiranje svog života i odluka, neretko uz negativnu evaluaciju braka.

Bruner (1990) razvija koncept narativne konstrukcije života i naglašava da se značenja kreiraju u različitim kontekstima, što pojedincima omogućava bolje razumevanje prošlosti i jasnije predviđanje budućnosti. Proces oblikovanja značenja podrazumeva nekoliko komponenti: pamćenje, analizu, afektivno ponašanje. Kreiranje značenja braka u narativu na taj način postaje psihološka realnost i deo kognitivne strukture koja omogućava ljudima jasnije razumevanje i evaluaciju bračne veze (Gergen & Gergen, 1987). Bračne veze su kompleksne i dinamične promene životnih okolnosti, stoga su takva i značenja koja se traže i konstruišu u interpretaciji braka. Ona se vezuju za događaje, ljude i okolnosti, a usmeravaju ih društvena očekivanja i obaveze, kulturni sistemi verovanja i norme ponašanja. Ovde ćemo navesti narativ Ilonke Pal (Pál Ionka) iz Ivanova. Intervjuu prisustvuje i njena prijateljica, Katica Baša (Basa Katica). Tema je prosidba i njeno vrednovanje tadašnjih tradicionalnih hijerarhijskih sistema i posledice tih normi ponašanja.

MB: Milyen volt a leánykérés?

IP: Amikor engem kikértek, de az olyan egyszerű leánykérés volt. Hát eljöttek a szülők, de én még azt sem kaptam, jegygyűrűt mikor eljött, hogy eljegyezzen. Úgyhogy az én lánykéresem nem volt olyan.

MB: Hogy történt? Mesélje el elejétől kezdve, hogy ismerkedett meg Jani bácsival.

IP: Hogy ismerkedtem meg?

MB: Igen.

IP: Hát úgy, hogy ő dolgozott az üzletbe, én meg kislány jártam az üzletbe, hát valahogy megtetszettem neki, s akkor hozzám szólt, s így. Négy hónap alatt már meg is történt a lakodalom. Ez minden olyan gyors ütemben ment. Gyorsan. És én inkább elmentem, nem hogy maradjak. (nevet)

MB: Hogy történt ez?

IP: Hát mondom ilyen gyors ütembe.

MB: Mire emlékszik? Van-e valami amire különösebben emlékszik ezzel kapcsolatban?

IP: Hát emlékszek a menyasszony ruhámra emlékszek. Az mindig is fog fájni. Ők vették, mert úgy ő mester ember volt, s akkor anyósoméék vették az anyagot, s komaasszonyom varrta meg, és rövid ruhát varrtak nekem. És nekem az nem tetszett, de én nem mertem azt mondani, hogy nekem ez nem tetszik, hát ők vették. És nekem az úgy fáj mindég, hogy mikor ránézek a menyasszonyképre, akkor is nem szeretem látni se. Rövid ruhát menyasszony ruhát. Nem volt egyszerű, valami csipke ruha volt, de lett volna egyszerű sima selyem, de lett volna hosszú.

KB: És miért nem akartak hosszút? Vagy miért nem varrtak hosszút? Azért mert sokba ne kerüljön?

IP: Hát azért, hogy én birjam aztán vinni. Hát menyasszony ruhát azt csak fölveszed egy éljel és kész. S azután ott áll, vagy eldobjuk. De akkor lehetett eztet még használni aztán is. Mindenre gondoltak azok az öregek akkor. Há. S én annyira fiatal voltam, hogy én nem mertem azt mondani, hogy nekem ez így nem tetszik. Máma nem hallgatnak a lányok vagy a menyasszonyok. Megmondja, hogy én ezt így nem akarom, és vagy úgy lesz ahogy én akarom vagy sehogy. És egyrészt jobb is, nem azt egész életébe az neki fáj.

KB: Nem érezted magad rendes menyasszonynak.

IP: Hát honnan, tél volt. Olyan nagy tél volt, hideg volt, s én rövid ruhába. Nem volt. Még a hosszú ruha bár megvédett volna egy kicsit a hidegtől. Soha senki nem volt se előttem se utána rövid ruhába. Menyasszony. Én voltam az egyetlen. ... Na aztán amikor anyósom idekerült, akkor megmondtam neki, addig hallgattam, de akkor megmondtam neki, hogy rövid ruhát varrattak meg. Meg mindenfélét amit akartam megmondtam neki. Azelőtt hát én úgy tudtam, hogy az időseket köll becsülni és nem szabad visszaszájalni, és én be is tartottam, de aztán szenvedtem még mennyit. Még mennyit.

MB: És most is fáj.

IP: Hát még most is mikor ránézek a képre még most is há. És nem kaptam jegygyűrűt. Emlékszek egy este eljött a vőlegény, és volt olyan, piacon vett olyan alaminium gyűrűt, s azt lehúzta az újjamról, s az övére ráhúzta a kisújjára, én meg úgy örültem, na most ezt azért próbálja mert vesz nekem jegygyűrűt. Kaptam semmit. Még mikor menyasszony voltam még akkor se kaptam gyűrűt.

KB: Akkor se adott gyűrűt?

IP: Nem, nem, elég volt a ruha. Nem kaptam gyűrűt.

MB: Nincs gyűrű?

IP: Na most van, de nem ő vette. Most van. Most van gyűrű.

MB: Később, ugye?

IP: Ja. Utána akkor vett egy láncot, hogy javítsa a helyzetet, de az már mind késő volt.

MB: Szóval a leánykérés úgy történt, hogy...

IP: Eljött először anyósom, kis biciklivel a töltésen, eljött, hogy kérdezze, megbeszélje, lesz-e valami vagy nem lesz. Utána eljöttek akkor s mindjárt megvolt a leánykérés. Az olyan egyszerű, nem volt semmi valami komplikált vagy nagy pompa. Egyszerű. S akkor január 15-én volt a lakodalom. Jó hideg volt, s abba a rövid ruhácskába mentünk hazafele, falu végig megfagytam amire hazaértünk.

*

MB: Kakva je bila prosidba?

IP: Kada su mene zaprosili, ali to je bila sasvim jednostavna prosidba. Pa, došli su roditelji, ali ja nisam čak ni to dobila, verenički prsten, kada je došao da me zaprosi. Tako da, moja prosidba nije bila takva.

MB: Kako se to dogodilo? Ispričajte od početka kako ste se upoznali sa čika Janijem.

IP: Kako smo se upoznali?

MB: Da.

IP: Pa tako što je on radio u prodavnici, a ja kao mala devojčica sam odlazila u prodavnicu, pa nekako sam mu se svidela, i onda mi se obratio, i tako. Za četiri meseca se već i dogodilo venčanje. To se sve desilo u brzom ritmu. Brzo. A ja sam radije otišla, nego da sam ostala. (smeh)

MB: Kako se to dogodilo?

IP: Pa kažem, u brzom ritmu.

MB: Čega se sećate? Da li postoji nešto čega se posebno sećate u vezi toga?

IP: Pa sećam se, svoje venčаницe se sećam. To će me uvek boleti. Oni su je kupili, jer je on bio majstor zanatlija i onda su svekar i svekrva kupili materijal, a kuma je sašila, i sašili su mi kratku haljinu. A meni se ona nije svidela, ali nisam smela da kažem da mi se ne sviđa, jer su je oni kupili. I mene to uvek toliko boli, da kada pogledam sliku sa venčanja, onda ne volim ni da je vidim.

Kratku venčanicu. Nije bila jednostavna, bila je haljina od neke čipke, ali barem da je samo bila jednostavna svileni, samo da je bila dugačka.

KB: A zašto nisu hteli dugačku? Ili zašto nisu sašili dugačku? Da ne košta mnogo?

IP: Pa zato da je mogu nositi i posle. Pa venčanicu obučeš samo jedne noći i gotovo. I posle tamo stoji, ili se baci. Ali ova se mogla koristiti i posle. Na sve su mislili ti stari onda. E. A ja sam bila toliko mlada da nisam smela da kažem da se meni ovako ne sviđa. Danas devojke ne čute ili mlade. Kaže da to tako ne želi, i ili će biti kako ona želi ili nikako. I s jedne strane je i bolje, a ne da je celog života boli.

KB: Nisi se osećala kao prava mlada.

IP: Pa kako, bila je zima. Bila je takva zima, bilo je hladno, a ja u kratkoj haljini. Nije bilo. Dugačka haljina bi me još zaštitila malo od zime. Nikada niko nije bio ni pre mene ni posle u kratkoj haljini. Mlada. Ja sam bila jedina. ... E, posle kada se svekrva ovde doselila, onda sam joj rekla, dotle sam ćutala, ali onda sam joj rekla da su mi sašili kratku haljinu. I svašta sam joj rekla što sam htela. Pre toga sam tako naučila da starije treba poštovati i ne sme se uzvratiti, i toga sam se držala, ali onda sam se napatila. Još koliko.

MB: I još uvek boli.

IP: Pa i sada kada pogledam sliku i sada dabome. I nisam dobila verenički prsten. Sećam se jedne večeri je došao verenik, i bilo je onih, na pijaci je kupio aluminijumski prsten, i skinuo mi ga je sa prsta i stavio na svoj mali prst, a ja sam se tako radovala, e sad ga zato proba jer će mi kupiti verenički prsten. Dobila sam ništa. Još kad sam bila mlada ni tada nisam dobila prsten.

KB: Ni tada nije dao prsten?

IP: Ne, ne, dovoljna je bila haljina. Nisam dobila prsten.

MB: Nema prstena?

IP: E sada ga ima, ali nije ga on kupio. Sada ga ima. Sada ima prstena.

MB: Kasnije, jel' da?

IP: Da. Posle je kupio jednu ogrlicu da popravi stvar, ali to je sve već bilo kasno.

MB: Znači prosidba se odvila tako...

IP: Došla je prvo svekrva, malim biciklom na nasipu, došla je da pita, da se dogovori da li će nečega biti ili neće. Posle su došli i odmah se dogodila prosidba. To je bilo jednostavno, nije bilo ničega komplikovanog uz veliku pompu. Jednostavno. I onda je 15. januara bilo venčanje. Bilo je dosta hladno, i

u onoj kratkoj haljinici smo se vraćali kući, dok smo stigli kući do kraja sela smrzla sam se.

Struktura izloženog narativa odgovara Labovljevom obrascu narativa ličnog iskustva sa jasno opisanom orijentacijom, zapletom i evaluacijskim delovima. Prvi deo je orijentacijski sa detaljnim opisom okolnosti upoznavanja budućeg muža. Narativ je uveden pomoću apstrakta u formi pitanja koja ovde imaju funkciju pokretanja pripovedanja događaja. Već nakon prvog pitanja postavljeno u apstraktu jedna rečenica sadrži negativnu evaluaciju događaja: „Pa sećam se, svoje venčаницe se sećam. *To će me uvek boleti*“. U toj jednoj rečenici sagovornica evaluira događaj i izlaže njegov uticaj koji će je pratiti do kraja života i koji će obeležiti narativ. Efekat radnje se intenzifikuje ponavljanjem negativnog osećanja koje dominira u narativu i koje je i danas prisutno, što je izraženo u kodi.

Prema Labovljevoj definiciji evaluacija služi da bi se naznačila poenta priče, zašto je priča važna za kazivanje. Evaluacija može da zauzme bilo koje mesto u narativu, a da bi se razumela onako kako je izložena iz ugla gledanja sagovornice, potrebno je razumeti okolnosti i vreme u kojem se događaj odvio. U intervjuu Ilonka do kraja ne povezuje značenje braka sa pozitivnim afektima. Njen život je u narativu ocenjen kroz rani ključni događaj – venčanje i neispunjena očekivanja jedne mlade. Taj događaj je odredio sliku o njenom braku koju i danas nosi u nepromenjenoj formi. Ilonka govori o praktičnoj strani braka, o obavezama i njenim dužnostima kao mlade supruge i o ranom stupanju u bračnu zajednicu koju ocenjuje kao grešku. Njen narativ snažno je određen evaluacijom svoje odluke i svojih godina. Prema Orbuhu (Orbuch et al. 1993) shvatanje braka u smislu pozitivnih osećanja ljubavi i romantike odražava idealizaciju i može rezultirati preteranim očekivanjima u vezi braka i konačno razočarenjem. Za razliku od idealizacije braka, isticanje praktičnih karakteristika braka ukazuje na pitanja stabilnosti, privrženosti i odanosti, međutim, malo otkriva o samom kvalitetu veze. Ilonkin narativ oslikava ženu koja svoj život vidi kao težak teret i koja bi sve drugačije radila, da može da počne ponovo, što će izložiti u drugom delu životne priče. Nije mogla da se seti nijedne dobre stvari u svom životu koju bi istakla, u smislu međuljudskih odnosa, finansijske slobode i sigurnosti – posle posla je morala da radi

kao nadničar da bi zaradila malo novca za sebe, ali ni taj novac nije mogla trošiti za svoje lične potrebe, već za opremanje kuće. Gledajući unazad, Ilonka razvija jasan koncept o braku, o negativnim stranama rane udaje i gubitku slobode. Do kraja negativno ocenjuje brak. Nije istakla događaje koje govore o dobrim stranama njenog braka, ili, pak, stavove o svojim očekivanjima o braku, o tome kakav bi trebalo da izgleda kvalitetan brak, kakve promene bi trebalo uneti u već postojeći brak kako bi se on održao. Njenu odluku o ranom stupanju u brak ocenjuje skoro kao nesvestan čin, vođen kulturnim očekivanjima i verovanjima, no njeno lično iskustvo u vezi braka je drugačija realnost od možda zamišljene idealne slike šesnaestogodišnje mlade devojkje.

Pozitivno značenje braka nije utvrdila ni nakon spoznaje grešaka, niti je imala osećanje zajedništva i pripadnosti. U studiji „Marriage and the Construction of Reality“ Berger i Kelner (Berger and Kellner 1964) razvijaju koncepte uloge narativa u razvoju ranog braka. Berger i Kelner smatraju da glavni zadatak ranog braka leži u transformativnom narativu. Pojedinci imaju zadatak da komuniciraju i ponovo definišu realnost koju donose u svoju vezu, te da konstruišu novu realnost kroz aktivni zajednički proces. Nova realnost podrazumeva definisanje pogleda na svet u kome žive, kao i njihovog mesta i identiteta unutar tog sveta uključivanjem percepcije događaja iz prošlosti oba aktera, kao i trenutnih događaja. Kreiranjem nove realnosti kroz dogovore i stalne razgovore u procesu reprezentovanja glavnih emocionalnih realnosti i iskustava, stvara se jedna intimna realnost na nivou pojedinca, kao i na partnerskom nivou. Pojedinci koji umeju da artikulišu svoje prošle i sadašnje realnosti na koherentan način uspevaju uspešnije da promovišu razvoj zajedničke realnosti sa svojim partnerom.

U intervjuu je posebno izražen habitualni narativ ‘nekada i sada’ „u kojem se iznosi pozicija autoritarnog glasa“ (Ilić 2010: 112). Kada referiše na ‘stare’, sagovornica uvodi autoritarni glas koji povezuje sa tradicijom.

Sagovornica pozitivno evaluira današnji odnos mladih prema starima u odnosu na njeno vreme. U drugom delu narativa ona ponavlja odnos starih i mladih i pojačava ga korišćenjem internog evaluacijskog sredstva kojim opisuje kako se osećala u datom trenutku:

IP: Azelőtt hát én úgy tudtam, hogy az időseket köll becsülni és nem szabad visszaszámjani, és én be is tartottam, *de aztán szenvedtem még mennyit.*

*

IP: Pre toga sam tako naučila da starije treba poštovati i ne sme se uzvratiti, i toga sam se držala, *ali onda sam se napatila*.

U Ilonkinom narativu naglasak je bio na hijerarhijskom odnosu između mlađih i starijih generacija i na isticanju današnjeg stanja u odnosu mladih generacija prema starijim. Nekoliko puta ističe da su današnji mladi slobodniji u artikulaciji svojih osećanja, dok ranije to nije bilo dozvoljeno. Pokazaćemo u sledećoj sekvenci kako ponavalja taj odnos u vezi svog svekra. U narativu Ilonka u kodi ukazuje na to kako je događaj uticao na nju i prebacuje vreme pripovedanja u sadašnjost: „Pa i *sada* kada pogledam sliku *i sada* dabome [boli]“. Ovde se koda javlja sa funkcijom uvođenja drugog narativa.

Izloženi narativ je kružne strukture, vraća se na isto pitanje kojim je počeo, čime se i završava pripovedanje ovog segmenta života sagovornice.

6.5.1. „Semmi szépre nem emlékszek“ - „Ne sećam se ničega lepog“

U sledećem narativu Ilonka na nekoliko mesta koristi evaluacijska sredstva kako bi istakla svoja osećanja u vezi jednog događaja sa svekrom.

IP: S így, gyorsan ment minden fiatalon. S így az élet is ilyen gyorsan is eltelik s semmi szépre nem emlékszek.

MB: Tényleg?

IP: Ja.

MB: Nehéz volt?

IP: Nehéz volt. Jól van na, azelőtt voltak lakodalmak, s akkor elmentünk minden lakodalomba vagy vadászbálba vagy újév bevárásba jártunk, hát az egy, volt hova elmenni egy kicsit mulatságba.

MB: Sok volt a munka? Azért?

IP: Volt. Hát volt valamennyi földjük anyósoméknak, na azt megdolgoztuk. Na akkor kész volt a munka, akkor mentem napszámba a szövetkezetbe, a *zádrugába*, egy kis pénzt kerestem, akkor vettem, ha valamit akartam. Hát de házba vettem, nem olyat amit magamra rakjak. Vettem ilyen, magyarul *topli podnak* hívják, ugye? Vettem csészéket, meg nem is tudom, vettem nem is tudom, de mind a házra költöttem, nem magamra. Hát az elég nehéz élet volt. Akkor lovunk volt. Akkor apósommal mentünk a mezőre lovat vezetni mert

ekéztük a kukoricát. Jó nagy kukorica is volt, itten a kezemet mind kidörzsölte a szár, há, s ha rálépett egy kukorica szárra akkor apósom „Nem jól vezeted“, hát olyan gyengécske voltam elhúzott a ló, csakis erősebb volt mint én, s akkor levezettük, levezetem a lovat s akkor egyszer otthagytam a mezőn. Annyira szekírozott, hogy nem jól vezetem, s letapossa, s beleharap, s mit tudom én, na hát, s nem volt szabad visszaszólni. Akkor itten a *zádruga* mellett volt a földünk, most nincs meg az a föld. [...] S akkor mikor kész volt az ekézés odavezettem a lovat a kocsihoz, apósom míg megkötötte, addig én meg fogtam magam, mezőkön köröszül hazajöttem. Otthagytam. Nem mertem visszaszólni hogy most már ne szekírozzon, otthagytam.

KB: De már mikor befejeztétek az ekézést?

IP: Kész volt az ekézés, há. Kész volt, addig hallgattam. Hazajöttem, s akkor ő majd később hazajött, s csak annyit, de anyósom monda, hogy: „Ugye szekírozott?“. Hát mondom „Igen“. Elmeséltem neki, hogy mit csinált, sa mikor hazajött mondom „Most ráfizetek“. Na de csak annyit mondott, hogy „Ilyet többet ne csinálj!“ Hát gondoltam magamba „De maga se csináljon olyat!“ Nem mertem megmondani, honnan, nem. Valamikor nem volt szabad úgy visszaszólni az idősekkel mint mostan. Akármit mondtak, az övéké köllött legyen az igaz, ha nem is voltak igazba. De ez máma másképp van.

*

IP: I tako, sve je brzo teklo u mladosti. I tako i život brzo prođe, a ne sećam se ničega lepog.

MB: Stvarno?

IP: Da.

MB: Jel' bilo teško?

IP: Bilo je teško. Dobro 'ajde, ranije su bila venčanja, i onda smo odlazili na svako venčanje ili lovački bal ili novogodišnji doček, al' to je jedno, bilo je gde da se ode malo u provod.

MB: Jel' bilo mnogo posla? Zato?

IP: Bilo je. Pa svekar i svekrva su imali nešto zemlje, e to smo obrađivali. E kada je bio gotov posao, onda sam išla u nadnicu u zadrugu, zadržugába, da zaradim malo para, onda sam mogla da kupim nešto, kad sam htela. Ali za kuću sam kupovala, ne ono što bih obukla. Kupila sam onaj, na mađarskom se zove topli pod, jel'?' Kupila sam šoljice, i ne znam više, kupila sam ne znam, ali sve sam trošila za kuću, ne za sebe. Pa to je bio dosta težak život. Onda imali smo konja. Onda sam sa svekrom išla na polje da vodimo konja jer smo obrađivali kukuruz. Bilo je velikih kukuruza, ovde sam sve ogrebala ruku na stabljiku, da, i ako je nagazio na stabljiku, moj svekar: „Ne vodiš ga dobro“, pa bila sam tako slabašna, povukao me je konj, bio je sigurno jači od mene, i onda smo ga

poveli, pavela sam konja i onda sam ga jednom ostavila na polju. Toliko me je sekirao da ga ne vodim dobro i da će da nagazi i da ga zagriže, i šta ja znam, i nismo smeli da uzvratimo. Onda smo ovde pored zadruga imali zemlju, sada nema više te zemlje. [...] I onda kada smo završili obrađivanje zemlje, dovela sam konja do kola, dok ga je svekar vezao, dotle sam se ja pokupila i kroz livade se vratila kući. Ostavila sam ga. Nisam smela da mu kažem da me više ne sekira, ostavila sam ga.

KB: Ali onda ste već završili posao?

IP: Bilo je završeno, da. Bilo je završeno, dotle sam ćutala. Vratila sam se kući, i onda je on kasnije došao i samo toliko, ali je svekrva rekla: „Jel’ te sekirao?“. Pa kažem: „Jeste“. Ispričala sam joj šta je uradio i kada se vratio rekoh: „Sada ću da platim“. Ali rekao je samo toliko: „Nemoj više to da se ponovi!“, pa pomislila sam u sebi: „Nemojte ni vama više to da se ponovi!“. Nisam smela da kažem, ma kakvi, ne. Nekad nije smelo tako da se uzvratiti starijima kao danas. Bilo šta da su rekli, njihovo je bilo pravo, i kada nisu bili u pravu. Ali danas je to drugačije.

Evaluacija u narativu može koristiti različite načine ocenjivanja i isticanja značenja događaja u različitim kontekstima. Svaki događaj o kojem se pripoveda u narativu ima svoja utvrđena značenja. Ovde treba da istaknemo da su evaluativne norme usko povezane sa zajednicom i vremenom u kojem se aktiviraju, te da se posmatrano iz nečije tačke gledišta jedan događaj ili postupak može oceniti kao neobičan ili nepravičan, no to ne znači da će se isti postupak oceniti na isti način iz tačke gledišta drugog naratora. Značaj nekog događaja zavisi od perspektive učesnika narativnog čina koja je u tesnoj vezi sa tradicijama i normama te zajednice u određenom trenutku. Ilonka ovde uvodi treće lice, svekra, koji ocenjuje radnju u internoj evaluaciji. Rasplet je ujedno i evaluacija u vidu replike njenog svekra koja se može doživeti kao implicitna pretnja: „Nemoj više to da se ponovi!“, na koji se nadovezuje unutrašnji dijalog sagovornice: „Nemojte ni vama to više da se ponovi“. Svekrvino pitanje: „Jel’ te sekirao?“ ovde ima funkciju komparatora.

Još jedna dimenzija evaluativne perspektive je razvojna. Ocena nekog događaja iz nečije prošlosti zavisi od psiholoških i društvenih faktora datog trenutka, kao i od procesa individuacije pojedinca. Kako će se neki događaj iz prošlosti sagledati u sadašnjosti zavisi od uticaja tih faktora. Određene društvene norme i kanoni ponašanja

koji su vladali u prošlosti danas mogu dobiti novu dimenziju, drugačija uviđanja i nova značenja.

Iako se u psihologiji naglašava uticaj ličnosti na oblikovanje međuljudskih odnosa, u Ilonkinom narativu pored toga što njen submisivan karakter, povlačenje i popuštanje, vidno definiše njen osnovni oblik odnosa sa drugima (Fromm 1947: 110), očigledan je uticaj tradicije i kulturnih obrazaca u određivanju hijerarhijskog odnosa u interpersonalnom ponašanju. Iz narativa se može zaključiti da kulturni obrasci igraju ulogu u definisanju međuljudskih odnosa. U tradicionalnoj autoritarnoj porodičnoj atmosferi, formiran je hijerarhijski odnos između starijih i mlađih generacija gde je izraženo osećanje poštovanja prema starijima. Kasnije, kada sagledava svoj život i odnos prema porodici iz sadašnje perspektive, Ilonka uviđa nejednakost koju nije mogla u to vreme artikulirati. Narativ se zaključuje kodom u kojoj sagovornica referiše na sadašnje vreme: „Ali danas je to drugačije“. Danas, kao udovica, ona ima razvijen sistem vrednosti i tek sada se ona može izgraditi i diferencirati od ranijih strogih kulturnih obrazaca.

6.5.2. Kvarenje veridbe

Navešćemo narativ o kvarenju veridbe od strane starijih žena, običaju koji smo pomenuli u odeljku o tradicijskoj kulturi. U Skorenovcu sam 2013. razgovarala sa Marijom Takač Nađ (Nagy Takács Mária), tetka Marikom, koja je ispričala svoja sećanja u vezi prosidbe, gde se može prepoznati motiv kvarenja veridbe od strane starijih žena. Marija referisanjem na svoja osećanja implicitno evaluira događaj, pri čemu ga ne definiše kao svojevrstni narodni običaj, već kao lično iskustvo mlade devojke pre udaje čiju nepravdu oseća i danas. Narativ je ujedno ilustracija poklapanja različitih elemenata strukture narativa ličnog iskutva:

MB: Hogy ismerkedtetek meg?

MT: A.. Debelácson megnősült az öccse, Feri, és a szomszédban lakott a felesége, így öt-hat házzal, Zsuzsival.. akkor én jóba voltam Zsuzsi barátnóm meg mindenkivel.. akkor Fábíanéktól jöttem a testvéremhez, testvérem lakott a szomszédjukba, akkor Ferivel találkoztam, s akkor visszajött velem, de hó volt nagy tél, hideg, minden. Köllött az anyósának a betegkönyvit hogy elvigye.

Patikába dolgozott az anyja, takarított.. s akkor elmentem hozzájuk, akkor született a kisfiuk, Ferike, november másodikán, .. s ez vòt.. nem tudom, Karácsony előtt ++ (telefon) és elmentem vele. (telefon)

MB: És akkor?

MT: Akkor.. mikor eljöttem aszongya Feri, hogy, itt körösztlő vòt vasárnap, Ferikét körösztlők. Muszáj elvegyek egy zsebkendőt aszongya, hogy ez a lány jó volna Nándinak. Nándi 29 éves vòt, a férjem.

MB: Nándi.

MT: Nándi (sóhaj) és aszongya a Zsuzsi, hát hogy, aszongya, van neki legénye, a szomszédban mán jól szórakoztunk.

MB: Ki volt az?

MT: (sóhaj) Gagesz Gyurinak hívták, Öcsinek mondtuk. Aszongya van legénye. Na ott akkor elmaradt a mese, mit tudom én, akkor eljött a tavasz, nyáron elmentem Dubrovnikba, s akkor a: legény, mit tudom én na, úgyhogy nem lett a házasságból semmi. Széjjel maradtunk ősszel, és akkor Feri kihasználta az alkalmat, mit tudom én, akkor vòt húgom, három évvel, a nénémnek a lánya, három évvel vòt tőlem fiatalabb, Julis, ő meghalt szegény, leukémiába, meg Zsuzsinak a húga, Gizi, akkor összefűztek, mit tudom én. Akkor Nándi eljött, gyertyaszentelő napján, februárba, akkor megismerkedtünk, és .. há megtetszettünk egymásnak, s összejöttünk. Csak a: félt hogy hát, mert hat lánc répájuk vòt akkor, sok föld vòt, mit tudom én, hogy nem-e attól lemondok, hogy nem akarok annyit dolgozni. De hát otthon is annyit dolgoztam, hogy csuda, nem húztam ki magam. (köhög) Eljöttem és.. na akkor nekifogtunk dolgozni és dolgoztunk. (nevet) Testvérekkel együtt. Egybe, hatan-heten, akkor vettük a kombájnt, akkor vettük a gépeket, mindent közösen (sóhaj) úgyhogy vòt megértés, há.

MB: És milyen volt a leánykérő?

MT: (sóhaj) Há leánykérő.. csak jött az édesapja, meg húga, meg Nándi, meg Feri, négyen.

MB: És hogy nézett ki, az egész?

MT: Hát a család. Csak mi votunk otthon édesapám, édesanyám meg ők négyen, és a leánykérő elég nem jó vòt. Kapott ő egy levelet, egy hosszú levelet.. és írtak minden rosszat rólam.

MB: Ki írta ezt?

TM: Nem tudom, csak aztán mondta Petrec Eszti meg Sáríka, ma is élnek, hogy biztos Örszike néni írta, szomszédasszonyom, aki Gagesznak akart, hogy menjek öccséhez, és.. szép hosszú, szép kézírással vòt írva, s akkor Nándi nem akart eljönni. Írta benne, hogy egy két családos emberrel élek //két gyerekes

ember// 15 éves koromtól. Én votam 19 és négy évig két családos emberrel, meg ilyesmit kitaláltak na. S akkor én elolvastam a levelet, akkor kezdtem sírni, de ott vòt mindenféle, na, ami ami egyáltalán nem vòt igaz. Kezdttem sírni és mondtam, hogy ez nem igaz. Nem hát. Annyi ismerősöm, barátom, minden, eztet megkérdezhetsz akárkit, hogy ez nem igaz (sóhaj) egyáltalán. (sóhaj) Na akkor kikértek minden s akkor csakis elmaradt az a levél, na. Nem lett belőle semmi, de Örsike néni úgy szeretett, olyan jóba votunk, de Sárka azt mondta, hogy biztos, hogy ő írta. Na hát írta. Isten lássa lelkit.

*

MB: Kako ste se upoznali?

MT: U Debeljači se oženio njegov brat, Feri, a njegova žena je živela u komšiluku, jedno pet-šest kuća odavde, sa Žuži.. ja sam tada bila dobra sa mojom drugaricom Žuži i sa svakim.. onda sam došla od Fabijana kod sestre, moja sestra je živela u njihovom komšiluku, onda sam se sreła sa Ferijem, i onda se on vratio sa mnom, ali bio je veliki sneg, zima, hladno, sve. Trebalo je da odnese svojoj tašti zdravstvenu knjižicu. Njegova majka je radila u apoteci, kao čistačica.. I onda sam otišla kod njih, onda se rodio njihov sin Ferika, drugog novembra,.. I to je bilo.. ne znam, pre Božića ++ (telefon) i otišla sam sa njim. (telefon)

MB: I onda?

MT: Onda.. kada sam došla kaže Feri da je ovde bilo krštenje u nedelju, krstili su Feriku. Moram da uzmem maramicu ... kaže, ova devojka bi bila dobra za Nandija. Nandi je imao 29 godina, moj muž.

MB: Nandi.

MT: Nandi (uzdah) i kaže Žuži pa kako, kaže, ona ima momka, u komšiluku, već smo se dobro //jedno dobro vreme//zabavljali.

MB: Ko je bio to?

MT: (uzdah) Zvao se Đuri Gages, zvali smo ga Eči. Kaže ima momka. E tu je onda stala priča, šta ja znam, onda je došlo proleće, preko leta sam otišla u Dubrovnik, i onda je momak, šta ja znam eto, tako da od braka nije bilo ništa. Razišli smo se najesen, i onda je Feri iskoristio priliku, šta ja znam, onda imala sam mlađu sestru, tri godine, ćerka moje tetke, tri godine je bila mlađa od mene, Juliš, ona je umrla jedna, od leukemije, i Žužina mlađa sestra, Gizi, onda su smuvali šta ja znam. Onda je Nandi došao, na Sretenje, u februaru, onda smo se upoznali, i.. e svideli smo se jedno drugom, i smuvali smo se. Samo plašio se da, jer su tada imali šest lanaca repe, bilo je mnogo zemlje, šta ja znam, da ću da odustanem zbog toga, da neću toliko da radim. Ali i kod kuće sam toliko radila da je neverovatno, nisam se izvlačila. (kašlje) Došla sam i.. eto onda smo prionuli poslu i radili smo. (smeh) Zajedno sa braćom i sestrama. Svi, šestoro-sedmoro, onda smo kupili kombajn, onda smo kupili mašine, sve zajedno

(uzdah) tako da bio je sloge, eto.

MB: I kakva je bila prosidba?

MT: (uzdah) E prosidba.. samo je došao njegov otac i sestra, i Nandi, i Feri, njih četvoro.

MB: I kako je izgledalo, to sve?

MT: Pa porodica. Samo mi smo bili kod kuće, otac, majka i njih četvoro, i prosidba je dosta nije bila dobra. Dobio je on jedno pismo, jedno dugačko pismo.. i svašta loše su napisali o meni.

MB: Ko je to pisao?

MT: Ne znam, posle je rekla Esti Petrec i Šarika, još su žive, da je sigurno tetka Eržika pisala, komšinica, koja je htela da se udam za Gagesovog brata, i.. lepo dugačko, napisano lepim rukopisom, i onda Nandi nije hteo da dođe. Pisalo je da živim sa čovekom sa dvoje dece od svoje petnaeste godine. Ja sam imala 19 godina i četiri godine sa čovekom sa dvoje dece, i takve stvari su izmislili eto. I onda sam ja pročitala pismo, onda sam počela da plačem, ali tamo je bilo svega, e, što što uopšte nije bilo tačno. Počela sam da plačem i rekla sam da to nije tačno. Nije dabome. Toliko poznanika, prijatelja, sve, možeš bilo koga da pitaš, da to nije tačno (uzdah) uopšte. (uzdah) E onda su me zaprosili sve i onda je ipak zaboravljeno pismo, e. Nije od toga bilo ništa, ali tetka Eržika me je toliko volela, bili smo tako dobri, ali Šarika je rekla da je sigurno ona napisala. E neka je napisala. Neka joj Bog oprost.

Orijentacijski delovi se mogu iščitati u zapletu, kao i u apstraktu, koji je ovde dat u vidu pitanja sa funkcijom iniciranja naracije. Apstrakt ovde ujedno ima i funkciju orijentacije, kao i u sledećem segmentu sa umetnutom evaluacijskom primedbom: „nije bila dobra“. Evaluacija se, kao što smo već videli, može uklopiti u bilo koji deo narativa. Labov i Valecki ističu da je evaluacija u narativu obavezna, kako bi narator saopštio važnost kazivanja priče i istakao njeno značenje. U ovom narativu evaluacijska sredstva se provlače kroz ceo narativ. Primećujemo da se u prvom delu narativa može iščitati i orijentacija sa pozitivnim ocenjivačkim sredstvima.

MT: Tíz fiú, s két lány vòt. Itt szembe a nagy házban laktak. Majd megmutatom ha kimegyünk.. és nagyon sokat dolgoztunk na.. dolgoztunk és.. vòt is értelme na. Hol ráfizettünk, hol nyertünk, hol mit tudom én, vòt minden az életbe de!.. a férjemmel jól voltunk, s a testvérekkel is, minddel minddel.

*

MT: Bilo je deseterica dečaka, i dve devojčice. Ovde preko puta su živeli u velikoj kući. Pokazaću ti kada izađemo.. i mnogo smo radili eto.. radili smo i.. bilo je smisla eto. Nekad smo gubili, nekad dobili, kako kada, šta ja znam, bilo je svega u životu ali!.. sa mužem smo se dobro slagali, i sa braćom i sestrama, sa svakim sa svakim.

U drugom delu narativa sagovornica u zapletu izlaže događaj u kojem je na prosidbi predočeno pismo u kojem neko pokušava da kompromituje buduću mladu lažnim optužbama. Događaj se implicitno negativno ocenjuje. Na kraju narativa posle raspleta u kojem se razrešava konflikt zaključenjem prosidbe i zaboravom pisma, izložena je koda u kojoj sagovornica sagledava događaj iz sadašnje perspektive i zaokružuje događaj uz oprost: „E pa neka je napisala. Neka joj Bog oprostí“. Marija, vodeći se moralnim normama, prepušta Bogu da oprostí nečasnim uplitanjima sa strane. Njena hrišćanska dužnost je oprostaj, ona zna da je to pored pokajanja najveća vrednost i časni čin, zna da je hrišćansko poimanje oprostaja kao moralnog imperativa i najvišeg moralnog standarda u njenom životu oblikovano svesno njenom verom.

6.5.3. Odnos moći

Navešćemo još jedan narativ sa temom prosidbe i braka drugačijeg pristupa. Sagovornica je Eva iz Skorenovca koja govori o ranoj udaji, i koja još pre udaje zna da ona to ne želi činiti, no njena odluka je drugačije motivisana od Ilonkine.

MB: Leánykérés? Hogy történt ez?

ESM: (Sóhaj)

MB: Hogy ismerkedett meg a férjével?

ESM: ... (nevet) Ő ismert engem, s én ismertem, de én nem, sose gondoltam, hogy ő valamikor nekem férjem lesz. A nagynéném lakott Beográdnál Borcsán. Ott volt férjénél, ott laktak, és ő, a férjem ott dolgozott mint asztalos, Borcsán, s akkor nagynéném egyszer küldött öreganyámnak, mert neki nagy kertje volt, hagymát, fokhagymát, ilyesmit, haza, ilyen zöldségféléket, hát jött a disznyóvágás, a téli, nagy tél volt, s nagynéném, anyámnak a tes..húga küdött öreganyáméknak fokhagymát haza disznyóvágásra. El is hozta, ő el is ment, majd utána megint két hét múlva mikor volt a disznyóvágás, anyámnak volt még egy kisebb húga, de öreganyáméknak, ahogy mondtam, egy szoba volt csak, disznyóvágás volt, s há mi majd ketten itt nálunk, a mi házunknál, anyám házánál, főzzük a vacsorát. Szárma volt, hát disznyóvágás, leves, szárma, sült kolbász, sült, minden, hús, és ahogy főzöm úgy főzzük a, valaki az ablakon beszél, s anyámnak a testvére aszongya: „Ott vannak mind“, asszongya

„nálunk, mink itt főzzük a va., az ételt“, mert ott nem birtuk mind egy sporhéton. Nos, el is, elment oda, s anyámat kérdezi, hogy „Éva mit csinál?“, s asszongya, „Főznek“. S visszafelé megint beszólt. S hát anyám testvére asszongya „Gyere bé“. S bėjött, s akkor úgy beszélgettünk, s úgy ismerkedtünk meg. ... S akkor vele kezdtem járni, de ő Borcsán volt, én Székelyen voltam, s úgylahogy minden két hétben jött haza, há majdnem öt évig jártunk, minden két hétben jött haza, de neki vòt ott egy másik és nekem is vòt itthon, hát nem ülök itthon, sok barátnóm, barátjaim vòttak, nekem vòt férfi barátom olyan, mintha barátnóm lett volna. Mink együtt kézimunkáztunk, mind együtt, táncba is együtt mentünk, minden. Nos akkor, így megismerkedtünk, s nem is akartak, hogy hozzámenjek.

MB: Miért?

ESM: Hát, a férjemnek az apja részeges volt, s nem akarták. S anyám válogatott, hogy majd ő keres nekem, s én meg azt mondtam, hogy én keresek akit én akarok, és ha nem, nem is megyek férjhez. Na, én megmondva, én a férjemhez, ehhez, aki meghalt, az uramhoz, férjhez mentem csak azért, hogy anyám ne egzeciroztasson, hogy majd ő keres nekem. Akaratva mentem férjhez, én nem akartam férjhez menni. ... Én akartam, hogy még lánykodom, és majd keresek én magamnak akit akarok ... de hát így hozta a sors, s akkor férjhez mentem. S akkor lett a lánykérő. Nem akartunk, s ők akartak, s akkor volt a lánykérő, s utána, május 16-án meg is esküdtünk .. január volt a lánykérés s ... ez így eltelt az élet.

*

MB: Prosidba, kako se to dogodilo? Kako ste se upoznali sa mužem?

ESM: (smeh) On je mene poznavao, i ja njega, ali ja nisam, nikada nisam mislila da će nekada on biti moj muž. Moja tetka je živela kod Beograda u Borči. Tamo se udala, tako su živeli, i on, moj muž je tamo radio kao stolar, u Borči, i onda je moja tetka jednom poslala mojoj babi, jer su oni imali veliku baštu, luk, beli luk, takve stvari, povrće, i onda je stigao svinjokolj, onaj zimski, bila je velika zima i moja tetka, mlađa sestra moje majke, je poslala kući mojoj babi beli luk za svinjokolj. I donela je, on je i otišao, a posle dve nedelje kada je bio svinjokolj, moja majka je imala još jednu mlađu sestru, kod babe, ali kao što sam rekla, bila je samo jedna soba, bio je svinjokolj, i nas dve ćemo kod kuće, kod babe da kuvamo večeru, bila je sarma, pa svinjokolj, supa, sarma, pečena kobasica, sve, meso, i kako smo kuvali ovaj, neko se javio kroz prozor, i majčina sestra kaže: „Tamo su svi kod nas, kuvamo jelo“, jer tamo nismo mogli svi na jednom šporetu. E, i onda je otišao tamo i pitao moju majku: „Šta Eva radi?“, i kaže: „Kuvaju“, i u povratku se opet javio, a majčina sestra mu kaže: „Uđi“, i on je ušao, i onda smo razgovarali, i tako smo se upoznali. I onda sam počela da se viđam sa njim, ali on je bio u Borči, a ja u Skorenovcu, i tako je dolazio svake dve nedelje kući, pa viđali smo se skoro pet godina, dolazio je kući svake dve nedelje, ali on je tamo imao drugu, a ja sam kod kuće imala, pa neću da sedim kod kuće, mnogo drugarica, prijatelja sam imala. Ja sam imala takvog druga, kao da mi je bila drugarica. Mi smo zajedno radili ručni rad, sve

zajedno, išli smo zajedno na igranku, sve. E tako smo se upoznali, nisu ni hteli da se ja udam za njega.

MB: Zašto?

ESM: Pa otac moga muža je pio, i onda nisu hteli. I moja majka je birala, ona će meni da traži, a ja sam joj rekla da ću ja da tražim koga je hoću, a ako ne, onda se neću udati. E ja sam se udala za svoga muža, za ovog koji je preminuo, samo zato da me majka ne bi maltretirala da će ona meni da traži. Namerno sam se udala za njega. Ja nisam htela da se udam. Ja sam htela još da budem devojka i onda da tražim sebi koga hoću, ali eto, tako je donela sudbina, i onda sam se udala. I onda je bila prosidba. Nismo hteli, a oni su hteli, i onda je bila prosidba, i posle smo se venčali 16-tog maja. U januaru je bila prosidba. I tako je prošao život.

U narativu je izložen konflikt između majčine uloge i ćerkine odluke u procesu osamostaljivanja. Posle uvodnog pitanja i replike sagovornice u vidu apstrakta počinje zaplet sa ugrađenim orijentacijskim elementima u kojima je dat opis aktera i događaja: upoznavanje sa mužem i motivacija udaje. U zapletu majka brani brak sa mladićem i ističe da će sama izabrati ćerki prosca. Sagovornica se odupire majčinoj volji i komparatorom „a ja sam joj rekla da ću ja da tražim koga je hoću, a ako ne, onda se neću udati“, inicira se prebacivanje odnosa moći sa pozicije ličnog izbora. Replika ilustruje dinamiku između majčinog autoritarnog glasa i lične perspektive.

Sagovornica se suprotstavlja roditeljskim naporima i željama, te se konfrontira sa majkom čime se unosi kriza u porodični sistem i komunikacija se okreće sopsvenim potrebama i željama. Kriza je potrebna kako bi se donela promena u porodični sistem i omogućio proces osamostaljivanja sagovornice. Porodični emocionalni odnosi se tako u konfliktnim situacijama menjaju. Narušava se porodični sistem vrednosti koji podrazumeva zajedničke vrednosne orijentacije u pogledu na svet. Mladi u takvom narušenom emocionalnom odnosu porodice teže odvajanju od roditelja i procesu individuacije.

Psihoanalitičar Entoni Stor (Anthony Storr) ističe da se pobuna individue javlja kao potreba za nezavisnošću sa ciljem pospešivanja vlastitog razvoja. Pobuna je neophodan deo odrastanja (Storr 1963: 95). Sagovornica intuitivno oseća da mora da se izbori za svoju nezavisnost i održi svoj integritet. Đžozef Oliri (Joseph S. O'Leary) ističe da se

„integritet postiže putem odluka i angažovanja u odraslom dobu [...]. Integritet zahteva inicijativu i aktivno angažovanje“ (O’Leary 1985: 467). Održanje integriteta se mora konstantno vežbati, a jedan od ključnih načina vežbanja jeste sloboda izražavanja⁸⁴ (Ibid: 469).

Ideal braka sagovornice povezuje se sa razvojem individualnosti, slobodnog izbora i jednakosti. Njen izbor zasnovan je na vrednovanju egalitarnog odnosa između dve individue, za razliku od majčinog izbora koji se zasniva na društvenim konvencijama i stabilnosti. Izbor braka sagovornice nije motivisan romantičnom idealizacijom niti je zasnovan na osećanju ostvarivanja romantične ljubavi, već je iniciran težnjom da se odupre majčinom pritisku. Sagovornica koristi strategiju pružanja otpora majci da bi izbegla ugovoreni brak u budućnosti. Ona nema moralni konflikt u donošenju svoje odluke i ne govori o društvenim očekivanjima (muž dolazi iz porodice alkoholičara). Ona majčin izbor ne doživljava kao moralnu obavezu i dužnost, a s druge strane njena majka odabir bračnog partnera za svoju ćerku doživljava kao odgovornost, ali pri tome ne oseća potrebu da uzme u obzir osećanja svoje ćerke.

Sagovornica interno evaluira svoju odluku eksplikativom u pasusu: „E ja sam se udala za svoga muža, za ovog koji je preminuo, samo zato da me majka ne bi maltretirala da će ona meni da traži. *Namerno* sam se udala za njega“. Motiv udaje je inat majci koja želi da nametne svoju volju u odabiru bračnog partnera. Iako sagovornica nije spremna na brak, što direktno iznosi: „Ja nisam htela da se udam“, ona to čini kako bi izbegla po majci preferencijalni brak, i evaluira svoj postupak nadovezivanjem eksplikativa: „da me majka ne bi maltretirala“.

U narativu se ne govori o njenom daljem odnosu sa majkom i posledicama svog postupka. Na kraju samo zaključuje u kodi: „I tako je prošao život“. Diskurs u narativu se oblikuje konfliktom između snažnog osećanja autonomije koji se ogleda u odupiranju majčinoj volji s jedne strane, i prepuštanja života sudbini s druge: „ali eto, tako je donela sudbina, i onda sam se udala“.

⁸⁴ Teolog Đžozef Oliri ovde čak tvrdi da je ćutanje ili prihvatanje konvencija uprkos unutaršnjem glasu greh protiv Svetog Duha (Ibid.).

6.5.4. 'Otmica' devojke

'Otmica devojke' kao praksa braka nosi korene u kulturama širom Evrope, Azije, Afrike, Australije i Amerike. U Ugarskoj je otmica bila ustanovljeni obrazac sklapanja braka sve do vladavine kralja svetog Stefana (Szent István) koji u zakoniku ukida praksu uvođenjem institucionalizovanog braka.⁸⁵ 'Otmica' je u kulturi bukovinskih Mađara do nedavno činila ritualnu praksu i deo repertoara tradicijske kulture. Pored ceremonijalne otmice u kojoj mladenci igraju ritualnu ulogu, otmica je zapravo bila bekstvo uz dobrovoljni pristanak devojke.

MB: Volt olyan, hogy leánylopás, hogy a szülők nem egyeztek bele a házasságba? Olyan is volt?

IP: Volt. Akkor nem leánylopás, hanem elszökött a lány. Mer a lány akart s a szülei nem engedték s akkor elszökött. Az ablakon kiadták a kofferba a ruháskáját amit elkészített, s a vőlegény várta, kilépett az ablakon és elment.

MB: És annak mi volt a következménye, mi volt a vége?

IP: Hát az volt, hogy a szülők haragudtak egy ideig, s a végén megbékültek. Hát mit csináljon, nem viszik haza, ha már férjhez ment nem viszik haza.

MB: Ja titokban férjhez ment.

IP: Elszökött, úgy mondták. Hát mit csináljon, haza viszi akkor már se nem menyecske, se nem lány. Mit csináljon vele? S hogyha már szerettek egymást akkor...

*

MB: Da li je bilo otmice devojke, kada roditelji nisu prihvatili brak? Da li je bilo toga?

IP: Bilo je. Onda nije otmica, nego je devojka pobegla. Jer je devojka htela, a roditelji nisu dozvolili i onda je ona pobegla. Kroz prozor je iznela kofer sa svojim stvarima koje je spremila, verenik je čekao, izašla je kroz prozor i otišla.

MB: I kakva je bila posledica toga, kako se to završilo?

IP: Pa bilo je to da su se roditelji ljutili jedno vreme, i na kraju su se pomirili. Pa šta da radi, ne vraćaju je kući, ako se već udala ne vraćaju je kući.

MB: Udala se u tajnosti?

⁸⁵ Országos Széchényi Könyvtár. 1779. Corpus Juris Hungarici. Szent István első magyar király dekrétomainak első könyve. [ONLINE] Ráspoločivo na: <http://mek.oszk.hu/01300/01396/html/01.htm>. [Pristupljeno 01 Aprila 16].

IP: Pobegla je, tako su govorili. Pa šta da radi, ako je vrate nije više ni mlada, ni devojka. Šta da radi sa njom? I ako su se već voleli onda...

Ovde ćemo prikazati jedan narativ sa temom 'otmice devojke'. Vera, 'oteta devojka' pripoveda svoju životnu priču u prostorijama kulturno umetničkog društva „Aron Tamaši“ u Vojlovici. Sagovornica pripoveda u hronološkom redosledu, počev od ranog detinjstva, zatim govori o uslovima školovanja i okolnostima njene bolesti. Pala je peti razred, jer je „više vremena provodila u bolnici nego u školi“. Šesti i sedmi razred je završila u Ivanovu, a osmi razred je bila prekretnica u njenom životu: nije ga nikada završila, jer je tada pobegla sa svojim sadašnjim mužem. Sagovornica svoje pripovedanje počinje o događaju kada je upoznala svoga muža. Njeno pripovedanje izloženo u formi dugačkog monologa je primer narativa u prvom licu jednine sa detaljnim opisivanjem elemenata narativa i sa retkim i svedenim dijalozima u kojima se oglašavaju druga lica u pripovedanju. Izlaganje događaja se odvija iz tačke gledišta sagovornice. Pripovedanje teče slobodno bez mog uplitanja. U cilju boljeg razumevanja, bilo je potrebno uređivanje pojedinih delova narativa u vidu minimalnih korekcija.

Sagovornica najpre u apstraktu uvodi okolnosti napuštanja škole, u narativnom hronotopu daje podatke o vremenu i mestu događanja, te u uzročno posledičnom nizu opisuje događaje koji konačno dovode do sklapanja braka.

Narativ počinje apstraktom u formi pitanja: „Pa kako da počnem priču?“. U zapletu je opisan događaj bekstva sa njenim mužem uz niz korelativa i eksplikativa, te smenjivanja orijentacijskih klauza uz korišćenje evaluacijskih sredstava aktera.

VB: Átmentem Ivánovára, áthurcolkodtunk, az volt 71-be gondolom, úgy valahogy. Akkor ott Ivánován vòtam két évet az iskolában, úgyhogy a hatot és hetet kijártam Ivánován, és akkor a nyolcadikban elszöktem a férjemmel, úgyhogy a nyolc osztályt nem fejeztem be.

MB: Tudna egy kicsit mesélni erről?

VB: Hát, hogysis kezdjem el a mesét? Se nem jártunk, se nem semmi. Három délután ő engemet meglátott az unokatestvérével, megboldogult ő is sajnos tizenöt éves volt a leány amikor meghalt. Ausztráliába elment, ő volt legjobb barátóm. És náluk voltam, és ő megpillantott, mit tudom én (nevet), és, na de ő 72-ben amikor itthon volt szabadságon katona volt amikor hazajött szabadságra, akkor ő ott a Marika előtt, mert akkor ott volt a megállj, ottan ittak legények, emberek mind a központba Ivánován, ha

járt a központba ott van egy boltocska és Marikának nevezik azt a boltot, a gazdasszonyt úgy hívták Marika, és ottan izé ittak és én mentem az iskolába ugye a barátokkal s ő valamit mondott nekem, s én egyet káromkodtam neki, s avval én mentem a dologomba, nem is vettem ügyibe, hogy katona legény vagy valami, nem is jutott eszembe, hogy én egykor majd a felesége leszek. És az elmeradott, s ő visszament katonának s mondja testvérenek, van édestestvére, megint barátnőm volt, mondja neki: „Tudod bátyáé, ez a kislány“, ez így úgy magyarázta neki, „O“ azt mondja, „mit akarsz bátya“, azt mondja, „ez egy tartós leányka, mit akarsz te vele“. Na így volt, így kezdődött a mienk a találka. Hazajött katonaságtól május, gondolom május 72-be, és szeptemberbe elszöktetett. Szeptemberbe kezdtünk mi járni mint leány s legény, na de, mer ő dolgozott, mindjárt munkába állt a *Hidrotehnikába* Beográdba, és jazajött onnan egy vasárnap délután. Lehet egy óra hosszát mennyit sétáltunk a töltesen a testvérevel, szóval az asszony neki rokony, unokatestvére, az ura meg, mostani ura nekem rokonyom, úgyhogy együtt megint votunk és Véber Matyival és Ilonval, mert ők is azután utánunk ők is összekerültek, úgyhogy férj s feleség mostan még mindig, négy nap csak a különbség a házaspár különbsége, és azok, gondolom jó, szép emlékek maradtak abba a pillanatba, mert nagyon fiatal voltam, tizenégy éves voltam, tizenégy és fél amikor szeptemberbe összekerültünk, s jövő évre március 8-án töltöttem a tizenötöt, a szeptembertől pont tizenégy éve fél éves voltam amikor össze, amikor elszöktünk. S akkor az én szüleim nagymama s nagytata akarták, hogy menjek Németországba ki, majd hogy ottan vigyázzak, mint szolgál legyek egy családnak, az asszony ütközésbe levágták a karját, nem volt keze s akkor volt tizenkét családjá, s majd ottan valamelyik fiához majd férjhez adnak, hogy legyek mind az övéké a manyük, s eztet a férjem meghallotta, hogy én mentem csinálni *passzust*, legitimációt előbb, és ülök én a buszba s ő is a buszba van. Otthagytá a munkát és eljött ő is, meghallotta a testvéren keresztül persze, és ő is eljött utánam, eljöttünk Pancsovára Ivánováról, levetkeztem mind, Popovics *poszlaszticsárba* leültünk, abba a cukrázdába leültünk, ettünk Pancsován kalácsot, megittuk a kávé, s akkor akart csalogatni hogy menjünk ide menjünk oda, akart elvinni Beográdba megnézzem a lakását, én persze féltem, nem akartam menni vele, mert csak három vasárnap találkoztunk, egy két óra hosszát voltunk abba a három napba a három hét alatt három nap, szóval, voltunk vasárnap s akkor egész héten nem találkoztunk, s akkor megint vasárnap ő hazajött, na úgy kezdődött a mienk a járás mint leány s mint legény és akkor itten Pancsován későn mentem persze haza, nagytata meg megfogta a .. (nevet) az egyik utcáról már elszöktetett, szóval kerestek már mer a mindig a hidnál leszálltunk amikor mentünk haza Ivánován az utolsó buszval ugye az tizenegy óra volt, az utolsó tíz órakor ment vagy kilenckor már nem is emlékszek az utolsó busz, szóval elég az hozzá, hogy a tizenegy már megfogott éjjel, s én még nem mentem haza a városból. Persze a nagytata megfogta magát és keresett, mer egy utca választott csak ahol a mama lakott és öregapám, nekem úgy szoktam meg hogy öregapám, anyós após szóval, és apu már keresni kezdett éjjel hogy hol vagyok s én egyik saroktól, de Misinek hívják, Balog Mihály szóval a férjem, de Misinek nevezzük, ő izé várta, akkor voltak még az eperfák az utcákon, s ő az egyik eperfánál a sarok általában elbújt. Leste hogy most mamához bemegyek-e vagy nem. És én, amikor meghallottam hogy ők jönnek haza és keresnek, én hamar elmondom, öreganyámmal könnyen vagyok, mert tudom, hogy ő megbocsájt, s majd én a másik utcába a fő úton én hazamegyek ameddig öregapám szóval itt van

mamánál, nem?, gondoltam magamba, és én haza se értem mer ő elragadtam a kezemet a férjem, mostani férjem, akkor is ő volt, (nevet) gondolom 43 éve hogy együtt vagyunk azóta, és elragadta a kezem és csak annyit kértem, én megijedtem nagyon, s mer nem tudtam, nem is godnoltam arra hogy ő nem ment haza hanem ottan áll s ottan vár hogy bemegyek-e vagy nem megyek be, nem hagyott ottan szóval, és amikor megfogta a kezemet akkor mondta, hogy csak annyit kérdezett emlékszek, hogy „Akarsz-e férjhez menni hözzám?“, s én csak intettem fejemvel vagy mit csináltam, elég az hozzá hogy ő mindjárt kapott az alkalomon és hazavitt az udvarán keresztül, a saját udvarán és a nagynénjéhez vitt el a kerteken keresztül a nagynénje ő se mert előbb hogy rögtön hazavigyen, ő húsz éves volt. Ennyi volt a izé, s azóta együtt vagyunk még mindég.

MB: Nagyszerű.

VB: Negyvenhárom éve. S azóta akkor mindjárt mentek az anyósomnál reggel hazamentünk akkor a megboldogult apósom, arra emlékszek, az megint történet volt nagyon gondolom érdekes, mer apósom engemet megölelt, megcsókolt ötet meg felpofozta. Elvette a nyújtófát vagy laskasíritót, gondolom így is mondják s úgy is mondják, amit a tésztát, tudja mi a laskasíritó, vagy úgy is mondák hogy *oklagija*, elvette aztat s akkor anyósom akarta a fiát megverni avval és engemet úgyis átölelt, megcsókolt s ennyi volt az egész. Na akkor akartak hazavinni, a szüeim mert nem jelentkeztem hogy jól vagyok, s akkor akartak kerestek én meg nem mertem jelentkezni hogy hol vagyok hogy férjhez mentem, akkor izé, a férjem azt mondta utoljára amikor anyósom megsajnálta, megboldogult ő is az anyja meghalt, anyósom megsajnálta mamámat, s aszonta „Gyere be nászasszony“, s elkezdtek összepuszilkoztak gondolom nagyon s azt mondta „Itt van“, aszongya „ne menj sehova és keresd a faluba mert itt van“, aszongya, és akkor „Gyere bé“, és akkor bejött, és akkor akartak hogy eljött öreganyám mer este ez volt délfele, akkor öreganyám eljött s akartak hazavinni este, majd rendőrökkel mindennel, s egyszerűen én nem akartam hazamenni, s egyszerűen annyira mentek, annyira, hogy aszongya az én férjem: „Itt van, ha akarik hazavinni, de én“, aszongya „vele aludtam“, aszongya, „s magák gondolják, hogy mit csinálnak vele“. Így volt az egész izé eset hogy muszaj volt így nyíltan megmondjam, hogy hogy történt, mer akkor meggondolták ők is hogy most mit csináljanak velem, nem? Mos már nem vagyok se leány se.. férjhez vagyok menve, normális dolog, nem? S akkor izé ott maradtam, de 42..43 éve lesz szeptemberbe, hogy 24-én, hogy férjemvel vagyok. Ebbe a házasságba volt rossz is volt jó is, mint mindenhol, de mindent eltűrtem, normális biztos hogy úgy szeretem (nevet) most is és szerettem ,máskép nem éltem volna ennyi évet, az normális dolog, vele, nem?

*

VB: Prešla sam u Ivanovo, preselili smo se, to je bilo 71-ve ja mislim, otprilike. Onda sam tamo u Ivanovu išla dve godine u školu, tako da sam šesti i sedmi završila u Ivanovu, i onda sam u osmom pobegla sa mužem, tako da osmi razred nisam završila.

MB: Možete li malo da pričate o tome?

VB: Pa kako da počnem priču? Nismo se ni zabavljali, ni ništa. Tri posle podneva me je video sa sestrom od tetke, pokojnom, nažalost imala je 15 godina kada je umrla. Otišla

je u Australiju, ona mi je bila najbolja drugarica. Ja sam bila kod njih, i on me je ugledao, šta ja znam (smeh), ali 72-ge, kada je bio kod kuće na odsustvu iz vojske, onda je on tamo ispred 'Marike', jer je tamo bilo sakupljanje, tamo su pili momci, ljudi svi u centru u Ivanovu, ako ste bili u centru tamo je prodavnica koja se zove 'Marika', gazdarica se zvala Marika, i tamo su pili, i ja sam išla u školu sa drugarima i on mi je nešto dobacio, a ja sam ga nešto opsovala i nastavila svojim poslom, nisam ni primetila da je vojnik ili nešto, nisam ni pomisla da ću jednom biti njegova žena. I to je tako prošlo, on se vratio u vojsku i rekao svojoj sestri, ima rođenu sestru, i ona mi je bila drugarica, i reče joj: „Znaš sestri, ova devojčica“ i ovo ono, tako je govorio, a ona kaže: „Šta hoćeš brate od nje?“ E tako je bilo, tako je počelo naše viđanje. Vratio se iz vojske u maju 72-ge i pobjegli smo u septembru. U septembru smo mi počeli da se zabavljamo kao momak i devojka, ali, on je radio, odmah se zaposlio u Hidrotehnici u Beogradu i dolazio je kući nedeljom posle podne. Sa njegovom sestrom smo se šetali oko sat vremena na nasipu, to su lepa sećanja, jer sam bila jako mlada, imala sam četrnaest godina, četrnaest i po kada smo se upoznali u septembru, a sledeće godine sam napunila petnaest u martu, u septembru sam imala četrnaest i po kada smo pobjegli. I onda su moji baka i deka želeli da radim u Nemačkoj, da tamo služim u jednoj porodici, ženi je amputirana ruka, nije imala ruku, a imala je dvanaestoro dece, i onda će da me udaju za jednog od sinova da im budem snaja, i to je čuo moj muž da idem da izvadim pasoš, legitimaciju. I sedela sam u busu, a ono i on je bio u busu. Ostavio je posao i došao, čuo je od sestre naravno, i došao je za mnom. Stigli smo u Pančevo iz Ivanova, seli smo u 'Popović' poslastičarnicu, jeli smo u Pančevu kolače, popili kafu, i onda je htelo da me mami da idemo ovamo onamo, htelo je da me vodi u Beograd da vidim njegov stan, ja sam se naravno plašila, nisam htela da idem sa njim, jer smo se videli samo tri puta u tri nedelje i proveli ukupno sat-dva u ta tri dana za tri nedelje, znači bili smo u nedelju i onda se nismo videli cele nedelje, i onda ponovo kada se vratio u nedelju, e tako je počelo naše viđanje kao devojke i momka. I onda sam ovde u Pančevu kasno išla kući, a deda me je već tražio. Uvek smo silazili kod mosta kada smo išli kući u Ivanovu, poslednjim busom u jedanaest već nas je uhvatio mrak, a ja se još nisam vratila kući iz grada. Naravno deda je krenuo da me traži, jer tamo gde je mama živela delila nas je samo jedna ulica od dede, znači već su nas tražili noću, ali me je na jednom ćošku čekao Miši, Mihalj Balog je moj muž, ali ga zovemo Miši. Tada je još bilo dudovo drveće u selu, on se sakrio iza dudovog drveta u ulici, posmatrao je da li ću da uđem kod mame ili ne. A ja, kada sam čula da se oni vraćaju kući i da me traže, ja sam pomislila da ću lako sa bakom, jer znam da će mi oprostiti, ja sam pomislila da ću da stignem kući iz glavne ulice dok je deda kod mame, ne?, mislila sam u sebi, ali nisam ni stigla kući, jer me je dohvatio za ruku, moj sadašnji muž, i tada je to bio (smeh), mislim četrdeset tri godine smo zajedno odonda, i zgrabio me je za ruku, a ja sam samo tražila, jer sam se mnogo uplašila, i nisam znala, nisam ni pomislila da se nije vratio kući i da tamo stoji i čeka da vidi da li ću ući ili ne, znači nije me napustio, i onda me je uhvatio za ruku i rekao, samo me je upitao, sećam se: „Želiš li da se udaš za mene?“, a ja sam samo klimnula glavom, ili šta sam uradila, uglavnom on je odmah iskoristio priliku i odveo me je kući preko svog dvorišta, odveo me je do svoje tetke preko dvorišta. Nije ni on smeo odmah da me odvede kući, imao je dvadeset godina. Toliko je bilo i od tada smo zajedno još uvek.

MB: Sjajno.

VB: Četrdeset tri godine. I onda smo ujutru odmah išli kod svekrve i pokojnog svekra, toga se sećam, to je opet jedna, ja mislim, zanimljiva priča, jer me je moj svekar zagrlio i poljubio a njega je ošamario. Uzeo je oklagiju, svekrva je htela da istuče sina sa njom, mene je zagrlio, poljubio, i to je bilo sve. E onda su hteli da me odvedu kući, jer se nisam javila roditeljima da sam dobro i onda su me tražili, a ja nisam smela da im se javim da sam dobro i da sam se udala. Onda se moja svekrva, koja je takođe preminula, sažalila na moju mamu i rekla mi je: „Dodi, mlada“ i onda su se poljubile i rekla je: „Evo je“, kaže, „nemoj da ideš nigde da je tražiš po selu, jer je ovde“, kaže, i onda je rekla: „Uđi“, i ušla je. I onda su hteli da me baba odvede uveče kući, sa policijom i sve, a ja jednostavno nisam htela da idem kući, i toliko su hteli da je moj muž rekao: „Evo vam, ako hoćete da je odvedete kući ali ja sam“, kaže, „sa njom spavao“, kaže, „a vi smislite šta ćete sa njom“. Tako se sve dogodilo da je moralo tako otvoreno da se kaže kako se dogodilo, jer su se onda i oni zamislili šta će sa mnom raditi, ne? Sada nisam ni devojka ni .. udata sam, to je normalno, ne? I onda sam ostala, i 24-tog septembra će biti četrdeset tri godine kako sam sa svojim mužem. U ovom braku je bilo i loših i dobrih stvari, kao i svugde, ali sve sam istrpela, normalno, sigurno ga isto tako volim (smeh) i sada i da sam ga volela, drugačije ne bih živela tolike godine, to je normalna stvar, ne?

Narativ odražava konflikt ideoloških pozicija u vezi sklapanja braka i „dinamiku unutarnjeg dijaloga između kolektivne ideologije i ideologije ličnog izbora“ (Ilić 2010: 111). Održanje tradicijskog modela se zastupa sa pozicije autoritarnog diskursa. Narušavanje granice se zastupa sa pozicije individualnog izbora i lične perspektive. Ovaj konflikt se u narativu rešava strategijom opravdanja, koja se koristi u službi odbrane starog tradicijskog modela. Kako sagovornica otkriva, kultura značajno utiče na oblikovanje perspektive u odnosu na dihotomiju ‘devojka – udata žena’ koja je duboko utkana u našu svest i određuje evaluativnu vrednost: „Sada nisam ni devojka ni .. udata sam, to je normalno, ne?“. Narativ se završava kodom u kojoj sagovornica ujedno ocenjuje svoj brak. Ona opravdava svoj brak i svoju odluku evaluirajući svoja osećanja u vezi muža prebacujući pripovedanje u sadašnjost. U narativu sagovornica više puta postavlja pitanje kojim i završava svoje izlaganje, čime traži opravdanje od sebe i od drugih – „to je normalno, ne?“. Društveno prihvatanje je jedna od ključnih karakteristika kulture. Ovde vidimo da je moralni kriterijum za ‘loše’ i ‘dobro’ ponašanje individualno i društveno merilo i da zavisi od konteksta i lokalnog vrednovanja. Bekstvo neudate devojke se u društvu markira kao sramota i poniženje, a ovde sagovornica i sama opravdava svoje godine: „jer sam bila jako mlada, imala sam četrnaest godina, četrnaest

i po kada smo se upoznali u septembru“. Sagovornica koristi eksplikativnu ocenjivačku mogućnost u cilju razjašnjavanja događaja. Opravdanjem svojih godina ona implicitno evaluira svoj postupak, te u narativu mora pravdati bekstvo sa muškarcem koga je videla samo tri puta. U narativu se jasno očituje različito vrednovanje muškog i ženskog ponašanja. Dok se moralni kriterijum za muškarce ne dovodi u pitanje, reputacija neudate devojke je ugrožena: „Evo vam, ako hoćete da je odvedete kući ali ja sam“, kaže, „sa njom spavao“, kaže, „a vi smislite šta ćete sa njom“. Muž prkosi pravdajući njihovu vezu i pokušava pregovaranjem, koje se može tumačiti i kao implicitna pretnja, da obezbedi njenu legitimnost. Opravdavanjem opšte prihvaćenog mišljenja da devojka treba da ostane sa budućim mužem, njemu se obezbeđuje dalja kontrola. Tradicionalno shvatanje muško-ženskih uloga gde se žena povezuje sa osećanjem stida se u narativu sagledava iz pozicije donošenja ličnog izbora o raskidanju ustaljenih normi, no još uvek uz osećanje postidečnosti i straha. Sagovornica doživljava unutarnji konflikt između lične inicijative i krivice. U društvu se udata devojka evaluira kao moralna vrednost, a neudata „pobegulja“ javno se obeležava kao nemoralna u očima zajednice. On zna da se čak i brak sklopljen bekstvom/‘otmicom’ uz devojčin pristanak završava odobrenjem. Stigma društva se najbolje može razumeti u kontekstu časti i stida u kojem se porodični ugled povezuje sa devojčinim moralnim ponašanjem. Imajući u vidu taj kontekst, može se razumeti zašto je devojci dopušteno da se na kraju uda.

U narednom poglavlju ćemo razmotriti drugačiji pristup u analizi: naratološki pristup izloženog u teoriji Žerara Ženeta. Ispitaćemo fenomen vremena u narativnom tekstu i pitanje odnosa vremena u tekstu prema pojavnom svetu. Takođe ćemo ukazati na odlike osnovnih elemenata naratološke analize temporalnih odnosa: redosleda, narativnog tempa i učestalosti u narativnom tekstu. Pre svega, reći ćemo nešto o žanru autobiografije i definisanju autobiografije kao književnog odnosno usmenog narativnog žanra.

6.6. Autobiografija – između života i fikcije?

„Danas mi je jasno da napisati priču o svom životu jednostavno znači živeti. Svi smo mi ljudi-priče. Fikcija je kada se izmisli nešto drugačije od takvog života“.

(Ležen 2009: 47)

U ovom poglavlju ćemo se najpre osvrnuti na kratak historijski razvoj autobiografije kao književnog žanra. Prikazaće se razvoj autobiografskog žanra, ukazaće se na njeno hibridno svojstvo, na odnos stvarnog i fikcionalnog. Uzeće se u obzir ujedno društveni i kulturološki aspekti autobiografskog žanra i prelaz ka žanru usmenih životnih priča.

Reč autobiografija nastala je kao složenica od grčkih reči *autós* (sam), *bíos* (život) i *graféin* (pisanje) – pisati o sopstvenom životu. Georg Miš (Georg Misch), Diltajev učenik i prvi veliki istoričar autobiografije, u svojoj *Istoriji autobiografije*, njegovom životnom delu od 2.868 stranica definiše autobiografiju kao istoriju ljudske samosvesti. Termin biografija prvo je priznat posle 1680. godine, dok je autobiografija prvi put korišćena u engleskim tekstovima 1809. (Czarniawska 2004: 5). Opšteprihvaćena činjenica je da je termin skovao pesnik Robert Sauti (Robert Southey) 1809. u opisu dela portugalskog pesnika Franciska Vieura, no postoje zabeleženi dokazi o njegovoj upotrebi u ranijim periodima s kraja 18. veka u Tejlorovom (William Taylor) prikazu dela Ajzaka Dizraelija (Isaac D’Israeli, *Miscellanies*) 1797. godine, gde on razmišlja o tome da li je termin autobiografija pogodniji od „hibridnog“ termina „samo-biografija“ (eng. *self-biography*) korišćenog od strane Dizraelija (Anderson 2001: 7, Marcus 1994: 12). Autobiografija je krajem 18. veka bila priznata kao poseban književni žanr kada su postavljeni temelji za naučno proučavanje žanra i kritičke rasprave o „autorstvu, sopstvu, reprezentaciji i razlici između fakata i fikcije“ (Anderson 2001: 1-2).

U prvoj polovini dvadesetog veka, 30-tih i 40-tih godina, nema značajnijih teorijskih rezultata i rasprava o žanru, a tek će se 50-tih godina najaviti novi pristup u proučavanju s fokusom na formalnim žanrovskim aspektima. Sve do 80-tih godina dvadesetog veka,

književne teorije su autobiografski žanr sagledavale iz perspektive visoke književne tradicije pisanja o životima značajnih ličnosti počev od ‘prve velike autobiografije’ - *Ispovesti* svetog Avgustina, preko Benvenuta Ćelinija, Rusoa, Getea odražavajući klasična pitanja zapadne svesti i individualizma usmerenih ka književnom žanru autobiografskog oblika sa pravilima i zakonitostima autobiografskog kanona (Anderson 2001: 19, Chamberlain and Thompson 1998: 4).

Pozivajući se na hrišćansku tradiciju, Žorž Gizdorf (Georges Gusdorf) ističe da je prava osnova autobiografije u Avgustinovim *Ispovestima* i zaključuje da *Ispovesti* „oslikavaju pun retorički sjaj hrišćanskog zahteva za ispovedanjem greha, i promovišu pogled ka unutra“ (Gusdorf 1956: 29-31 prema Anderson 2001: 19).

Ispovesti svetog Avgustina, knjiga koja se smatra začetnikom moderne zapadne autobiografije „u smislu istorijskog početka i modela za kasnije tekstove“, jedna je od prvih i osnovnih knjiga u nizu koje su „oblikovale dominantnu tradiciju autobiografskog pisanja i pomogle da se konstruiše istorija sopstva u narativu gde subjekt stiče svest o sebi“ (Anderson 2001: 18). Rani kritički pristupi Avgustinovim *Ispovestima* izdvajaju ih od drugih klasičnih prethodnika i prvi put definišu i inaugurišu autobiografiju kao žanr (Ibid: 19). Za Roja Paskala (Roy Pascal), *Ispovesti* su „prva velika autobiografija“, za Karla Vajntrauba (Karl Weintraub) to je prva autobiografija u kojoj se autor okreće prema unutra, prava forma autobiografije u kojoj ličnost postavlja pitanje ‘ko sam?’ i ‘kako sam postao ono što jesam?’ (Pascal 1960: 22-3, Weintraub 1978: 1, 45 prema Anderson 2001: 19).

Povod za pisanje autobiografije može biti mnogostruk: autor može pisati po porudžbini izdavača, pri tome on ispunjava očekivanja izdavača i publike, te daje uvid u svoju ličnost, svoja iskustva imajući u vidu očekivanja javnosti. Autor tada piše uz svest o recepciji, što umnogome može modifikovati način prikazivanja događaja, može ih tematski suziti i vremenski ograničiti, sagledavajući ih često iz aspekta društvenog konteksta. Kod unapred naručenih autobiografija uočljiv je visok stepen objektivizacije diskursa, budući da odgovaraju na unapred zadata pitanja.

6.6.1. Autobiografija i prelaz ka usmenim žanrovima

U ovom odeljku ćemo prikazati pokušaje definisanja žanra autobiografije, kao i prelaz sa elitističkog književnog ka drugim žanrovima, kao što su usmeni antropološki žanrovi životnih priča.

Kriterijumi za definisanje žanra autobiografije bili su prvenstveno umetničke prirode, ali istovremeno i „pitanja klasnih i rodnih predrasuda“ (Chamberlain and Thompson 1998: 4). Kao rezultat, autobiografije pripadnika ‘nižih’ klasa ostale su skoro neprimećene (Ibid.). Uticaj klasičnih književnih konvencija i tradicionalnih narativa ostaće dugo dominantan u zapadnoevropskoj tradiciji, dok je izvan Evrope načinjen značajan pomak u priznavanju formalnih književnih karakteristika usmenih narativa (Ibid: 5-6). Mogu se izdvojiti: usmeni autobiografski žanr u Latinskoj Americi – *testimonio*, (primer je usmena autobiografija u formi knjige *I, Rigoberta Menchú*⁸⁶ koju je uredila antropolog Elizabet Burgos Dibre (Elisabeth Burgos-Debray), a svrstava se u žanr antropološke životne priče koja se oslanja na tradicionalna latino-američka književna sredstva), kao i oratorstvo, usmena poezija i životne priče u Zapadnoj Africi kroz radove Rut Finegan (Ruth Finnegan) (Ibid.).

Uprkos razvoju i priznavanju statusa autobiografije kao književnog žanra, autobiografska forma još uvek ostaje nestabilna kategorija. „Percepcija autobiografije kao hibridnog i nestabilnog oblika podstaklo je brojne pokušaje njenog kontrolisanja putem generičke i karakterološke klasifikacije i sheme“ (Marcus 1994: 12). S druge strane, ističe Lora Markus (Laura Marcus), „autobiografija se sagledava kao forma koja ima potencijal da razreši opozicije, na primer između subjekta i objekta, te odatle naglasak na tvrdnji da je autobiografsko ‘Ja’ ujedno i autor koji piše i lik o kome se piše, i onaj koji zna i onaj o kome se zna. U tom smislu, autobiografija se može razumeti kao utopistička forma“ (Ibid: 12-3).

⁸⁶Rigoberta Menchu, dobitnica Nobelove Nagrade za mir 1992, borac za prava urođenika u Gvatemali, ambasador dobre volje Uneska. U autobiografiji autorke, prepliću se javni i privatni život, privatni postaje ambivalentni i transformiše se u javni diskurs. Kritike ovakve vrste autobiografije o autentičnosti, u knjizi američkog antropologa Dejvida Stola (David Stoll) su često politički motivisane i usmerene ka diskreditaciji ličnosti aktivistkinje koja je probudila internacionalnu svest o domorodačkom narodu Indijanaca u Gvatemali kojima i sama pripada i koje predstavlja. Autorka svoju autobiografiju oblikuje u dinamici doživljenog i zamišljenog. Ona proširuje svoje svedočenje uključivanjem i onoga što je čula o nasilju nad drugima, a nije sama videla. Samo saznanje da se nasilje dogodilo dopušta joj da zamisli sebe kao žrtvu nasilja i kao svedoka nasilja (Gilmore 2001: 4).

Teoretičar Džejms Olni (James Olney) govori o nesaglasnosti teoretičara u definisanju žanra, te duhovitom opaskom zaključuje da mnogi misle da znaju šta je autobiografija, ali da se ne mogu složiti oko toga šta ona zapravo jeste (Olney, 1998).

Ovde ćemo dati uopštenu definiciju žanra autobiografije kao književne vrste u kojoj autor po sećanju opisuje svoj život u hronološkom redosledu, od rođenja do smrti, ili, pak, daje opis samo pojedinih epizoda svoga života. To je pisanje o nečijem životu u prvom licu, no pored toga, postoje i primeri autobiografije pisane u trećem licu. Za razliku od autobiografije, memoari su književna vrsta u kojima se opisuje neki istorijski događaj čiji učesnik je bio autor, te se pozivaju na istorijske fakte, i stoga su istorijski pouzdanija građa. U memoarima je subjekt najčešće neko javno lice koje je učestvovalo u događajima koje opisuje, i koje u pisanju nastoji da zadrži poziciju objektivnog pripovedača u opisu događaja i ljudi. Memoari se danas smatraju kao deo autobiografskog žanra u širem smislu u kojima je naglasak prvenstveno na tematizaciji javnog, a njihovo kretanje zavisi od društveno-političkog konteksta i trenutka.

Lora Markus smatra da se dihotomija između autobiografije i memoara može posmatrati kao unutrašnji/spoljašnji život, privatni/javni život sa nagoveštajem da „pisci memoara u modernom smislu reči, nisu sposobni za prefinjenosti introspektivne autobiografije, te da je razlika između autobiografije i memoara – prividno formalna i generička – povezana sa tipološkom distinkcijom između ljudi koji su sposobni za samorefleksiju i onih koji to nisu. Ova opozicija je još uvek prisutna, i često povezana sa klasnim i kulturnim kapitalom“ (Marcus 1994: 21).

Nemački filozof Vilhelm Diltaj (Wilhelm Dilthey) autobiografski žanr tumači ne kao književni, već kao duhovni žanr i naziva ga „najvišom formom razumevanja života“ (Hodges 1998: 275). Od Diltaja počinje naučno interesovanje za autobiografski žanr, te objavljivanje teorijskih eseja o autobiografiji i pojava prvih istorijskih rasprava o žanru (Nigl 2009: 90-1).

Diltaj je smatrao da lice koje piše priču o sopstvenom životu najbolje može proceniti pravi značaj svog života kroz samorefleksiju, te da stvori koherentnu ličnu životnu priču u dijahronoj ravni. Temporalnu strukturu životne priče Diltaj objašnjava ljudskom prirodom koja je orijentisana ka određenom cilju. Život pojedinca prima neku vrstu

strukture dok se u težnji ka određenom cilju, anticipirajući budućnost kreće iz jednog projekta u drugi. Ta struktura, pak, nije odmah uočljiva. Potrebno je da pojedinac stigne do kraja života da bi stekao uvid u svoj život. Puno značenje njegovog delovanja i događaja koje doživljava za njega do kraja ostaje nejasno. Tek budući događaji, nepredvidivi u sadašnjosti, mogu otkriti pravo značenje prošlih i sadašnjih događaja. Tek tada pojedinac postaje svestan strukture svoga života. Stoga je jedino na kraju života moguće napisati objektivnu koherentnu autobiografiju (Bulhof 1980: 35-7).

Oni ističe da kroz sećanje i ponavljanje interpretiramo iskustva, ali uvek drugačije i na novi način od prethodnog tumačenja:

„To je kao da nam sećanje proširuje tekst našeg života da ga ponovo i ponovo čitamo, ali ovde ponovo naglašavam i podsećam na etimološko poreklo *teksta - texere*, 'tkati', jer tekst nikada nije ustaljen ili izolovan: iznova se tka, konstantno obnavlja ili rekonstruiše, stalno se razvija, to je priča i rad u progresu “ (Olney 1998: 344).

Prema Diltaju svi konstantno živimo autobiografiju, no ona se menja, jer se menjaju okolnosti života i menja se self (Ibid.). Autobiografija je razmišljanje o sebi, sagledavanje svoga života i sopstvenog razvoja u dimenziji vremena. Veza između selfa i drugih je takođe polje interesovanja autobiografije. Gilmore u knjizi *Limits of autobiography* izlaže složenost graničnog oblika autobiografije i postavlja pitanja o fiktivnosti žanra: „Gde se autobiografija završava, a gde počinje fikcija? Gde se fiktivno i autobiografsko susreću?“, kao i pitanja identiteta i rase: „Ko sam ja i kako sam postao ono što jesam? Kakve veze ima koža sa autobiografijom? Koja je veza između selfa i drugih?“ (Gilmore 2001: 15).

Mnoge teorije definišu autobiografiju kao književni tekst koji je namenjen za čitanje kako čitalaca, tako i samog autora, te da postoje dva načina čitanja autobiografije, u prvom autobiograf čita svoj život, a u drugom je čitalac koji čita autobiografski tekst. Čitalac zajedno sa naratorom učestvuje u autobiografskom postupku.

Francuski teoretičar Filip Ležen (Philippe Lejeune) svoj naučni rad posvetio je proučavanju autobiografskog žanra i postavio je temeljna određenja žanra u istorijskom periodu od romantizma do danas. Ležen govori o autobiografiji kao o posebnom žanru u kojem autor govori o svom životu sa osvrtom na razvoj sopstvene ličnosti, te definiše autobiografiju kao „retrospektivni prozni opis koji neko sačini na osnovu svog vlastitog

postojanja, kada stavi glavni naglasak na svoj život, a naročito na priču o svojoj ličnosti“ (Ležen 2009: 45). Dalje proširuje svoju definiciju tvrdnjom da „autobiografiju ne mogu činiti samo darovito ispričani prijatni opisi uspomena: ona pre svega mora pokušati da prikaže savršeni sklad jednog života, mora pokazati smisao pokoravajući se često protivrečnim zahtevima verodostojnosti i doslednosti“ (Ibid.). Ležen uvodi u svoju definiciju četiri kriterijuma koja svaka autobiografija mora zadovoljiti: jezik – prozno pripovedanje, temu – lični život, autora – koji je ujedno i pripovedač i poziciju pripovedača – retrospektivna perspektiva. Ležen u određenju autobiografskog žanra i kriterijuma dozvoljava odstupanja, te se tematika može proširiti i na društveni i javni život, a perspektiva ne mora nužno biti retrospektivna, već je moguća i sadašnja (Ibid.).

Ležen je skovao sintagmu „autobiografski sporazum“, „autobiografski pakt“, iako kasnije tvrdi da ga nije on izmislio, da je on već postojao, a da je on samo prikupio, imenovao i analizirao. Osnovni uslov autobiografskog sporazuma podrazumeva identičnost autora, pripovedača i lika. U svojoj knjizi *Le pacte autobiographique* (1975), pokušao je definisati autobiografski žanr. Ležen govori o odnosu autora i čitaoca, o funkciji čitaoca, implicitnog i stvarnog koji oblikuju značenje autobiografskog teksta. Stvarni čitalac može preuzeti „načine čitanja koji su drugačiji od onoga koji mu se sugerišu“ (Smith and Watson 2010: 207). Ležen zauzima poziciju čitaoca i izlaže da se u autobiografskom tekstu obrazuje pakt između naratora priče, lika o kojem se govori u tekstu i autora koji potpisuje svoje ime, ali takođe ističe da „mnogi tekstovi ne uključuju eksplicitni ugovor ni na koji način“ (Ibid.).

Identičnost autora, pripovedača i glavnog lika u autobiografiji se oblikuje upotrebom prvog lica jednine u autobiografskom pripovedanju, međutim, ona nije uvek jednoznačna. Nekada je ta identičnost prisutna, ali se naracija ne odvija u prvom licu jednine, a nekada pripovedač i glavni lik nisu ista osoba. Ženet na sličan način razlikuje pripovedanje kao naraciju u prvom ili trećem licu, i tvrdi da to razlikovanje nije dovoljno precizno, te navodi da se klasifikacija vrši iz perspektive učestvovanja ili neučestvovanja u priči koju pripoveda. Na Ženetove kategorije naracije ćemo se vratiti sa više detalja nešto kasnije.

Trideset godina kasnije Ležen će se vratiti ovoj temi i napisati svoja razmišljanja o pojmu sporazum:

„jedna od zamerki koja se može uputiti ideji sporazuma jeste da pretpostavlja uzajamnost, delo u kom se obe strane međusobno nešto obavezuju. No, u autobiografskom sporazumu, kao u bilo kom drugom ‘ugovoru o čitanju’ uostalom, postoji jedan jednostavan predlog koji uključuje samog njegovog autora: čitalac može i ne mora da čita, a naročito ima slobodu da čita kako želi. I to je istina. Ali, ako čita, on mora uzeti u obzir taj predlog, makar ga zanemario ili opovrgao [...]. Dok čitate neku autobiografiju, vi niste isključeni iz nje kao kad je reč o fikciji ili nekom dokumentarnom tekstu, naprotiv, veoma ste uključeni: neko traži da ga vole ili osude, a na vama je da to učinite. S druge strane, opredeljujući se za to da kaže istinu o sebi, autor zahteva od vas da razmišljate o mogućnosti uzajamnog delovanja: da li biste bili spremni da uradite isto? Uznemirujuća ideja. Za razliku od drugih ugovora o čitanju, autobiografski sporazum je zarazan. Uvek sadrži neki privid reciprociteta“ (Ležen 2009: 46).

Kada govorimo o fikciji i autobiografskom žanru, Lora Markus ističe da je autobiografija nefikcionalni žanr u kojem je ispričana priča o stvarnoj osobi. Iako se razlikuje od fikcionalnih žanrova poput autobiografskog romana, definicija autobiografije često biva zamagljena, te pojedini teoretičari žanr autobiografije kategorišu kao granični žanr, oblik između autobiografije i fikcije, ili „između referencijalnog i fikcionalnog diskursa“ (Markus 2009: 55). Ležen samokritično primećuje da je prevideo protivrečnosti svoje teorije o autobiografiji i fikciji kada govori o poređenju autobiografije sa romanom i kada zaključuje da je autobiografija poseban vid romana, da zapravo nema razlike između autobiografije i autobiografskog romana, niti između pripovedanja i fikcije (Ležen 2009: 46-47).

Burton Pajk (Pike) postavlja pitanje o istinitosti autobiografskog žanra: da li je to mešavina istine i fikcije o licu koji je piše, ističući da autori autobiografije vide svoj život kao „koherentni identitet“, kao jednu ravan koja počinje rođenjem i traje do trenutka pisanja i time argumentuje tvrdnju da je autobiografski žanr fikcionalni žanr:

„Jedan od glavnih razloga zašto su autobiografski impetus i pisanje fikcionalnih narativa duboko kongenijalni jeste taj da se oba bave linearnošću vremena. Pisanje je linearno, kao i osnovni vremenski obrazac unutar narativa, kao i čin čitanja. Drugi glavni razlog za ovaj afinitet jeste taj da su sve autobiografije u osnovi fikcije“ (Pike 1976: 327).

Prema Pajku „autobiografija ne sadrži nužno zapamćena empirijska iskustva“ (Ibid.). Autobiografski diskurs podrazumeva pitanje sebe, razmišljanje o sebi, o svom identitetu kroz razmišljanja o pripadnosti grupi. De Man utvrđuje distinkciju između

autobiografije i fikcije kada ističe da „autobiografija zavisi od stvarnih događaja na manje ambivalentan način od fikcije“ (de Man 1984: 68).

Istina u autobiografiji uključuje različite standarde razumevanja i ispoljavanja iskrenosti, subjektivne istine, istorijske istine i fikcionalne istine.

„Iskreni biograf je spreman da izloži subjektivnu istinu o svom životu. Istorijski istinit iskaz je onaj koji je u saglasnosti sa postojećim empirijskim podacima o događaju ili iskustvu. Estetska istina se očituje u autobiografiji kao ‘estetski uspeh’. Takva dela odgovaraju kanonima autobiografskog žanra i izveštavaju o autorovom životu na način na koji odgovara očekivanjima javnosti. Fikcionalna istina nastaje kada je ‘prava’ istina sadržana u ‘čistoj’ fikciji“ (Kohli 1981: 73 u Denzin 1989: 23).

Denzin, međutim, ističe da se pojam istine ne može svesti samo na njene različite tipove, ona podrazumeva „fakte, fakticitete (eng. *facticities*) i fikciju“. Autobiografija se može definisati i kao organizacija iskustva u kojem se prepliću fikcija i istina, a granica između njih biva zamagljena. Dalje Denzin obrazlaže: „Fakti su činjenice za koje verujemo da su se dogodile ili će se dogoditi, fakticiteti opisuju kako su ti fakti živeli u iskustvu u međuljudskim interakcijama.⁸⁷ Fikcija je narativ, priča ili izveštaj koji uključuje stvarne ili zamišljene fakte i fakticitete“ (Ibid.). Pitanje istine u autobiografskim tekstovima do kraja ostaje otvoreno, jer niko ne može utvrditi istinu u njima. Autor u nekim slučajevima može dodati događaje koji se nisu dogodili verujući pritom u njihovu istinitost. Oslanjajući se na Sartra, Denzin zaključuje da je dejstvo, svega što autor veruje da je istinito i da se zaista dogodilo, stvarno. „Autobiografije su izmišljeni iskazi sa različitim stepenima „istine“ o „stvarnim“ životima. Istinite priče su priče u koje se veruje“ (Ibid: 25).

⁸⁷ Ovde se Denzin oslanja na Merlo-Pontija (Merleau-Ponty 1964: 119) i na Huserla (Husserl, 1913/1962: 184 i 410).

6.6.2. Priče o životu u trećem licu jednine

Autobiografija, kao i životna priča, kao što smo videli, predstavlja pripovedanje u prvom licu jednine u kojem su narator i glavni lik ista osoba. Narator je ujedno i agent fokalizacije iz čije perspektive se pripoveda priča. Autobiografija, međutim, može imati i formu objektivnog pripovedanja u trećem licu jednine, iako to zvuči paradoksalno. Ležen navodi primere autobiografije u trećem licu kada se autor pretvara da govori o sebi ili izmišlja fiktivnog naratora koji izlaže autorovu tačku gledišta i pripoveda o svom životu. Ležen svoju teoriju smešta u ovire teksta koji je obeležen autobiografskim paktom u kojem se značenje teksta oblikuje na osnovu ugovora koji autor predlaže čitaocu (Lejeune et.al. 1977: 27-8). Autobiografski oblik u trećem licu jednine čine istorijski memoari, religiozne autobiografije u kojima pisac govori o sebi kao ‘slugi Božijem’ ili su to aristokratski memoari 17. veka. To su tekstovi autobiografskog žanra u kojima autor govori o sebi i za koje se zna i veruje da su autentični, verodostojni i tačni, no umesto da autor govori u prvom licu, on to čini u trećem licu. „Autor govori o sebi *kao da* neko drugi govori o njemu, ili kao da on govori o nekome drugom. To *kao da* se tiče samo izjave; izlaganje je još uvek subjekat strogih i jasnih pravila autobiografskog ugovora. Međutim, kada bi se ista gramatička prezentacija koristila u autobiografskoj fikciji, izjava bi morala da se uzme iz ugla gledanja fantazmatičkog pakta (fr. *pacte fantasmatique*), koji saopštava nešto o meni, ali to nisam ja“ (Ibid: 28-9).

Pol de Man je 1979. objavio studiju o autobiografiji pod naslovom „Autobiography as De-Facement“ u kojoj predviđa kraj žanra autobiografije. Po njemu, autobiografija je napadnuta nizom nerazjašnjenih pitanja koja potiču od pokušaja da se autobiografija svrsta u poseban žanr. Autobiografija „uvek izgleda pomalo ozloglašeno“ pored romana, lirike i drame ne postižući nikad estetsko dostojanstvo (de Man 1979: 919). De Man mogućnost autobiografije proširuje na sve tekstove tvrdeći da ona nije žanr ili modus, već figura čitanja, autobiografsko tumačenje. De Man postavlja pitanje istorijskog razvoja žanra: da li se može govoriti o postojanju autobiografije pre 18. veka, ili je to svojevrsan romantičarski fenomen (1984: 68). De Man navodi primer Vordsvortovog *Preludijuma* (William Wordsworth *Preludium*) u kontekstu proučavanja autobiografije i obrazlaže da se termin autobiografija može upotrebiti u širem smislu, te

može obuhvatiti različite tekstualne oblike, pored proznih i stihovnih. De Man zaključuje da: „Empirijski i teorijski, autobiografija izmiče generičnom definisanju: čini se da je svaka posebna instanca izuzetak od norme; sama dela prelaze prag susednih ili čak nespojivih žanrova“ (Ibid.).

6.6.3. Temporalni aspekti autobiografske naracije

Sada ćemo se osvrnuti na vremenske dimenzije autobiografskog diskursa i na ulogu temporalnosti u konstrukciji identiteta.

Vreme je ključni element narativnog teksta. Osnovna odlika narativnog vremena je koncept tzv. dvostrukog vremena, odnosno razlikovanje vremena priče i vremena pripovedanja. U engleskoj terminologiji razlika se pravi između vremena diskursa i vremena priče (eng. *discourse time/story time*), u nemačkoj naratologiji se govori o „opoziciji *erzählte Zeit* (story time, vreme priče) i *Erzählzeit* (narrative time, vreme pripovedanja), što je tipična karakteristika i usmenih narativa“ (Genette 1980: 33).

Džens Brokmajer (Jens Brockmeier) tvrdi da „iako se podrazumeva da narativi imaju dijahronu strukturu“, to ne znači nužno da životni narativi slede hronološki sled događaja i motiva (Brockmeier 2000: 51). Priča o nečijem životu je skoro uvek sećanje bez jasne strukture, prezentacija života kroz siže. Brokmajer izlaže osnovne karakteristike (Brockmeier 2000: 59) autobiografskog diskursa: najpre je naglašena temporalna struktura narativa, što podrazumeva da autobiografski narativ „retko prati hronološki sled događaja, no on kreira svoje vreme, narativno vreme“ (Ibid.).

Većina modernih autobiografija vezana je za razumevanje temporalnosti. U interpretaciji autobiografskog teksta govori se o povezanosti autobiografskog diskursa i diskursa u romanu u vezi sa pojmom prostorno-vremenskog određenja hronotopa. Hronotop je pojam koji u nauku o književnosti uvodi Mihail Bahtin da bi označio jezgra zbivanja u romanu u neraskidivoj vezi vremena i prostora i definiše ga kao „suštinsku uzajamnost vremenskih i prostornih odosa, onako kako su oni umetnički dati u književnosti“ (Bahtin 1989: 245). Hronotop je u romanu važan za oblikovanje sižea, a može se razumeti kao „žanrovska odrednica i formalno-sadržajna kategorija u kojoj

prostorna i vremenska obeležja formiraju osmišljenu celinu“ u kojoj odstupanje od vremena ili prostora narušava strukturu tog dela (Ibid: 194). Razmišljajući o poziciji autora u delu koje piše, Bahtin ističe da autor ostaje izvan sveta reprezentovanog u svom delu. Tu spadaju i autobiografije i ispovesti. Bahtin obrazlaže da „ako pišem o događaju koji se upravo zbilo, onda sam ja kao kazivač tog događaja izvan vremena i prostora u kojem se događaj desio [...]. Reprezentovan svet, bez obzira koliko bio realističan i istinit, se ne može nikada hronološki poistovetiti sa realnim svetom koji se reprezentuje, u kojem se nalazi autor književnog dela“ (Bahtin 1973: 256, prema Harris 1990: 16).

Zajedničko svojstvo autora autobiografskih dela jeste „opsesivna preokupacija hronološkim aspektom vremena“ (Pike 1976: 327). Profesor Pajk (Burton Pike) daje dva objašnjenja za tu preokupaciju: „jedno je psihološko unutar pojedinca, a drugo je uloga igrana od strane kulture u determinaciji koncepcije vremena pojedinca i njegovog osećaja sebe“ (Ibid.). Pajk ističe da sve kulture nemaju jednako poimanje vremena i njegovog odnosa sa životom. Autobiograf koji nije okovan konvencijama svoje kulture poseduje svesno, univerzalno i intuitivno razumevanje (Ibid.).

Teoretičar Luis Renza (Louis Renza) u eseju „The Veto of the Imagination: A Theory of Autobiography“ sagledava autobiografsku temporalnost i odnos autobiografskog subjekta sa prošlošću. On ističe da „autobiografski tekst obično manifestuje piščev spontani, ironični ili eksperimentalni pokušaj da iznese svoju prošlost u sadašnji narativni projekat“ (Renza 1977: 3). Autobiograf u činu pisanja jasno oseća da izostavlja fakte iz života i ne uspeva da prezentuje „celokupnost ili složenost kada diskurs od njega zahteva da uredi događaje u vremenskom redosledu“ (Ibid.). Renza ističe da se piščevo iskustvo prošlosti prezentuje u narativu samo u svetlu budućnosti. „Autobiografija je piščev pokušaj razumevanja sadašnjosti, a ne svoje prošlosti“. Prošlost je ukorenjena u sadašnjosti i tek se kroz nju da razumeti, objasniti, i dobiti smisao od „beznačajnih podataka“ (Ibid.).

U brojnim studijama narativ se povezuje sa konstrukcijom autobiografskog identiteta, pri čemu ključnu ulogu igra vreme, kao struktura i kao objekat konstrukcije (Brockmeier 2000: 51). U autobiografskom procesu konstruiše se identitet u kojem pojedinac razumeva sebe u vremenu. Brokmajer izdvaja „šest različitih narativnih

modela autobiografskog vremena: linearni, cirkularni, ciklični, spiralni, statični i fragmentarni model“ i ističe da se „u pripovedanju života koriste klasični vremenski modeli prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kao i različiti redosledi prirodnih, kulturnih i individualnih procesa“ (Ibid.). Način na koji koristimo vreme u narativu očituje našu individualnost. Kako „nijedan aspekt ljudske realnosti ne postoji bez temporalne dimenzije“ (Ibid: 51), a to je najočiglednije u autobiografskom diskursu, formi u kojoj oblikujemo vreme našeg života, tako autobiografsko sećanje povezuje događaje u model ‘prošlost – sadašnjost’ koji se usmeravaju ka budućnosti. Autobiografije su dinamički višeslojni temporalni procesi. Retke su one autobiografije koje su okrenute samo prema prošlosti. Temporalni modeli se u autobiografskom procesu konstantno menjaju, što znači da priča može da skače iz prošlosti na budućnost, ili se vraća nazad u sadašnjost (Ibid: 56). „Svi narativi o mojoj prošlosti su uvek i priče o sadašnjosti, kao i priče o budućnosti“ (Ibid.). Lični narativi o prošlim iskustvima se skoro uvek pripovedaju iz ugla sadašnjosti. Elinor Ochs i Liza Keps (Elinor Ochs, Lisa Capps) ističu da se često događa da narator, referišući na prošle događaje prelazi na sadašnje vreme, takozvani istorijski prezent. Narator pri tome prebacuje „deiktički lokus priče sa tamo i tada na ovde i sada. Taj se proces naziva transpozicija“ (Ochs and Capps 1996: 25). Pripovedanje pri tome postaje življe i zanimljivije. Upotreba takve retoričke strategije postaje konstantna težnja naratora, jer događaji ne žive u prošlosti, već oni stalno preokupiraju pripovedačevu svest, pri čemu narator u sadašnjost premešta i svoje emocije kao da se događaj odvija ovde i sada. Na taj se način značenje prošlosti vezuje za sadašnjost i za brige i konflikte u vezi sadašnjosti i budućnosti (Ibid.).

U savremenim teorijama autobiografskog žanra naglasak se stavlja na pitanja narativnosti i aspekta prezentovanja selfa. Francuski filozof Žorž Gizdorf (Georges Gusdorf) situira autobiografiju u svoj kulturni trenutak. Prema Gizdorfu, autobiografija zahteva samosvest koja je svojstvena zapadnoj civilizaciji. Gizdorf u istoriji autobiografije vidi razvoj pojedinca u kojem on stiže do samospoznaje. Kroz samorefleksiju i dijalog sa sobom autor se udaljava od drugih pri čemu se otkriva njegova skrivena strana. Za Gizdorfa autobiografija ima antropološko značenje i najpre služi kao dokument života, dok je njena književna funkcija tek drugostepena. Autobiografija za Gizdorfa jeste „drugo sagledavanje iskustva, koje nosi više istine od prvog, jer ono uključuje i svest o njemu“ (Olney 1998: 344). Gizdorf pravi razliku

između dnevničkog žanra i autobiografije, i zaključuje da autobiograf pravi distancu u cilju sagledavanja sebe. U njegovoj teoriji autobiografija se sagledava kao otvorena mogućnost otkrivanja i rekonstrukcije selfa. Prema Gizdorfu, put traganja za značenjem proživljenog života je izvorište autobiografije i njeno jezgro. „Autobiografija je ogledalo u kojem pojedinac reflektuje sliku o sebi“ (Gusdorf 1956: 33). „Stvoriti i u stvaranju biti stvoren“ (Ibid: 44).

Za Rikera, narativ i temporalnost su usko povezani. Vreme ne predstavlja samo deo narativa, već se njegovo razumevanje povezuje sa odnosom koji ljudi imaju prema vremenu. Rikerovo shvatanje temporalnosti se jednostavno može izložiti u stavu: „ljudsko vreme je ispričano vreme“, odnosno „vreme postaje ljudsko u onoj meri u kojoj je organizovano na pripovedački način“ (Ricoeur 1983, 1984, 1991). Glavna karakteristika vremena prema Rikeru je disonanca, vreme je podeljeno na prošlost, sadašnjost i budućnost. Pol Kobli (Paul Copley, 2001) deli vreme na dve kategorije i obrazlaže da postoje dve vrste temporalnosti: objektivno i subjektivno vreme. Objektivno vreme je univerzalno, dok je subjektivno vreme ono kako ga doživljavaju ljudi u svojim životima. „Objektivno vreme se ne može izmeriti niti konceptualizovati bez čovekove subjektivnosti, u isto vreme subjektivno vreme ne može postojati bez reference prema objektivnom vremenu. Dva vremena su povezana sa ljudima u neraskidivoj vezi i u toj tački nastupa narativ“ (Ricoeur prema Copley 2001: 17). Rikerovo shvatanje temporalnosti bliže je razumevanju koje podrazumeva očekivanja i sećanje, umesto uobičajenog shvatanja vremena kao serije linearno uređenih događaja: „čitanje kraja na početku i čitanje početka na kraju“. Ovde je naglašen krajnji ishod narativa i tvrdnja da su sukcesivne radnje, misli i osećanja u narativu određeni iščekivanjem zaključka, te da kraj omogućava pogled unazad na radnje koje su dovele do njega (Ricoeur 1981: 170 prema Copley: 19).

U narednom odeljku ćemo razmotriti primer evokacije prošlosti uz sredstvo kasnog uviđanja.

6.6.4. *Nachträglichkeit* i narativ

Sada ćemo se osvrnuti na jedan od sredstava analize narativa i evokacije prošlosti i trenutka⁸⁸ u istraživanju – Frojgov koncept *Nachträglichkeit*⁸⁹, koncept koji podrazumeva rekonstrukciju događaja u svetlu onoga što nismo znali u datom trenutku, već smo naknadno saznali i vraćanje na prošle događaje koji se čine značajnim iz perspektive sadašnje svesti „kasnim uviđanjem“ (King 2000: 11-22). To je čin sećanja koji pruža mogućnost reinterpetacije. Narativna rekonstrukcija života pruža mogućnost za ponovnu analizu i interpretaciju događaja koji bi u tom trenutku bili prepoznati kao ciljevi da su bili anticipirani i zato su autobiografski narativi rekonstrukcija životnih epizoda u svetlu onoga što je naratorima bilo nepoznato u datom trenutku, osvetljavajući zbivanja koja se sada iz kasnije perspektive prepoznaju kao značajna (Ibid. 21-2). U tom smislu se čitanje romana prvi put uz anticipaciju razvoja zapleta dovodi u vezu sa doživljavanjem životnih epizoda: „to je proces analogan subjektu koji prvi put doživljava svoj život bez beneficije kasnog uviđanja [...]. U slučaju autobiografskog pripovedanja, međutim, narator zna šta se sledeće dogodilo, kako se zaplet razvio i angažovan je u sličnom procesu rekonstrukcije i interpretacije [kao čitalac koji ponovo čita isti roman]“ (Ibid: 22).

Navešćemo segment narativa gde sagovornica sagledava svoj život iz današnje perspektive i uviđa da je trebalo drugačije činiti:

MB: Van-e olyan az életben, amit most másképpen, most visszanézve másképpen csinálna?

IP: Sokmindent másképpen csinálnák, sokmindent másképpen csinálnák, sokmindent. Mondtam, hogyha ebből az ésből egy kicsi lett volna, fele bár, akkor egész másképp csináltam volna. Mindenkinek mondtam, hogy húsz éven alul ne menjen férjhez senki. Hát a legszebb, akkor kezdtem lánykodni. S akkor volt vasárnap délután kistánc, este nagytánc. És akkor anyám abban az időben nagyon beteg volt, ha ő rosszul volt vasárnap este, én nem mehettem a táncba, pedig volt bácsim, két évvel idősebb, há mondom a bátyámmal elmegyek. – „Nem, ha én nem mék, te se mész“. Vasárnap délután elmentem a faluba: - „De sötét előtt haza gyere“.

⁸⁸ „Trenutak“ i „naracija“ su komplementarni činioici: „činom memorije ili anticipacije narativ može povratiti pun doživljaj trenutka“ (Paul de Man 2000: 227-8).

⁸⁹ Koncept *Nachträglichkeit* („odložena akcija“ ili „odloženo delovanje“) je često korišćen kod Frojda, ali nikada nije razvijen u konzistentnu teoriju. Jean Laplanche je ovaj termin preveo na engleski kao „afterwardness“ („naknadnost“) (King 2000: 11).

KB: Akkor úgy volt, most szavadba vágok, a táncba úgy ment, hogy ő ment a legényvel táncolni, s a mama ült vele és nézte kivel táncol.

IP: Két sorba mamák ültek a táncba, hát persze.

KB: Azért, ne haragudj, hogy a szavadba vágtam...

IP: Há nem haragszom, hát így volt. Ha egy kicsit elidőztem a barátnőmmel, akkor levettem a szandált, és hazáig szaladtam, mert sötét előtt otthon köllött legyek. Nem volt szabad, hogy sötétig. Most meg este mennek el kilenc, tíz órakor, s éjfél után mennek haza, és ez mind normális mostan. Ó, nem is volt szabad mondom kilenc, tíz óráig. Még a táncba, hát úgy szerettem táncolni, nem volt szabad elmenjek, hogyha anyám beteg volt. Nagyon szerettem táncolni, és nem bírtam kihasználni. Na most azért kihasználom. Vannak ezek a teadélutánok, és akkor ott kitáncolom magam. Nem tudok ülni, hogy ha hallom a zenét, nem bírok ülni.

MB: Teadélután, ugye?

IP: Igen teadélutánok vannak. Azok nagyon szépek. Már a tévébe is látom többfele mutassák, hogy ilyen teadélután milyen szép mulatságok vannak, hát ez igazán szép.

MB: Itt a faluba?

IP: Itt is a faluba, s akkor jönnek hozzánk vendégek, s azokhoz mi is elmegyünk, Székely, Vojlovica, Debelács, Muzsla ide mind járunk, s azok is jönnek ide, de mindenki azt mondja, hogy itt nálunk a legszebb.

*

MB: Sada kada se osvrnete unazad, da li ima nečega što biste drugačije radili?

IP: Mnogo toga bih drugačije radila, mnogo toga bih drugačije radila, mnogo toga.

IP: Rekla sam, da sam imala malo više od ove pameti, barem pola, onda bih sasvim drugačije uradila, ali no. Svakome sam rekla da se pre dvadesete godine niko ne uda. Pa najbolje.. tada sam postajala devojčurak. I onda je posle podne bila mala igranka, uveče velika. I onda u to vreme moja majka je bila bolešljiva, i kada je bila loše, ja nisam mogla u nedelju da idem na igranku, a imala sam brata, dve godine starijeg, pa kažem, idem sa bratom. – „Ne, ako ja ne idem, ni ti ne ideš“. U nedelju posle podne sam otišla u selo: - „Ali pre mraka dođi kući“.

KB: Tada je bilo tako, sada ti upadam u reč, na igranku se išlo tako da je ona išla sa momkom na ples, a mama je sedela pored nje i gledala s kim pleše.

IP: U dva reda su mame sedele na igranci, pa naravno.

KB: Zato, mislim nemoj se ljutiti što sam ti upala u reč, ali...

IP: Ne ljutim se, pa tako je bilo. I ako sam se malo zadržala sa drugaricama, onda sam skinula sandale i trčala do kuće, jer treba da budem kući pre mraka. Nije smelo do mraka. A sada odu uveče u 9-10, i vrata se posle ponoći, i to je sve sada normalno. O, nije ni smelo do 9-10. Još na ples, pa tako sam volela da plešem, nisam smela da idem kada je majka bila bolesna. Mnogo sam volela da plešem, i nisam mogla da iskoristim. E zato sada koristim. Ima ovih poslepodnevnih čajanki i tamo se naigram. Ne mogu da sedim kada čujem muziku, ne mogu da sedim.

MB: Poslepodnevne čajanke?

IP: Da, ima poslepodnevnih čajanki. One su mnogo lepe. Već i na tv-u vidim prikazuju kako je lepa ova poslepodnevna čajanka, ima zabava, pa to je zaista lepo.

MB: Ovde u selu?

IP: I ovde u selu, i onda dolaze kod nas gosti, a i mi idemo kod njih, Skorenovac, Vojlovica, Debeljača, Mužlja, tamo idemo, a i oni dolaze kod nas, ali svako kaže da je ovde kod nas najlepše.

Sagovornica rekonstruiše događaje iz života kroz pamćenje pripovedajući o prošlim epizodama. Pri tome ona interpretira i evaluira svoj životni put iz sadašnje perspektive, te intenzifikuje svoj iskaz uz trostruko ponavljanje „Mnogo toga bih drugačije uradila“. Kolet Grendžer (Colette Granger) ističe da naratori sagledavaju događaje koji su se nekada desili, u vremenu pre čina naracije, te postavlja pitanje ko interpretira i kako se interpretira: da li narator kazuje događanja koja su se zbilila u prošlosti iz ugla sadašnjosti ('after-the-fact' time), ili se pripoveda onako kako su se događaji zbili u datom trenutku prošlosti na način na koji ih je izvorni učesnik doživeo? „Kada se sećam, bilo da zapisujem ili kazujem svoja sećanja (ili se samo prisećam), da li se sećam onako kako su se događaji zbili, ili ih rekonstruišem kasnim uviđanjem?“ (Granger 2011: 63). Grendžer zaključuje da je koncept *Nachträglichkeit* mogući odgovor na to pitanje, koncept koji opisuje vreme nakon zbivanja događaja sa kojim se možemo poistovetiti jedino kroz čin kasnog uviđanja. *Nachträglichkeit* govori o korisnosti narativa u psihoanalitičkom smislu, kao i važnosti razumevanja da narativ funkcioniše na dvostrukoj ravni: jedna je ravan naratora nakon zbivanja, a druga je ravan izvornog učesnika događaja (Ibid.). „Kakav god diskursni metod koristio kao čitalac, sada, 'Ja' u

trenutku čitanja, nisam isti kao 'Ja' koje je inicijalno doživio događaj. To jednim delom znači da postoji nešto više u svakoj priči – a deo toga „više“ je u naratoru i u čitaocu, od kojih svaki takođe čita iz javne i privatne tačke – istorijski, društveno i lično“ (Ibid: 63-4).

Sagovornica sada uviđa da je trebalo drugačije postupiti i da bi drugačije činila da može vratiti vreme unazad. Njen iskaz „da sam imala malo više od ove pameti, barem pola, onda bih sasvim drugačije uradila“, odraz je kajanja. Kajanje je istovremeno i emocionalni i kognitivni fenomen koji podrazumeva osećanje nelagodnosti i nezadovoljstva, kao i razmišljanje o propustima i nepromišljenim odlukama, samoosušivanje zbog lošeg ishoda stvari, uz reviziju, 'prepravku' i ponovno modelovanje selfa kroz analepsu ili flešbek (eng. *flashback*). Karlin i Keps (Carlin and Capps) zaključuju da je kajanje drugačije emotivno stanje svesti od razočaranja i obrazlažu da se pojedinac „prilikom kajanja fokusira prvenstveno na ishod, dok u slučaju žaljenja fokus je na akcijama [iz kojih proizilaze ishodi]. Takve akcije se mogu žaliti čak i ako ne rezultiraju negativnim ishodom“ (Carlin and Capps 2009: 227). Gilbert et al. navode da je kajanje negativno osećanje zasnovano na kognitivnom modelu, koje doživljavamo nakon spoznaje da je negativni ishod naše trenutne situacije rezultat sopstvenih postupaka i lične odgovornosti, te da je „samoosušivanje kritički element koji razlikuje kajanje od bliskog osećanja razočaranja“ (Gilbert et al. 2004: 346). Autori Karlin i Keps takođe primećuju da „sposobnost ljudi da zamišljaju moguće ishode leži u osnovi fenomena kajanja“ (Carlin and Capps 2009: 227). Sagovornica u narativu izlaže da je nakon smrti supruga, preduzela nešto da ispravi propušteno i nadoknadi izgubljene godine. Danas se ona fokusira na sebe, na odlazak na čajanke na kojima može nadoknaditi propuštene igranke iz mladosti, koje njenom životu daju smisao. Ilonka je sada udovica i njen život tek danas dobija drugačiji smisao, što se najbolje ispoljava na poslepodnevnim čajankama. U kodi, koju izlaže posle raspleta, sagovornica se vraća u prezent kako bi izložila sadašnju situaciju, a referisanjem na svoja osećanja evaluira se događaj kao važan: „Mnogo sam volela da plešem, i nisam mogla da iskoristim. E, zato sada koristim. Ima ovih poslepodnevnih čajanki i tamo se naigram“. Njena prošlost je motivisala želju da promeni sadašnjost i odredi ciljeve za budućnost. Prošlost je fiksirana, nepromenljiva, no njena budućnost je još nepoznata i

podrazumeva projektovanje unapred. Ono što ostaje je anticipacija jedne bolje budućnosti u kojoj može ostvariti sebe, u kojoj je sve moguće.

U narednom poglavlju ćemo sagledati problem temporalnosti u Ženetovoj narativnoj teoriji. Osvrnućemo se na Ženetove nivoe narativnog teksta, a zatim ćemo sagledati Ženetovu klasifikaciju naracije.

6.7. Ženetova teorija pripovedanja

U ovom poglavlju ćemo dati pregled naratološke teorije francuskog teoretičara Žerara Ženeta. Osvrnućemo se na Ženetove koncepte pripovedanja: redosled, trajanje, učestalost, način (modus) i glas, sa posebnim osvrtom na pojmove pripovedni tekst, priča i naracija. Najpre ćemo razmotriti odnos fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova, kao i primenu narativne analize na različite vidove narativnog teksta.

6.7.1. Razdvajanje fikcionalnih i nefikcionalnih žanrova u analizi diskursa

Termin naratologija, *narratologie*, prvi koristi francuski teoretičar bugarskog porekla, Cvetan Todorov (Tzvetan Todorov), 1969. u knjizi *Grammaire du Décaméron* (Genette 1988: 7). Todorov ovaj termin primenjuje za strukturalnu analizu pripovedanja, kao nov pristup pripovednom tekstu koji uvode francuski strukturalisti pedesetih, šezdesetih godina XX veka, Vladimir Prop (Vladimir Propp, 1928), Cvetan Todorov (Tzvetan Todorov, 1969), Klod Levi Stros (Claude Levi-Strauss, 1976), Rolan Bart (Roland Barthes, 1966), Alžirdas Žilijen Grimas (Algirdas Julien Greimas, 1966), Žerar Ženet (Gerard Genette, 1967-70), Klod Bremon (Claude Bremond, 1973). Naratologija se najpre oslanjala na ruski formalizam formulisani 20-tih godina i Propov pojam funkcije u knjizi *Morfologija bajke*, kao i na antropološke radove Klod Levi Strosa. Ideje ruskog folkloriste Vladimira Propa po kojima sve bajke sadrže iste funkcije određene prema najmanjim strukturalnim elementima kompozicije bajke, usvajaju francuski naratolozi, koji model narativnih istraživanja vide u formalnim svojstvima teksta, a ne u njegovim tematskim jedinicama.

Ruski formalisti prvi predlažu dvojnost fabule i sižea. Umesto formalističke opozicije fabule i sižea, Ženet ističe odnos priče, pripovedanja i pripovednog teksta.

U knjigama *Diskurs pripovedanja* i *Novi diskurs pripovedanja (Narrative Discourse: An Essay in Method, Narrative Discourse Revisited)* Ženet daje sistematičnu teoriju narativa uz primenu analize Prustovog romana *Traganje za izgubljenim vremenom*. Ženet odgovara na pitanja šta je narativ, šta je naratologija, i ispituje osnovne kategorije narativnog teksta; istražuje *vreme* kao složen aspekt narativnog pripovedanja; ispituje redosled priče – kategorije analepsu i prolepsu; trajanje – odnos vremena pripovedanja i vremena o kome se pripoveda; i frekventnost – koja se odnosi na učestalost ponavljanja istog događaja. Kategorija *načina* ispituje narativno predstavljanje i perspektivu pripovedanja, odnosno fokalizaciju, a koncept *glasa* istražuje odnos između lica koje pripoveda i onoga o čemu pripoveda, kao i odnos naratora i čitaoca.

Ženet izlaže osnove svoje teorije i ističe da pojam pripovedanja ima tri značenja, tri različita aspekta narativnog teksta za koje koristi pojmove *récit* (siže), *histoire* (story, fabula), *narration* (diskurs, pripovedanje). Prvo je priča – *récit* u značenju koji odgovara formalističkom pojmu *siže*, drugo je priča kao ekvivalent formalističkoj *fabuli* i treće je pripovedanje. Prvo značenje podrazumeva da je naracija pripovedanje stvarnih ili fikcionalnih događaja sa naglaskom na redosledu događaja i opisom načina njihovog povezivanja, drugo je „usmeni ili pisani diskurs u kome se opisuje jedan događaj ili niz događaja“, a treće značenje je pripovedanje kao čin naracije, kada lice kazuje priču. Ženet predlaže da se umesto podele na dva aspekta fabule i sižea uvedu ovi pojmovi koji bi odredili tri aspekta narativnog teksta. Za Ženeta tri aspekta čine nerazdvojivu celinu i mogu se samo na teorijskom nivou definisati kao zasebna značenja, ali ne i u samom pripovednom tekstu.

Naratologija, prema, Ženetu je posebna književno-teorijska disciplina koja proučava formalna ili tematska svojstva „svake vrste teksta, fikcionalnih ili drugih vrsta“ i zapaža da je naratološka analiza dugo bila metod za istraživanje isključivo fikcionalnih narativa (Genette 1990: 755). U članku „Fictional Narrative, Factual Narrative“ Ženet ispituje privilegovani status fikcije u *limitiranoj naratologiji* (eng. *restricted narratology*) i smatra da su fikcionalni tekstovi u analizi uzeti kao prestižni „model za sve narrative“ bez primene metode na druge nefikcionalne domene. Ženet daje primere teoretičara

Pola Rikera (Paul Ricoeur), Hajdena Vajta (Hayden White), Pola Vejna (Paul Veyne), koji su narativnu analizu teksta primenili na istorijski diskurs, no „iz ugla drugih disciplina, kao što su filozofija temporalnosti, retorika, epistemologija“ (Ibid: 755-6).

Ženet ističe da književni narativ ne mora nužno biti fikcionalan, te predlaže da se pojam narativa proširi na „sve oblike literarnog predstavljanja“, na narative bilo koje vrste i postavlja pitanje da li može uopšte postojati potpuno fikcionalno delo, ili pak u celini nefikcionalno. On ne ide dalje u analizi diskursa nefikcionalnih žanrova, jer bi to zahtevalo detaljne studije raznih disciplina, već ispituje različite odnose faktualnih i fikcionalnih tekstova prema priči, želeći da utvrdi one osobine koje pripovedni tekst čine verodostojnim, istinitim, a s druge strane fikcionalnim, izmišljenim (Ibid: 756-7). Ženet ovde suprotstavlja dva modela narativnih istraživanja: tematski i drugi, koji sam formuliše - formalistički (načinski). Formalistički ispituje formalne karakteristike dela, način na koji je priča reprezentovana, ne uzimajući u obzir sadržaj i značenje teksta.

6.7.2. Ženetov pristup narativnom tekstu

Žerar Ženet razvija narativnu teoriju koja se i danas može smatrati osnovom naratološke i postklasične temporalne analize. U odnosu na starije naratološke teorije, on razvija nov strukturalistički pristup i revolucionarni preokret u naratologiji. Ženet svoju teoriju izlaže u delima *Figure I-V* (*Figures I*, 1966, *Figures II*, 1969, *Figures III*, 1972, *Figures IV*, 1999, *Figures V*, 2002) u kojima su iznete osnove njegove naratologije. Najuočljivije u njegovoj teoriji je podela na poglavlja *Redosled* (eng. *Order*), *Trajanje* (eng. *Duration*), *Frekventnost* (eng. *Frequency*), *Modus* (eng. *Mood*) i *Glas* (eng. *Voice*). Prva tri poglavlja izlažu vremenske odnose između vremena pripovedanja i vremena priče o kojoj se pripoveda. Četvrto, *Modus* tiče se modaliteta, odnosno forme i stepena narativne reprezentacije, dok se peto, *Glas* odnosi na narativne situacije, na odnos između naratora i čitaoca, i naratora i priče.

6.7.2.1. Fokalizacija

Ženetov koncept fokalizacije izazvao je, kako sam zapaža, isuviše veliku pažnju teoretičara, Mike Bal (Mieke Bal 1977, 1981), Šlomit Rimon Kenan (Shlomith Rimmon-Kenan 1983), Simora Četmena (Seymour Chatman 1986). U ovo odeljku ćemo se fokusirati na Ženetov originalni koncept fokalizacije, izostavljajući premise drugih teoretičara.

Ženet izlaže razlikovanje doživljaja i verbalizacije doživljaja u pripovedanju u prvom licu, te smatra da je važno postaviti dva pitanja 'ko govori' i 'ko vidi', koncept koji je u tradicionalnoj naratološkoj terminologiji poznat kao „tačka gledišta“ (eng. *point of view*) i koji je „od kraja devetnaestog veka najviše proučavan od svih pitanja koja se tiču narativnih tehnika“ (Genette 1980: 186). Koncept tačke gledišta, 'ko vidi' kao vizuelna metafora, bio je uzrok mnogih konfuzija u tradicionalnoj naratologiji, stoga Ženet predlaže termin fokalizacija. Pripovedni tekst može imati različite aspekte pripovedanja, ili narativnog fokusa, i razlikuje se prema stepenu informacija koje narator ima o likovima, te Ženet predlaže njegova tri vida:

- prvi je kada pripovedač zna više nego lik, i tada govori o *nultoj fokalizaciji* ili *nefokalizovanom pripovedanju*
- kada pripovedač zna isto koliko i lik govori o *unutrašnjoj fokalizaciji* (eng. *internal focalization*), gde je „nativ fokusiran kroz svest lika“ (Culler 1980: 10). Unutarnja ili interna fokalizacija je situacija gde narator govori ono što zna lik, dok za razliku od toga, naracija u prvom licu jednine može otkrivati više od znanja junaka, na primer kada narator zna više od svoje mlađe verzije. Fokalizacija je uočljiva kod naratora u proleptama, kada se izlaže ono što će se tek desiti u priči. Interna fokalizacija može imati dva vida: a) fiksnu, kanonskog tipa, kao u *Ambasadorima* gde sve prolazi kroz perspektivu Lamberta Stretera ili b) varirana, za koju Ženet navodi primer *Madam Bovari*, gde se fokalizacija prenosi kroz različite likove (Genette 1980: 189).
- treći vid je kada pripovedač zna manje od lika, tu govorimo o *spoljnoj fokalizaciji* (eng. *external focalization*), gde je fokus na junaku, umesto kroz njega; ne saznajemo njegova unutarnja dešavanja i misli.

Ženetova učenica Mike Bal (hol. Mieke Bal, 2000) delimično modifikuje njegov naratološki model ukazujući na to da svaki pripovedni tekst poseduje fokalizatora, ali da se oni razlikuju prema agentu koji vidi. Ona smatra da se nefokalizovani narator i unutarne fokalizovani narator ne razlikuju po tome 'ko govori', već 'ko vidi'. 'Ko vidi' je fokalizator, a 'ko govori' je narator. Shodno tome, razlika se očituje u agentu koji vidi. Na taj način se uključuje novi element u narativni niz, agent – fokalizator (eng. *focalizer*) kao posrednik između junaka i čitaoca i time nudi pozicija gledanja čitaocu, te se rasvetljava konfuzni koncept tačke gledišta tradicionalne naratologije, i omogućava analiza različitih pozicija subjekta naracije. „Kada izgleda da spoljašnji fokalizator pozajmljuje fokalizaciju unutrašnjem fokalizatoru, zapravo se daje jedno viđenje unutrašnjeg fokalizatora unutar sveobuhvatnog viđenja“ (Bal 2000: 132).

6.7.2.2. Glas

Ženet razlikuje tri nivoa narativnog teksta: *priča, narativ i naracija (histoire, récit, narration)*, a unutar njih manje elemente. Krenuo je od narativnih instanci: autor – pripovedač – lik kako bi preko njih klasifikovao pripovedačke podele oblikujući naratološke veze različitih tipova međusobnih odnosa, pa tako možemo govoriti o:

- autobiografskom odnosu koji objedinjuje identitet autora, pripovedača i lika;
- biografskom u kome je identitet autora i pripovedača dat, ali ne postoji identifikacija sa likom (Genette 1980: 248).

Ženet razlikuje dve vrste pripovedanja, ono u kojem narator nije prisutan u priči koju pripoveda, i ono u kojoj je narator jedan od protagonista priče. Ovu naraciju Ženet naziva homodijegetičkom naracijom. Ovde govorimo o dve potkategorije; u slučaju prve, narator je glavni junak priče u kojoj se svi događaji dešavaju u vezi sa njim. Tada govorimo o *autodijegetičkom pripovedaču* (Genette 1980: 245). Druga kategorija je slučaj kada je narator sporedni lik, posmatrač događaja o kojima priča. U autobiografskom diskursu, pripovedač i lik su jedna osoba. Brockmayer navodi da je autodijegetičko pripovedanje jedno od glavnih svojstava autobiografskog pripovedanja: „Druga karakteristika autobiografskog narativa je ta da se svi događaji odvijaju oko protagoniste“, oko jednog lika, jednog selfa i „njegovih postupaka, misli, osećanja, sećanja i namera“ (Brockmeier 2000: 59).

Žerar uvodi distinkcije u zavisnosti od stepena učestvovanja odnosno neučestvovanja u priči na *homodijegetičko i heterodijegetičko pripovedanje*, te na osnovu narativnog nivoa razlikuje *ekstradijegetičko i intradijegetičko pripovedanje*. Ženet tvrdi da razlikovanje pripovedanja na naraciju u prvom ili trećem licu nije dovoljno precizno i ukazuje na to da se klasifikacija vrši iz perspektive učestvovanja ili neučestvovanja u priči koja se pripoveda (Genette 1980: 245). Tako, prema Ženetu u:

- *homodijegetičkom pripovedanju* narator učestvuje u priči koju pripoveda. Homodijegetička naracija je pripovedanje u prvom licu. U ovom vidu pripovedanja narator i lik su identični, ali autor nije nijedan od njih;
- u slučaju da je narator ujedno i junak koji ima glavnu ulogu u priči, pripovedanje je *autodijegetičko*, no ono nije stvarna autobiografija, već vrsta pseudo autobiografije;
- *heterodijegetička naracija* je pripovedanje u trećem licu u kojoj nema identifikacije nijedne instance. (Ibid.)

Dalje Ženet razvija ovu podelu na osnovne tipove statusa pripovedača (Ibid: 248):

- *Ekstradijegetičko-heterodijegetička* paradigma je narator prvog nivoa koji pripoveda priču u kojoj se ne pojavljuje;
- *Ekstradijegetičko-homodijegetička* paradigma, u kojoj pripovedač prvog nivoa pripoveda sopstvenu priču;
- *Intradijegetičko-heterodijegetička* paradigma pripovedač drugog nivoa priče u kojoj se ne pojavljuje;
- *Intradijegetičko-homodijegetička* paradigma pripovedač drugog nivoa koji pripoveda sopstvenu priču.

Shodno tome, narator prvog stepena se označava kao *ekstradijegetički narator*, a narator drugog stepena je *intradijegetički narator*. Svi dalji pripovedači se nazivaju *metadijegetičkim naratorima*.

U svojoj teoriji Ženet razlikuje četiri tipa naracije zasnovanim na pripovdačevoj poziciji u odnosu na priču:

- *Naknadnu ili ulterioarnu* (eng. *ulterior narration*)
- *prethodnu ili anteriornu* (eng. *anterior narration*)
- *simultanu* (eng. *somultaneous narration*)
- *umetnutu* (eng. *intermittent narration*)

Kako bi se prepoznao tip anahronije, najpre je potrebno odrediti odnos pripovedanja i događaja. „Ne čini mi se da je temporalna situacija narativa a priori drugačija u fikciji nego drugde: faktualni narativ je takođe upoznat sa naknadnom (ulterioarnom) naracijom (koja je ovde, kao u fikcionalnom narativu najčešća), anteriornom, prethodnom naracijom (profetičkom, anticipacijskom), simultanom naracijom (reportažnom), pa čak i umetnutim pripovedanjem, kao što je slučaj u dnevniku“ (Genette 1990: 763-4). Naknadna naracija je najčešći vid; u njoj se pripovedaju zbivanja nakon što su se dogodila u prošlom vremenu. On može pripovedati o vremenu iz veoma bliske ili sasvim daleke prošlosti vraćajući se na početak priče. Anteriorna naracija se najčešće označava budućim vremenom i ona podrazumeva pripovedanje pre dešavanja događaja. Često se ovim vidom pripovedanja nešto predviđa ili se pretpostavljaju mogući kauzalni ishodi nekog događaja. U simultanoj naraciji trajanje pripovedanja je skoro identično u vremenu sa samim kazivanim događajem, no i ovde je pripovedanje u neznatnom kašnjenju u odnosu na radnju. Simultana naracija može takođe sadržati anahronije vraćajući se na prošlost ili u budućnost. Umetnuta naracija je karakteristična za epistolarni ili dnevnički žanr i podrazumeva ubacivanje narativa između momenata radnje.

6.7.2.3. Ženetova naratološka analiza vremena – redosled, trajanje, učestalost

U analizi narativnog teksta Ženet polazi od narativnog vremena i razvija teoriju temporalnosti u okviru koje razlikuje tri glavne vremenske kategorije u organizaciji narativa. Pri tome on primećuje da događaji imaju različito vreme trajanja u priči i u narativnom diskursu, te da se kratki događaji mogu odvijati usporeno u tekstu, i obrnuto, kada dugi vremenski periodi mogu da prođu neočekivanom brzinom, a da ih

narator pripoveda brzo, u sažetoj formi. To znači da je pripovedanje dvostruko temporalno (Genette 1980: 33, 235), da pripovedni tekst traje u dve temporalne ravni: jedna je vreme priče, gde su događaji poređani redosledom stvarnog događanja. „Dvostruku temporalnost nemački teoretičari određuju kao *erzählte Zeit* (vreme priče) i *Erzählzeit* (vreme pripovedanja), što je tipična karakteristika ne samo kinematografskog narativa, već i usmenog“ (Genette 1980: 33). U ovom odeljku ćemo razmotriti Ženetove kategorije vremena: redosled, trajanje i učestalost.

6.7.2.3.1. Redosled

Istraživanje temporalnog redosleda pripovednog teksta ima za cilj da uporedi redosled po kome se događaji ili temporalni segmenti uređuju u narativnom diskursu sa redosledom u priči (Ibid: 35). Ženet vreme priče, vreme o onome o čemu se pripoveda naziva *dijegetičkim vremenom*. Druga ravan je narativno vreme ili vreme sižea, te se redosled događaja u narativnom diskursu ne podudara uvek sa redosledom u priči. Ženet ovu vremensku kategoriju naziva *anahronijom* kojom se razbija hronologija priče (Ibid: 36) i kojom se autor, narator ili lik oslobađaju od temporalnih stega u priči. Anahronija unosi disonancu između temporalnog niza u narativu i vremenskog okvira naracije. Govoreći o autobiografskom diskursu možemo reći da je njegova osnovna temporalna karakteristika *anahronija*, neusaglašenost između redosleda u priči i redosleda pripovedanja. Anahronija podrazumeva dva vida: *analepsu* i *prolepsu* (Ibid: 40). Narativni diskurs može retrospektivno vratiti događaje koji su se već desili i tada govorimo o *analepsi* – prethodno pripovedanje, pripovedanje ‘unazad’ narativnog događaja koji se odigrao pre glavnog narativa. Analepsa može da ima evaluativnu funkciju, kada iz sadašnje tačke evociramo događaje koji su prethodili događaju, te sadašnjim događajima dajemo značenje iz perspektive prošlosti. Drugi vid anahronije je *prolepsa* ili *anticipacija* – pripovedanje unapred, naknadno pripovedanje, kada se „skače“ na događaje koji će tek uslediti ili evociranje događaja koje će se tek dogoditi (Ibid.). Analepse i prolepse su kategorije koje omogućavaju razlikovanje fabule od sižea. Ženet izbegava upotrebu termina anticipacija i retrospekcija, koji „automatski evociraju subjektivni fenomen“ i odlučuje se za neutralnije termine prolepsu i analepsu, dok anahronijom označava svaki vid disonance između dva temporalna redoseda priče i narativa (Ibid.).

Vremensku udaljenost anahronije od osnovnog temporalnog niza Ženet naziva *dometom* (eng. *anachrony's reach*) i navodi da „anahronija može dosegnuti prošlost ili budućnost, udaljenu manje ili više od sadašnjosti, odnosno od trenutka u priči“ (Ibid: 48). Sama anahronija može pokriti vremensko trajanje priče, i tu vremensku dimenziju kojom se meri anahronija Ženet naziva *opsegom* ili *amplitudom* (eng. *extent*) (Ibid.).

Analepse i prolepse mogu biti različitog tipa. Prolepse se koriste sa ciljem držanja u neizvesnosti i stvaranja tenzije u vezi budućeg razvoja događaja, dok analepse vraćaju događaje donoseći nove interpretacije. Ženet navodi tri vrste analepsi i prolepsi:

- *Interna analepsa/prolepsa* (eng. *internal analepses/prolepses*), koje se tiču događaja unutar vremenskog raspona glavne priče.
- *Eksterna analepsa/prolepsa* (eng. *external analepses/prolepses*) ostaje van vremenskog okvira glavne priče.
- *Mešovita analepsa/prolepsa* (eng. *mixed analepses/prolepses*) koja ima domet pre, a na kraju posle početka glavne priče (Ibid: 49).

Ženet uvodi još dve kategorije: *Kompletna analepsa* (eng. *completing analepses*) ili vraćanje na događaje koji nisu spomenuti u glavnoj naraciji. Kompletna analepsa ima efekat iznenađenja i koristi se kada narator zadržava važne informacije da bi ih otkrio kasnije radi jačeg efekta, što je jedan od oblika *paralipse* (eng. *Paralipsis*). Narativ ne preskače vremenski period, kao u elipsi, već samo jedan element (Ibid: 51-2). *Parcijalna analepsa* (eng. *partial analepses*) je tip retrospektive koja se završava do elipse, nudeći čitaocu deo informacije bez dostizanja prvog narativa. Ženet za ovu kategoriju navodi primer *Odiseje*, kada narativ prekida retrospektivnu digresiju i preskačući nekoliko decenija vraća se na scenu u sadašnjosti (Ibid: 61-2). Još jedna kategorija je *interna ili homodijegetička analepsa*, koju Ženet naziva *repetitivna analepsa* ili prisećanje (eng. *recalls*), u kojoj se „narativ otvoreno vraća svom putu. Repetitivne analepse retko dostižu veliku tekstualnu dimenziju, one su pre narativne aluzije svoje prošlosti“ (Ibid: 54).

Ženet za *anticipaciju*, ili *temporalnu prolepsu* ističe da je ređe prisutna u narativnim tekstovima. Pripovedanje u prvom licu je najpogodnija forma za anticipaciju zbog svog retrospektivnog karaktera koji dozvoljava naratoru da zaviri u budućnost (Ibid: 67).

Ženet smatra da je autobiografski narativ forma u kojoj je moguća analiza ovog tipa narativne anahronije (Ibid: 68). I kod ovog vida anahronije, kao kod analepse, se isto može govoriti o *internoj, eksternoj* (eng. *internal, external prolepsis*), kao i *kompletnoj prolepsi*. Eksterne prolepse služe kao digresije u scenama i većinom imaju funkciju epiloga da bi nastavile logički zaključak radnje, dok „*interne prolepse* predstavljaju neku vrstu problema koje imaju analepse istog tipa: problem interferencije ili mogućeg dupliciranja između prvog narativa i narativa proleptičke sekcije“ (Ibid: 71). Ženet ovde, takođe, pravi razliku „između *kompletne prolepse* (eng. *completing prolepsis*), koja popunjava prazninu unapred, i između *repetitivne prolepse* (eng. *repeating prolepsis*), koje unapred dupliraju buduću narativnu sekciju“ (Ibid.). Repetitivne prolepse, poput analepsi istog tipa, su „retke osim u kratkim aluzijama kojima referišu unapred na događaj koji će biti ispričan“. One „imaju funkciju prisećanja, te ispunjavaju ulogu zapažanja unapred koje se izražavaju formulama poput: ‘videćemo’, ‘videće kasnije’ kojima se ukazuje na buduće događaje“ (Ibid: 73). Ženet ističe da nije s lakoćom našao primere kompletne prolepse, te da „se čini da su sve prolepse *parcijalnog tipa* (eng. *Partial*), često iznenadno prekinute, kao što su i počele,“ (Ibid: 77-8). Ženet razmatra još jedan kompleksni koncept dvostruke anahronije, koji podrazumeva proleptičke analepse i analeptičke prolepse, u formulama „dogodiće se kasnije, kao što smo već videli“, ili „to se već dogodilo, kao što ćemo kasnije videti“ (Ibid: 83). *Ahronija* (eng. *Achrony*) je posebna kategorija koja označava izostavljanje hronološke veze između priče i diskursa (Ibid: 84). Još jedna kategorija je *silepsa* (eng. *syllepsis*) koju Ženet koristi da bi označio anahronijske grupacije koje su „prostorno, temporalno ili tematski srodne“ (Ibid: 85).

Ženet zaključuje da „bi bilo uzaludno izvući definitivni zaključak samo iz analize anahronija, koje ilustruju samo jednu od konstitutivnih karakteristika narativne temporalnosti. Očigledno je da distorzije brzine doprinose emancipaciji sa narativne temporalnosti isto toliko koliko i transgresija hronološkog redosleda“ (Ibid: 85).

6.7.2.3.2. Trajanje

Ženetova analizi vremena u narativnom tekstu najpre polazi od razlikovanja vremena pripovedanja i vremena realnog trajanja nekog događaja koji se pripoveda u priči. Kategorijom trajanja se ispituje brzina pripovedanja, te se može dogoditi da se o

nekom događaju koji je trajao nekoliko dana, meseci ili čak godina, pripovedanje odvija u ubrzanom, kratkom, sažetom obliku, ili se, pak, veoma kratki događaji mogu pripovedati usporeno. Ženet uvodi kategoriju *izohronije* kojom objašnjava jednak odnos trajanja priče i trajanja pripovedanja, sa ujednačenom brzinom, bez ubrzavanja ili usporavanja, no odmah primećuje da takav narativ ne može biti moguć, osim u vidu eksperimenta i dodaje da narativ može biti bez *anahronije*, ali da mora imati određenu promenu brzine, što naziva *anizohronijom*, odnosno *ritmom* (Genette 1980: 88).

Ženet predlaže četiri kategorije narativnog tempa:

- *sumiranje*, karakteristično za dela gde se dugi vremenski periodi, dani, meseci ili godine pripovedaju u nekoliko pasusa ili stranica bez detaljnih opisa (Ibid: 95-6).
- *pauza*, u kojoj nema protoka vremena u dijegezi. Ova kategorija se određuje kao deskriptivna pauza u formi opisa ili pripovedačevih komentara (Ibid: 99).
- *elipsa*, gde se događaji u okviru dijegeze izostavljaju. Ženet razlikuje određenu i neodređenu elipsu, što zavisi od izostavljenog vremenskog perioda. Ženet razlikuje elipsu u kojoj je naznačeno vremensko trajanje, i nju naziva *određena elipsa* (eng. *definite ellipses*), dok elipsu u kojoj nije naznačeno vremensko trajanje, kategoriše kao *neodređena* (eng. *indefinite ellipses*). Iz formalne tačke gledišta, Ženet razlikuje a) *eksplicitnu elipsu*, u kojoj se označava vreme koje izostaje ili elipsa nultog stepena eliptičnog teksta, b) *implicitnu*, koja se prepoznaje prema hronološkom prekidu u narativnom kontinuitetu, i konačno c) *hipotetičku*, koja je u najvećoj meri implicitna od ostalih, te je nemoguće lokalizovati ili postaviti na neku tačku i otkriti je nakon događaja analepsom. Ženet pravi razliku između temporalne elipse i paralipse, koja se odnosi ne na izostavljanje vremena, već na namernu omisiju određenih elemenata situacije u naraciji. Ova kategorija se više uklapa u redosled, a ne u trajanje, kako pretpostavlja da se informacije koje izostaju, kasnije mogu nadoknaditi (Ibid: 106-9).

- *scena*, gde kontinuirani dijalozi omogućavaju ekvivalenciju između vremena pripovedanja i vremena dijegeze. Ženet govori o tipičnim ili slikovitim scenama u kojima je radnja skoro sasvim zaustavljena radi psihološke ili društvene karakterizacije (Ibid: 111).

6.7.2.3.3. Učestalost

U analizi učestalosti, Ženet podrazumeva odnos između narativa i dijegeze, između ponavljanja nekog događaja u priči i ponavljanja na nivou pripovedanja. Narativna frekventnost/učestalost jeste „jedan od glavnih aspekata narativne temporalnosti“ (Genette 1980: 113). Ženet govori o četiri tipa učestalosti: *singulativno*, kada se jednom pripoveda o onome što se jednom desilo; *multisingularno ili anaforičko*, kada se više puta pripoveda o onome što se više puta desilo; *repetitivno*, kada se isti događaj ispriča više puta; iako ovde Ženet naglašava da je „repeticija mentalna konstrukcija“, te da se ponavljanjem uvek oblikuje stvarnost drugačija od prvobitne, ali i da se narativni iskaz može ponoviti više puta u samom tekstu (Ibid: 113-4); i konačno *iterativno*, kada se samo jednom pripoveda o onome što se desilo više puta. Iterativno može imati dva vida: može biti *generalizujuća ili eksterna iteracija* (eng. *generalizing iteration, external iteration*) i *interna ili sintetizujuća, rezimirajuća iteracija* (eng. *internal, synthesizing iteration*) (Ibid: 118-9). Prvi tip karakteriše ponavljanje iterativnih pasusa u singulativnim scenama, dok u drugom dolazi do „nabrajanja određenog broja klasa ili događaja od kojih svaki rezimira u sebi više događaja u okviru vremena trajanja same scene“ (Ibid: 118).

Ženet smatra da je „svaki iterativni narativ sinteza pripovedanja događaja koji se ponavljaju u toku iterativne serije koja je sačinjena od određenog broja singulativnih jedinica. Na primer serija: svaka nedelja leta 1980. Te serije su određene najpre dijahronom granicom (između kraja juna i kraja septembra godine 1890.), a zatim ritmom ponavljanja njihovih konstituentnih jedinica: jedan dan od sedam“ (Ibid: 27). Ženet prvi tip naziva *determinacijom*, a drugi *specifikacijom*. Dijahrona granica serije može biti implicitna, na primer kada kažemo „sunce izlazi svakog jutra“. Determinacija može biti neodređena, na primer kada kažemo „nakon određene godine“ ili određena,

koja je utvrđena datumom ili kada se odnosi na singulativni događaj, što je češća pojava (Ibid: 128). Specifikacija može, takođe, biti neodređena, kada se ukazuje na neki prilog: nekada, često, ili može biti određena, na primer svakoga dana (Ibid.). Ženet govori i o *ekstenziji*, odnosno trajanju svake konstitutivne jedinice u iterativnom narativu (Ibid.).

*

Teoretičar Džejms Olni smatra da „narativni imperativ koji se prenosi kroz vekove ‘živeti nije dovoljno samo po sebi, život treba pripovedati’ kao da nije dovoljno jasan. Ostaje otvoreno pitanje o tome kako treba pripovedati život“, i podseća na Avgustinova uputstva o redosledu priča [ex ordine] (Olney 1998: 10). Pri tome Olni latinsku frazu *ex ordine* shvata ne samo u hronološkom značenju, i ne samo kao siže životne priče, već smatra da se i sećanja tih priča organizuju prema određenom obrascu. „Zaista sam svojevremeno tvrdio da se narator životne priče seća u obrnutom hronološkom redosledu života koji je živeo, a da ga pripoveda u hronološkom redosledu unapred. Nisam siguran da je to u celosti pogrešno, ali osećam da je stvar složenija nego što to ova jednostavna formulacija predlaže“ (Ibid.). Hronološka dimenzija vremena nudi naratorima sredstva za uvođenje koherencije i povezivanje događaja u hronološki red (Ochs and Capps 1996: 24). Međutim, kao što smo videli, narativi se ne pripovedaju uvek paralelno sa hronološkim redosledom događaja, već se mogu kretati unazad ili unapred u kazivanju priče i njenih epizoda. Ohs i Keps zaključuju da se „ponekad izmeštanje redosleda u priči nameće iz retoričkih razloga radi pojačavanje dramatičnog efekta [...], a nekada priča naglo skreće unapred ili unazad u vremenu dok se informanti prisećaju ili osporavaju različite detalje od kojih bi neki bili prikriiveni ili izmenjeni u pokušaju prikazivanja protagonista u određenom svetlu“ (Ibid.).

Kao narativna dominantna u životnim pričama ističe se figura opisa kojom sagovornici prikazuju hronologiju svog života iskazanu prema unapred struktuiranim pitanjima. Kroz njih se ukazuje na društveni kontekst života. Navode se i opisuju određene godine, istorijske i kulturne prilike sa naznakom događaja u privatnoj sferi života. Figura opisa je jedna od osnovnih narativnih figura koja objašnjava određenu situaciju i „od koje u velikoj meri zavisi ideološki i estetski efekat teksta“ (Bal 2009: 35). Mike Bal definiše opis kao narativnu strategiju kojom se otkrivaju informacije o fokalizatoru, ko opisuje, zašto opisuje, šta se opisuje i kako se pri tome oseća fokalizator. Opis ponekad može da

uokviri priču, da motiviše njen početak i kraj (Ibid: 39). Figure opisa možemo posmatrati uporedo sa orijentacijom, jednim od elemenata u Labovljevoj analizi strukture pripovednog teksta. Orijehtacija odgovara na pitanja Ko, kada, gde, kako?, te utvrđuje okolnosti, likove, vreme, mesto gde se radnja odvija. Naratološke osobine autobiografskog usmenog diskursa mogu se ugraditi u tradicionalno oblikovanje teksta u kojem se daje hronologija zbivanja, gde opisivanje ljudi i događaja preuzima važno mesto u naraciji. U sledećem odeljku ćemo sagledati narativ u kojem sagovornica rekonstruiše svoju životnu priču. Pokušaćemo na ovoj životnoj priči da ilustrujemo primer naratološke analize usmenih narativa koristeći Ženetov teorijski model, te ćemo u utvrđivanju odnosa vremena pripovedanja i vremena dešavanja radnje koristiti terminologiju francuskog teoretičara.

6.7.2.4. „De én mindenre visszaemlékszek“ – „Ali ja sa svega sećam“

Analiza usmene životne priče

Životna priča sagovornice počinje iskazom o sećanju, koji podseća na Avgustinovo razmišljanje o pripovedanju događaja iz najranijeg doba njegovog života kojih se sam ne seća, već je upućen na prepričavanja drugih. Prelomni trenutak u njenom detinjstvu desio se na samom početku života. Uvodni deo njene životne priče karakteriše uzročno-posledično povezivanje događaja: izostavljanje rituala dovodi do bolesti.

JK: Mondjuk rá, én bevallom, a gyerekkoromra nem emlékszem.

MB: Egyáltalán?

JK: Hát egyáltalán ... emlékszek a gyerekkoromra, de három éves koromtól. És még tovább. Én mikor megszülettem, én hat hónap után, énnekem az arcom besebesedett. Ez ilyen öregasszon babonaság volt, de az igaz volt. »Az arcom tiszta sömör lett.« Az a betegség, az a sömör. .. Nem voltam hat hónapos pici baba, akkor besebesedtem. Csak a szemeim látszódtak ki, és erre nem emlékszek, csak a szüleim mesélik, hogy hat hónapos pici baba voltam, s az volt a szokás, hogyha a babához gyűnnek látogatóba, aki bemegy, az föl köll vegye a babát, és engemet egy illető nem vett föl, rajta volt a hónapi .. most már nem tudom kifejezni magamat hogy mondjam, a menzisz, így kell megmondjam, ez egy babonaság, de igazi. És én besebesedtem.

MB: Ja, aha.

JK: És hívták vissza azt az asszonyt, hogy vegyen föl engemet, ++ mert talán elmúlik, és nem vett föl. És én arra emlékszem, már három-négy éves voltam, hogy engemet minden este vittek a patikába, a patikus úrhoz injekcióra, penicilin injekciót kaptam, és volt egy fehér üvegben kenyőcsöm, olyan folyadék, mint a tej, sokszor mikor visszagondolkozok, magam vagyok, ›érzem annak a tejnek a szagát‹.

MB: Igen?

JK: ›Visszaérzem‹ azt a szagát.

MB: De érdekes.

JK: ›És‹, arra emlékszek, hogy minden este vittek az injekcióra, és már nagyon sírtam, és azt mondták, hogy ne sírjál, mert elviszünk a moziba. Úgy szombaton, vasárnap, minden este kaptam injekciót. És ez így is volt, hogy engemet a moziba mindég elvittek. Pici voltam, négy éves, de én nagyon szeretem a máig is a televíziót, mert én négy éves koromtól filmeket néztem. És én így nőtem, öt éves voltam már, és az a jegyszedő a mozi teremben, úgy hívták, hogy Szofrán Tamás bácsi, .. székelykevei, különben is én székelykevei születésű vagyok, s Tamás bácsi azt mondta, hogy „Te neked kislányom, amíg élsz, ingyen jegyed van a moziba, mert olyan hűségese, minden este injekciót kapsz“. És ez be is volt így teljesedve. Így mentem én mindég az .. injekcióra, a moziba, erre emlékszek. .. Elindultam az óvodába, na meg az én édesanyám, az szegény, a sebek elmúltak mikor annak az illetőnek nem volt magán az a holnap baja, az arcom kitisztult, de mikor neki újra megjött, minden hónapba, az arcom kisebesedett.

MB: De érdekes.

JK: TELE voltam sebbel, és kicsi voltam, és akkor leködtek bölcsibe, a kezemet leködtek, mert a körmeim mindég véresek voltak, sebesek, mert mind lekapartam a sebet az arcomról, és mindég véres voltam. S leködtek éccaka a kezemet, és a vállam súroltam, úgy viszkedett, és akkor a blúzocskám lett sebes meg véres. Betöltöttem, aranyom, a hat évet, .. ›az arcom‹, olyan tiszta lett, mint amilyen most tiszta. Sokan láttak, idős nénik, menni, mindegyiknek köszöntem „Jó napot, jó napot“. „Jaj édes leánykám, mit csináltál az arcodnak, mit csináltál az arcodnak?“ Hát, mit csináltam. Azután, meg azt kérdezték: „Édes leánykám, te vagy az a sebes kislány?“ „Én vagyok .. én“. Úgyhogy, .. elmúlt. Na, erre a gyerekkori életre emlékszek vissza. Óvodába nem vélekszek, hogy jár- pedig jártam, csak nem tudok visszavélekezni, mert még akkor azt hiszem, hogy sebes voltam. Nem vélekszek arra.

*

JK: Recimo, moram priznati, ja se ne sećam detinjstva.

MB: Uopšte?

JK: Pa uopšte .. sećam se detinjstva, ali od treće godine. I dalje. Kada sam se rodila, ja sam posle šest meseci, dobila rane. To je bilo bapsko sujeverje, ali je bilo istinito. ›Moje lice je bilo svo u lišajevima.‹ Ta bolest, to je kožni lišaj. .. Nisam imala ni šest meseci, mala beba, kada sam dobila rane. Samo su mi se oči videle, i toga se ne sećam, nego mi roditelji pričaju da sam bila malena beba od šest meseci, i bio je običaj da kada se dolazi u posetu kod bebe, onaj ko uđe, taj mora da podigne bebu, a mene jedna osoba nije podigla, imala je onaj mesečni .. sada ne znam da se izrazim, kako da kažem, menzes, moram tako da kažem, to je bilo sujeverje, ali istinito. I ja sam dobila rane.

MB: Aha.

JK: I zvali su ženu da se vrati, da me podigne, ++ jer će možda da prođe, i nije me podigla. I ja se sećam, imala sam već tri-četiri godine, da su mene svako veče vodili u apoteku, kod gospodina apotekara na injekciju, dobila sam injekciju penicilina, i imala sam mast u jednoj beloj flaši, neka bela tečnost kao mleko, često kada se setim, kada sam sama, ›osećam miris tog mleka.‹

MB: Stvarno?

JK: ›Osetim ponovo‹ taj miris.

MB: Zanimljivo.

JK: ›I‹, sećam se da su me svako veče vodili na injekciju, i već sam mnogo plakala, i rekli su „Nemoj da plačeš, jer ćemo te voditi u bioskop“. Tako subotom, nedeljom, svako veče sam dobila injekciju. I to je tako i bilo da su mene uvek vodili u bioskop. Bila sam malecna, imala sam četiri godine, ali ja i danas mnogo volim televiziju, jer sam ja od četvrte godine gledala filmove. I ja sam tako odrasla, imala sam već pet godina kada je sakupljač karata u bioskopskoj dvorani, zvao se čika Tamaš Sofran, rekao: „Ti, moja devojčice, do kraja života, imaš besplatnu kartu u bioskopu, jer svako veče predano dobijaš injekciju“. I to se tako i ostvarilo. Tako sam ja uvek išla na .. injekciju, u bioskop, toga se sećam. .. Krenula sam u obdanište, e moja mama, nesretna, rane su se povukle kada ona osoba nije imala onu mesečnu stvar, moje lice se očistilo, ali kada je ponovo dobila, svakog meseca, dobila sam rane po licu.

MB: Zanimljivo.

JK: Bila sam SVA u ranama, i bila sam melecna, i onda su me vezali u jaslicama, vezali su mi ruke, jer su mi nokti uvek bili krvavi, u ranama, jer sam sve rane po licu očešala, i uvek sam bila krvava. I vezali su mi noću ruke, i češala sam ramena, toliko me je svrbelo, i onda se moja bluzica iskravila i bila je sva u ranama. Napunila sam, zlato, šest godina, .. ›moje lice‹ se toliko očistilo, kao što je danas. Mnogi su videli, stare tete, da idem, svakog sam pozdravljala „Dobar dan, dobar dan“. „Jao, drago dete, šta si učinila sa licem, šta si učinila?“. Pa, šta sam učinila. A posle su me pitali: „Drago dete, da li si ti ona devojčica sa ranama?“. „Ja sam, .. ja“. Tako da, .. prošlo je. E, tog života se sećam iz detinjstva. U obdanište se ne sećam da sam iš-, a išla sam, samo ne mogu da se setim, jer sam tada još, ja mislim, imala rane. Ne sećam se.

Sagovornica iz današnje perspektive u prvom licu jednine pripoveda događaje koji su povezani u kauzalnom nizu. Narativ je fokalizovan kroz svest i iskustvo sagovornice. U

pripovedanju se smenjuju direktni i indirektni govor, koji su deo dinamičnog modusa pripovedanja, sa komentarima i opisima likova, situacije i stanja svoje bolesti, i svog raspoloženja, koji čine elemente statičnog modusa pripovedanja. Istraživanja pokazuju da su sećanja na stvarna iskustva bogatija u detaljima i kontekstualnim svojstvima od sećanja zamišljenih iskustava. Sagovornica u sećanju evocira miris leka iz detinjstva koji je pila sve do šeste godine. Određenom eksplicitnom elipsom preskače se period do šeste godine života naratorke do trenutka kada su nestale rane sa njenog lica koje se u narativu vezuju za sujeverni ritual. Jedan od ključnih motiva u narativu jeste menstruacija. Ona je verbalni tabu za koji se vezuje negativna konotacija, kao reč koja se izbegava. Umesto nje traži se pogodniji, manje neprijatan, blaži izraz, eufemizam. Menstruacija u sujevernim verovanjima živi kao negativni simbol, kao izvor bolesti i ima skoro magijsku moć. Ona izaziva bolest kod bebe, ne toliko sam ritual podizanja bebe i izostavljanje tog rituala, već period u mesecu za koji se vezuje negativno simboličko značenje, što je u narativu naglašeno na nekoliko mesta: „kada ona osoba nije imala onu mesečnu stvar, moje lice se očistilo“. Menstruacija podrazumeva koncept nečistog koji treba izbegavati i koji nije samo verbalni tabu, već se smatra da sve što žena dotakne postaje nečisto. Sagovornica se skoro opravdava kada mora koristiti tu reč, „imala je onaj mesečni .. sada ne znam da se izrazim, kako da kažem, menzes, moram tako da kažem“, „onu mesečnu stvar“. Jezik kao nosilac značenja ovde ima moć da prenese magijsko dejstvo reči i uzrok je uroka. Sujeverje je koncept koji je prisutan u vernakularu naratora zajednice. Vera u natprirodno održana je pored dominantne hrišćanske ideologije. Ona nije deo institucionalizovane religije, no egzistira u svesti meštana, živi u njihovim interpretacijama i deo je njihove tradicijske kulture i kulturne prakse koja se prenosi na nove naraštaje. Žanrovi usmene istorije ne postoje bez njihovog kulturnog konteksta. Sagovornica sada zna implikacije i interpretira svoj život. Na taj način se prošlost i vera uzimaju kao objašnjenja sa funkcijom vrednovanja i legitimizacije vere. Na nivou tehnike, prisutna je unutarnja fokalizacija, koja omogućava sagovornici da opiše svoje unutarnje stanje, svoje refleksije. U narativu je karakteristično singulativno pripovedanje, jer se događaji dešavaju samo jednom. Usmeni narativi često ne ostavljaju mogućnost i prostor za dugačko pripovednje. Priče se pripovedaju obično u nizu, jedna za drugom uz čestu promenu hronotopa i nabranje likova. U narativu se preskaču epizode i vremenski periodi glavne naracije. Posle

uvodnog dela sagovornica opisuje svoju porodicu i eksplicitnom elipsom preskače segment života do svoje šesnaeste godine, kada je otišla u Novi Sad da služi:

JK: 16 évet betöltöttem, elmentem szolgálni Újvidékre. Különben is, nem menem el, elszöktem. Elnszöktem. Mert nagyon sokat köllött kapálni, meg aratni, én meg olyan picike kis pöttönke voltam, kicsike kezem, nekem nagyon szúrta az acat, és elszöktem Újvidékre szolgálni. Ott voltam kilenc hónapig egy nagyon aranyos család, magyar család volt, és nagyon szerettek. Vigyáztam egy kislányukra, és nagyon nagyon meg vagyok elégedve minden nagy úrakkal, akik így ilyen lányokat bevettek vigyázni, szolgálni, vagyis egynél sem voltam lealázva.

MB: Tisztességesen viselkedtek.

JK: Nagyon tisztességesen viselkedtek, úgy magyarok, úgy szerbek.

*

JK: Napunila sam šesnaest godina, otišla sam u Novi Sad. Inače, nisam otišla, pobegla sam. Pobegla. Jer je trebalo mnogo kopati, žnjati, a ja sam bila tako malecna, majušna, malene ruke, mnogo me je bo čakalj, i pobegla sam u Novi Sad da služim. Tamo sam bila devet meseci kod jedne drage porodice, bila je mađarska porodica, i mnogo su me voleli. Čuvala sam jednu njihovu devojčicu, i mnogo sam zadovoljna sa svom gospodom, koja je tako primila devojke da čuvaju, da služe, i ni kod koga nisam bila ponižena.

MB: Ophodili su se s poštovanjem.

JK: Ophodili su se s mnogo poštovanja, kako Mađari, tako Srbi.

Ne možemo tvrditi da se narativ odlikuje jasnim hronološkim redosledom, jer kako se do sada pokazalo, takva struktura je retko ostvariva. Narativ pokazuje anahroni redosled u kojem naratorica u analepsi (flešbeku), razbija tok priče i vraća se na ranije događaje. Mike Bal ističe da su „anahronizmi prisutni u svakom romanu“, i „u manjoj meri u kratkim pričama“, te zaključuje da je „hronologija promenljivija ukoliko je fabula komplikovanija“ (Bal 2000: 63-4). Sagovornica pokazuje svest o održanju hronološkog redosleda u pripovedanju svog života i kada se seti događaja koji je ispustila, ona pita da li je dozvoljeno da se vrati na prethodno poglavlje svog života i ispriča priču koju je preskočila: „Imala sam još jedno dobro iskustvo. Da li smem ovako da se vratim opet?“. U ovom delu narativa reč je o još jednoj službi u Novom Sadu, gde je bila srećna i živela je „gospodskim životom“. Internom analepsom se priseća vremena obuhvaćenog trajanjem glavne radnje, vremena koje je provela u Novom Sadu. Upotreba elipse je

uočljiva u životnoj priči sagovornice. U narativu su česte implicitne, neodređene elipse, kojima dolazi do prekida narativnog kontinuiteta bez vremenskih odrednica, te se ne zna koliko vremena je trajao taj prekid, samo se pretpostavlja. Eksplicitne elipse u ovom narativu su jasno uočljive. Možemo se vratiti na prethodni segment i navesti još jedan primer elipse određenog tipa sa navođenjem vremenske odrednice u uvodnom narativu koji se odvija oko događaja kojeg se sama ne seća, već je čula od roditelja, gde je u pripovedanju preskočen period od šestog meseca njenog života do treće-četvrte godine. Za ceo životni narativ je karakteristično da sagovornica preskače određene epizode i segmente života i pripoveda one koji su za nju ključni i emocionalno obojeni. Pri tome ona koristi analepse, na primer kada se vraća u period mladosti i pripoveda o svojoj najboljoj drugarici iz detinjstva, koja se udala i želela je da se i ona (sagovornica) uda za druga svoga muža. Ali ona je pobešla u Novi Sad i kasnije se udala za sadašnjeg muža. U završnom delu životne priče, sagovornica se u analepsi eksternog tipa setila jednog događaja kada su je posetile dve njoj nepoznate žene. Od njihove posete počele su svađe u braku, te je ona događaj povezala sa urokom za koji misli da je bačen na njen brak od strane tih žena. Sagovornica veruje da je njena drugarica iz osвете poslala žene da joj pokvare brak: „Nije im uspelo da nas razdvoje, jer je to možda bio njihov cilj. Užasno je bilo sve to izdržati, i onda kada je došla kod nas da nas poseti, odmah sam pomislila da je ona bila ta“.

Iz aspekta trajanja radnje, u životnoj priči sagovornice karakteristično je sumiranje događaja, jer se nekoliko godina iz perioda detinjstva pripoveda u nekoliko kratkih pasusa. Deskriptivne pauze, kao odlika tradicionalnog pripovedanja, se koriste u formi opisa i komentara sagovornice na više mesta u narativu. To je, na primer, digresija, gde ona opisuje svoju porodičnu kuću. U autobiografskom narativu sadašnje ja opisuje svet prošlog ja, likove, događaje koji konstituišu priču. U zaključnom delu narativa, sagovornica se vraća u rodno mesto. Izgradnja lokalnog identiteta očituje se kroz snove u kojima sagovornica oživljava prošlost iz detinjstva, svesrdno govori o danima njene mladosti koje je provela u rodnom mestu Skorenovcu. Njen narativ je zasnovan na biografskoj i geografskoj istini i ličnim sećanjima na ‘mitsko’ mesto. Njen narativ je emocionalno obojen, kroz sećanja u flešbeku evocira uspomene iz detinjstva, a kada govori o snovima o rodnom mestu, sagovornica se u analepsi vraća u prošlost.

JK: Ha hiszed, ha nem, én sok éccaka, éjjeleket, én mindég odahaza vagyok álmomban, gyerekkoromba. Nagyon nagyon szép álmaim vannak, aztat mindenkinek kívánám. Az én álmaim mindég a legszebb székelykevei gyerekekkel van, legényekkel, lányokkal, lakodalom. S azt mondta az a házi gazda, hogy mondtam, „ha kapok a lottón sok pénzt, ezt a házat megveszem tőled“. Azt mondja „Én neked rögtön odaadom“. Mert akár mikor elmegyek a házam előtt, azt mondta: „Bejöhetsz akármikor“. Be is megyek, egyet lesírok (sír), és kész. [...] Elmegyek oda és megnézem. És az a, az a jó, hogy nincs nagy változat a szülő házamon. Olyan kis szegények vették meg, hogy nem tudták javítani .. Sarkon laktunk. Mikor elmegyek a sarkon a temető fele, mert legtöbbször temetésre mentünk, abba vagyok a legboldogabb, hogy ezt a kerítést mi csináltuk, téglakerítést, hogy ez még ez a miénk volt [...]. És mikor meglátom a kisablakot, akkor azzal is olyan boldog vagyok, hogy ezen a kisablakon én hányszor kinéztem. Ettől szebb nincsen. Van sok, aki nem emlékszik semmire, és nem is akar visszaemlékezni. De én <mindenre visszaemlékszek>.

*

JK: Skorenovac je moje rodno selo, i nikada ga se ne bih mogla odreći., jer je tamo sve bilo najlepše. Tamo je bilo najlepše. [...] Verovala ili ne, ja mnoge večeri, noći, ja sam uvek kod kuće u snovima, u detinjstvu. Imam mnogo, mnogo lepe snove, to bih svakome poželega. Moji snovi su uvek sa najlepšom decom iz Skorenovca, momcima, devojkama, svadba. I rekao je vlasnik, rekla sam: „Ako dobijem na lotou mnogo para, ovu kuću ću kupiti od tebe“. On kaže: „Ja ću ti je odmah dati“. Jer bilo kada prođem ispred moje kuće, rekao je: „Možeš uvek da dođeš“. Ja i odem, otplačem (plače), i <gotovo>. [...] Odem i pogledam je. I to je dobro da nema velikih promena na roditeljskoj kući. Kupili su je takvi siromasi, da nisu mogli da je poprave. .. Živeli smo na uglu. Kada skrenem iza ugla prema groblju, jer smo najčešće odlazili na sahrane, najsrećnija sam, jer smo ovu ogradu mi pravili, ogradu od cigle, ona je bila naša [...]. I kada ugledam mali prozor, onda sam isto tako srećna što sam toliko puta pogledala kroz ovaj mali prozor. Od toga nema lepšeg. Ima mnogih, koji se ne sećaju ničega, niti žele da se sete. Ali <ja se svega sećam >.

Odstupanje od hronologije u ovom segmentu narativa o snovima označeno je analepsom, no ujedno i prisustvom prolepse, jer nam pruža uvid u moguću ishod njenog života. Prolepsa je izražena kondicionalom, budući ishod je uslovljen sticanjem novca. Replika sadašnjeg vlasnika „Ja ću ti je [kuću] odmah dati“ ostavlja otvorenu mogućnost anticipirane budućnosti koja u mašti slušaoca/čitaoca dobija zaključni oblik. Sagovornica narativ zaključuje pozitivnom evaluacijom svoga života i sećanja: „Ima mnogih, koji se ne sećaju ničega, niti žele da se sete. Ali ja se svega sećam“.

*

Autobiografsko pripovedanje ima repetitivni karakter, jer se naratori vraćaju na iste epizode svog života i pripovedaju ih različitoj publici u različitim kontekstima, te forma i interpretacija istog narativa zavisi od situacije, kako oni u svakom budućem kazivanju dobijaju drugačiji oblik, a često i novo značenje. Narator je u autobiografskom pripovedanju ujedno i lik u priči, što se u Ženetovoj teoriji označava terminom autodijegetički narator. Kako se iz izdvojenih narativa pokazalo, pripovedač u autobiografskom diskursu jeste posmatrač i pripovedač svoga života, on je fokalizator iz čije perspektive se pripovedaju događaji iz unutrašnje fokalizacije. Usmeni autobiografski narativi nisu fiksni oblici, već su podložni promenama i novim interpretacijama. Za razliku od pisanog autobiografskog žanra, usmeni narativi nastaju spontano u interakciji sa sagovornicima, bez razmišljanja o strukturalnoj organizaciji i dodatnih uređivanja, ali je, kako smo pokušali ovde da pokažemo, i u njihovoj analizi moguće koristiti naratološki pristup sa naglaskom na temporalnoj organizaciji narativa. U usmenom autobiografskom diskursu se izostavljaju delovi života da bi se naknadno u analepsi, ili flešbeku, nadoknadili i pojasnili. Prolepse ili anticipacije u narativnom tekstu nisu toliko učestale kao analepse, jer se njima smanjuje narativna tehnika iščekivanja, međutim, s obzirom na prirodu i strukturu autobiografskog diskursa u kojem narator već unapred zna sve epizode svog proživljenog života i sve njegove preokrete i završetke, smatramo da su prolepse pripodno prisutne u autobiografskom pripovedanju kako pisanog, tako i usmenog oblika. Možemo zaključiti da odstupanja od hronologije u usmenom autobiografskom žanru pružaju uvid u krajnje ishode postupaka naratora životnih priča. Govoreći o narativnom tempu, pokazali smo da usmeni autobiografski diskurs sadrži elipse implicitnog i eksplicitnog karaktera, kao i deskriptivne pauze, kao narativne strategije kojima se usporava radnja i opisuju likovi, atmosfera, situacija. Jedna od osnovnih pretpostavki od kojih smo pošli u radu jeste da je svaka životna priča konstruisana sećanjem u umetničkoj formi, te da ih je moguće sagledati sredstvima književne teorije i u analizi im pristupiti uz korišćenje teorije fikcije. Smatramo da je književnost inspirisana životom, i kao što književnost ne može da egzistira bez života, a književna dela žive tek kada se dožive u komunikaciji sa publikom, tako smo u ovom radu sagledali i životnu priču, kao ravnopravan produkt sa

žanrovskim osobenostima koje je moguće sagledati analitičkim sredstvima za analizu jedne književne forme.

7. ZAKLJUČAK

Autobiografski narativi su odraz kulturnog miljea i kolektivnog identiteta zajednice. Oni prikazuju sliku koju zajednica ima o sebi. Shodno tome, posebna pažnja u radu posvećena je temi očuvanja elemenata autentičnosti, jezika i tradicija sekeljskih predaka kao osnovnih vrednosti kulturnog i etničkog identiteta bukovinskih Mađara u Vojvodini. U analitičkom delu rada, kao teorijsko uporište, koristili smo Labovljevićev metod analize narativa ličnog iskustva, kao i naratološki model francuskog teoretičara Žerara Ženeta.

*

U ovoj doktorskoj disertaciji sprovedeno je istraživanje životnih priča južnobanatskih bukovinskih Mađara u tri naselja: Vojlovici, Ivanovu i Skorenovcu. Za razliku od dosadašnjih istraživanja, ova disertacija nastoji da pruži novi pristup proučavanju spajajući analizu narativa ličnog iskustva i narativnu teoriju fikcije u analizi nefikcionalnih tekstova usmenih autobiografija bukovinskih Mađara. Pored toga, u radu smo nastojali pokazati na koji način se oblikuje identitet u autobiografskom diskursu pripadnika etničke zajednice južnobanatskih Sekelja. Osnovna pretpostavka od koje polazimo je da dijalošku prirodu životnih narativa odlikuje višeglasna situacija u kojoj se sjedinjuju lični diskurs i diskurs zajednice.

U zaključnim razmatranjima ćemo rezimirati pregled ciljeva istraživanja prema poglavljima i ukazati na najvažnije odgovore do kojih smo u radu došli.

Doktorska disertacija je podeljena na šest glavnih jedinica. U uvodnom poglavlju smo ukazali na specifičnost položaja manjinske zajednice bukovinskih Mađara, kao i na interdisciplinarnost pristupa u istraživanju, koji objedinjuje znanja iz istorije, antropološke lingvistike i narativne teorije. Dat je kratak pregled dosadašnjih istraživanja, izložene su osnovne pretpostavke i ciljevi istraživanja.

Drugo poglavlje razmatra metode koje su se u istraživanju primenile. Dat je opšti pregled kvalitativnih istraživanja, kao i detaljan opis samog intervjua koji smo sproveli u istraživanju. Ukazali smo na pitanje višeglasja u interpretaciji, koji podrazumeva da se

narativ oblikuje u zajedničkom dinamičkom dijaloškom odnosu i kreaciju istraživača i sagovornika. Takođe smo ukazali na dvostruku poziciju: autsajdera i insajdera u terenskom istraživanju u intervjuima koje smo sprovodili. Ukazali smo na specifičnosti autobiografskog intervjua i dali osnovne smernice u sprovođenju kvalitativnog intervjua, zasnovanih na sopstvenim iskusvima. Takođe smo istakli konvencije transkripcije koje smo u istraživanju primenili. Kao jedan od značajnih odeljaka poglavlja jeste razmatranje problema etičkih pitanja kvalitativnog istraživanja. U ovom poglavlju bilo je važno dati žanrovsko određenje usmene istorije, kao osnovnog metoda sakupljanja, čuvanja i interpretiranja usmenih iskaza i sećanja, kao i definisanje žanrova životne priče i autobiografije. Životne priče su usmeni prikazi života koji se pripovedaju u epizodama u sadašnjem trenutku, koje zahtevaju sekvencu i hronologiju, a čine zajedničko dostignuće kazivača i slušaoca. Autobiografija je pokušaj izlaganja koherentne životne priče u kojoj narator priča verziju svoga života uz mnoga razmatranja i kontemplaciju, dok je životna priča forma koja pruža mogućnosti otkrivanja sebe i osećaja sopstva, ona je uslovljena vremenom i situacijom, te je stoga podložna stalnim promenama (Abrams 2010: 50-1).

Treće poglavlje polazi od istorijskog pregleda zajednice, kako bi se ukazalo na specifičan vid manjinske zajednice u južnobanatskom okrugu koja se izdvaja od ostalog dela manjinske mađarske zajednice i koju smo nazvali „dijaspora u dijaspori“. Važno je bilo istaći da je izbor mađarske zajednice načinjen pre svega zbog jedinstvene situacije etničke manjine sekeljskih Mađara, doseljenika iz Bukovine, koji se nalaze u specifičnom položaju u pokrajini i koji se izdvajaju ne samo od većinskog srpskog stanovništva, već i od mađarskog življa u Vojvodini. Ova mala etnička zajednica čini potomke doseljenika iz Erdelja, koja se preko Moldavije, a zatim Bukovine, konačno doselila na prostore južnog Banata, u naselja Vojlovicu (mađ. Hertelendyfalva), Skorenovac (mađ. Székelykeve), i Ivanovo (mađ. Sándoregyháza). U životnim pričama se mogu prepoznati zajedničke crte i teme u kojima se smenjuju autobiografske priče i kolektivni narativi o doseljavanju i poreklu zajednice, kao i isticanje važnosti tradicijske kulture i kulturnog kontinuiteta u formiranju njihovog identiteta. Shodno tome, istakli smo i dali kratak pregled kulturnog nasleđa, običaja i rituala koji se još u zajednici održavaju, i onih koji se gube, a opstaju samo u pamćenju pripadnika zajednice.

Četvrto poglavlje objedinjuje nekoliko pitanja o jeziku pripadnika zajednice. Najpre smo ukazali na status i položaj mađarskog jezika u Vojvodini. Posebno smo istakli stavove govornika o položaju svog maternjeg jezičkog varijeteta u odnosu na jezik većine, kao i na standardni mađarski jezik. Jezik manjine je u procesu stalne promene, koja se oseća između govornika starije i mlađe populacije, govor prvih je arhaičan i tradicionalan, dok se govor drugih približava standardnom zvaničnom jeziku. Usled uticaja dominantnog standardnog jezika, većina govornika manjinskog jezika mlađeg naraštaja sve više usvaja korišćenje zvaničnog jezika većine ne samo u javnoj sferi, već i među sobom u sferi privatnog života, a već inkorporisanje elemenata zvaničnog jezika u razgovoru, i mešanje i preključivanje kodova jasni su pokazatelji nesigurne budućnosti opstanka mađarskog jezika kao regionalnog i njegovog očuvanja od kvarenja i sprečavanja nastanka takozvanog hibridnog jezika koji bi nastao mešanjem dominantnog i manjinskog jezika ili u najgorem slučaju njegovog potpunog nestajanja.

Jedno od pitanja koje smo postavili u istraživanju jeste na koji način se formira identitet pripadnika manjinske zajednice u višejezičnoj i multietničkoj sredini. U istraživanju smo pokazali da je dijaloški karakter ključna odlika ljudskog života i da se kroz odnos sa Drugim definiše identitet. Pokazali smo kako se gradi identitet u multietničkoj sredini i zaključili, shodno postojećim teorijama (Hall, 1996) i sopstvenim viđenjima, da se identitet konstruiše kroz uticaj različitosti (Taylor, 1994), gde dolazi do jezičkih uticaja i korišćenja paralelno dvaju ili više jezika, ili elemenata drugog jezika.

Sekeljska zajednica sa svojim osobenim dijalektom okružena je većinskih jezikom i drugim manjinskim jezicima, te je podložna međujezičkim uticajima. Možemo zaključiti da ovde govorimo o jednoj naizgled kontradiktornoj situaciji u kojoj sekeljski dijalekat bukovinskih Mađara opstaje pored velike vremensko-prostorne udaljenost od matične zemlje i jezika. U pitanju je vreme od sto trideset godina koje konzervira jezik predaka, dok s druge strane primećujemo i ulazak u novo vreme koje donosi nove promene u jezik. Rezultati istraživanja pokazali su da su jezik i etnicitet jedni od dominantnih markera identiteta, i da se etnički identitet ispoljava kroz mitove o Bukovini, zemlji predaka, kao i kroz iskaze o statusu pripadnika zajednice u pokrajini i njihovog jezika. Danas se već i u ovakvoj homogenoj sredini bogatog kulturnog nasleđa, bukovinski sekeljski jezik kvare i polako gubi. Zajedno sa postepenim

prekidanjem prenošenja narodnih običaja sa roditelja na decu, pojačana je asimilacija mlađeg naraštaja u kulturu većine. Shodno tome, gubi se etnička identifikacija, i dolazi do osiromašenja jezičkog blaga i postepenog zaboravljanja kulturnih tradicija.

Peto poglavlje obuhvata nekoliko tema u kojima se razmatraju pitanja odnosa sećanja i identiteta, kao i oblikovanje ličnog i kolektivnog sećanja. Najpre smo razmotrili teoriju sećanja i pokušali odgovoriti na pitanje na koji način prošlost utiče na konstrukciju identiteta. Zaključili smo da se u autobiografskim narativima mogu izdvojiti dve vrste zapamćenog sadržaja. U prvu grupu spadaju sadržaji koji se odnose na sopstvenu životnu priču pojedinca, i tu spadaju sećanja o onome što su sagovornici neposredno doživeli, a drugu grupu čini sve što je postgeneracija u svom socio-kulturnom i porodičnom okruženju naučila o prošlosti. Ovde govorimo o pojmovima francuskog sociologa Morisa Albvaša: individualno i kolektivno sećanje (Halbwachs 1992). Dalje smo razmotrili pitanje procesa oblikovanja ličnog i kolektivnog identiteta. Pokazali smo da pripadnici etničke zajednice u svojim autobiografskim narativima uključuju i 'nasleđene' narative kada govore o poreklu zajednice, o zemlji predaka, o doseljavanju. Zaključili smo da, budući da su koncepti mit o zajedničkom poreklu, zajedničko istorijsko sećanje, 'zavičaj' (Smith 1991: 21), jedni od glavnih atributa etničke zajednice, autobiografski diskurs obogaćen datim temama, dobija formu kolektivnog i na taj način utiče na formiranje etničkog identiteta pripadnika. Pokazali smo kako lični autobiografski narativi pripadnika zajednice postaju ujedno i etnički, grupni narativi koji se baziraju na kolektivnom sećanju i dele isti narativni obrazac vraćajući se na početke u težnji da odgovore na pitanja 'ko smo' i 'odakle potičemo'. Zaključujemo da narativi o poreklu doprinose formiranju identiteta i potiču od duboke unutrašnje potrebe za pripadanjem grupi.

Posebno smo se osvrnuli na problem koncepta Drugog i ukazali da naši individualni identiteti značajno zavise od dijaloškog odnosa sa drugima u kojem integrišemo i menjamo svoju kulturnu baštinu i usvajamo baštinu drugih ljudi. Kao posledica koegzistencije sa drugim narodima i grupama, kultura Sekelja nosi tragove zajedničkog života sa raznim kulturama i pre doseljavanja u južnobanatsku oblast, a dolaskom na današnje područje, pokazali smo na koji način se gradi identitet pripadnika zajednice u suživotu sa drugim zajednicama, srpskom, nemačkom, slovačkom, palčanskom. Takođe

smo se osvrnuli i na pitanje rodne identifikacije bukovinskih Mađara. Pošli smo od rodno determinisane analize, i pokušali odgovoriti na pitanja: do koje mere su muške i ženske usmene autobiografije i sećanja sastavljeni različitim modelima u konstrukciji životnih priča. Na koji način možemo interpretirati sličnosti i razlike između muških i ženskih autobiografija i na koji način se ispoljavaju sličnosti tamo gde kolektivna generacijska sećanja utiču na formiranje shematizovanih narativa. Pokazalo se da se autobiografski narativ odlikuje višeglasnom situacijom u kojoj se sjedinjuju lični diskurs i diskurs zajednice. Došli smo do zaključka da članovi zajednice nose zajedničke uspomene i sećanja na kolektivnu prošlost, te dele brige za budućnost jezika i opstanka svoje zajednice. Budući da ciljna grupa istraživanja pripada starijoj populaciji, nosiocima generacijskog identiteta, narativi žena i muškaraca nose zajedničke odlike i kolektivne teme jedne generacije. Kako detaljno ispitivanje roda prevazilazi okvire ovog istraživanja, na ova pitanja ćemo se još vratiti u narednim istraživanjima. U poslednjem poglavlju smo se još jednom osvrnuli na rodne razlike, gde smo u analizi narativa ukazali na karakteristične teme koje se izdvajaju u narativima ženskog dela zajednice, a to su teme prosidbe i braka.

Šesto poglavlje razmatra nekoliko novih jedinica. Ukazali smo na dijaloški karakter u interpretaciji i oblikovanju narativa, gde je uloga istraživača važna u konstruisanju priče. U analitičkom delu smo imali za cilj da pokažemo kako je moguće primeniti analizu teorije fikcije na usmene autobiografske priče, te da ih je moguće sagledati sredstvima književne teorije kao produkte narativizacije. U analizi dolazimo da zaključka da narativ nije reprezentacija objektivne realnosti, već je samo jedna njena verzija, jedna od mnogih mogućih tački gledišta. Narativi ličnog iskustva su selektovani i rekonstruisani izveštaji naratora koji zavise od životnog trenutka i od situacije, te se njihovo značenje menja i formira u različitim vremenima i kontekstima.

U teorijsko-analitičkom delu rada postavili smo teorijski okvir u kojem smo primenili analizu narativa ličnog iskustva i naratološku analizu koja je ostala u granicama tradicionalnih pojmova. U analizi narativa ličnog iskustva oslonili smo se na Labovljev model analize strukture usmenih narativa. Izdvojili smo karakteristične narative ženske populacije sa motivima koji govore o emotivnim bračnim vezama u kojima se prikazuju prelomni trenuci pre i nakon sklapanja bračne zajednice. Pokazali smo da se narativi

uklapaju u Labovljevi model sa svim komponentama narativa, od kojih je evaluacija najčešća. Evaluacijskim sredstvima se u narativu ukazuje na značaj priče, te na afektivnu obojenost iskaza i poentu priče. Pripovedački diskurs ženske populacije orijentisan je ka porodici i statusu žene u bračnoj zajednici. Teme koje se izdvajaju i povezuju većinu ženskih narativa jesu prosidba i brak kao dominantni obrasci u kojima sagovornice referišu na svoja iskustva gde dolazi do slobodnog ispoljavanja njihovih emocija i stavova. U ličnim iskustvima sagovornica često se ispoljavaju potisnuti problemi i emocije iz rane mladosti koje one ne mogu da prihvate ni danas i koje dolaze do jasnog izražaja u intervjuu. Odnosi među partnerima određeni su autoritarnim tradicijskim modelima. Karakteristično je da se pripovedanje razvija uz evaluaciju događaja, postupaka i sopstvenih odluka i osećanja, često uz ton ogorčenosti, nepravde i kasnog uviđanja.

Jedan od ciljeva istraživanja bio je utvrđivanje distinkcije između autobiografije kao nefikcionalnog teksta i kao fikcionalnog ili književnog dela. Ovde smo, takođe, dali kratak osvrt na autobiografsko nasleđe, kao i definisanje autobiografije kao referencijalnog i književnog diskursa. Uzeli smo u obzir društvene i kulturološke aspekte autobiografskog žanra i ukazali na prelaz ka usmenim antropološkim žanrovima životnih priča koje se oblikuju u dinamici doživljenog i zamišljenog. Autobiografija se posmatra kao kategorija otvorena raznorodnim tumačenjima, kao granični žanr, u mnogim teorijama definisan kao žanr u kojem se prepliću istina i fikcija.

Jedan od ciljeva disertacije bila je primena naratološkog modela francuskog teoretičara Žerara Ženeta u analizi usmenih autobiografskih narativa. Shodno tome, u teorijskom uvodu prikazali smo teorijske pojmove neophodne za naratološku analizu. Govorimo o narativima u prvom licu jednine koji se dobro uklapaju u Ženetovu teorijsku postavku. Jedan od ključnih pojmova analize jeste narator - sagovornik. Narator je u slučaju usmenih autobiografskih tekstova junak ili centralni lik priče koju pripoveda. Zaključili smo da je zajedničko svim narativima koje analiziramo isticanje nekog značajnog trenutka u životu, često kriznog trenutka. Pripovedanje teče iz perspektive glavnog junaka – naratora, koji prenosi događaje iz unutarne fokalizacije uz otkrivanje svojih misli, odluka, osećanja i uz smenjivanje sadašnjeg i prošlog vremena u pripovedanju. Sagovornici se u rekonstruisanju svog života u velikoj većini služe prvim licem jednine

čime izlažu jedinstvo u svom životnom toku. Pripovedanje u prvom licu jednine, koje je karakteristično za autobiografski način pripovedanja, omogućuje da iskaz vezan za subjekt jasnije bude izražen nego pripovedanjem u trećem licu, prikazujući jasnije subjektivno naličje objektivnog životnog procesa. Subjektivno iskustvo stvarnosti se očituje direktno u sećanju pripovedajućeg ja za koga su proživljeni događaji još uvek pred očima. Prikaz vremena daje se iz pripovedne strukture. Narator autodijegetičkog pripovedanja ima pregled nad svim prošlim razvojnim fazama pripovedanog ja i može se držati hronologije događaja, ali može i odstupiti od nje. Uopšteno gledajući, narator može prikazati ceo život sve do tačke u kojoj se pripovedano ja u potpunosti preklapa sa pripovedajućim, tj. nestaje razlika između njih, čime se vraćaju iskustva iz prošlosti u sadašnjost i razmatraju životne okolnosti u perspektivi nekad-sad uz refleksije i anticipaciju budućnosti. Na taj se način, narator autobiografskog pripovedanja približava sveznajućem pripovedaču koji sagledava događaj često uz uvid u razmišljanja i postupke drugih likova. Shodno tome, za kraj poglavlja od posebnog značaja je bilo važno izdvojiti postupak udvajanja vremenske dimenzije i kroz habitualne narative ukazati na situiranje sadašnjosti u vremenskoj sekvenci sadašnjost-prošlost koje se povezuju kauzalnim odnosima. Posebno smo razmotrili vremenske dimenzije autobiografskog diskursa i ulogu temporalnosti. Pokazali smo da je većina autobiografija vezana za razumevanje temporalnosti. Izdvojili smo primere životnih narativa koji pokazuju anahroni redosled gde naratori u analepsi razbijaju tok priče i vraćaju se na ranije događaje. Videli smo da su autobiografije dinamički višeslojni temporalni procesi u kojima se povezuju sećanja u model 'prošlost – sadašnjost'. Konačno smo ukazali na značaj koncepta Nachträglichkeit, koji se u narativima prepoznaje kao metod kasnog uviđanja sa funkcijom spoznaje i oblikovanja daljeg životnog puta.

*

Važnost ovog istraživanja jeste u ukazivanju na manjinsku zajednicu sa etničkim korpusom koji je u proteklim decenijama u stalnom opadanju usled brojnih faktora kao što su negativan priraštaj, visok mortalitet, iseljavanje i odmaklo starenje, ali i pored opadanja broja stanovništva, potomci migranata u narativima pokazuju da su u sred prostorno-vremenske promene ostali dosledni sebi, sačuvali su sećanja svojih predaka i

svoje tradicije. U zajednici bukovinskih Mađara se prenose etnocentrični narativi koji su ključni za održanje identiteta. Važni događaji o dolasku iz zemlje predaka se rekreiraju kao pripovedne šeme. Narativi o zajedničkom poreklu su strukture koje funkcionišu na nivou iznad ličnih narativa, a koji prepisuju kulturalne obrasce i identitete za dugoročan period, nekad i za više stotina godina, koje pripovedači dobijaju već uobličene, a pomoću kojih mogu ispričati, tumačiti, strukturirati svoja lična iskustva, doživljaje, i tako izraziti i ojačati svoj identitet.

Doktorska disertacija „Autobiografski narativi bukovinskih Mađara u Banatu“ ima za cilj da doprinese nedovoljnoj istraženosti manjinske mađarske zajednice sekeljskog porekla, kao i da ukaže na značaj kvalitativnih terenskih istraživanja. Disertacija nastoji da pruži nov pristup proučavanju manjinske zajednice na način na koji do sada nije bila razmatrana u literaturi, ukazujući na spektar heterogenih pristupa i disciplina objedinjujući naučna znanja iz mađarskog jezika, istorije, antropološke lingvistike i narativne teorije, pri čemu se otvaraju nove mogućnosti zanimljivih budućih interpretacija i analiza.

Literatura:

- Ablonczy, B. (2002) „Trianon-legendák“, in Ignác Romsics (ed.), *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*, Budapest: Osiris, 132-162.
- Abrams, L. (2010) *Oral History Theory*, London: Routledge.
- Alasuutari, P. (1997) „The discursive construction of personality“, in: A. Lieblich and R. Josselson, eds., *The Narrative Study of Lives*, vol. 5., Newbury Park, California: Sage, 1-20.
- Ammon, U. (2010) „Western Europe“ in *Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives*, vol 1, 2nd ed., Fishman, J. A. and García, O. eds., New York: Oxford University Press, 207-220.
- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, revised ed., London, New York: Verso.
- Anderson, L. (2001) *Autobiography*, London, New York: Routledge.
- Andrić, E. (2002) *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Andrić, E. (2009) „Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini“ u P. Vlahović, R. Bugarski i V. Vasić ur., *Višejezični svet Melanije Mikeš, Zbornik u čast Melanije Mikeš*, Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 37-56.
- Assmann, J. (2011) *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Augustine (1961) *Confessions*, prevod R. S. Pine – Coffin, Harmondsworth: Penguin.
- Auer, P. (1995) „The pragmatics of codeswitching: A sequential approach“ in L. Milroy & P. Muysken, eds., *One speaker, two languages*, 114-135.
- Auer, P. (1998) *Code-Switching in Conversation, Language, Interaction and Identity*. London: Routledge.
- Bahr, D. M. (2004) „Temptation and Glory in One Pima and Two Aztec Mythologies“, *Journal of the Southwest*, 46(4), 705–761
- Bahtin, M. (1989) *O romanu*, prevod Aleksandar Badnjarević, Beograd: Nolit.

- Bahtin, M. (1991) *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, prevod Aleksandar Badnjarević, Novi Sad: Bratstvo jedinstvo.
- Baker, C. and Prys Jones, S. (1998) *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Baker, C. (1992) *Attitudes and Language. (Multilingual matters, 83)*, Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Bal, M., ed. (1999) *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation*, Stanford: University Press.
- Bal, M. (2000) *Naratalogija: teorija priče i pripovedanja*, prevod Rastislava Mirković, Beograd: Narodna knjiga.
- Bal, M. (2009) *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*, 3rd ed., Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Bamberg, M. (1987) *The Acquisition of Narratives: Learning to Use Language*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Becket, Ch. and Taylor, H. (2010) *Human Growth and Development*, 2nd ed., Los Angeles: Sage.
- Bell, A. (1984) „Language Style as Audience Design“, *Language in Society*, 13(2), 145–204.
- Benedek, E. (1920) *Egy székes diák élete*, Budapest: Pantheon.
- Benstock, S., ed. (1988) *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writing*, Chapel hill: University of North Carolina Press.
- Berg, B. L. (2001) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Boston: Allyn and Bacon.
- Berger, P. and Kellner, H. (1964) „Marriage and the Construction of Reality: An Exercise in the Microsociology of Knowledge“, *Diogenes*, 12 (46), 1-24.
- Berntsen, D. and Rubin, D. C., eds., (2012) *Understanding Autobiographical Memory: Theories and Approaches*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bischoping, K. (1993) „Gender Differences in Conversation Topics 1922-1990“, *Sex Roles* 28, 1-18.

- Blom, J. P. and Gumperz, J.J. (1972) „Social meaning in linguistic structures: Code-switching in Norway“ in J.J.Gumperz and D.Hymes, eds, *Directions in sociolinguistics*, New York: Holt, Rinehart & Winston, 407-434.
- Bloom, L.Z. (2003) „Living to tell the tale: the complicated ethics of creative nonfiction“, *College English*, 65 (3), 276-289.
- Bornat, J. (2004) „Oral history“ in Seale C., Gobo G., Gubrium J.F. and Silverman, D., eds., *Qualitative Research Practice*, London: Sage Publications, 34-47.
- Bornat, J. (2008) „Biographical methods“, in P. Alasuutari, L. Bickman and J. Brannen, eds., *The Sage Handbook of Social Research Methods*, London: Sage, 343-355.
- Sikimić, B. i Bošnjaković, Ž. (2013) *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Boas, F. (1938) *The Mind Of Primitive Man*, revised ed., New York: The Macmillan Company.
- Booth, W. J. (1999) „Communities of Memory: On Identity, Memory, and Debt“, *The American Political Science Review*, 93, 2, 249-263.
- Briggs, C. L. (1984) „Learning How to Ask: Native Metacommunicative Competence and the Incompetence of Fieldworkers“, *Language in Society*, 13(1), 1–28.
- Brockmeier, J. (2000) „Autobiographical time“, *Narrative Inquiry*, 10 (1), 51-73.
- Brockmeier, J., Carbaugh, D., eds., (2001) *Narrative and Identity*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Buckner, J. P. and Fivush, R. (1998) „Gender and Self in Children's Autobiographical Narratives“, *Applied Cognitive Psychology* 12, 407-429.
- Bugarški, R. (2003) *Jezici*, Beograd: Čigoja štampa.
- Bulhof, I. N. (1980) *Wilhelm Dilthey. A Hermeneutic Approach to the Study of History and Culture*, The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Bruner, J. (1990) *Acts of Meaning*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1994) „The remembered self“, in Neisser, U. and Fivush, R., eds., *The Remembering Self. Construction and Accuracy in the Self-Narrative*, New York: Cambridge University Press, 41-54.
- Bruner, J. (2003) „Self-Making Narratives“, in *Autobiographical memory and the construction of a narrative self*. R. Fivush, A. Haden, eds., New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 209-225.

- Bruner, J. (2004) „Life as narrative“, *Social Research: An International Quarterly*, 71 (3), 691-710.
- Carlin, N., Capps, D. (2009) „Coming to Terms with Our Regrets“, *Journal of Religion and Health*, 48, 2, 224-239.
- Chafe, W. (1994) *Discourse, Consciousness, and Time*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Chamberlain, M. and Thompson, P., eds. (1998) *Narrative and Genre (Routledge Studies in Memory and Narrative)*, London: Routledge.
- Chanfrault-Duchet, M. (1991) „Narrative structures, social models, and symbolic representation in the life story“ in Gluck, S.B. and Patai, D., eds., *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, New York: Routledge, 77-92.
- Chanfrault-Duchet, M. (2000) „Textualisation of the self and gender identity in the life-history“ in Cosslett, T., Lury, C. and Summerfield, P., eds., *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*, London: Routledge, 61-75.
- Charlton, T. C., Myers, L. E. and Sharpless, R., eds., (2007) *History of Oral History. Foundations and Methodology*, New York: Altamira Press.
- Coates, J. (2003) *Men Talk: Stories in the Making of Masculinities*, Oxford: Blackwell.
- Cobley, P. (2001) *Narrative*, London: Routledge.
- Connelly, F. M. and Clandinin, D. J. (1990) „Stories of experience and narrative inquiry“, *Educational Researcher*, 19 (5), 2-14.
- Cosslett, T., Lury, C., and Summerfield, P., eds. (2000) *Feminism and Autobiography. Texts, theories, methods*, London: Routledge.
- Creswell, J.W. (1998) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*, London: Sage.
- Culler, J. (1980) „Foreword“ in Genette, G., *Narrative Discourse. An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press, 7-15.
- Cullom, D., Back, K. and MacLean, K. (1977) *Oral History: From Tape to Type*, Chicago: American Library Association.
- Currie, M. (1998) *Postmodern Narrative Theory (Transition Series)*, Basingstoke: Macmillan Press.
- Czarniawska, B. (2004) *Narratives in Social Science Research. Introducing Qualitative Methods*, London: Sage Publications.

Čapo Žmegač, J., Zrnić, G. V. i Šantek, G.P. ur. (2006) *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja u Etnologija bliskoga*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 7-52.

Dajmond, Dž. (2006) „Govoriti u ime potčinjene žene: poređenje narativnih strategija u postkolonijalnoj književnosti Rigoberte Menču, Toni Morison i Mahasvete Devi“, prevod Ana Kolarić, *Genero*, 8/9, 27-36.

Das Gupta, J. (1975) „Ethnicity, Language Demands and National Development in India“, in Glazer, N. and Moynihan, D.R. eds., *Ethnicity: Theory and Experience*, 466-488.

De Fina, A (2007) „Code-Switching and the Construction of Ethnic Identity in a Community of Practice“, *Language in Society*, 36(3), 371–392.

De Fina, A. and Georgakopoulou, A. (2012) *Analyzing Narratives*, Cambridge: Cambridge University Press.

De Man, P. (1984) „Autobiography as De-Facement“, in *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press, 67-81.

De Man, P. (2000) „Reading Proust“ in McQuillan, M., ed., *The Narrative Reader*, London: Routledge, 227-231.

Denzin, N. K., ed., (1989) *Interpretive Biography*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Denzin, N. K. (1995) *The Cinematic Society*, Thousand Oaks, Ca: Sage.

Derrida, J. (1986) *Memoires for Paul de Man* (The Wellek Library Lectures at the University of California Series), translated by Cecile Lindsay, Jonathan Culler i Eduardo Cadava, New York: Columbia University Press.

DeWalt, Kathleen M. & DeWalt, Billie R. (1998) „Participant observation“, in H. Russell Bernard ed., *Handbook of methods in cultural anthropology*, Walnut Creek: AltaMira Press, 259-300.

Duff, D., ed. (2000) *Modern Genre Theory* (Longman Critical Readers Series), Harlow: Longman.

Đurić, V. et al. (2014) *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*, Beograd: Republički zavod za statistiku.

Edwards, J. (1982) „Language attitudes and their implications among English speakers“, in E.B. Ryan and H. Giles, eds., *Attitudes Towards Language Variation: Social and Applied Contexts*, London: Edward Arnold, 20-33.

- Erdmans, M. P. (2007) „The Personal Is Political, but Is It Academic?“, *Journal of American Ethnic History*, 26(4), 7–23.
- Erikson, H. E. (2008) *Identitet i životni ciklus*, prev. N. Dragojević, N. Hanak. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Erfani, F. And Whitmire, J.F. (2011) „A new fragility: Ricoeur in the age of globalization“, in F. Erfani, ed., *Paul Ricoeur. Honoring and Continuing the Work*, Lanham, Lexington Books, 61-84.
- Evans, G. E. (1987) *Spoken History*, London: Faber and Faber.
- Fabijeti, U., Maligeti, R. i Matera, V. (2002) *Uvod u antropologiju*, Beograd: Clio.
- Fazekas, T. (2004) „A bukovinai székelyek nyelvjárásának idomulása a köznyelvi változatokhoz“, in Lakatos, I. és Károlyi, M. *Nyelvvesztés, Nyelvjárásvesztés, Nyelvcseré: Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII.*, szerk., Budapest: Tinta könyvkiadó, 219-230., [ONLINE] dostupno na: www.tankonytar.hu [Pristupljeno 20 Dec 2015]
- Farrell, E. (1982) „The language game: oral histories as living literature“, *The English Journal*, 71 (4), 87-92.
- Finnegan, R. (2006) „Family myths, memories and interviewing“, in *The Oral History Reader*, 2nd ed., Perks, R. and Thomson, A., eds., London: Routledge, 117-183.
- Fisher, W. (1984) „Narration as a Human Communicatin Paradigm: The Case of Public Moral Argument“, *Communication Monographs*, 51, 1-18.
- Fishman, J. A. (1989) *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*, Clevedon-Philadelphia: Multilingual Matters.
- Fishman, J. A. and García, O. eds., (2010) *Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives*, vol 1, 2nd ed., New York: Oxford University Press.
- Fivush, R. and Haden, C. A. (2003) „Creating Gender and Identity Through Autobiographical Narratives“, in *Autobiographical Memory and the Construction of A Narrative Self: Developmental and Cultural Perspectives* R. Fivush, A. Haden, eds., New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 149-168.
- Fivush, R. et al. (2011) „The Making of Autobiographical Memory: Intersections of Culture, Narratives and Identity“, *International Journal of Psychology*, 46, 5, 321-345.

- Fontana, A. and Frey, J. H. (1998) „Interviewing: The art of science“, in: N.K.Denzin and Y.S.Lincoln eds., *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Thousand Oaks, CA: Sage, 47-78.
- Foucault, M. (1972) *The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language*, New York: Pantheon Books.
- Fought, C. (2006) *Language and Ethnicity. Key Topics in Sociolinguistics Series*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Frisch, M. (1990) *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, New York: State University of New York Press.
- Frisch, M. (2003) „Commentary: Sharing authority: Oral history and the collaborative process“, *The Oral History Review*, 30 (1), 111-113.
- Fromm, E. (1947) *Man for Himself*, London: Routledge classics.
- Frye, N. (1957) *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton: Princeton University Press.
- Gal, S. (1993) „Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary“, *Language in Society*, 22(3), 337-359.
- Genette, G. (1980) *Narrative Discourse. An Essay in Method*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Genette, G. (1988) *Narrative Discourse Revisited*, translated by Jane E. Lewin, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Genette, G., Ben-Ari, N. and McHale, B. (1990) „Fictional narrative, factual narrative“, *Poetics Today*, 11 (4), Narratology Revisited II, 755-774.
- Georges, R. A. (1979). „Feedback and Response in Storytelling“, *Western Folklore*, 38(2), 104–110.
- Gergen, K.J. and Gergen, M. M. (1987) „Narratives of relationship“, in R. Burnett, P. McGhee & D. Clark eds. *Accounting for relationships*, London: Methuen, 216-315.
- Giddens, A. (1989) *Sociology*, Oxford: Blackwell/Polity Press.
- Gilbert, D., Morewedge, C., Risen, J., Wilson, T. (2004) Looking Forward to Looking Backward: The Misprediction of Regret, *Psychological Science*, 15, 346-350.

- Giles, H., Hewstone, M. Ryan, E. B. and Johnson, P. (1987) „Research on language attitudes“, in U. Ammon, N. Dittmar and K. J. Mattheier, eds., *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*, New York: Walter de Gruyter, 585-97.
- Gilmore, L. (2001) *The Limits of Autobiography. Trauma and Testimony*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Godwin, S. E. (2004) „Managing Guilt: The Personal Responsibility Rhetoric Among Parents of "Troubled" Teens“, *The Sociological Quarterly*, 45(3), 575–596.
- Graddol, D. (1994) „Three models of Language description“ in Graddol, D. and Boyd-Barrett, O., eds., *Media Texts: Authors and Readers. Language and Literacy in Social Context*, Clevedon: Multilingual Matters and The Open University, 1-22.
- Granger, C. (2011) *Silent Moments in Education: An Autoethnography of Learning, Teaching and Learning to Teach*, Toronto: University of Toronto Press.
- Gričić, J. (1994) *Identitet, jezik i razvoj*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Grele, R. J. (2007) „Oral history as evidence“, in Charlton, T. C., Myers, L. E. And Sharpless, R., *History of Oral History. Foundations and Methodology*, New York: Altamira Press, 32-91.
- Gumperz, J.J. and Hymes, D. (1972) *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gumperz, J. J. (1972) „The communicative competence of bilinguals: some hypotheses and suggestions for research“, *Language in Society*, 1 (1), 143-157.
- Gumperz, J. J. (1982) *Discourse Strategies*, London: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (1982a) *Language and Social Identity*, Studies in Interactional Sociolinguistics 2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (1993) „Types of Linguistic Communities“, *Anthropological Linguistics*, 35, 1/4, A Retrospective of the Journal Anthropological Linguistics: Selected Papers, 1959-1985, 130-142.
- Gusdorf, G. (1980) „Conditions and limits of autobiography“ in Olney, J., ed., *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press, 28-48.
- Guttman, A. (1994). „Introduction“ in A. Gutmann. ed., *Multiculturalism: examining the politics of recognition*, Princeton: Princeton University Press, 3-24.

- Habermas, T. and Bluck, S. (2000) „Getting a life: The emergence of the life story in adolescence“, *Psychological Bulletin*, 126 (5), 748-769.
- Hall, S. (2001) „Kome treba identitet?“, prevod Sandra Veljković, *Reč*, 64 (10), 215-233.
- Hall, S. (1990) „Cultural identity and diaspora“ in J. Rutherford, ed., *Identity: Community, Culture, Difference*, London: Lawrence & Wishart, 222-37.
- Haley, A. (1998) „Black history, oral history and genealogy“ in R. Perks and A. Thomson, eds, *Oral History Reader*, London: Routledge, 9-21.
- Halbwachs, Maurice (1992) *On Collectiv Memory*, ed. and trans. Lewis A. Coser, Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Hall, S. (1990) „Cultural Identity and Diaspora“ in J. Rutherford, ed. *Identity: Community, Culture, Difference*, London: Lawrence and Wishart, p. 393.
- Halpern, K. i Ruano-Borbalan, Ž.K., prir. (2008). *Identiteti: pojedinac, grupa, društvo*, prev. Stanko Džeferdanović, Beograd: Clio.
- Hansen, J. G., and Liu, J. (1997) „Social Identity and Language: Theoretical and Methodological Issues“, *TESOL Quarterly*, 31(3), 567–576.
- Harris, J. G. (1990) *Autobiographical Statements in Twentieth-Century Russian Literature*, New Jersey: Princeton University Press.
- Haynes, K. (2010) „Other lives in accounting: Critical reflections on oral history methodology in action“, *Critical Perspectives on Accounting*, 21 (3): 221-31.
- Hazlett, J. D. (1992) „Generational theory and collective biography“, *American Literary History*, 4, 72-96.
- Heller, K. J. (1996) „Power, Subjectification and Resistance in Foucault“, *Substance*, 25(1), 78–110.
- Hess, K. M. (1973) „Dialects and Dialect Learning: Where We're At“, *English Education*, 5(1), 26–34.
- Hickey, R. (2010) „Attitudes and concerns in eighteenth-century English“, in R. Hickey, ed., *Eighteenth-Century English: Ideology and Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-20.

- Hodges, H. A. (1998) *The Philosophy of Wilhelm Dilthey*, London: Routledge. (Original work published 1952)
- Holliday, M. A. K. (1985) *An Introduction to Functional Grammar*, London: Edward Arnold.
- Holstein J.A. and Gubrium F. (2004) „Context: working it up, down, and across“, in Seale C., Gobo G., Gubrium J.F. and Silverman, D., eds., *Qualitative Research Practice*, London: Sage Publications, 297-311.
- Howe, M. L. (2000) *The Fate of Early Memories: Developmental Science and the Retention of Childhood Experiences*, Washington, DC: American Psychological Association.
- Howe, M. L. (2004) „Early memory, early self, and the emergence of autobiographical memory“ in Beike, D. R., Lampinen, J. M., Behrend, D. A. eds., *The self and memory*, New York: Psychology Press, 45-74.
- Hymes, D. (1996) *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice*, London: Taylor & Francis.
- Ilić, M. (2010) „Narativi ličnog iskustva i međuetnički brakovi među Srbima u Mađarskoj“, *Antropologija*, 10 (3), 99-120.
- Ilić, M. (2014) *Discourse and Ethnic Identity. The Case of the Serbs from Hungary*, München, Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Ivanović Barišić, M. (2012) „Terenska istraživanja – poetika susreta“, u: M. Ivanović Barišić, ur., *Terenska istraživanja – poetika susreta*, Beograd: Etnografski institut SANU, 7-15.
- Ives, E. D. (1974) *The Tape Recorded Interview: A Manual for Fieldworkers in Folklore and Oral History*, Knoxville: University of Tennessee Press.
- Jenkins, R. (2008) *Rethinking Ethnicity*, 2nd ed., London: Sage Publications.
- Josselson, R. (1995) „Imagining the real: empathy, narrative and the dialogic self“ in Josselson, R. i Lieblich, A., eds., *Interpreting Experience (The Narrative Studies of Lives, Vol. 3)*, London: Sage Publications, 27-44.
- Kachru, B.B. (1983) „On mixing“, in B. Kachru, ed., *The indianisation of English: The English language in India*, New Delhi: Oxford University Press, 193-207.
- Katnić-Bakaršić, M. (1999) *Lingvistička stilistika*, Electronic Publishing Program, Budapest: Open Society Institute.

- King, N. (2000) *Memory, Narrative, Identity. Remembering the Self*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Koković, D. (2006) „Kulturni kapital i nadoknađujuće obrazovanje“, u M. Nemanjić i I. Spasić, prir., *Nasleđe Pjera Burdijea: poruke i nadahnuća*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju - Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 39-48.
- Krausz, E. and Tulea, G. (1998) *Jewish survival: the identity problem at the close of the twentieth century*, New Jersey: Transaction Publishers.
- Kristal, D. (2003) *Smrt jezika*, prevod Aleksandra Bajazetov-Vučen, Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Kuljić, T. (2006) *Kultura sećanja. Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja štampa.
- Kumar, A. (1986) „Certain Aspects of the Form and Functions of Hindi-English Code-Switching“, *Anthropological Linguistics*, 28(2), 195-205.
- Kvale, S. (1996) *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, London: Sage.
- Kvale, S. (2007) *Doing Interviews*, London: Sage Publications.
- Labov, W. and Waletzky, J. (1967) „Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience“ in J. Helms, ed., *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle: University of Washington Press.
- Labov, W. (1972a) *Sociolinguistic patterns*, Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Labov, W. (1972b) „The Transformation of experience in narrative syntax“ in Labov, W., ed., *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 354-396.
- Labov, W. (1984) „Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovjedog teksta“, *Revija*, 2. Orijek, 46-78. Prevod sa engleskog: Iverka Haramina.
- Lampinen, J. M., D. R., Lampinen, J. M., Behrend, D. A. (2004) „The self and memory: It's about time“, in Beike, D. R., Lampinen, J. M., Behrend, D. A. eds., *The self and memory*, New York: Psychology Press, 255-262.
- Langness, L.L. (1965) *The Life History in Anthropological Science*, New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 1-7.

- Lapadat, J. C. and Lindsay, A. C. (1999) „Transcription in research and practice: from standardization of technique to interpretive positioning“, *Qualitative Inquiry*, 5(1), 64-86.
- Lavabre, M.C. (2009) „Historiography and memory“, in *Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Tucker, A. ed., Oxford: Blackwell, 362-371.
- Leech, B. L. (2002) „Asking Questions: Techniques for Semistructured Interviews“, *PS: Political Science and Politics*, 35(4), 665–668.
- Lejeune, P., Tomarken, A., and Tomarken, E. (1977). „Autobiography in the Third Person“, *New Literary History*, 9(1), 27–50.
- Lejeune, P. (1989) *On Autobiography* (Theory and History of Literature, Vol. 52), translated by Katherine Leary, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ležen, F. (2009) „Autobiografski sporazum, dvadeset pet godina kasnije“, sa francuskog prevela Dragana Zubac, 54 (459), sept-okt, 44-54.
- Liebkind, K. (2010) „Social Psychology“ in *Handbook of Language and Ethnic Identity. Disciplinary and Regional Perspectives*, vol 1, 2nd ed., Fishman, J. A. and García, O. eds., New York: Oxford University Press, 18-31.
- Linde, Ch. (1993) *Life Stories: The Creation of Coherence*, Oxford: Oxford University Press.
- Lofland, J. and Lofland, L. H. (1995) *Analyzing Social Settings: a guide to qualitative observation and analysis*, Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Lofland, J., Snow, D., Anderson, L. & Lofland, L.H. (2006) *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*, Canada: Thomson Wadsworth.
- Marcus, L. (1994) *Auto/biographical Discourse: Criticism, Theory, Practice*. Manchester: Manchester University Press.
- Markowitsch, H., Welzer, H. (2010) *The Development of Autobiographical Memory*. New York: Psychology Press.
- Matejić, Julija (2012) „Diskurs postgeneracije. Sećanje i identitet potomaka počinitelaca i žrtava holokausta“, *Filozofija i društvo*, 23, 3, 78-90.
- Mason, R. J. (2000) „Archaeology and Native North American Oral Traditions“, *American Antiquity*, 65(2), 239–266.
- McAdams, D. P. (1985) *Power, Intimacy and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*, Guilford Press.

- McAdams, D. P. (2004) „The redemptive self: narrative identity in America Today“, in *The Self and Memory*, Beike, D. R., Lampinen, J. M., Behrend, D. A. eds., New York: Psychology Press, 95-116.
- McAdams, D. P. (2008) „Personal narratives and the life story“, in *Handbook of Personality: Theory and Research*, John, O., Robins, R. and Pervin, L. A. eds., New York: Guilford Press, 241-261.
- McQuillan, M., ed. (2000) *The Narrative Reader*, London: Routledge.
- Metz, Ch. (1982) *Psychoanalysis and Cinema: The Imaginary Signifier*, trans. C. Britton, A. Williams, B. Brewster and A. Guzzetti., London: Macmillan.
- Miller, R. L. (2000) *Researching Life Stories and Family Histories*, London: Sage.
- Miller, P. J. and Sperry, L. (1988) „Early talk about the past: the origins of conversational stories of personal experience“, *Journal of Child Language*, 15, 293-315.
- Mills, S. (1997) *Discourse*, London: The New Critical Idiom.
- Minister, K. (1991) „A Feminist Frame for the Oral History Interviewing“ in Gluck, S.B. and Patai, D., eds., *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, New York: Routledge, 27-41.
- Mishler, E. G. (1984) *The Discourse of Medicine. Dialectics of Medical Interviews (Language and Learning for Human Service Professions. A Series of Monographs)*, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Mitchell, C., Weber, S. and O'Reilly-Scanlon K., ed. (2005) *Just Who Do We Think We Are: Methodologies for Autobiography and Self-Study in Teaching*, New York: RoutledgeFalmer.
- Modood, T. and Werner, P. eds. (1997) *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: racism, identity and community*, London: Zed Books Ltd.
- Moir, A. and Jessel, D. (1992) *Brain Sex: The Real Difference Between Men and Women*, New York: Dell.
- Mojzes, P. (2011) *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Lanham, UK: Rowman & Littlefield Publishers.
- Moore, H. T. (1922) „Further data concerning sex differences“, *Journal of Abnormal Psychology and Social Psychology*, 17 (2), 210-214.

- Murdoch, H. A. (2007) „All Skin' Teeth Is Not Grin: Performing Caribbean Diasporic Identity in a Postcolonial Metropolitan Frame“, *Callaloo*, 30(2), 575–593.
- Muysken, P. (2000) *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers Scotton (1982) „The Possibility of Code-Switching: Motivation for Maintaining Multilingualism“, *Anthropological Linguistics*, 24 (4), 432-444.
- Myers-Scotton, C. (1993a). “Common and Uncommon Ground: Social and Structural Factors in Codeswitching“, *Language in Society*, 22(4), 475–503.
- Myers-Scotton, C. (1993b) *Social Motivation for Codeswitching: Evidence from Africa*, Oxford: Clarendon Press.
- Morrissey, C. T. (2007) „Oral history interviews: From inception to closure“, in Charlton, T. C., Myers, L. E. And Sharpless, R., *History of Oral History. Foundations and Methodology*, New York: Altamira Press, 160 - 197.
- Nagy Sívó, Z. (1999) *Bukovina mit vétettem?*, Novi Sad: Forum.
- Neisser, U. (1994) „Self-narratives: True and false“ in Neisser, U. and Fivush, R., eds., *The Remembering Self. Construction and Accuracy in the Self-Narrative*, New York: Cambridge University Press, 1-18.
- Nelson, C., Treichler, P., and Grossberg, L. (1992) „Cultural studies: an introduction“ in Grossberg, L., Nelson, C., and Treichler, P., eds., *Cultural Studies*, New York: Routledge, 1-16.
- Nigl, G. (2009) „Autobiografija – oblik i istorija književnog žanra“, prevod s nemačkog Ana Kiš, *Polja*, 54 (459), sept-okt, 90-98.
- Nolen-Hoeksema, S. (2009) *Atkinson and Hilgard's Introduction to Psychology*, 15th ed., Wadsworth: Cengage Learning.
- Nomachi, M. (2016) „Whose literature? Aspects of Banat Bulgarian literature in Serbia“, in Kenichi Abe, ed., *Perspectives on Contemporary East European Literature: Beyond National and Regional Frames*, Slavic Eurasian Studies no. 30, 179-195.
- Nunan, D. (1993) *Introducing Discourse Analysis (Penguin English Applied Linguistics)*, London: Penguin Books.

- Nolen-Hoeksema, S. (2009) *Atkinson and Hilgard's Introduction to Psychology*, 15th ed., Wadsworth: Cengage Learning.
- Oakes, L. (2001) *Language and National Identity. Comparing France and Sweden*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Oberding, Gy. (1939) „A vándorló bukovinai magyarok I. – II.“, *Hitel*, 3, 192-204, 4, 256-272.
- Ochs, E. and Capps, L. (1996) „Narrating the self“, *Annual Review of Anthropology* 25, pp. 19-43.
- Oliver P. John, Robins Richard W., Pervin Lawrence A. eds. (2008) *Handbook of Personality: Theory and Research*, 3rd ed., London: The Guilford Press.
- Oliver, D. G., Serovich, J. M. and Mason, T. L. (2005) „Constraints and opportunities with interview transcription: towards reflection in qualitative research“, *Social Forces*, 84(2), 1273-89.
- O'Leary, J. S. (1985) „Integrity“, *The Furrow*, 36(8), 467–474.
- Olney, J. (1998) *Memory & Narrative. The Weave of Life-Writing*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Olney, J., ed. (1980) *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press.
- Onega, S. and Landa, J.A.G., eds. (1996) *Narratology: An Introduction* (Longman Critical Readers Series). London: Longman.
- Orbuch L., Veroff, J. and Holmberg, D. (1993) „Becoming a married couple: The emergence of meaning in the first years of marriage“. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 815-826.
- Ortutay, Gy., ed. (1977) *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ozolins, U. (1996) „Language policy and political reality“, *International Journal of the Sociology of Language*, 118, 181-200.
- Patai, D. (1991) „U.S. academics and third world women: Is ethical research possible?“ in Gluck, S.B. and Patai, D., eds., *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, New York: Routledge, 137-153.
- Pavićević, Đ. (2008) „Političko pamćenje: normalni slučaj i patologije“, *Reč*, 77, 23, 69-88.

- Pavlenko, A. (2007) „Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics“. *Applied Linguistics* 28/2, 163-188.
- Penavin, O. (1995) *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza* (Dijalekatski atlas banatskih Mađara u Jugoslaviji), Kanizsa: Cnesa.
- Perks R. and A. Thomson, A., eds., (1998) *Oral History Reader*, London: Routledge.
- Péter, L. (2008) *Vándor fecske hazatalál? Kalandozások Madéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig...*, Topolya: Timp kiadó.
- Pike, B. (1976) „Time in Autobiography“, *Comparative Literature*, 28(4), 326–342.
- Plasković, Z. (2004) „Status i etnički identitet Cincara između očekivanja i stvarnosti“ u B. Sikimić, ur., *Skrivene manjine na Balkanu*, Beograd, Balkanološki Institut SANU, 147-156.
- Polanyi, L. (1979) „So what's the point?“, *Semiotica* 25 (3-4), 207-41.
- Polkinghorne, D. E. (1991) „Narrative and self-concept“, *Journal of Narrative and Life Story*, 1(2&3), 135-153.
- Poplack, S. (1980) „Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish Y Termino en Espanol: Toward a Typology of Code-Switching“, *Linguistics* 18, 581-618.
- Portelli, A. (1998a) „Oral history as genre“ in Chanberlain, M. and Thompson, P., eds. *Narrative and Genre (Routledge Studies in Memory and Narrative)*, London: Routledge, 23-45.
- Portelli, A. (1998b) „What Makes Oral History Different?“ in R. Perks and A. Thomson, eds, *Oral History Reader*, London: Routledge 63-74.
- Portelli, A. (1991) *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York: State University of New York Press.
- Portelli, A. (1992) „History-Telling and Time: An Example from Kentucky“, *The Oral History Review*, 20(1/2), 51-66.
- Prince, G. (2000) „On narratology (Past, Present, Future)“ in McQuillan, M., ed., *The Narrative Reader*, London: Routledge, 129.

- Prindeville, D. M. (2003) „Identity and the Politics of American Indian and Hispanic Women Leaders“, *Gender and Society*, 17(4), 591–608.
- Promicer, K. (2004) „(Ne) Vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja“, u B. Sikimić, ur., *Skrivene manjine na Balkanu*, Beograd, Balkanološki Institut SANU, 11-25.
- Psathas, G. and Nasu, H. eds.(1999) „Ethnometodology and conversation analysis: east and west“, *Human Studies*, Special Issue 22 (2-4), p. 501.
- Punch, M. (1986) *The Politics and Ethics of Fieldwork* (Qualitative Research Methods Series, vol. 3), Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Puhalo, S. (2009) *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*, Herausgeber: Friedrich-Ebert Stiftung.
- Radovanović, M. (1986) *Sociolingvistika*, Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica, Biblioteka Theoria.
- Radstone, S. (2000) „Autobiographical times“ in Cosslett, T., Lury, C. and Summerfield, P., eds., *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*, London: Routledge, 201-219.
- Raduški, N. (2013) „Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. Godine“. *Nova srpska politička misao. 2013*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html>. [Pristupljeno 20 Januar 16].
- Rahman, T. (2001) „Language learning and power: a theoretical approach“, *International Journal of the Sociology of Language* 152, 53–74.
- Rakočević, S. (2011) „Musical Practice of the Banat Bulgarians: Geopolitical Mapping“, na Muzičke prakse Balkana: etnomuzikološke perspektive, naučni skup održan u Beogradu, 23-25. Novembar 2011.
- Ramos, M. C. (1989) „Some ethical implications of qualitative research“, *Research in Nursing and Health*, 12, 57-63.
- Renza, L. A. (1977) „The Veto of the Imagination: A Theory of Autobiography“, *New Literary History*, 9(1), 1-26.
- Ricoeur, P. (1985) *Time and Narrative* (Vol.2), translated by Kathleen McLaughlin and David Pellauer, London: University of Chicago Press.

- Ricoeur, P. (1988) *Time and Narrative* (Vol.3), transl. Kathleen Blamey and David Pellauer, London: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2004) *Memory, History, Forgetting*, transl. Kathleen Blamey and David Pellauer, London: University of Chicago Press.
- Ridgeway, C. L. and Smith-Lovin, L. (1999) „The Gender System and Interaction“, *Annual Review of Sociology* 25, 191-216.
- Riessman, C. K. (1993) *Narrative Analysis* (Qualitative Research Methods Series, vol. 30), Newbury Park (CA): Sage Publications.
- Riker, P. (1981) *Živa metafora*, prevod Nada Vajs, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Riker, P. (1993) *Vreme i priča* (Vol.1), prevod Slavica Miletić, Novi Sad: Izdavačka Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Robinson, D., Horrocks, C., Kelly, N. and Roberts, B., eds. (2004) *Narrative, Memory and Identity: Theoretical and Methodological Issues*, Huddersfield: University of Huddersfield Press.
- Romsics, I. (1998) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*, Budapest: Osiris.
- Rónai, B. (1978) „A bukovinai székelyek nyelvéről. A bukovinai székely nyelvjárás főbb sajátosságai“, in Sebestyén, Á. szerk. Bukovinai székely népmesék I. kötet. Fábrián Ágostonné meséi, Szekszárd: Tolna megyei Tanács VB. Könyvtára, 329-341.
- Rosenthal, G. (2004) „Biographical research“ in Seale C., Gobo G., Gubrium J.F. and Silverman, D., eds., *Qualitative Research Practice*, London: Sage Publications, 48-64.
- Rubin, D. C., ed. (1986) *Autobiographical Memory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubin, D.C., ed., (1999) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubin, D.C. (2005) „A Basic-Systems Approach to Autobiographical Memory“, *Current Directions in Psychological Science* 14 (2) 79-83.
- Russell, N. (2006) „Collective Memory Before and After Halbwachs“, *American Association of Teachers of French*, 79, 4, 792-804.
- Ryan, E. B., Giles, H. and Sebastian, R. J. (1982) „An integrative perspective for the study of attitudes toward language variation“, in E.B. Ryan and H. Giles, eds., *Attitudes Towards Language Variation: Social and Applied Contexts*, London: Edward Arnold, 87-98.

- Safran, W. (1999) „Nationalism“, in *Handbook of Language and Ethnic Identity*, Fishman, J. A. ed., Oxford: Oxford University Press, 77-93.
- Sala, E., Dandy, J. and Rapley, M. (2010) „Real Italians and wogs: The discursive construction of Italian identity among first generation Italian immigrants in Western Australia“, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 20: 110–124.
- Sántha, A. (1942) *Bukovinai magyarok*, Kolozsvár. (Reprint: Csátalja, 2009)
- Sapir, E. (1929) „The Status of Linguistics as a Science“ in E. Sapir (1958) *Culture, Language and Personality*, ed. D. G. Mandelbaum, Berkeley, CA: University of California Press.
- Savić [Filipović], J. (1996) *Code-switching. Theoretical and methodological issues*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
- Savić, S. i Mitro, V., ur. (2006) *Vajdasági magyar nők élettörténetei*, Novi Sad: Futura.
- Sizoo, E., ed. (1997) *Women's Lifeworlds: Women's Narratives on Shaping Their Realities*, London: Routledge.
- Shannon, G. (1979) „Storytelling and the Schools“, *The English Journal*, 68(5), 50–51.
- Sharpless, R. (2007) „The History of Oral History“ in Charlton, T.L., Myers, L.E. and Sharpless, R., eds. *History of Oral History: Foundations and Methodology*. Plymouth: Altamira Press, 9-10.
- Shopes, L. (1998) „Oral history and the study of communities: problems, paradoxes and possibilities“ in R. Perks and A. Thomson, eds, *Oral History Reader*, London: Routledge 261-270.
- Shopes, L. (2006) „Legal and ethical issues on oral history“ in Charlton, T.L., Myers, L.E. and Sharpless, R., eds. *Handbook of Oral History*, Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UK: Altamira Press, 135-169.
- Smith, A. (1991) *National identity*, Reno: University of Nevada Press.
- Smith, A. (2009) *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, London and New York: Routledge.
- Smith, S. and Watson, J. eds. (1998) *Women, Autobiography, Theory: A Reader*, London: University of Wisconsin Press.
- Smith, S. and Watson, J. eds. (1992) *De/Colonizing the Subject: The Politics of Gender in Women's Autobiography*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Smith, S. and Watson, J. eds. (2010) *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives* 2nd ed., Minneapolis: University of Minnesota press.
- Skutnabb-Kangas, T. (1994) „Mother Tongue Maintenance: The Debate. Linguistic Human Rights and Minority Education“, *TESOL Quarterly*, 28(3), 625–628.
- Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R., eds. (1994) *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R. (2007) „Language ecology“ in the electronic J. Verschueren and J.O. Östman, eds., *Handbook of Pragmatics*, Amsterdam: John Benjamins (revision of a 2001 publication).
- Sebestyén, Á. (1989) *A bukovinai székelység tegnap és ma*, Szekszárd: Tolna Megyei Könyvtár.
- Sebestyén, Á. (2008) *A bukovinai székelység tegnap és ma*, II. kiadás, Szekszárd: Ad Librum.
- Sebestyén Á. (1978) *Bukovinai székely népmesék I.*, Szekszárd: Tolna megyei könyvtár kiadó, 329-341.
- Sebestyén Á. (2009) *Bukovinai székely népmesék I.*, átdolgozott kiadás, Szekszárd, 556-572.
- Seitel, P. (1999) *The Powers of Genre: Interpreting Haya Oral Literature* (Oxford Studies in Anthropological Linguistics, Vol. 22). Oxford: Oxford University Press.
- Sikimić, B. (2007) „Bugari kao skrivena manjina“ in Petja Asenova et al. eds., *Bălgarskrite ostrovi na Balkanite*, Sofia: Figura, 10-23.
- Sikimić, B. (2008) „Bugari Palčani: nova lingvistička istraživanja“, *XXI vek – Palčeni u Banatu*, 22-9.
- Sikimić, B. (2011) „Romanian linguistic identity in today Serbia“ in D. Suiogan, Ş. Mariş, C. Dărăbuş eds., *Cultural Spaces and Archaic Background*, Baia Mare: Editura Univeristăţii de Nord; Editura Ethnologica, 14–33.
- Sizoo, E., ed. (1997) *Women's Lifeworlds: Women's Narratives on Shaping Their Realities*. London: Routledge.
- Schiff, B. (2014) „Introduction: Development's story in time and place“, in B. Schiff, ed., *Rereading Personal Narrative and Life Course, New Directions for Child and Adolescent Development* 145, San Francisco: Wiley Periodicals, 1-13.
- Shopes, L. (2003) „Sharing authority“, *The Oral History Review*, 30 (1), 103-110.

- Slim *et al.* (1998) „Ways of listening“ in R. Perks and A. Thomson, eds., *Oral History Reader*, London: Routledge, 114-126.
- Sökefeld, M. (2001) „Reconsidering Identity“, *Anthropos*, 96, 2, 527-544.
- Spivak, G. C. (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, London: Harvard University Press.
- Stake, R.E. (1995) *The Art of Case Study Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stern, S. (1977) „Ethnic Folklore and the Folklore of Ethnicity“, *Western Folklore*, 36 (1), 7–32.
- Stevanović, R. Ž. (2004) „Gradska naselja Republike Srbije u popisima stanovništva od 1948. do 2002“, *Stanovništvo*, 42, 1-4, 109-126.
- Storr, A. (1963) *The Integrity of the Personality*, Penguin Books: London.
- Swindells, J. ed. (1995) *The Uses of Autobiography*, London: Taylor & Francis.
- Szabadka, Gy. (1936) *Skorenovac története*, Kóvin: R. Oberläuter.
- Szabados, B. (1992) „Autobiography after Wittgenstein“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 50 (1), 1-12.
- Szabó, G. (2003) *A magyar nyelvjárások*, Szombathely: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szelényi, B. A. (2007) „From Minority to Übermensch: The Social Roots of Ethnic Conflict in the German Diaspora of Hungary, Romania and Slovakia“, *Past & Present*, (196), 215–251.
- Tannen, D. (1990) *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*, New York: Ballantine.
- Taylor, Ch. (1994) „The Politics of Recognition“ in A. Gutmann ed., *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princeton: Princeton University Press, 25-73.
- The Personal Narratives Group, Joy W.B. *et al.* (1989) *Interpreting Women's Lives: Feminist Theory and Personal Narratives*, Bloomington: Indiana University Press.
- Thompson, P. (1988) *The Voice of the Past. Oral History*, 2nd ed., Oxford: Oxford University Press.
- Tonkin, E. (1995) *Narrating Our Past: The Social Construction of Oral History*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Toolan, M.J. (2001) *Narrative: a Critical Linguistic Introduction*, 2nd ed., London: Routledge.
- Turner, V. and Bruner, E., eds. (1986) *The Anthropology of Experience*, Urbana: University of Chicago Press.
- Unger, M. i Sabolč, O., *Istorija Mađarske*, www.forumliber.rs [ONLINE], dostupno na: <http://www.forumliber.rs/pdf/books/Unger-Sabolc%20ISTORIJA%20MADJARSKE.pdf> [Pristupljeno 3. februara 2000]
- Uspenski, B. (1979) *Poetika Kompozicije. Semiotika Ikone*, prevod Novica Petković, Beograd: Nolit.
- Vansina, J. (1974) „Comment: Traditions of Genesis“, *The Journal of African History*, 15(2), 317–322.
- Vincze, G. (2004) „Részletek László Mihály „Keleti testvéreink“ című röpiratából. Budapest, 1882“, in Vincze Gábor ed., *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860-1989)*, Budapest: Teleki László Alapítvány, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 103-107.
- Vučina Simović, I. i Filipović, J. (2009) *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vučković, M. (2007) „Drugi u diskursu Marak Gurana“, in Petja Asenova et al. eds. *Bălgarskíte ostrovi na Balkanite*, Sofia: Figura, 205-218.
- Vučković, M. (2010) „Savremena istraživanja malih etničkih zajednica“, in Svetlana Nikolin, ed., *I oni žive sa nama. XXI vek 3*, Pančevo: Forum za proevropsku komunikaciju, 2-8.
- Wardhaugh, R. (1986) *An Introduction to Sociolinguistics*, New York, USA: Blackwell.
- Watson, I. (1996) „The Irish Language and Television: National Identity, Preservation, Restoration and Minority Rights“, *The British Journal of Sociology*, 47(2), 255–274.
- Weinstein, A. (1981) *Fiction of the Self*, Princeton: Princeton University Press.
- Weiss, R. S. (1994) *Learning from Strangers: The Art and Method of Qualitative Interview Studies*, New York: The Free Press.
- Wertsch, J. V. (2008) „The narrative organization of collective memory“, *Ethos: Journal of the Society for Psychological Anthropology*, 36 (1), 120-135.

Wodak R., ed., (1997) *Gender and Discourse*, London: Sage Publications.

Wolcott, H. F. (1973) *The Man in the Principal's Office: An Ethnography*, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Yin, R. K. (1994) *Case Study Research: Design and Methods*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Yow, V. (1997) „Do I like them too much? Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa“, *Oral History Review*, 24-1, 55-79.

Zinn, M. B. (1979) „Field research in minority communities: Ethical, methodological and political observations by an insider“, *Social Problems*, 27 (2), 209-219.

Zlatanović, S. (2010) „Transfer i kontratransfer u etnografskim istraživanjima“, *Glasnik etnografskog instituta SANU*, 58 (1), 129-139.

Zumthor, P. (1990) *Oral Poetry: An Introduction* (Theory and History of Literature, Vol. 70), Minneapolis: University of Minnesota Press.

Internet izvori:

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raszpoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 februar 2016].

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raszpoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 februar 2016].

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raszpoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 februar 2016].

Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége. 2016. *Tagszervezetek* [ONLINE] Raszpoloživo na: www.bukovina.hu/tagszervezetek [Pristupljeno 20 februar 2016].

http://ec.europa.eu/languages/policy/linguistic-diversity/regional-minority-languages_en.htm

<http://www.banaterrea.eu/srpski/I/ivanovo/> [Pristupljeno 22 sept 2015].

<http://www.bukovina.hu/tagszervezetek/szalmaszal-ifjusagi-muvelodesi-egylet-szekelykeve/>. [Pristupljeno 20 februar 16].

<http://www.bukovina.hu/tagszervezetek/szalmaszal-ifjusagi-muvelodesi-egylet-szekelykeve/>. [Pristupljeno 20 februar 16].

<http://www.eblul.org/>

<http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>.
[Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>.
[Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>.
[Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>.
[Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.eliznik.org.uk/RomaniaHistory/maps/moldavia-bucovina-hungarian-m.htm>.
[Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.unesco.org/cpp/uk/declarations/linguistic.pdf>
<http://www.upoznajsrbiju.co.rs/mesto/skorenovac-78>. [Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.upoznajsrbiju.co.rs/mesto/skorenovac-78>. [Pristupljeno 20 sept 2015].

<http://www.zastave-grbovi.com/?menu=80314>. Pristupljeno [28 sept 2015].

<http://www.zastave-grbovi.com/?menu=80314>. Pristupljeno [28 sept 2015].

Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine. 2013. *Jezička prava u Srbiji*. [ONLINE] Raspoloživo: <http://archiv.mnt.org.rs/sr/593-Jezicka-prava-u-Srbiji>. [Pristupljeno 05 februar 16].

Nova srpska politička misao. 2013. *Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. godine*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html>. [Pristupljeno 20 januar 16].

Nova srpska politička misao. 2013. *Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. godine*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html>. [Pristupljeno 20 januar 16].

Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 januar 16].

Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 januar 16].

Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation* . [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 januar 16].

Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation* . [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 januar 16].

Oral History Association. 2016. *Oral History Evaluation* . [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.oralhistory.org/about/principles-and-practices/oral-history-evaluation-guidelines-revised-in-2000>. [Pristupljeno 05 januar 16].

Politika. 2013. *U Srbiji sve više ateista*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/249750/U-Srbiji-sve-vise-ateista>. [Pristupljeno 20 januar 2016], Prema: Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. 2011*.

Prava manjina. 2010. *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*. [ONLINE] Raspoloživo na: <http://www.pravamanjina.rs/attachments/ZAKON%20o%20sluzbenoj%20upotrebi%20jezika%20i%20pisma.pdf>. [Pristupljeno 20 januar 16].
Raspoloživo na <http://www.banaterre.eu/srpski/I/ivanovo/> [Pristupljeno 22 septembar 2015].

Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. 2011*. [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20 februar 16]

Apendiks A:

FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU

Saglasnost za učestvovanje u istraživačkom radu

Moje ime je Monika Bala. Radim istraživanje za doktorsku disertaciju pod naslovom *Autobiografski narativi bukovinskih Mađara u Banatu* pod mentorstvom prof. dr Marije Cindori na Filološkom fakultetu u Beogradu. Želela bih da Vas pozovem da učestvujete u mom istraživanju koje će obuhvatiti životne priče Mađara u banatskim selima Vojlovica, Ivanovo i Skorenovac. Ukoliko pristanete da učestvujete u istraživanju, sa Vama ću raditi intervju o Vašoj životnoj priči u selu. Sa Vašom dozvolom, intervju ću snimati na digitalni audio nosač. Snimak će poslužiti da bi se informacije precizno snimile i korišćene se isključivo u svrhe transkripcije. Ukoliko pristanete da snimimo intervju, ali budete osetili neprijatnost u toku intervju, digitalni snimač (rekorder) će biti isključen. Takođe, ukoliko ne budete želeli da nastavite, moći ćete završiti intervju u bilo kom trenutku.

Procenjujem, da ćemo uraditi jedan intervju u trajanju od jednog sata, međutim, moguće je da će se javiti potreba za nastavkom intervju radi daljeg pojašnjavanja. U tom slučaju, kontaktiraću Vas putem telefona.

Vaši podaci će ostati poverljivi u meri u kojoj je to moguće. U slučaju javnog izlaganja ili publikovanja rezultata istraživanja, imena i druge prepoznatljive informacije se neće koristiti, ukoliko je to želja informanata.

Po završetku istraživanja, podaci će biti sačuvani u cilju njihovog korišćenja u svrhu kojih mogućih drugih istraživanja.

Ako imate bilo kakva pitanja u vezi ovog istraživanja, možete me kontaktirati na broj telefona: 064/1259434 ili na e-mail adresu: moniballa@gmail.com

Ovaj primerak saglasnosti ostaje kod Vas.

Ukoliko pristanete da učestvujete u istraživanju, molim Vas, potpišite se ispod:

Potpis

Datum i mesto

Apendiks B:

Primer protokola

Informator: Janoš Ambruš (Ambrus János), posle sat vremena pridružuje mu se komšija i prijatelj Laslo Peter (Péter László)

Vreme: oko 12h, Dužina snimka: 2:04:35

Mesto: porodična kuća Ambrus, Skorenovac

Datum: 13.12.2013.

Osobine govora: Janoš vodi glavnu reč, dopunjava Laslove iskaze, Janoš govori o svom životu, o porodici, o školovanju, o Bukovini, o doseljavanju, o pripadnosti, o sekeljskom poreklu, o slikarstvu, pokazuje svoje slike i svoju malu kućnu biblioteku, knjige iz oblasti mađarske književnosti i slikarstva. Teme koje ističe su: mađarski jezik i važnost pravilnog govora, mađarstvo mu mnogo znači, nekem a magyarság nagyon sokat számít, mađarska književnost, voli da čita, o budućnosti mađarskog jezika u selu. Mlade generacije nisu zainteresovane, jezik se gubi. Govori o moralnim načelima: najpre treba voditi računa o svom ponašanju, a posle gledati druge. O toleranciji, dozvoliti drugima da se ispolje.

Laslo govori o istoriji zajednice, sekeljskoj samosvesti, prepričava sekeljske viceve da bi ilustrovaio sekeljsku visprenost i duhovitost. Laslo se interesuje za sekeljski dijalekat i istoriju. Donosi mi sveščicu sa sakupljenim sekeljskim rečima i materijal, isečke iz lokalnih novina koje govore o bukovinskom poreklu.

- család, házasság, gyerekek, jó gyerekek
- Foculár
- Először saját magába nézzen bele és aztán ítéljen másra
- Vannak tévedések
- Én vagyok a legfiatalabb
- nővér Ausztráliában él
- bátyám faluban
- Bukovinából költöztek
- Megvolt a szegénység
- Székely eredetűek, monarchia telepítették ide
- Itt volt a határ
- Árvíz védelem
- Az én szemléletem
- Törökök még itt voltak
- Golyófogóknak elhozták a magyarokat
- Ez igaz, nem én találtam ki
- Már Belgrádnál kell védeni
- Logikai kép
- Szegény család
- Édesapám borbély
- Földművelés

- Édesanyám Geer Katalin
- Családanya
- Nektek a szülőkről semmi gondotok
- Tiszteletbe tartották
- Betlehemi játékokat játszottunk
- Én voltam József
- Teréz – szent Mária
- Édesanyám rosszul van
- De fiam nektek menni kell Budapestre
- Mikor odaértünk mondták meghalt édesanyám
- Rögtön jövünk haza
- Nem megyünk haza, én mondtam
- Most már nem tudjuk feltámasztani
- Erős hite volt
- Erőt öntött belénk
- Mindennek megvan az ideje
- Elemi iskola, itt fejeztem be a faluban
- Borbélykodott édesapám
- Negyed kiló cukrot
- Nővér *frizert* befejezte
- Bátyám villany szerelő, géplakatos
- Főiskola
- Iskolába nem kellett tanulnom
- Széket megmelegíteni
- Festményekről, könyvekről
- Szabadidő – parasztház volt
- Ez az utca olyan híres volt
- Sok fiatalság volt
- Játszottunk
- Cekéztünk – olyan mint a golf
- Rossz harisnyából csináltak labdát
- Összetartott ez az utca
- Megvolt az összhang
- 2 tagozat volt – ott megint jó hangulat volt – 8 osztály
- Átlageredmény – 4-est megközelítette
- Osztályfőnököm szerb volt
- 40 éves osztálytalálkozó
- Olyan osztály mint a miénk nem volt
- Középiskolát jól befejeztem
- 3,5 évig jártam
- Szülők készültek Ausztráliába
- A magyar nyelvet nagyon szerettem
- Új tanár dr.Ribár Béla
- Magyarból mind ötösök
- Ráhajtott írjak dolgozatot
- 4-est kaptam
- Nincs semmi tétje annak
- Találkozás megvolt 21 évre Székelyen
- Kocsmában - ki ez az ember
- Hát ez a dr Ribár Béla
- Maga az aki diplomált 4-esre
- 25 évre eszébe jutott
- Nekem a magyarság nagyon sokat számít

- Szerettem olvasni
- El voltam foglalva
- Festészet elvett több időt
- Tamási úgytetszik a rokonom
- 28000 szót
- Én művem: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne, Tamási Áron
- Koplyafák
- Ha rajzolsz lovat rajzolsz
- Utána már kezdett vonzani
- Azért vettem a könyveket Rembrandt és Munkácsy
- Legjobban tetszenek
- A fényforrás
- Portré – hódítás
- Ekszpresszionista
- Felesége – ismertük már egymást, testvéreivel
- Ausztráliába voltam megesküdvé egy évig
- Hazajöttünk
- Csángó
- Apósom székely eredetű
- Őseink nomád nép, Hargitán éltek
- Álat tenyésztésvel – csengő volt a nyakukon
- Csengő magyarok, ahogy hallottam az őseimtől
- Juhászokodás
- Öreg fátvágni az erdőbe
- Kend mit csinál
- Vendég
- Nyújtófát, az se lehet
- Fogvályót
- Megvolt a szegénység, de megvolt az ötletesség
- Föltalálták magukat
- A Terézvel megvan az együttműködés
- Tiszteletbe tartjuk
- A gyerekek megtalálják a sajátjukat
- De ne legyen másnak a kárára
- Kibontakozzon az ember
- Közösség – az emberek hogy tiszteletbe tartásák
- Faluban élünk, a város az más
- Faluban alapvető intelligencia meglegyen
- Emberi magatartás
- Ami illik
- Alapvető kultúra
- Tiszteletbe tartod felebarátodat
- A mozgalom – közelinek érzed egymást, testvérnek érzed
- Közelség ami lényeges
- Megtalálod benne a saját énedet
- Szüleim anyai ágról, testvérszeretet
- Nyomot hagyott: hogy kell és hogy nem kell
- Szerszámokat csináltunk, jó ajánlatok
- Összhang a legfontosabb
- Megengedni másoknak a kibontakozást
- Ne ártsál
- Nem csak faluban
- Névnepok – lényeges

- Kötelesség névnap
- Él az emlékezetében
- Egymás iránti tisztelet
- Szentség törés ha nem megy fölköszönteni
- A fiatalabb adja az idősebbnek
- Add meg azt ami te is vársz
- Péter László, 51 es
- Székely rendőr, futni kezdett állj meg
- Ínység – humorérzék
- Székelyhymnus, lelkülete a székely embernek
- Régi világ, nagy volt a szegénység
- Sok gyermek – külföldre került
- Első fizetés, nagy csomagot hazaküldtek, apja visszatért
- Fiam a csomag megjött, nem tudjuk hogy mi volt, de nagyon jó volt
- Nagy máléval
- Mesterség – 3 év a mesternél
- Kihalófélben van
- Mindenféle munka
- Idősebb inas – kulcslukon leskelődik, csókolkodnak
- Hát az jó
- No hallod, az is velünk csináltatna
- Női gondolkodás: 2 barátnő nyugdíjban, fényképalbum, jaj de szépek voltunk, pláne én, megöregedtünk, pláne te.
- Tojásnak a története: spórolás idején megelégedni azzal ami van, asszony ránts egy tojást, máma éljünk jól. Tojás asztalra került, máléból törtek, lökték egymás felé, megmaradt a tojás.
- 70, 80-as évek Tito idején állt talpra, nagy fényesség
- Kántornak az esete: jóra való ember: nagy meleg, kocsma ital, sok jó barát, 7-8 ital előtte, meg kell igyon kint, megártott neki, nem tudta merre kell menjen a kocsmából. Megkérdezett valakit, hol lakik a kántor. Maga. Tudom, de nem tudom hol van a lakásom.
- Kántor tanította a németet 50 évig, volt itt kántor
- Kommunista idejében tanár nem szabad a templomba
- Öreg rafinált, karácsony, éjjeli mise, új tanár, beszámoló
- Öregnek volt több esze
- Valaki besúg, meglesz a baja
- Olyan jó professzor volt, vicc az órán, az volt az első, mindenki odafigyelt
- Bodri kutya, János vasútállomás fiatal gazdát várja. Mi újság János otthon, semmi, a Bodri döglött meg, mi történt, evett égett ló húst, honnan?, leégett az istálló, a kastélytól, semmit se értek. Grófnő szobájában gyertyák, meggyulladt kastély, istálló, lovak, Bodri evett, a grófnő meghalt, azért égtek
- János b.: székelységnek van humora, az a székelységre jellemző
- A recept nélküli orvosság: patikus kisebb bajok, orvosságot kevert, asszony veszekszik vele, ember puha, pofont adott az asszonynak, adja be a másikat, pofon, megszeppent, úgy megjavult, csak az egyik kellett, odavágott a patikusnak, soha recept nélkül orvosságot nem ad
- Veszekedés az utcán: fiatal házasság, mindenki összegyűlt, hangosabban itt hátul nem hallani semmit
- Bírósági terem, elítélték a szegény embert, Eltemették a szegény embert, Mátyás király
- Fiatal ember udvarol a lánynak, miből fogsz megélni te, aki kér az kap.
- Ki a bort, dalt, nőt nem szereti, életet nem érdemli, falra a marha
- Bukovina történet, orvos és csillagász, éjjeli szállás, vacsora, bendőrepedést kapnak, sokat ettek, jó idő lesz csillagász, gazda: nem ajánlom, eső fog lenni, csutakot hozott a

koca, ilyenkor esik, babona, zápor, kopogtatnak, pirkadt, gyerekek kérik az enivalót, koca többet tud mint én, itt ránk semmi szükség nincs. Bukovinába tudomány nem ér semmit

- Bukovina édes hazám, Ott terem a pityókám
- Óra nem volt kosárban aludott, elborult a kosár és fel kell kelni
- Leltár házak, megéheztek az irogtók, megettek mindent, nem kell érte semmi, kenegette a farát
- Szarvasmarha baja volt, állatorvos

Biografija autora

Monika Bala je rođena u Beogradu, 5. marta 1975. godine, gde je završila osnovnu i srednju školu. Studije na Filološkom fakultetu u Beogradu, odsek za Mađarski jezik i književnost, završila je 24. 06. 1998. godine. Postdiplomske magistarske studije upisala je 1999. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu, smer Nauka o književnosti, i položila ispite sa prosečnom ocenom 9,25. Magistarski rad „Recepcija Hamvaševih dela *Filozofija vina* i *Nevidljivo zbivanje* u srpskoj kulturi“ odbranila je 26. 05. 2004. godine pred komisijom u sastavu prof. dr Petar Bunjak, prof. dr Sava Babić i prof. dr Janoš Banjai.

Od 1999. do 2005. godine Monika Bala radi na Katedri za hungarologiju u svojstvu asistenta-pripravnika za predmete Mađarski jezik i književnost, u zvanje asistenta za predmete Mađarski jezik i književnost izabrana je 2005, a reizabrana 2009. godine. Zvanje višeg lektora za predmet Mađarski jezik stekla je 2012. godine, a 2015. reizabrana je u zvanje višeg lektora za predmet Mađarski jezik.

Završila je seminare i kurseve u zemlji i inostranstvu iz oblasti savremene mađarske književnosti, psihologije, metodike nastave mađarskog jezika i književnosti.

Učestvovala je na međunarodnim i domaćim projektima: 2008. kao spoljni saradnik na *Jezik i identitet u Republici Srbiji*, Institut za srpski jezik SANU pod pokroviteljstvom UNESKA; i 2015 – 2016. kao saradnik projekta *Ka društvenoj konstrukcionoj gramatici: novi pristup u narativnoj teoriji i metodologiji*, Balkanološki institut SANU i Institut za slavistiku, Humbolt univerzitet u Berlinu, pod rukovodstvom dr Marije Mandić i dr Filipa Vaseršajta (Philipp Wasserscheidt).

Učestvovala je na naučnim konferencijama u zemlji i inostranstvu i objavila naučne radove na srpskom, engleskom i mađarskom jeziku u zbornicima i stručnim časopisima.

Objavila je prevod romana Judite Berg (2012) *Rumini*, Beograd: Kreativni centar.

Naučna interesovanja su joj mađarska manjinska zajednica u južnom Banatu, usmeni autobiografski narativi, etnički identitet, kultura sećanja.